

Büyük Osmanlı Tarihi

Joseph von Hammer

Cilt 11

İÇİNDEKİLER

Bu Tarihin Altıncı Devresi İçin Müracaat Edilen Şark Kaynakları	7
I- Umûmî Târihler	7
II- Hurisi Târihler	7
III- Tercüme-i Hâller ve Müntehabfit Mecsnnalan	8
IV- Devlet Kanunları ve Muhâberâtı Mecmuaları	8
ELLİÜÇÜNCÜ KİTAP	9
Köprülü Mehmed Paşanın Aslı	10
Kadızadeliler'in Gürültüsü	12
İran, Avusturya, Lehistan, İsveç Ve Transilvanya Elçileri	16
Zorbarların İdam Edilmesi	18
Köprülünün Hasımlarının Uzaklaştırılması	19
Asılan Patrik	20
Osmanlı Donanmasının Akdeniz Boğazında Hezimete Uğraması ..	22
Çanakkale Önünde Zafer	23
Mükâfat Ve Mücâzât	24
Bozcaada'nın Fethi	25
Asker Maaşının Enderun Hazînesinden Alınan Borçla Ttfdiyesî	27
Limni'nin Fethi	29
Kırım Hantnın Moldavya, Transîlvanya, Eflak'ta Akınları	32
Transîlvanya Voyvodası Babcsay	34
Abaza Hasanın İsyanı	35
Köprülü'nün Makyaveliği	37
Fransız Elçisi Ve Oğlunun Hapsi	38
İdarede Değişiklikler, Aziller, İdamlar	39
Şâir Cevrî, Rızai, Karaçelebî-Zâde Abdülaziz Efendi Ve Kâtib	
Çelebî'nin Vefatları	42
Pâdişâhın Üsküdar'a Geçmesi	44
Abaza'nın Murtazâ Paşa'ya Galebesi	46
Haleb'de Âsî Paşaların İdâmı	47
Deli Hüseyin Paşa'nın İdamı	49
Şeyhülislam Bolevinin Azledilmesi	51
Osmanlı Donanmasının Atalya Önünde Hezimetı	53
Mısır'da İhtilâl	54
İsmail Paşanın Şiddetli Hareketleri	55
Timak Tesisatı	57

Akdeniz (Çanakkale) Boğazında Yeni Kaleler İnşası	57
Eflak Voyvodasının Tayini	59
Rakoczy'nin Sonu	61
Avusturya Elçisi Bursa'da	61
Rusya'da Tatar Ve Kazakların İstilasası.....	68
Kazak, Rus, Lehistan, Cezayir Ve İngiliz Sefaretleri	71
Girit Muharebeleri	73
Yangın Veba Ve Kıtık.....	74
Don Ve Dnieper Nehirleri Üzerinde Kaleler İnşası	76
Valide Sultan Ve Köprülü'nün Camileri	77
ELLİDÖRDÜNCÜ KİTAP	82
Köprülü Ahmed Paşa'nın İdaresinin Başlaması	82
Kemeny'nin Ölümü	85
Pâdişâhın İstanbul'a Dönüşü	88
Venedik'le Müzakereler	93
İngiltere, Fransa, Transilvanya Ve Avusturya Memurlarıyle Diplomatik Müzakereler	94
Macaristan Üzerine Sefer	95
Avusturya Murahhasları İle Müzakereler	96
Osmanlı Ordusu Uyvar Üzerine Yürüyor	98
Uyvarın Zabtı.....	99
Reîsülküttâb'ın Ve Damadının İdamları	102
Apafy Osmanlı Ordugâhında	104
Lewenz, Neutra Ve Novigrad'ın Zaptı	105
Tatarlar Moravya Ve Silezya'da	106
Lehistan Elçisinin Gelmesi.....	107
Zriny'nin Harekâtı	108
İdarî Değişiklikler.....	110
Yağmur Duası.....	111
Vani Efendi.....	111
Şehzade Mustafa'nın Doğumu	113
Sadrâzâmın Azîmeti	113
Neutra'nın Düşmesi.....	114
Kanije Muhasarasının Kaldırılması	115
Serinwar'ın Muhasarası, Zaptı Ve Yakılması	116
Sadrâzâm Raab (Yanık-Kale) Üzerine Yürüyor	118
Lewenz Muharebesi	120
Yeni Sulh Teklifleri	122

Sen-Gotar (Saint-Gotthard) Muharebesi	123
Vasvar Anlaşması	127
Pâdişâhın Avlanması	129
Viyana'ya Fevkalâde Bir Sefir Gönderilmesi	131
Kaahire'de Bir Asker! İsyanın Bastırılması	132
Kıbrıs Ve Sakız Sakinlerine Vergi Konulması	134
Cezayir İle İngiltere, Hollanda, Fransa Arasında Müzakereler	135
Bir Dinsizin (Ateist - Dehri) İdamı	137
IV. Mehmed'in Edebiyatla İştigali	138
Pâdişâh Dimetoka'da	140
Padişah Çanakkale Boğazı'nda	142
Valide Sultan Câmiî'nin Açılması	142
Kont Leslie'ntn Sefareti	143
Viyana'da Osmanlı Sefareti	146
ELLİBEŞİNCİ KİTAP	151
Avrupa Devletleriyle Siyasî Münâsebetler	151
Yeni Kırım Hânı	155
Gîrit'e Yeniden Asker Gönderilmesi	155
Padişahın İhtişamı Ve Ava Olan Düşkünlüğü	157
Yahudi Moiz Sabatay Ve Kürd Mehdi	159
Basra Ve Mısır'da Karışıklıklar	161
Âfetler	164
Vânî Efendi Vaazlarının Te'sîri	165
Pâdişah'ın Avlanması	166
Pâdişah'ın Halasının Nişan Ve Düğünü	167
Diplomatik Münâsebetler	168
Pâdişâhın Edirne Ve Yenişehir'e Gitmesi	178
Venedik Elçisi	180
Rusya Elçisi'nin Kabulü	182
Fransa Elçisi	184
Müteferrika Süleyman Ağa Paris'e Gidiyor	184
Dahilî Karışıklıklar	186
Budin Yangını	187
Veliahdın Terbiyesi	188
Sultan Mehmed Uludağ'da (Teselya Uludağı)	190
Köprülü Mehmed Paşa'nın Kandiye'ye Girmesi	190
ELLİALTINCI KİTAP	215
Pâdişahın Edirne'ye Dönüşü	215

Şarap Yasağı	217
Manyotlar	218
Venedik Hududunun Tâyini	219
Fransız Sefiri M. De Nointel.....	221
Macar Âsîlerinin Takdimi.....	226
Rusya, Lehistan, Venedik Ve Ceneviz Sefaretleri	234
Rus Kazakları	237
Selim Giray'ın Kırım Hanlığına Getirilmesi	239
Padişah Despot Dağı Yaylasında	240
Elsiz Ayaksız Hattat.....	241
Köprülü Ahmed Paşa'nın Dahilî Tedbîrleri	241
Kamenice Seferi	243
Sadrâzamın Lehistan Kralı'na Mektubu	244
Osmanlı Ordusu Kamenice Önünde	247
Lehistan İle Sulh Akdi	249
Hotin Ve Laçin'in Fethi.....	255
Human'ın Zaptı.....	257
Macar Âsileri	260
Fransa İle Lehistan Arasında Anlaşma.....	261
Velâhd Şehzadenin Sünneti Ve Hatice Sultanin İzdivacı Düğünleki	261
İngiliz Sefareti Ve Berberiyeye Hükümetleri	268
Rumlar Kudüs'te Kamame Kilisesinin Muhafazası Hakkını	
Kazanıyor	270
Macaristan Hududu	271
Mısır'da İhtilaller	272
Pâdişâh İstanbul'da	273
Lehistan İle Sulh	274
Köprülü Ahmed Paşa'nın İrtihâli.....	275
Şâirler, Fakîhler Ve Müverrihler.....	276
Sokollu Mehmed Paşa İle Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Arasında Bir	
Mukayese.....	280

Bu Tarihin Altıncı Devresi İçin Müracaat Edilen  ark Kaynakları

I- Umûmî T arihler

1) Tftrlh-i Rfişid: Büyük boyda   cilt, 1153/1740'ta istanbul'da basılını*, birinci cildi 1071/1661'den 1115/1703 senesine kadar olan vak'alan ihtiva eder. 227 varaktır ¹.

2) Bilinmeyen bir müellifin târihi ki, Berlin Kraliyet Kütüphanesinde, (Piez El Yazılan arasında Nu: 75) mevcuttur; orta boyda 309 varak. Bizzat s hid olan müellif 1099/1687'den 1116/1705 senesine kadar olan zamandaki vak'alan yazar.

3) Ztibdetti'l-Vekaay '; Defterdar Mahmûd Pasa'nın eseri. 1060 / 1650'den Sultân IH. Ahmed'in 1115/1704 senesinde c lusuna kadar. 436 varak; benim koleksiyonumda ².

II- Hurisi T arihler

4) Ovfihir t-Tevârîh: Köprülü Ahmed Pasa'nın mühürdarı Hasan Aga yazmıştır. Bu eser Macaristan ve Venedik seferlerini hikâye eder ki» Girit fethi de d hildir. Benim koleksiyonumda büyük boyda 481 varak; Viyana Sarayı'nda, İmparatorluk K t phanesi El-yazıları arasında Nu: DIV ve DV, Lâtince tercümesi vardır; adı şudur: Annalium Gemma authore Hasauaga Sibilli Custode Kupurli, sen Cypri Ahmed Bassae, suprem  vizirii Ahmed Qaarti Turcarum Tyranni eş turc co-arabtco-persico idiomate in htinum fronslata et diversis hotis ac. reminiscentus illustrata a Joanne Podesta S.C.R. Majestatis a aecretis 1680. (M terciminin saray kâtibi olduğu ve haşiyeler ilâve ettiği anlaşılıyor.) Bu kitabın üçte birinin mütercimi Podesta, kitabı Sadrâzam Kara Mustafa Paşa'nın kitapçısı olan bir imamdan (ulemâdan bir zât) almıştır. Zannederim M, bendeki nüsha Podesta'daki nüshadır; z r  Viyana'da başkası yoktur; bundan başka bendeki nüshada, onyedinci asırda yazılmış Almanca haşiyeler vardır.

¹ Nafan 'nın   nd cildi (m tercimdeki baskısında fi. cildi) 1070 senesinin ilk yansında gecen vak'alara sona ermiğtir. Ra&ld' n birinci cifta" İse, 1071 senesinin son yarısındaki vak'alarla başlar. şu halde devletin resmi tarihinde bir senelik bir fasıla okluğundan, bu müddet İçin başka müelliflere başvurulmak gerekmiştir.

² Lariasalı (Yenişehirli) Sadi Efendî'nin Vantemir'in eseri olarak -Synopsh Nvhbetrt-fevarll 'l vardır. Lftkin bu eserin tedariki biice mümkün olamamıştır. <Müverrih bu «Z bde» vey& cNuhbe» ismini tercüme şeklinden çıkartıyor; ba eser, Sultân n. Osman zamanında yaalmif matbu Nmhbetfit-Teva-rftten başka olmak iktizâ eder.)

5- Târîh-i Mehmed Giray: Kırım'a âit bir husûsî târihtir ki, 1096/1684'ten 1114/1702 senesine kadardır. Bende ki kolleksiyonda 124 varaklık bir cilttir.

6- Târîh-i Kamaniçe: 1082/1671'de Kaminiye (Caminec) fethi târihi. Nâbî'nin eseri. KoUeksiyonumda 39 varaklık orta boyda bir dittir.

7- Mecmua-i Sûr-i HümayOn: Bu eser, 1086/1675'teki, şehzadelerin - sünnet ve Hadîce Sultân'ın izdivaç düğünlerini tasvîr eder. Küçük boyda 45 varaklık küçük bir cilttir. KoUeksiyonumda mevcuttur.

8- Târîh-i Abdullah Mehmed Şefik: Yalnız III. Ahmed'in 1115/ 1703 senesinde cülusunu tâkib eden senenin vak'alarını ihtiva eder. 1063/1652 ihtüâü târihiyle birlikte ciltlenmiştir.

9- Edirne Vak'ası: Bu eser 1073 ihtilâlini hikâyeye eder; Berlin Kraliyet Kütüphanesinde Diez Elyazılan arasında,

10- Mîzâdü'l-Hakk fî-thtiyârî'l-Ehakk: Hacı Kalfa'nın eseri olan bu nefis kitab, mütekellimîn ve mutasavvıfîn arasındaki ihtilâfın sebeplerinin hulâsasını ihtiva eder. Orta boyda 34 varaklık bir cilt; kolleksiyonumda mevcuttur.

11- Târîh-i Zülfekaor: Viyana'da 1689 senesi musalehası mü-zâkerelerinin târihi; sefir Zülfekaar Efendi yazmıştır. Küçük boyda, 97 varaklık bir cilt; kolleksiyonumda mevcuttur.

III- Tercüme-i Hâller ve Müntehabfit Mecsnnalan

Bu târihin onuncu cildindeki kaynaklar listesinde belirttiğimi?, eserlerden başka, şunlara da başvurduk:

12- Tezkire-i Şuarfi: Saffiyî (ö. 1138/1725). Bu eser, bu târihin sekizinci cildinde beyân edilen Riyazi, Rızâ, Kaf-zâde Nazmî'nin müntehabât mecmualarının zeyli olup beşyüz şâirin tercüme-i hâlini ihtiva eder. Büyük boyda 309 varaklık bir cilt; kolleksiyonumda mevcuttur.

IV- Devlet Kanunları ve Muhâberâtı Mecmuaları

13- Mekâtibât-ı Nâbî: Orta boyda 147 varaklık bir cilt, 294 yazışmayı içine alan bu eser, Kont Rzewuski'nin kolleksiyonundadır.

14- Fransız tercümanı Le Grand'ın inşâsı; 37 parça hükümet yazışmasını içine alıp, Viyana Sarayı Kütüphanesinde 425 numaradadır. Orta boyda 42 varaklık bir cilt.

15- Münşeât-ı Dîvân-ı Hümâyûn: 1687/1108 senesine kadar 66 kît'a hükümet yazısı ve berâtı ihtiva eden mecmuadır. Orta boyda, 99 varaklık bir cilttir; koleksiyonumda mevcuttur.

16- 1087/1669 senesinde Reîsülküttâb Mustafa Efendi zamanında yazılmış timâr ve zeamet defteri. Viyana İmparatorluk Kütüp-hânesi'nde, Nu: 92.

17- Siget Sancağı Defteri: Dresden Kraliyet Kütüphanesinde,

18- Gran (Estergon), Vizegrad ve Novigrad sancakları defterim Dresden Kraliyet Kütüphânesi'nde, Nu: 8.

19- Memâlik-i Osmâniyye Kazaları Defteri: Dresden Kraliyet Kütüphanesi, Nu: 9.

20- Defter-i Manâsıb-ı Kaza: Anadolu ve Rumeli'yi içine alır. Küçük boyda, 88 varaklık bir cilt; koleksiyonumda mevcuttur.

21- Defter-i Manâsıb-ı Kaza: Bu eser, evvelkinden az farklıdır. Küçük boyda, 55 varaklık bir cilt

22- Defter-i Teşrifatı: Küçük boyda, 63 varak; koleksiyonum-da mevcuttur.

23- Kaanûn-nâme-i Hezârfenn: Sultân IV. Mehmed zamanında neşredilen hükümetin esâsî kanunlarım ihtiva eder. 1080/1669 senesinde yazılmıştır. Onüç bâb'a ayrılmıştır. Kont Rzewuski'nin koleksiyonundadır. İstatistik! malûmatı ihtiva eden bu kitap, pek nâdir olan şu eserin hulâsasıdır: Della letteratura dei Turchi da Gio-vanni Battista Donado Senatör Veneto tu bailo in Constantinopoli, Venedik 1688. Küçük boyda 140 sahife. (Müellifi İstanbul'da Venedik balyosluğunda bulunan Giovanni Battista olduğu anlaşıyor.)

24- Kaanûn-ı esasiler, berâtlar, fermanlar, diğer hükümet evrakından tertîb edilmiş mecmua; birçok arşivden toplanmıştır. Viyana İmparatorluk Kütüphânesi'nde, Nu: 442.

25- Onyedinci asım nihâyetinde ve Onsekizinci asrın başlarında yazılmış 546 kît'a devlet yazışmasından mürekkeb bir mecmua. Küçük boyda, 156 varaklık bir cilt; koleksiyonurada.

ELLİÜÇÜNCÜ KİTAP

Köprülü Mehmed Pasa'nın aslı. — Kadızâdeliler gürültüsü. — Avusturya, tran, Lehistan, tsveç, Transilvanya elçileri. — tdâm edilen zorbalar. — Köprülü'nün hasımla-nnın uzaklaştırılması. — Asılan patrik. —

Osmanlı Donanmasının Akdeniz Boğan'nda (Çanakkale'de) hezimete uğraması. — Bozcaada ve limni'nin fethi. — Müftl'nin azli.

— Kara Hasanoglu Hüseyin Ağa'nın vefatı. — Kırım H&-nı'nın Transilvanya, Moldavya, Eflak'ta akınları. — Transilvanya twf Barcsay. — Abaza Hasan'ın İsyanı. — Kö> rûlû'nûn makyavalistliği. — Fransız sefiri De La Haye ile oğlunun hapsi. — Şâir Çevri ve RiyâzThin, müftt Aztz Efendi'nin. Hacı Kalfa'nın vefatları. — Pftdişâh'ın Üsküdar'a geçmesi. — Murtaza Paşa'ya Abaza'nın galebesi. — Haleb'de âsi paşaların idamı. — Hüseyin Paşa'nın idamı-

— Şeyhülislâm Bolevi'nin azli. — Osmanlı donanmasının Atalya önünde hezimeti. — Mısır'da ihtilâl- — ismail'in zâlimce tazyikleri. — Timâr te'stsfih., Akdeniz Bogaa'nda yeni kaleler yapılması. — Mihne'nin yerine Ghika'nın Eflâk Beğüğü'ne tayini. — Rakoczy'nin ölümü. — Avusturya elçisi Msyern Bursa'da. — Kont de Souches, Szathmar ve Szabolcz'u zabtediyor. — Seyyîd Ali'nin Grosvaradin (Grosvardein)'ı fethi. — Rusya'da Tatar ve Kazaklar'ın İstilân. — Kazak, Rus, Lehistan, Cezayir, İngiliz sefaretları. — Yangın, veba ve kıtlık. Don ve Dinyepr nehirleri üzerinde İnşâat — Valide Sultân'ın ve Köprülü'nün camileri.

Köprülü Mehmed Paşanın Aslı

KÖPRÜLÜ Mehmed Paşa, Devlet'in mührünü Pâdişâh'ın elinden alırken, minarelerden «Allâhu Ekber» sadâları kulaklarda tanîn-endâz oluyordu ³. Köprülü'nün sadâretini hiç kimse münâsip görmedi. Devlet'in sönmeye başlayan kudret ışığını yeniden parlaklaştıracâk olan bu devlet ricalinin gelecekte kazanacağı büyüklüğü, o zaman ne saray keşfedebiliyordu, ne de İstanbul halkı. Ulemâ takımı:

— «Bu okuyup yazma bilmez bir câhildir» diyorlardı. Ağalar:

— «Bu, âsî Vardar*a mağlûb olmuş, liyakatsiz bir adamdır» derlerdi, Hükümet ricali ise:

— «Bu müflis herîf, Devlet'in mâlî müşkilâtına hiçbir şekilde çâre bulamayacaktır.» mülâhazasında bulunurlardı.

İçeride her tarafta isyanlar ortaya çıktığı, hâriçte hududların muharebelerle kana boyandığı ve Devlet gemisini musibet dalgalarına

³ Onuncu cildin sonunda işaret olunduğu gibi, Naîmâ'ya nazaran. mühr-î hümâyûn ezftn okunurken değil, hattb minberde Üten verilmiştir. Galiba müverrih minare ve minberi karıştırmıştır. (Mütercim)

gömölmekle tehdîd eden fırtınalardan kurtarmak için, pek cesur ve pek maharetli bir adama ihtiyâç bulunduğú bir zamanda, Pâdişâh'ın zayıf, istirahat e âşık, metanetsiz, servetsiz bir ihtiyarı seçmesinden, herkes şikâyet etmekteydi. Lâkin Köprölü'nün o vakte kadar kadri bilinmemiş, devletin idarî işlerinde hâiz olduğı yüksek meziyyeti göstermeye fırsat bulamamıştı.-Vâkıâ hükümet işlerine Sokoîlu gibi kuvvetinin kemâl noktasında değil, 70 yaşında gelmişti. Sokollu gifii üç Pâdişâh devresinde değil, ancak 5 sene hükümet etti. Bununla beraber, şu kısa müddet târihte yalnız büyük bir devlet ricali olarak yer almasına değil, hanedanının büyüklüğünü te'sîs etmesine de yetti. Sokollu, sadrazamlık nüfuzunun — Budin vâlfisi iken cellât eliyle îdâm olunan— yeğeninin kanı içinde sön- düğünü görmüştü. Köprölü ise, sadrazamlığını oğluna nakletti. Anadolu'ya göçmüş bir Arnavud'un oğlu olan ⁴ Köprölü Mehmed Paşa, «Köprölü» unvanını, doğum yeri olan «Köprü» kasabasından almıştır ki, bu kaza Merzifon'a altı, ve Amasya'ya ⁵ oniki fersah mesafede ve Kızılırmak'a (Halys) dökülen iki küçük ırmak arasında ve Taşan Dağ'ının eteğindedir. Bu ırmaklardan birinin üzerine ahşap bir köprü inşâ olduğundan, kasaba, eski adı olan «Kara-gede» yi ⁶ «Köprü» şeklinde değiştirmiştir. Lâkin Köprölü'nün şöhret kazanmasından sonra «Vezîrköprüsü» (bugün: Vezirköprü) ismini almıştır.

Onuç cami, birçok hanlar, hamamlar, tekkeler, saraylar ⁷, Vezîrköprüsü kazasına bağlı 40 köy, bu kasabanın vaktiyle ne kadar mâmur olduğuna delâlet eder, O zaman bu kasabada 6.000 aile mevcuttu; şimdi ise 3.000'den ziyâde değildir ⁸. Ziraî mahsûlleri armut, üzüm, elma; sanâyî mahsûlleri boyalı mensucat, yün ve pamuk bezleriydi. Bir küçük merhale

⁴ Sadrâzam Köprölü Mehmed Paşa ve Köprölü Ahmed Paşalar'ın, son üç pâdişâhın, onların sultanlarıyla (zevceleriyle) başlıca nedimelerinin târihleri ve sarayın en gizli entrftalanyle Dalmaçya, Transilvanya, Macaristan, Girit, Lehistan muharebelerine dit bâzi husûsî şeyler» adıyla Paris'te 1676 senesinde basılmış olan (Fransızca) bir esere İtimâd ederek Avrupa müverrihlerinin uzun müddet zannettikleri gibi, Köprölü Fransız değil, Arnavud idi. (Frasarlı Sâmî Beğ Kaamnsfi'l-Âlfim'da «Köprölü, kelimesinde. Köprölü Mehmed Paşa'-nın Arnavudtuğın Berât sancağında, Timoriçe kazası köylerinden birinde dünyâya gelerek, oradan İstanbul'a geldiğini ve Köprü kazasını daha sonraları mesken ittihaz ettiğini yazıyor. (Mütercim)

⁵ KauMttil-Alâm, «Köprü» kasabasının Amasya'nın 70 km. kuzeybatısında olduğunu gösterir. (Mütercim)

⁶ Hammer'in Fransızca'sında «kede» lâfzına, kalbur, sepet, kafes, çit demek olduğu Sâmî Beğ'in Kaamos-ı Fransevl'sinde gösterilen «daie» mânâsı verilmiş ise de, câteşgede» ve «meygede» lâfızlarından da anlaşılacağı üzere •ged», hâne, ev, yurt demektir; binâenaleyh «Karagede», .Karaytn-tı tur. (Mütercim)

⁷ Başhcalan Sultân Mustafa, Yûsuf Ağa saraylarıyla, Köprölü'nün çağdaşı zengin bir yeniçeri tarafından yapılan saray ve bizzat Köprölü ile Abaza Ha-san'ın saraylarıdır. (Eskiden bütün büyük hanelere saray denirdi.)

⁸ 1314 senesinde basılmış Kaamusfi'l-A'lâm, Köprü kasabasından 8.600 ahâli (1-000'i gayrimüslim) kaydeder; Köprü kazasında da 8 nahiye, ve 100 karye (altıda biri gayrimüslim) gösterir. {Mütercim}

(mesafede) ve Kızılırmak'ın denize karıştığı yerde bulunan Bafra iskelesi, Vezîrköprüsü'nün zengin tüccarına mahzenlik ederdi. Sarp bir dağın zirvesinde ve bütün mıntıkaya hâkim bulunan kale, hükümetin takibatından kurtulmak için Kızılırmak dağlarında isyan bayrağını kaldıran Haçova firarilerini zaptetmek maksadıyla, Köprülümünden ve Evliya Çelebi'den 50 sene önce yapılmıştı. Köprülü, gençliğinde saray-ı hümayûn aşçı çıraklığında ve sonra aşçılığında bulunarak, 25 yaşında Husrev Paşa'-ya hazine-dar ve Kara Mustafa Paşa'nın sadâreti zamanında büyük-mîrâhor olmuştu; daha sonra (iki tuğlu vezir olarak) birbirini mü-teâkib Şâm, Kudüs, Tarablus vâlisi ve sonra Kubbealtı veziri oldu. Lâkin daha sonra ehemmiyetsiz olan Köstendil sancağını kabule mecbur olup, azledüdiği zaman doğum yerine dönmüştü. Vardar Paşa üzerine harekete memuriyetinde mağlûb ve esir düşerek, îbşîr tarafından kurtarılmıştı ki, bunlar evvelki ciltte tafsil olunmuştu.

İbşîr Paşa, sadrazamlığı sırasında, Köprülü'ye Tarablus-ı Şâm sancağını verdi; ancak memuriyetine başlamadan önce İbşîr'in halefi tarafından azledilip, yine Köprü kasabasına çekildi. Boynueğri Mehmed Paşa Şam'dan İstanbul'a gelirken onu maiyyetine aldı. Fakat Köprülü'nün kendisine tehlikeli bir rakîb olduğuna hükmederek, uzaklaştırmak için var kuvvetiyle çalıştı. Köprülü Paşa, sadrazamlığı ele geçirmek için hileye başvurmadı; lâkin kendisinin değerini takdir ederek Devlet'i kurtaracak bir adam olduğunu keşfeden dostlarının ısrarları üzerine —yine geçtiğimiz ciltte yazıldığı veçhile— arzlarının takdîmiyle beraber Pâdişâh tarafından kabul edilmesi, hiçbir türlü tavsiyeye bakmaksızın memuriyetleri münâ-sib gördüklerine tevcih edebilmesi, kendi arzusuna göre mükâfât-landırabilmesi ve cezalandırabilmesi, kendi nüfuzuna rakîb olabilecek devlet büyüklerinin ve pâdişâh yakınlarının te'sîri altında kalmaması ve bütün tedbîrlerini zât-ı şahanenin mutlak güvenle kabul etmesi şartlarıyla, idarenin dizginlerini eline almaya muvafakat eyledi.

Kadızedeliler'in Gürültüsü

Pâdişâh, sadrazamlıktan azledilen Boynueğri Mehmed Paşa'nın mallarının müsaderesini ve katlini emretmişti; lâkin Köprülü'nün şefaati üzerine hayâtını bağışladı. Mehmed Paşa'nın geriye kalan kısa müddettik hayâtı içi Köprülü, kendisine Kaniye eyâleti varidatını tahsis etti ⁹.

⁹ Naîmâ'ya nazaran (s. 226), Boynueğri birkaç gün Yedule'de hapsedildikten sonra Malkara'ya sürüldü;

Defterdarlıktan azledilmiş olan Sabağı Mehmed Paşa (eski sadrâzam zamanında) 150 kese mukabilinde  d m-dan kurtulmuşt ; lâkin bu aftan ancak bir gün istifâde edebildi:  d m cezasından korkusu neticesinde, ertesini vefat etti. Köprülü'nün sadrazamlığa yükselmesinden bir hafta sonra (3 Zilhicce 1066 - 22 Eylül 1656) minarelerde namaza davet demek olan ezan okunurken ¹⁰ Kadız de'nin mutaassıp taraftarları olan bağnaz düşünceli m -tekell m n, tasavvuf erbabı ve dervişler hakkındaki taarruzlarına ihtiya bir adamın idaresi zamanında devam edebileceklerini ümîd ederek, Sultân II. Mehmed Câmii'nde toplandılar. Tarikatlara  it bütün tekkeleri yıkmaya, dervişleri tecdîd-i im na zorlamaya ve muhalefet edenleri öldürmeye, her camide yalnız bir minare bırakarak diğerlerini faydasız bir israf eseri olmak üzere yıkmaya, altın ve gümüş ev ni, ipekli elbise, tütün, kahve afyon kullanılmasını, il hi söylenmesini, kud m ve ney sesiyle sem  icrasını menetmeye karar verdiler. Kısacası, Kadız de'nin telkin ettiği yoldan gitmeyenleri teline mahkûm ederek, bu hastalıklı fikirler lehinde. devam edenleri ellerinden gelen dünyevî cezalarla cezalandıracaklardı. Bu toplantıyı tftkib eden gece, bütün şehir heyecana düştü; müderrisleri m tekell m n kısmından olan talebe-i ul m (yüksek öğrenim öğrencileri) değnek ve bıçaklar alarak, esnafı ve onların çıraklarını ve kölelerini kendi taraflarına celbederek mevlevî, halveti, şems  dervişleri aleyhine tehd k r bir  sl pla bağırıp gürültü ederek, F t h Camii'ne gittiler ¹¹.

Sadrâzam, bu karışıklıkları haber alınca, bu duruma sebep olan vaizlere, s k netin muhafazası ve asayişe teşvik için, adam gönderdi. Bundan bir netice çıkmaması üzerine, bir telhis takdim ederek, fitneye sebep olanların yokedilmesi gerektiğini arzetti. Fesat tahrikçisi olanlar hakkında Pâdişâh tarafından çıkarılan  d m cezasını, Köprülü, sürgüne çevirdi.  st v nt, Türk Ahmed, D v ne Mustafa derhâl Kıbrıs'a gitmek üzere gemiye bindirildiler. şeyhlerin kürsüden savurdıkları sözler, sadrâzamanın ıslahat Ve yeniliklerine karşı eblehe k f rlerden ibaret kaldığı sürece, mutaassıpların vahşet taraftarları olduğunu ortaya koymayı ve her türlü eserleri mahvetmek için sarfettikleri mesa yi g l n h le getirmeyi, h k met, halkın sağduyusuna bırakarak bizzat hareket etmemişti. Hattâ birgün kabalığından dolayı

aradan epeyce günler geçtikten sonra kendi-disine Kanije eyaleti verildi. Hadlkatf 'l-Vftzeri (s. 104), on sene kadar Eyüp'te tekaOd tahsis yle geçinerek. 1076'da 90 yasında vefat ettiğini yazar. (Mütercim)

¹⁰ Böyle değ ; o gün cuma olduğundan müezzinler mahfilde na't-i nebev  okurken «fak erden» yâni Kadızâdeliler'den birtakımı müezzinleri susturmak için  ıkışarak, bir gürültü  ıkt . N lm 'ya müracaat, s. 230. (M tr.)

¹¹ Sems  dervişleri tarlkaU. o aarm basında şeyh şemsedd m-i S vft l tarafından to'aU ohmmuftur.

«Türk»¹² unvanı verilen Vaiz Ah* med'e hazır bulunanlardan biri:

— «Çakşır ve don giymek de bid'attir; onlan da kaldıracak mısınız?» diye sordu.

Ahmed:

— «Evet, onu da men' ederiz; zar ve peştemâl kuşansınlar!» diye cevap verdi.

Kargımadaki:

— «Tarak ve kaşık kullanılması da bidattir; onu ne yaparsınız?» deyince, vaiz:

— «Onu kaldırırız; parmaklarınızı tarak, ellerinizi kaşık yapınız» mukabelesinde bulundu¹³.

Bu Türk Ahmed, dilenci bir derviştir. Lâkin mensûb olduğu fırkanın ileri gilenleri, onun telkin ettiği kaaidelerin aşırılarını bizzat tatbik etmezlerdi. Kendilerine bağladıkları genç delikanlılar, kaba elbisenin altında ipekli kumaşlar kullanırlar¹⁴, hanelerinin içinde birçok tezyinat bulundururlardı. Aşırı ahlâkçılık gösteren bu adamlardan birine Fahreddîn oğlu Maan-zâde:

— «Be hey efendi, nefsanî lezzetlerden olan şeyleri herkesten gizli yapıp görünüşte cüz'iyât makulesi (ufak tefek şeyler) şeylerde taassup gösterirsiniz; bunun aslı nedir?» demesi üzerine, aziz söze gelip:

— «Beğim, sen gaayet ahmakmışsın; insan bir haramı irtikâb ettiği zaman, zımnında ya mal sağlamak, ya nefsanî zevk ve cismânî lezzet bulunmağa muhtaçtır ki, günahkârlığı abes olmaya; yoksa altın ve gümüş evânî kullanmak, harbe gitmek, tütün içmek, müzik dinlemek ve şâir buna benzer şeylerde ne lezzet vardır? Akıllı kişi odur ki, buna benzer cüz'iyâtı terkedip, hattâ zahiri surette inkâr ve men edilmesi için taassup göstererek avâmmı nâs (halk) ahmaklarını hâlilin iyiliğine îtimâd ettirir. Yine mahrem-i esrar olanlarla perde arkasından dünyevî işleriyle ve nefsanî zevkleriyle meşgul olmağa mân! yoktur.»¹⁵ cevâbını vermiştir.

Müverrih Naîmâ'nın zamanı hakkında bize yadigâr bıraktığı bu târihî levha isbat eder ki, gerek Batı'da, gerek Doğu'da mürâîler her vakit aynıdır.

Köprülü Mehmed Paşa, şimdiye kadar îdâm cezası emri almak için iki

¹² O zaman birtakım şahıslara Türklüğü tafcdır edememiş elmalarına borada dahi tettsflf «deriz. (M««rcün)

¹³ Tarak sonradan İcâd ohmmus birsey ofanadığından, Naimâ'da yalna kasık bahsi vardır. Müverrih <tarak>ı başka me'hazdan almış değilse, kendisinin ilavesidir. (Mütercim)

¹⁴ Hammer'in de iyi anlamamış olduğu bu fikrayı biz de tashih ve İzahtan teeddüb eyledik. İyice araştırmaya lüzum görenler Nalma'ya müracaat edebilirler, s. 227. (Mütercim)

¹⁵ Bu sözler tercümeden değil, Natmâ'dan alındı. Mûsiki ve emsalinde has olmadığı sözünün incelenmesine elbette hacet görütaez. (Mütercim)

telhis takdim etmişti ¹⁶. Vakıa sonra îdâm cezasını sürgünle değiştirdi. Bir taraftan gösterdiği şiddet, nüfuzunun derecesini anlamak içindi; diğer taraftan âtîfetkârca muâmelesiyle —sadrâzamlığı kabulü hakkında ortaya koyduğu dört şart için Pâdişâh adına yemîn eden— Valide Sultân'ın içten içe duyduğu endîşeyi yatıştırmak istiyordu. Yine bu atıfet ile, üçüncü bir teklifine, yâni Vâlide'nin gözde danışmanı olan sabık defterdar Karagöz Mehmed Paşa'mn îdâmına da onun muvafakatini kolayca almayı ümîd ediyordu. Telhîs, tasdik edildiğine dâir olan irâde-i şâhâne ile iade olundu; îdâm cezası hemen icra edildi (18 Zilhicce 1067 - 7 Ekim

Kapdân Ken'ân Paşa'nın hemşehrisi olup, gösterdiği gevşekliği, donanmasının Akdeniz Boğazı önünde hezimete uğramasının başlıca sebeplerinden biri olan Abaza Ahmed Paşa, Valide Sultân'ın husûsî himayesine mağrûren, İstanbul'a gelmekten kor kınamıştı; gelir gelmez öldürüldü. Bu yeni îdâm Vâlide'nin bütün dostlarını dehşete düşürdü (23 Muharrem 1068 - 11 Kasım 1657). İhtiyar müfö Hakkı Efendi, yerine allâme kişilerden fıkıh ve hadîse dâir eserlere birçok şerhler yazmış olan Bâlîzâ<|e tâîîn edildi ¹⁷. Defterdar Divrikli Mehmed Paşa, maaşlarını vermediği için hanesinin camlarını kıran asker tarafından tâkîb edilmesi üzerine, titreyerek sadrâzâmın huzuruna geldi, şikâyetini arzetti. Köprülü, bu intizamsızlıktan Öfkelenmekle beraber, tebessüm ederek:

— «Böyle olur. Sen âlemin ahvalini bilmez misin? Senden önceki defterdarlar da birçok defalar camlarının kırıldığını görmemişler midir? Hattâ birkaç takım camları ihtiyaten hazır bulunurdu. Cenâb-ı Hak ahvâlin tanzimi için ihsan tevfiîk.buyuruncaya kadar tahammül etmeliyiz» ¹⁸ dedi.

Defterdar, o zamana kadar sabretmeye pek mütehammil görünmediğinden, Köprülü ertesi gün ¹⁹ onun yerine baş-bâkî kulu Ahmed Ağa'yı tâîîn etti. Pâdişâh'ın husûsî teveccühüne mazhar olan has-odabaşısı Halil Ağa, günde 200 akçe tekaüd maaşıyla saraydan uzaklaştırılarak, yerine Galata Sarayı Ağası Kürd Sefer Ağa tâîîn olundu. En nüfuzlu vezirlerden olup, saraydaki taraftarlarının sadrâzam yaptırmak istedikleri kapdân Seydî Ahmed Paşa ²⁰ Bosna eyâletine ve oradaki askerin başkumandanlığına

¹⁶ Galiba biri Boynueğri içindi. (Mütercim)

¹⁷ Kenz üzerine bir şerh, Miftâh Şerhi üzerine haşiyeler, Kasîde-i Bürdeye şerh, bazı hadîslere dâir bir şerh yazmıştır. Uşşâkî-zâde'de tercüme-i hâline müracaat, 175. varak.

¹⁸ Nalmâ'dan alındı, s. 248. (Mütercim)

¹⁹ Naîmâ'dan anlaşıldığına göre, az bir müddet sonra. (Mütercim)

²⁰ Seydî Ahmed Paşa'ya şecaati sebebiyle Hristiyanlar cDeli Türk. unvanını vermişlerdi. Teberdârhtan yetişmiş olduğundan, baltacı ocaklıları onu tutarlardı. Köprülü'nün tam l'timâd ile getirildiğini, azlinin mümkün olmadığı onlar tabtatiyle bilemezlerdi. Naîmâ'ya müracaat, s. 249. (Mütercim)

getirilerek, hemen hareket etmesi için kendisine emir verildi. Donanma başkumandanlığın Tamişvar valiliğinden azledilmiş olan Topal Mehmed Paşa'ya tevcih edildi (24 Safer 1067 • 12 Aralık 1656).

İran, Avusturya, Lehistan, İsveç Ve Transilvanya Elçileri

İki devlet arasında dostâne münâsebetlerin devam etmesi arzusunu belirten bir nâme-i Şâhî'yi hâmil Pir AH adlı İranlı sefir, birkaç katar deve ile bir fil hediyesini huzûr-ı şahaneye takdim etti. Elçiye veda gününden az önce, sadrâzam tarafından kendisine Eyüp'te Yûsuf Paşa Bahçesi'nde bir ziyafet çekildi. Acem elçisiyle birlikte gitmek üzere İsmâîl Ağa sefir tâyin edildi (13 Rebîulâhîr - 30 Aralık). Pâdişâh, Şâh'a iki asî! Arap atı —ki birine kıymetli elmaslarla müzeyyen eyer vurulmuştu—, güzel kumaşlardan w ipa çuhalarından birkaç yük hediye etti. İsmâîl Ağa, İsfahan payı V tmda bu hediyeleri II. Abbas'a takdim ederek, İran'da üç ay & '-diktan sonra İstanbul'a dönmüştür ²¹.

Dört ay sonra, İmparator'un İstanbul'da mukîm elçisi İstiryalı Sinion Reninger, sadrâzamin ve pâdişâhın huzuruna kabul olunarak, Almanya tmparatorluğun'a yeni intihâb olunan I. Leopold'un î'timâd-nâmelerini verdi. İki devlet arasında mevcut sulha rağmen, hudûd üzerinde yapılan tahribat hakkında şikâyetler, her iki taraftan da aralıksız devam etti. Reninger'in İstanbul'a gelişinden üç sene önce, 4.000 askerden mürekkep bir Türk fırkası Prens Eggen-berg'e âit Radkesburg'a kadar akın etmişlerdi; diğer bir fırka da Neuhâusel yakınlarında 64 Heydük Öldürmüşlerdi. Bu hâl, Budin valisinin, Bathyany ve Forgacz'm akınlarından ve Hüsâr ve Heydökler'in Komorn ve Gran arasında yaptıkları eşkiyâhtan dolayı şikâyet etmek üzere Viyana'da feldmareşal Puechhaim'a çavuşlar göndermesine manî olmadı.

İmparatorun mukîm elçisinin geldiği gün, Transilvanya ve İsveç elçileri de huzûr-ı şahaneye kabul olundular. İsveç Kralı Şarl Güstav —efendisi nâmına Transilvanyahlar'la Ve Kazaklar'la ittifak ahidnâmesi akdetmiş bulunan— elçisi Claude Sohalam vâsıta-sıyle, İsveçlilerdin Rusya'ya kuzey eyâletlerinden hücum edecekleri sırada Kırım Hânı'na güney eyâletlerinin istîlâsı için emir verilmesini talep etti ²². Şarl Güstav, o zaman Lehistan ile

²¹ İstanbul'a gelirken Bağdâd'da vefat etmiştir. Naîmâ, 250. (Mütercim)

²² Şehir arşivinde Reninger'in raporu. Kral'ın Zât-ı Şâhâne'ye mektubu 23 Eylül 1656 târihiyledir

harb ediyordu. Köprülü şu cevâbı verdirdi:

— «Osmanlı Devleti Şarl Güstav'm Lehistan ile anlaşmasını müteâkib kendisinin dostluğunu kabul edecektir.»

Bir ay sonra Liliencron ve Gotthard Wellig'den mürekkep olan ve Rakoczy tarafından da yanlarına François Szepessi ve Nicolas Tordai konulmuş bulunan yeni bir İsveç sefaret hey'eti İstanbul'a vâsıl oldu. Bu da evvelkiler gibi, Osmanlılar'ı Lehistan aleyhine tahrikle görevliydi. Divân tercümanı ihtiyar Zülfekaar, İsveç Kra-ı'nın Lâtince mektubunu tercüme edemediğinden, İmparator tercümanı Panayoti Nikusi'ye tercüme ettirildi²³. Lehistan elçisi Nicolas de Leszczye Jaskolski, sadrâzamı Rusya ile münâsebetlerin kesilmesine karar verdirmek için, Çar'ın Rum mezhebindeki Osmanlı tebeasını, Osmanlı Devleti aleyhine ayaklandırmak tasavvurunda bulunduğunu söyledi²⁴. Bu entrika hiçbir netice vermedi; bununla beraber Jaskolski Transilvanya elçileri François Tordai, Etienne Tes-sai ile Jean Hersanji'nin —kısmen verginin ödenmesindeki gecikmeden ve kısmen Rakoczy'nin pâdişâh fennine aykırı olarak Lehistan aleyhine İsveçliler ve Kazaklar'la ittifak etmesinden dolayı— Ye-dikule'ye gönderildiğini görmek memnuniyetine nail oldu. İsveç elçileri, kendileri de aynı hâle uğrar korkusuyla, fırtınayı geçiştirmek için sadrâzama acele 500 altın hediye verdiler. Wellig bir müddet sonra öldü. Liliencron cevapsız geri gönderildi (15 Ağustos 1657)²⁵;

Rakoczy, sefirlerinin hapsedilmesinden telâşa kapılmayıp, Moldavya ve Ulahya voyvodalarını kendi tarafına kazanmaya muvaffak olduysa da, bu ittifakın akdedilmesinden az sonra inkıtaya uğradı. Tacının rakibi Dikoğlu (?)'nun burnunu kesmek ve hükümeti elinden almak isteyen Chrice'i asmakla beğliğine başlamış olan Eflâk voyvodası Kostantin Scherban, Rakoczy'den —Mathias Besara-ba'nın borç olarak almış olduğu— 8.000 altını istedi. Rakoczy parayı Ödedi; lâkin intikam almak için memleketin mahallî askerlerini (zâimleri) Scherban aleyhine ayaklandırdı. Daha sonra Lehistan aleyhine yeniden Konstantin ile ittifak etti, yine ondan ayrıldı. Kendisi de Moldavyalılar ve Kazaklar tarafından terkedildi. Lehler tarafından mağlûb edildi ve dîvân-ı hümayûn tarafından da azledildi. Transilvanya millî

²³ KraT'ın mektubunda şu ibare okunur: «Onfidinus fore ut omnia et singula pensientur et nobis pro nostra et rei necessitate respondatur» Reninger'in 12 Haziran 1657 raporu.

²⁴ Bu pek doğrudur. Rusya'nın bu tasavvuru gelecekte ve Özellikle Mora isyanında tâmiyle zahir olmuş; ne hacet! Zamanımızda dahî devam edegelmig-tir. ~"

²⁵ Kazak-Lehistan Muharebesi Târihi, Grondski'nin eseri. Peşte. 1789. s. 408. 409. {İtalyanca}

meclisi onun yerine François RhedeTyi seçti. Rhedel, beyliğinin tasdiki için derhâl Sigismund Banfi'yi Budin vâ-lîsine ve François Keresztesi'yi İstanbul'a gönderdiye de, ikisi de birşeye muvaffak olamadılar.

Zorbaların İdam Edilmesi

Yeni bir isyan çıkmak üzereyken Köprülü, hükümet idaresindeki basireti sayesinde, vilâyetlerin hepsinde bulundurduğu casuslar vâsıtasıyla, Çınar Vak'ası'nı yapmış ve Hasan Can (Sa'deddîn'in pederi) ailesinin hazînesini yağma etmiş olan zorbaların her yola başvurarak fesâd çıkarmaya çalıştıkları ve ayaklanmak için bir fırsat bekledikleri haberini aldı. Bunlar Seydî Ahmed Paşa'nın uzaklaştırılmasını fırsat sayarak, onun sadrazamlığa tâîninini, hiç olmazsa kapdânlığa iade edilmesini mütehakkimâne talep ettiler. Sadrâzam müftînin nezdine giderek hareketlerinin hepsinin şerîate uygun olduğuna dâir Pâdişâh'a bir arıza yazmasını teklif etti. Müftî, reîs (reîsülküttâb) Şâmî-zâde tarafından kaleme alınan bu arızayı Köp-rülü'nün eline verdiği sırada, taaccüb göstererek:

— «Buna ne ihtiyaç var?» diye sorması üzerine, Köprülü:

— «Şimdilik lüzum yoktur; lâkin vefakârlığınızı tecrübe edeceğiz; hem hasımlarınızın, sizden öncekiler gibi sizi de kendi taraflarına çekmeye çalışmalarına mâni olmak ve zamanı geldiğinde isti-nâd etmek için sizi şâhid göstermek isteriz.» cevâbını verdi.

Müftî, Köprülü'nün islâhat tedbîrlerinin hepsinde, bütün kudret ve samîmiyetiyle çalışacağına yemin etti ²⁶. Köprülü, oradan Hacı Bektaş post-nişini Kara Hasan-zâde'nin hanesine gitti; ihtiyar Hüseyin Ağa —ki Çınar Vak'ası tahrikçilerinin yakalanması için evvelki sadrâzamlara yardım etmişti— zuhur etmek üzere olan ihtilâlin bertaraf edilmesi için de Köprülü'ye yardım vaadinde bulundu. Yeniçeri ağası» yeniçeri kedhudâsı gizlice oraya davet edilerek, umûmî asayişin sağlanması için yardım edeceklerine onlar da yemin ettiler.

Ertesi perşembe günü (18 Rebîülevvel) sipahiler Atmeydanı'n- . da toplanarak gürültü çıkardılarsa da, sadrâzamin arzı mucibince çıkarılan irâde-i şâhâne üzerine, yeniçeri ağası ve kedhudâ beğ, yeniçerileri intizam dâiresinde tutmaya muvaffak olduklarından, si-pâhîler dağılmaya mecbur

²⁶ Köprülü «müceddeden müftî ile eyman-ı gallâz (ağız yeminler)le ahd ü misâle itdiler.. Natraft, s. 255. (Mütercim)

oldular. O günü tâkîb eden gece, sadrâzam yeniçeri ağasıyla birlikte, çıkmasından korktulan fitneyi bastırmak için bütün şehirde kol gezdi. Ertesi gün (Cuma, 19 Rebûlevvel 1067 - 5 Ocak 1657) vezirler, kumandanlar, ağalar —irâde-i pâdişâhı mucibince vezîr-i âzam sarayında toplanan— mecliste bulundukları halde, şu mealde bir hatt-ı hümayûn geldi:

«Cülusumuzdan bu zamana kadar sipâh eşkiyasının taaddîle-ri haddi tecâvüz etti. Hakk-ı ni'meti ve saltanata hürmeti büsbütün bıraktılar. Bu türlü eşkiyanın vücûdlannın izâlesi dîn ve devletin en mühim işi olduğundan te'dîbleri sadrâzama havale olunmuştur. Ebâ-an-cedd hayırhâh-ı devletimiz olanlar vezîr-i azama muavenet ile hayırlı duama mazhar olmağa çalışmalıdırlar.»

Köprülünün Hasımlarının Uzaklaştırılması

Mecliste hazır bulunanlar, fesâd tahrikçisi olanların cezaya çarpıtılmalarını her gün beklemiş olduklarını ve Pâdişâh'ın emrine sadâkatle itaat edeceklerini ifâde ettiler. Saraya takdîm olunan ve devletin büyük memurlarının aynı fikri paylaştıklarını bildiren tel-hîs üzerine, Sultân Mehmed «Rüesây-i erbâb-ı fesadın derdesti ve îdâm olunmaları» (fesahtçıların reislerinin yakalanması ve öldürülmeleri) kat'î emrini ihtiva eden bir irâde çıkardı.

Hemen o gün, silâhdârlıktan azledilmiş olan Ahmed Ağa, cebeciler kedhudâsı Halîl Ağa, baş mâbeynci (kapıcılar kedhudâsı) Ha-sekî Mustafa Ağa Alay Köşkü Önünde —ki Pâdişâh'ın îdâmı istenen rüesânın isim listesini zorbaların elinden aldığı ve saray hadım-ağalannndan ikisinin boğulmasını seyretmeye mecbur bulunmuş olduğu yerdir—, başları kesilmek suretiyle hayâtı terkettikleri gibi, İstanbul'da, Üsküdar'da hanlar basılarak altmış kadar zorba tutulup îdâm edildi. Yenicâmi Hanı ile bir zamanlar Hristiyan sefirlere ikamet yeri olan Elçi Hanı —ki ikisi de sipahilerin toplandıkları yerlerdi— boşaltıldı. Sadrâzam ve yeniçeri ağası geceleri kol gezerek, yeniçeri,, sipâhî, cebeci, topçu, mehter ocaklarına ve şâir takımlara mensup zorbaları yakalayarak îdâm eder ve devlet müverrihi Naîmâ'nın tâbiri veçhile «İaşeleri nafaka-i hayvânât-ı derya» (leşleri deniz hayvanlarının nafakası) olmak için denize atılırdı²⁷.

²⁷ Natmfi, bu bahiste kaafiye-perdâzhgı unutmamıştır: «Vahiden ba'de vfihid ele getirilüp katileri âleme ibret-nümâ ve İaşeleri nafaka-i hayvânât-ı derya ofch.» s. 257. (Mütercim

Son isyanda çalınan eşyayı ucuzca satın alan 20 kişi Atmeydanı'nda idam olundular. Defter-emîni Elâgöz Mehmed Efendi Bosna defter-dârlığıyla İstanbul'dan çıkarılarak, Edirne'de başı kesilip İstanbul'a gönderildi, Surnazen Mustafa Paşa da Erzurum valiliğinde eceliyle öldü. Şâm valiliğinden azledilerek Mar*aş'a tâ'yîn edilen, silâhdâr-ıktan yetişme Siyâvuş Paşa, sarayın himayesine istinaden, verilen kat'î emirlere aykırı olarak, yeni memuriyetine gitmekten imtina gösterdi. Köprülü böyle bir mel*ûnun kötü misâl olması mahzurlarından bahsederek, katlini arzetti. Pâdişâh yakınlarının entrikalâ-nyle irâde-i pâdişâhînin gecikmesi üzerine, sadrâzam, kabul edilmiş olan şartlar icâbınca telhisi karşılığında derhâl irâde çıkarılmadığı için, mührü vermeye hazır olduğu halde, bir elinde mühür, huzûr-ı şahaneye çıktı. Pâdişâh:

— cSenin işine karışanların cezasını sana bıraktım; nasıl bilersen öyle yap!» dedi.

Köprülü Paşa, zât-ı şahaneye ihtirâmen Siyâvuş Paşa'nın hayâtını muvakkaten bağışladığı gibi, devlet idaresine müdâhale etmek isteyen kurenânın (pâdişâh yakınlarının) uzaklaştırılması için birkaç ay bekledi. Lâkin bu müddet sona erince en nüfuzlu hasımlarından olan rikâudâr Anber Mustafa, dülbend ağası Gürcî İbrahim, doğancı-başî Ömer, silâhdâr Mustafa ağalan birer görev veyâhud tekaüd maaşı vererek, saraydan uzaklaştırdı. Terbiyesizce muamelesini yazdığımız âdetâ vecde gelircesine mürailik eden Mağribî Salim, maaşının azaltılmasından dolayı söylenmeye cesaret ettiği için, Köprüü'nün emri üzerine cellâd (ases-başı) Zülfekaar ma'rifetiyle boğulup denize atıldı. Bu Zülfekaar (ihtiyar zamanında yeniçeri ağası ve vezir olarak) 4.000'den ziyâde mağduru bu suretle Boğaziçi'nin dalgalarına teslim ettiğini i'tirâf etmiştir.

Asılan Patrik

İstanbul ahâlisinin keşif sahibi addettikleri Şeyh ²⁸ hakkında gösterilen

²⁸ Bu şeyhin kallesliği Naîmâ'dan telhîs olunan şu fıkradan anlaşılır:

«Beldenin büyüklüklerinden bâzıları şeyhin yanında ikçn rengârenk dolamalı bir iki baltacı gelerek Valide Sultân'ın bir hüküm tezkiresini (Valide Sultânların kâğıdlanna hüküm tezkiresi, hüküm-nâme. denilirdi) birkaç yüz altınlık bir surre ile şeyhe teslim ederlerdi. Şeyh tezkireyi naz ve istiğna ile okur, nirreye yapılmaz, onu dervişleri kaldırdı. DftrÜlâmire ağalarından, sadra zamdan, büyük memurlardan da ara sıra böyle tezkireler gelirdi. Hâlbuki baltacılar, tezkireler, altınlar hep düzme şeylerdi. Halk ise bu dolapların farkına varmayıp şeyhe intisap etmek için paralan yoksa borç alarak takdim ederlerdi.» Köprülü Mehmed Paşa gümrükten vazifesi olanları (bir#nevi muhtaçlık maaşı alanları) yoklama edip, başka maişet kaynakları bulunanların maaşlarını kesti, mahlûlâtan da iki akçeden fazla vermezdi. Şeyh Efendi, maaşının

şu muamele, hıyanetle suçlanan Rum Patriki hakkında gösterilecek olan şiddeti yeteri kadar hissettirdi. Köprülü, Patrik'in Eflâk voyvodası Konstantin Besaraba'ya bir mektubunu ele geçirdi ki, şu fıkrası dikkate şâyân idi ²⁹ :

«İslâm devrinin müddetinin bitmesine az kalmıştır; tsâ dînînin vellesi tekrar âlemgîr olacaktır; ona göre tedârikte olunuz. Pek yakında bütün vilâyetler Mesîh taraftarlarının eline geçip Haçlılar ve çanlar tamamen ülkelere mâlik olsalar gerektir.» ³⁰.

Köprülü, Patrik'i huzuruna getirterek mektubun mânâsı hakkında ³¹ sorguya çekti. Patrik, cevâp olarak, Hristiyanlar*ı sadaka vermeye teşvik için her sene böyle umûmî tahrîrât yazmakta olduğunu söylediye de, bu tefsir Parmakkapı'da asılmasını önleyemedi ³². Bu, îdâm edilen patriklerin üçüncüsü oldu. Son zamanlarda bir takım Hristiyanlar'ın yeniçeri külâhı ve mavi dolak giyerek yeniçeri kıyafetine girmiş oldukları iddiasına istinaden, dindaşlarını ateşe atılmaya teşvik etmiş olmakla suçlanan ruhban gibi, ihtimâl ki, Pat-, rik de günahsızdı. İleri sürülen iddia üzerine sadrâzam tarafından emredilen tahkikat neticesinde 40-50 kadar külâh (fes ve yeniçeri üsküfû) ve dolama ortaya çıktı; lâkin bunlar Patrikhâne'nin muhafazasına memur yeniçeri müfrezesine aitti ³³.

Şeyh Sâlim'in ve Patrik'in îdâmıyla halkın nefretini kazanmış olan Köprülü, işte bu sebepten dolayı ³⁴ —sefer açma mevsimi de girmiş olduğu için— husûsî bir duâ tertîb etti. Kastamonulu Meh-med Sâdık nâmında bir şeyhin ihtarı üzerine, enderûn ağalarından Mehmed nâmında 92 adamın herbiri, bir haftada 92 kere Fetih Sû-resi'ni okuyarak sala vaktinde tamamlayacaklar ve hepsi birden fetih ve nusret için duâ edeceklerdi. Bu zamanın müverrihi olan Bosnalı Hüseyin-oğlu kahveci-başı Mehmed Halîfe

kesilmemesi için sadrâzama gelip berâtlarını ortaya döktü. Köprülü cömertlikle muamele ederek İstanbul gümrüğünden 200 akçe bırakarak ba-kiyyesi olan yedi-sekizyüz akçeyi: «Şimdi sefer var; müzayaka var; inşâ'al-lah ileride yine ikram ederiz» diyerek kesti. Şeyh Efendi ise sadrâzaman yanından fırlayıp: «Bak biz sana neler yaparız!» diye mirıldanarak gitti. Olmug bitmiş vak'a- Köprülü Paşa, Mağribî'nin hakkındaki muamelesi gibi —Ham-mer'in biraz teveccühüne mazhar olan— Patrik'in hakkındaki aşağıda yazılacak muamelesinde dahi haklı olduğundan biz şüphe etmiyoruz. Naîmâ'ya bakınız, s. 261-263. (Mütercim)

²⁹ Naîmâ'ya nazaran, mektubun mâhiyeti budur. (Mütercim)

³⁰ Tercümeden tercüme yerine, Naîmâ'dan alındı, s. 246. (Mütercim)

³¹ Köprülü, mânâsı için değil, mektubun kendisi için sorguya çekiyordu. Ham-mer, mektubun mânâsını —aşağıdaki tefsir sözünü yakıştırmak maksadıyla— müphem saymak istemiştir. (Mütercim)

³² Te'vîl makbul olsa, tekrarlanan suçu i'tirâf demek olurdu. Bunu Hanuner, dînî taassubunun şevkiyle, hoş görebilir. Fakat tebeanın isyan için tahrik edildiğini gören Köprülü, elbette öyle görmez. (Mütercim)

³³ Elbise Patrikhâne'de bulunmuştu. Naîmâ'nın tâbirince .Fener kapısını bekle yen çorbacı nefer&tımındur deyu def-i töhmet itmişler.» Hakikat Öyle miydi? Burası meçhul. Hanumer «etmişler» fiilinin çoğul şeklinde olmasına bakarak —bir taraftan da Patrik'in töhmetlerini artırmamak için— bunu râhiblere at-fetmişse de, Naîmâ'da râhibler kanstınlmamıştır. (Mütercim)

³⁴ Bu fıkra Hammer'in kendi mülâhazası olacaktır; bizim târihlerde böyle birsey görülmüyor. (Mütercim)

de bu doksaniki kişi arasındaydı. Sadrâzâmın sefere gittiği günden itibaren vazifelerini ifâ ettiler. Bundan başka Şeyh'in talîmi veçhile, enderûn ricâ-linden 101 adam günde 1001 Feth-i Şerîf okudular ve seferden dönülünceye kadar devam ettirdiler³⁵.

Sadrâzam teçhizat ve levazım tedîriki için bütün vilâyetlere emîrlere gönderdi. Saray kapısında, cebehâne karşısında tûğ-ı hümayûn dikildi (9 Cemâziyelevvel 1067 - 23 Şubat 1657). İnşâ edilmekte olan gemilerden 60'ı donanmaya katılacaktı. Kapdân Topal Mehmed Paşa Venedikliler'in Boğaz'ı muhasaralarından az evvel, kışın şiddetine bakmayarak, 36 kadirga ve 4 mauna ile Boğaz'dan çıktı.

Osmanlı Donanmasının Akdeniz Boğazında Hezimete Uğraması

Osmanlıların deniz harekâtına dâir alınan malûmat üzerine umûmî kapdân Mbçenigo 19 kadirga ve 16 galea (kalyon) ile hemen Kandiye limanından çıktı; Sakız yakınlarında Spermaiori adalarında birkaç kayık yakalayarak Sisam'a doğru gitmekte olan Osmanlı donanmasına tesadüf ettiv. Üç gün sonra (2 Mayıs 1657) Venedikliler Cezayir gemileriyle tutuştular; galib gelerek amiral gemisini zaptettüer. Cezayir gemilerini Kapdân Paşa'ya götürmek üzere para ve emirname ile İstanbul'dan Sakız'a gönderilmiş olan Aydın Çavuş, yeniçeri miralay Mehmed Ağa, Cezayir gemileri kapdânı Cezayirli Hüseyin esirler arasındaydı. Venedikliler'in zayıatı 117 ölü ve 346 esiri buldu, 300.000 gurug kıymetinde Mısır emtiası galiblerin (Venedikliler'in) eline düştü³⁶.

Venedik donanması, ondan sonra, Scala-Nova Körfezi'nde Sığacık önüne giderek kaleyi zaptetti ki, içinde —hepsi de Saint-Marc arslanıyla süslenmiş olup Kıbrıs'ın fethinden sonra oradan Sığacık'a getirilmiş— 30 top vardı. Bu suretle umûmî kapdân Moçenigo, iki aydan az bir müddet içinde 44 Türk gemisi³⁷ ve Asya sahilinde bir kale zaptetmiştir³⁸.

³⁵ Bfl tñâlûmât da Naimâ'dan alındığından, Naimâ'ya göre tasrîh edilmiştir, (ftöterdm)

³⁶ Naimâ'ya nazaran (s. 265-267), kapdân paşanın donanması, bu Cezayir gemileri vak'asından önce tñanköy yalanında İncirli ve Lerboz adaları Önünde birkaç Venedik gemisine rastlayarak bunları tutmuş ve bu muzafferiyet, seferin başarıyla sonuçlanacağı şeklinde yorumlanmıştır. Hammer bunu geçiriyor! (Mütercim)

³⁷ Bu miktar, sırf Venedikliler'in sözü olacaktır. (Mütercim)

³⁸ Boğaz muharebeleri hakkında şu eserlere bakınız: Lettera di raguaglio del combattimento tra l'armata veneta e torca ai Dardaneoli sotto l'Azar Mocenigo nei di 11, 18 et 19 LugUo 1657. Venedik. 1657; Lettera di rapia^Ü© della città e fortezza oli Snazich tatta deUa armi venete sotto Lazaro Mocenigo nei * İS Maggio 1657. Venedik, 1657.

Venedikliler'in bu muvaffakiyetine ve Osmanlıar'ın Spalato (Adriyatik'te tsplit)  zerine yaptıkları teşebbüslerin bir netîce vermemesine mukaabil ³⁹, Osmanlı askerleri Girit'te Venedik askerleri aleyhine bir muzafferiyet kazanmıştır ki, kısmen Katırcı Meh-med'in (Mehmed Paşa) parlak  ecaatinin eseridir ⁴⁰.

 anakkale  n nde Zafer

Sadrâzam, donanmanın son ma l biyetinin intikamını almak için 19 kalyon, 10 mauna, 13 kadirga, 1 bastarda (amiral gemisi) teçhiz etti ve  ems  Pa a-zâde kumandasında 150 kadirga ve firkateyn gönderdi. Bunların içinde iki   bin yeniçeri ile, muharebeden, sonra sipâhî ve silâhdâr kaydolunmak şartıyla kaydedilmiş ikibin gönüllü vardı. 23  a'b n (  Haziran) târihinde Pâdişâh, Köprülü'ye serd rlık tevcih ederek kavu una murassa i ne ile müzeyyen iki sorguç taktı, biri kürklü ve diğeri sâde iki h 'at verdi. Sanc  -ı  er f i kendi eliyle Mehmed Paşa'nın eline tevdi etti. Sadrâzam  ır- pıcı  ayırı civarında ordug hım terk ederek, yeniçeriler, muntazam süvârî sınıfını teşkil eden altı bölük halk ve timâr ve zeamet sahipleri ile karadan Akdeniz Boğazı'na gitti. İlk merhale olan Kara-kaldmm'da askerine bir geçit resmi yaptırarak mevcut olmayan  avu ların hizmetlerini m teferrikalara, zeamet sahiplerine verdi. Be  günde Gelibolu'ya vararak Asya tarafına geçip, Kal*a-i Sult niye'yi kararg h yaptı. .Boğaz'ın her iki tarafında, yâni Rumeli tarafında So anlıdere'ye ve Anadolu tarafında Küçük-Kipos'a (Kepez'e) bataryalar konuldu. Venedik donanması da Büyük-Kipos ve Kâfir-Buca ı Koyu arasında Rumeli sahillerine demir attı. Osmanlı filosuna karada bulunan kapdân pa anın yerine  erke  Osman Pa a kumanda ediyordu. Temmuz'un 17'sinde (5  evval) iki deniz kuvveti birbirine tutu tular: 7 Osmanlı maunası cengi ba lattı. Bunlardan biri zapt olundu; üçünün taifeleri maktul veyâhud direkleri kırılarak içlerinde yeniçeri bulunan diğer    de firar ettiler.

Yeniçeriler Kâfir-Buca ı Koyu'na çıkıp cenge l kayd ce seyirci kaldılar. Alâiye Be i Küçük Mehmed Be , elli altmış kişi ile iki kayı a girerek, Türk

³⁹ Su esere müracaat: Spalato sostenuto contra l'Ottomana Potenza l'anno 165] sotto g  anspicil delta Seren Rep. di Venezia con l'aasistenza del S. Angeolo Orto Conte e Proveditore di Lec na da Glov. Giorgio NicoHni. Venedik, 1655'

⁴⁰ Natma (s. 267) .Taraf-ı  sl miyandan ancak bin kadar merd-  meyd n-  hüner sermest-  h n-i  ehftdet  olduğunu beyandan sonra  onbinden ziyâde ha-n zır ftzim-i bi'se'l-mastr  olduğunu yazıyor. Bu daha doğru görünür, çünkü Venedik tarihçileri bu muharebeden hiç bahsetmezler.

maunasını çekip götürmekte olan 4 düşman maunası üzerine hücum ederek mucizevî kahramanlığı sayesinde hasmın bu avını pençesinden aldı. Sahilden yeniçerilerin korkaklıklarını görmüş olan Köprülü, gemiyle Kâfir-Bucağı Koyu'na giderek, yeniçerileri gemilerine dönmeye ikna edebilmeye güçlükle muvaffak oldu. Malta ve Floransa filoları Boğaz'a girerek, hücumu yenilediler. 17 Türk kadırgası Küçük-Kipos (Kepez) yakınında Anadolu tarafındaki kale altına sığınmaya çalıştı. Diğer 15% düşman yollarını kestiğinden Büyük-Kepez'e doğru giderek tayfalarını oraya çıkardılar. Sadrâzam, kaçıklara ateş edilmesini emretti ve 800'ü sahilde Öldürüldüler. Derhâl, donanmanın Büyük-Kepez yakınma çekilmiş olan kısmını korumak için bataryalar kurdurdu. Küçük-Kepez'e doğru yelken kürek kaçmakta olan 17 kadırga rüzgârın muhalefeti ile Anadolu tarafında çok aşağıya düşerek, Kumburnu kalesi yanma demir attılar. Oradan, sahilde kurulan bataryaların himayesiyle ertesi gün düşmanın yeni hücumuna karşı koydular. Üçüncü gün ⁴¹ Mo-çenigo*yu taşıyan ve filolarını Venedik donanmasına gönderen muhtelif hükümetlerin bayraklarıyla süslenmiş olan amiral gemisi, güneşin batışından bir saat evvel, bütün yelkenlerini açmış olduğu halde Kumburnu kalesi önünden geçti; topçu Kara Mehmed, büyük çaptaki toplardan biriyle o kadar güzel nişan aldı ki, amiral gemisinin cebhâneliğine isabet ettirdi ve gemi berhava oldu. Boğaz bir saat kadar bir duman bulutuyla karanlık içinde kaldı ve bu duman açılınca, geminin dalgalar arasında dağılmış binlerce parçası seyredenlerin gözleri önüne serildi: Türkler, amiral bayrağını ve fenerini ele geçirmek üzere koştular; lâkin Trevizeli Şövalye Avogaro bu harb armağanlarıyla bayrakları, defterleri, kasayı, Moçenigo ile amiralin kardeşi ve muavini Francesco'nun cesedlerini, 357 asker ve gemiciyi kurtardı.

Sâdece bir topçunun maharetinin semeresi olmak üzere, Osman-lîâr'm hezimet, ümîd edilmemiş bir muzafferiyete dönüştü.

Mükâfat Ve Mucâzât

Köprülü, donanmanın göstermiş bulunduğu hezimetin, yeniçerilerin gevşeklikleri neticesi olduğunu takdir ederek firarileri cezalandırmayı ve aynı zamanda düşman amiral gemisinin yanmasına sebep olarak, bu mahâretiyle muzafferiyeti te'mîn eden topçuyu mükâfatlandırmayı

⁴¹ 7 gevvel, perşembe. Naîmâ, s. 283. (Mütercim)

kararlaştırdı. Kahramanlığı mükâfatlandırmayı usûl edinmişti; lâkin, haklarında âmme efkârını yanlış yola götürmek maksadıyla iltimas görenleri hak etmedikleri şekilde mükâfatlandırarak onların hatâlarını gizlememek ve bizzat yapılan kötü seçimlerin akıbetlerini örtbas etmeye çalışmamak gerekeceğim haklı olarak düşünürdü. Venediklilerden ele geçirdikleri maunayı kurtaran genç Mehmed Beğ'i huzuruna çağırdı. Mehmed Beğ içeriye girince:

— «Gel şahbazım, Pâdişâhın ekmeği sana helâl olsun! Senin gibi gayretli dilâveri Allahu Teâlâ berhudar eylesin!» diyerek, alnından, gözlerinden öptü, başına kendi eliyle iki kıymetdâr çelenk soktu, kendi samur kürkünü çıkarıp arkasına giydirdi, (kendisine 200f-den fazla altın vererek), "arkadaşlarına dağıtmak üzere 1.000 kese guruş verdi.

Ustaca nişanlarıyla amiral gemisini berhava^ eden topçuyu da huzuruna getirterek ⁴², 70 akçelik bir sipâhî ulufesi, 100 attın, bir kıymetli libas verdi. Son muharebede temayüz eden diğer kahramanları da mükâfatlandırdı.

Ceng başlamadan önce sahile kaçıp gemisi yakılmış olan Fer-hâd Paşa, takibine gönderilen gönüllüler tarafından yakalanarak hemen boynu vuruldu. En önce kaçış örneği gösteren yeniçeri kedhu-dâsı ve yeniçeri miralay (çorbacısı) vezîr-i âzamm cadın arkasında boğularak, cesedleri denize atıldı. Hatâları, donanma için vahîm neticelere yol açmış bulunan Sivas beğlerbeği Çerkeş Osman Paşa'nın başı kesildi. Maunası düşman tarafmdan yakılmış olan kap-dân Sipâhî-zâde Mehmed, kapdân Pusulacı, kadırgalar kapdânı Kaa-sım, ibret olmak üzere, asıldı. Sadrâzâmın kadîm dostlarından olan yeniçeri ağası Sehrâb, hayâtını değilse de me'mûriyetini kaybederek, bu me'mûriyet kapıcı-başlıardan orduda bulunan Alî Hoca'ya verildi.

Bozcaada'nın Fethi

Köprülû, meydana gelen hasarları mümkün olduğu kadar sür'-atle tâmîr etmek için İstanbul'a ve vilâyetlere emirler çıkardı. Muharebeden dört hafta sonra Boğaz'dan hareketle Bozcaada karşısında, Eski İstanbul (Aleksandria Troas) yanında Çayağzı mevkiine ordu kurdu (4 Zilka'de 1067 ^ 14 Ağustos 1657). Hâiz olduğu mevkiin kendisini sadrâzâmın şiddetinden

⁴² Ve «berhurdâr d, kerametli pâdişâhımızın ni'meti sana helâl olsun!» diyerek. Naîmâ, s. 288. <M0terdm)

kurtaramayacağından korkan Kapdân Paŗa, Köprülü'nün yanma gitmeyi, bu hususta mükerrer olarak aldığı ihtarlara rağmen, bir günden öbür güne talik etmekteydi. Vezîr-i  zamm intikamından kurtulmak için, donanma kapd nlany-le beraber Cezayir, Tunus yâhud Tarablus-ı Şark taraflarına iltica etmeyi kurmuŗtu. Köprülü bundan haber alarak, kendilerini yatıŗtırmak için iltifat dolu k ğıdlar yazdı. Kapdân Paŗa bunun  zerine Behr m mevkiinde sadr zamn yanma gitmeye karar verdi. Sadrâzam, gerçekten, büyük iltifatlarla kabul etti. Köprülü, Bozcaada'nın zabtı için gerekli hazırlıkları emretti. Anadolu sahilinde  akmak denilen yerde 3.000 sipâhî topladı. Bunlara, adanın fethinden sonra yevm  5 akçe terfî vaadedildi. Yeniçeri, cebeci, top ulardan isimleri defterden çıkarılan 2.000 kiŗi de iade Şartı ile, fetih için görevlendirildi. Bunların hepsi Kurt Paŗa'nın emri altına verildi. Kapdân Paŗa, bu kuvveti 25 Ağustos'ta (15 Zilka'de) Bozcaada'da, De-ėirmendere arkasında Kemer Deresi mevkiine çıkardı. Ertesi gün g neŗ doğmadan evvel Santinel Tepesi (Tekfur Bahçesi)  zerinde metrisler açıldı. 27 Ağustos'ta (17 Z ka'de) kuŗatılanlardan adanın güneyinde bulunan Tekfur Bahçesi'ne gitmiŗ olan kısmı 2.000 kiŗilik bir Türk müfrezesi tarafından mağlûb oldu. Kale muhafızları bir hücum yapılsa da, 500  l  ve 200 esîr verdiler. Köprülü, askeri, gayrete getirmek için gece vakti adaya iki büyük top ve askerle dolu 8 kadirga getirtti. Bunları Venedik filosu tâkîb  tmiŗse de, bir zarar verememiŗti. 31 Ağustos (21 Zilka'de) —ki muhasara-nın altıncı günüdür— Venedikliler adayı terkederek, kuleleri berhava ettikten ve adada bıraktıkları otuz-kırk topu  iviledikten sonra, kaleyi terkettiler⁴³.

İstanbul'da    gün genlik yapılarak zafer bayramı  l n edildi. P diŗ h'ın haz ned n Solak Mehmed, P diŗ h tarafından sadrâzama bir kılıç, bir kaftan, bir de takdir bildiren hatt-ı hümâyûn getirdi. Venedikliler, bir zamanlar hükümleri altında bulundurdıkları Bozcaada'yı, bu defa bir seneden fazla muhafaza edemeyerek, ada bu suretle yeniden devletin ülkesine dâhil edilmiŗtir. İmparator An-dronikos, bu adayı —yardımları sayesinde babası Jean Paleologue'-nun tahtını baŗına yıkmıŗ olduğu— Ceneviz dostlarına hediye edilmiŗti. Jean Paleologue'a sad katte devam eden ada muhafızları ise, Venedikliler'e teslim ettiler. Rumlarla Cenevizliler, Venediklilerden almak için ittifak ettiler. Venedikliler bu ittifaka karŗı

⁴³ Nalm , Z hde, Abdi Paŗa; Köprülü'nün bzlar-ağası Me njed Halife'ye mektubu; La Crob't'da (Lakrova), c. 2, s. 199. tercüman Paift Homer 'nın jurnali.

savunmaya güç yetirebildilerse de, bilâhare Türkler'e vermeye mecbur oldular. Tenedos (Bozcaada) İranlılar'ın ele geçirdikleri adaların en önce zaptedilenlerinden biridir ki, Yunanlılar'ın Milet karşısında Lada yakınında hezimetlerinden sonra, birbirini müteâkib Hıyos (Sakız) ve Lesbos (Midilli) adalarını da almışlardır. Daha sonra, Atinalılar tarafını tuttuğu için Lakedemonyalıları'nın tahribine uğradı. Romalılar zamanında Verres adayı yağma etmiş ve ismini kaynağı olan Te-nes ilâhına nisbet edilen heykelleri almıştır. Tenedos'ta Lucullus Mihridâd'a galebe etmiş, İmparator Justinien İstanbul zahiresi için burada büyük anbarlar te'sîs etmiştir. Tenedos'un en büyük mabedi Apollon Siminthe ibâdethânesidir ki, bu Apollon köstebekleri mahvetmiş ve adanın paraları üzerinde bir balta ile resmedilmiştir.

Asker Maaşının Enderun Hazînesinden Alınan Borçla Ttfdiyesi

Köprülü'nün fesâd tahrikçisi olanları te'dîb ve tenkilce gösterdiği şiddet, sükûnlarının devamına ulufelerinin hâlis meskukât (ayarı1 bozuk olmayan para) ile ödenmesini şart ittihaz etmiş olan askerin düşüncelerini henüz tamâmiyle elde edememişti. Mâlîye işleri bakımından ittihaz olunan intizama rağmen, zamanı gelmiş olan üç aylık mevâcibin (maaşların) ve şâir masrafların te'diyesi için 300 kese ⁴⁴ noksan görünüyordu. Sadrâzam bu açığı kapatmak için, kendinden öncekilerden Sinan Paşa'nın kullandığı vâsitaya müracaat ederek, müftînin ve kazaskerin kefaletiyle enderûn hazînesinden borç aldı. Bu tedbîr sayesinde askerin tahsisatları ödendi. Mücevher bir hançer ve bir samur kürk hediye etmek suretiyle, Pâdişâh, memnuniyetini gösterdi (8 Şevval 1067 - 20 Temmuz 1657).

Müftî Bâli-zâde, Köprülü'ye hizmet ve yardım etmiş, olmakla beraber tevcihatta onun arzusundan başka bir şeye tevessül ettiği için azledildi (21 Temmuz), Ulemânın merâtib silsilesine tâbi olan terakki usûlüne riâyet etmediği gibi, delikanlılara, sakalara, odun yarıcılarına müderrislik vermişti ⁴⁵. Daha ihtiyatlı hareket etmesini tavsiye edenlere:

— «Memuriyetim zamanında bana en sadık olanları, tanıdıklarımı elimden geldiği kadar memnun etmeye çalışırım; halk ne derse desin!» cevâbını vermek itiyâdındaydı.

⁴⁴ Naîmâ'da 3.000 kesedir. (Mütercim)

⁴⁵ Bâli-zâde yeni bir silsile tertîb etmesinden ve İstanbul'da olan 50 kadar sakaya ve terbiye-i hâriç (yâni iptidâ-i hâriç müderrisliği unvânıyla) yaşı bü-lûğdan küçük olan çocuklara taksîra etmiş olmasından Kara Çelebi Aziz Efendi'yi şikâyet eder. Fakat Aziz Efendi bitaraf değildir. (Mütercim)

Bolu tacirlerinden birinin oğlu olan Anadolu kazaskeri Bolulu Mustafa Efendi ilmiye tarîkinin müftîden sonra en büyük mansıbının sahibi olduğu için kanun gereğince Bâlî-zâde'nin yerine geçti.

Sabık kapdân firari Kara Mustafa Paşa —ki daha Önce memuriyetinden istifa etmiş Mısır valiliğini satın almıştı— Mısır ahâlîsinin hakkında ileri sürdükleri şikâyetlere cevap vermek üzere Mısır'dan İstanbul'a müteveccihen hareket etti. Mustafa Paşa'nın katli için irâde alarak, bunun icrasına büyük-mirâhor görevlendirildi. Köprülü'nün Kara Mustafa Paşa'ya düşmanlığı, bu adamın, dîvânın emirlerine muhalefet ederek Haleb Vâlîsi Seydî Ahmed Paşa'nın şehre girmesine engel olmuş olmasından başlar ki, Köprülü Mehmed Paşa o târihte Seydî Ahmed Paşa'nın ordusunda bulunuyordu. Büyük-mirâhor, gidişinin asıl maksadını gizleyecek bir resmî görevle sabık Mısır valisini karşılamaya gönderilmiş ve gizli görevinin icrasına yardım etmeleri için Şâm Vâlîsi Tayyaroglu Mehmed Paşa'-ya ve Haleb Vâlîsi Abaza Hasan'a emirler verilmişti. Firârî Mustafa Paşa, Suriye'de Cîsr-i Yâkub Köprüsü'nde kendisini tehdit etmekte olan tehlikeden haberdâr oldu. Mîrâhoru, terbiyesine lâayık bir hürmetle ve fakat tam bir ihtiyatla kabul etti. Mîrâhor, avını tetik üstünde görünce elindeki talimatı hemen uygulayamayacağını anlayıp, zahîrî memuriyetini tebliğ ile iktifa etti. Firârî Mustafa Paşa, zahîrî duruma inanıyor gibi görünerek, lâkin, katli hakkındaki fermanı mîrâhordan cebren almasını tavsiye eden dostlarını dinlemekten imtina etti. Konya'ya vardığında öğrendi ki, Abaza Hasan kendisini tâkîbe çıkmıştır. Kara Mustafa Paşa kıyafet değiştirerek İstanbul'a sığınmış ve pek gizli bir yerde saklanarak sadrâzamanın araştırmalarından kurtulmuştur. İhtimâl ki Mustafa Paşa'ya kaçmasını tavsiye eden Abaza idi. Hakikatte. vezirler, bir îdâm hükmünün icrasına memur oldukları zaman, gözden düşmüş olan memurları gizlice haberdâr ederek ve mahkûmların saklandıkları yeri bilmiyor gibi görünerek, vazifelerini infaz edememiş olmalarından dolayı özür beyan ederlerdi ki, devlet müverrihinin kanaatine göre övülecek bir harekettir.

Firârî Mustafa Paşa ve Seydî Ahmed Paşa derecesinde memurlar hakkında gösterilen bu şiddet ve bundan ziyâde Boğaz çenginden sonra yeniçeri zabitlerinin birçoğunun îdâmı, uzun müddetten beri bütün ihtilâllere karışmış olan yeniçeri şeyhi ihtiyar Kara Ha-san-zâde Hüseyin'in şahsında Köprülü için, yeni ve tehlikeli bir düşman çıkarmıştı. Mühim durumlarda Valide Sultân ve Pâdişâh tarafından zorlu bir tasavvurun icrası lâzım geldikçe, vezirler tarafından Hüseyin'in re'ğine başvurularak, âsî

ağaların bozulması konusunda müessir yardımları görülmüş, ondan sonra Harem ağa-larıyle ittifak ederek İbşîr'in sukuutunda, onun halefi Murâd Paşa'nın uzaklaştırılıp Süleyman Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinde ve Köprülü zamanında dahi Çınar Vak'ası tahrikçilerinin te'dibinde fiilen katkıları bulunmuştu. Ancak Hazret-i Ömer'in içtihadı ve bir hadîs-i şerif mucibince hakîkî i'tikad sahiplerinden birçok şahısların sâdece bir cengde firar etmiş oldukları için îdâmlan lâzım gelmeyeceğini düşünerek, kendisi ansızın Köprülü'ye husûmetini îlân etti ⁴⁶, Hz. Ömer bir gün, Kudüs'e gönderilip düşmandan firar eden Müslümanlara ta'n ettikleri için halkı azarlamıştı ⁴⁷. Diğer taraftan hadîs «Takat getirilmez bir kuvvet önünden kaçmak, Peygamberlerin ihtiyar etmiş oldukları ahvâldendir» ⁴⁸ diyordu. Kara Hasan-zâde Hüseyin, sadrâzâmın azli hakkındaki talebini bu sebeplere bina ederek, mahremlerinden Bakî Çelebî'yi, Şeyhülislâm Bolulu Mustafa Efendi'yi bu hususta ikna edip kendisinden fetva almak ⁴⁹ üzere gönderdi. Lâkin, müftî, bu ânı teklif üzerine ga-rîb bir heyecana düşmüş olduğu bir sırada, kedhudâsı gelip Kara Hasanoglu'nun vefat ettiğini haber verdi. Köprülü bu suretle en tehlikeli düşmanlarından birinden kurtulmuş oldu. Eski sadrâzam Tar-huncu Ahmed Paşa'nın kedhudâsı Mü'min Ağa ⁵⁰ ve segbânbaşı Çoban Kaasım Ağa, Köprülü'nün emriyle Öldürülen şahısların listesini Kara Hasanoglu'nn vermiş olduklarına kanaat getirilerek, ikisi de îdâm edildi.

Limni'nîn Fethi

Akdeniz Boğazı'nda Köprülü, bu kadar zamandan beri, Osmanlı sancakları tarafından unutulmuş olan muzafferiyeti, hilâl altına iade etmekte iken Bosna, Arnavudluk, Hersek valileri Seydî Ahmed, Fazlı Paşa,

⁴⁶ Hasan Ağa'mn Köprülü'ye husûmeti, sıra kendisine gelecek mülâhazasından kaynaklanmış olup, firarilerin te'dîbi bahane İdi. (Mütercim)

⁴⁷ Hz. Ömer (r.a.) vaktinde Kudüs-i Şerife gönderilen asker bi-hasbel-iktizâ firar edüp geldüklerinde halk kendülere firariler deyü ta'n itdüklerind Hazret-i Ömer işidüp: cBöyle ta'netmen; bunlar firârî değüllerdür; kerrârdurlar» deyü halkı ta'n ve teşnî'den men* itmişdi. Naimâ, mecbûriyet gormeksizin kaçanlar arasındaki farkı aşağıda beyân olunacak konuşmada Bakî Çelebî'ye ihtar etmişti. (Mütercim)

s. 297. Şeyhülislâm Mustafa Efendi Kudüs'e firar ve kerrârlarile daha muharebe bağlar başlamaz bir

⁴⁸ Hadis için bk. Naimâ, c- 6, s. 291.

⁴⁹ Fetva değil, sadrâzâmın azli ve yerine kaymakam Ankebut Ahmed Paş&'nın tâyni sarayca kararlaştırılmış olduğunu beyan ederek, şeyhülislâmdan muhalefet etmemesini ve yardıma olmasını İstiyordu, Naimâ, s. 298 (Mütercim)

⁵⁰ «Kibâr-ı zuamâdan idi, yâni ziâmnın büyüklüğü sebebiyle yanında birçok sipahi vardı. (Mütercim)

Ali Cengiz-zâde Zara, Spaletto, Kataro önlerinde birbirleriyle kahramanlık yansında bulunmakta ve fakat hiçbir bu kalelerden birini zabta muvaffak olamamakta idiler. Köprülü, Limni adasının fethi teşebbüsünde daha ziyâde talihin saadetine nail oldu. 4.000 kahraman, kapdân Topal Mehmed Paşa kumandasıyla adaya çıkarıldı. Kale bir kayanın üzerine yapılmış olduğundan ⁵¹ lâğım açılması mümkün olmadığı gibi, muhafızlar 17 gemiden mürekkep bir Venedik filosundan imdâd almış bulundukları için muhasara 63 gün uzayarak, kapdân paşa ile yeniçerilere kumanda etmekte olan samsoncu-başı yaralandı. Nihayet muhafızlar serbestçe gidebilmek ve fakat eşya alamamak şartıyla, kalenin teslimi kararlaştırıldı. Ancak 100 yâhad 200 adam katledildi. Osmanlı kadırgalarında bulunup da Venediklilerin muzafferiyet kazandıkları sırada kurtarmış oldukları 500 esirin bir kısmı, daha müştereken bağlı bulundukları zincire gönderildiler, bir kısmı kapdân paşanın adada bırakacağı işgal kuvvetlerine ilâve edildi. Orada bulunan 400 kişiden birkaç Rum, devlet müverrihinin tâbiri veçhile, «şâire ibret olsun diye» îdâm olundu.

Venedik müverrihleri bu defa Limni'nin Türkler tarafından fethi hakkında derin sükûtlarını muhafaza ederler. Osmanlı müverrihlerinin şehâdeti gösterir ki, galibler hakîken bir «Limni muamelesi» göstermişlerdir ⁵². Rumlar, vahşîyâne ve hâinâne hareketlere «Limni muamelesi» derler. Çünkü vaktiyle bu adanın kadınları —fena bir koku neşrettikleri ve Pelâjlar*ın hicretinde zevcelerini ve onlardan olan çocuklarını öldürmüş bulundukları için— kocalarını katliâm etmişlerdir. Bir zaman sonra adanın tarlaları, hayvanları, kadınları akamete uğrayarak Pitiya —bundan dolayı gazab eden ilâhları teskin için— Atinalılarda bu arazinin devredileceğini vaad etmişti. Lemnos (Limni), Hefâista ve Hisirne ahâlîsinin biraz mukavemetinden sonra, Kimon'un oğlu Miltiyadi'ye teslimiyet göstermiştir. Şimdi Kohina'ya çevrilmiş olan Hefâista, bu ismi —gökten adaya inmiş ve ilk olarak demiri dövmek için ocakta kırmızı renk alıncaya kadar kızdırmış olan— Hefaistos'dan almıştır. Bu hurafenin te'vîli Lemnos'un mâdenlerinde ve Mosihle yanardağında kâfi derecede görülür ki, bu

⁵¹ limni kalesi gaayet dik ve sarp bir kaya üzerinde olduğunu, mütercim görmüştür. Limni'nin kaymağı meşhurdur derler. Maksat bu kayadan kaymak'-tır. {Mütercim}

⁵² «Dört yüz mîkdârı reâyânun şâire ibret olsun diye cengâver tuvanalanından bir mîkdârı kati olup küsuru cezirede ibka olundu Naimâ, s. 319. Hangi hükümdür ki, düşmana yardım edene tebeasım idamla cezalandırmaktan vazgeçebilsin. Bu âdilâne hareketi hıyanet saymak Hammer'e yakışmıyacak bir mütâlâadır. Hakikatte Osmanlılar, Venediklilere yardım eden ada ahâlîsini tamamen îdâm etmedikleri için hatâ etmişlerdir. Bu türlü kötülüğe iyilik etmek, iyiliğe kötülük etmekten fenadır. {Mütercim}

yanardağdan dolayı bir zaman «S z n» ve «F r z n» diye isimlendirilmiştir. limni'nin mühür mumu —hele hele adada yedi türlüsü bulunan yılan ısırmasına karşı özel bir il   olmasından dolayı— eski devirlerde büyük şöhret kazanmıştır.

Köprülü Mehmed Paşa, Edirne'de bulunan zât-ı şahaneye, bu yeni fethi bildiren bir arıza gönderdi ⁵³. Köprülü, Sultân Mehmed'e, aşırı derecede meyil göstermiş olduğu av eğlencesi cazibesiyile payitaht hâricinde bulundurabilmek ümidiyle, Edirne'ye gitmesini tavsiye etmişti. Sultân Mehmed, cülusundan bir sene sonra Kâğıdhâne'de bir doğan avında hazır bulunmuştu. Naîmâ bunu olağanüstü bir vak'a olarak zikreder;      genç Pâdişâh bir tavşanla bir kartalın doğanların gagalan altında mahvolduklarını görerek, zavallı mağdurların hay tlarının muhafazasını istemişti.    sene sonra kendi eliyle bir güvercin avlayarak sadrâzam Tarhuncu Ahmed Paşa'ya hediye ettiği zaman, İstanbul pâdişâhın bu avı hakkında kas de ve t arihlerle doldu ve devlet müverrihi, bunu, o zaman Osmanlı siyâsetini gösteren hâdiseler arasında ve kronolojik sırada yazdı. Sultân Mehmed, yolda, av zevklerinden hissedar olarak, İstanbul'dan Edirne'ye kadar olan mesafe    günlük yol olduğu halde ⁵⁴, on günde vâsıl oldu. Avusturya elçisi ile tercüman Pana-yoti ber berindeydi. Sultân İbrahim'in oğlu olan şehzadeler, haremın kadınlarını takiben kafesli tahtirevanlar içindeydiler. Edirne'ye bir fersah mesafede bulunan Karabayır'da ahâli karşılamaya geldi. Müftî, Valide Sultân, kazaskerler, d v n ve saray erk n , Pâdişâh'm maiyyetinde istanbul'dan gelmişlerdi. Dört hafta sonra, Limni fethi fener alaylarıyla  l n edilerek, sadrâzam da Pâdişâh tarafından husûsî iltifatlarla kabul olundu (25 Ekim 1657).

Asker G m lcine, şumnu, Hezargrad, Karaferye ile Tekfurda-ėı'nı kararg h ittihaz etti. Kış pek şiddetli oldu. Odun bulunama-masından ve Tunca'nın taşmasından dolayı Edirne'de daha şiddetle hissedildi. Birçok emlâk sahipleri, tahtalarını satmak için evlerini yıktılar. Bu ticâret kendileri için çok istifadeli oldu. O derecede ki, meskenlerinin yıkılması kendilerini zengin etti. Asker, m r ye y -hud şahıslara ait ormanların en güzel ağ larını acımadan kestiler. Tunca, saray bahçelerini kuşattı.

⁵³ Köprülü. Umi 'ye Kapdân Paşa'yı gönderip kendisi Edirne'ye davet olunmuştu; Gelibolu'da iken fetih haberini alarak, Pâdişâh'a telhis ile müjdelemişti. Naimâ, s. 315 ve 320- «Limni ve Bozcaada feth-i Mehmed Paşa. (1068), Hadtkatf 'l-r flzer , s. 105. (Mütercim)

⁵⁴ 44 saat;    günde gitmek için s r te ihtiyaç vardır. Vaktiyle karadan araba  le altı günde varılırdı- Orduların mu'tâd merhaleleri yedi idi. (M terdimt)

Kırım Hanının Moldavya, Transilvanya, Eflak'ta Akınları

Köprülü, kış mevsiminin boş günlerinden istifade ederek, Rakoczy aleyhine bir sefer hazırlıklarına girişti ki, bizim de ifâdemizin sırası, —sükûn bulmaz fikriyle Transilvanya'yı bir hayli felâkete boğan— bu şahsın ahvâlinin yazılmasına gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin hârîcî münâsebetlerinden bahsederken münâsebet düştükçe belirtmiş olduğumuz veçhile, beğlikten azledildikten sonra Rakoczy ve müttefikleri bulunan Eflâk ve Moldavya voyvodaları ve Kazak hatmanı ile korkunç düşmanları olan Kırım Hânı arasında cereyan eden vak'alar, bâzı tafsilâtla naklolunmak ister.

Mehmed Giray, Kırım Hanlığının idaresini eline alır almaz kal-gay Gazi Giray ve nûreddîn Âdil Giray'ı makamlarında* ve vezîr Safer Ağa'yı görevlerinde bırakmıştı. Daha sonra Mübarek- Giray ve Bahâdır Giray evlâdı arasında ihtilâf çıktı. Safer Ağa, Bahâdır Giray hanedanı tarafını tutarak, Selim Giray'ı —Mübarek Giray hanedanı tarafım tutan— nûreddîn Âdil Giray'a karşı himaye etti. Selîm Giray Şîrîn, Âdil Giray Mansûr kabilesinden yardım istedi. Bir müddet sonra, Âdil Giray attan düşerek vefat ettiğinden, Mübarek Giray nûreddîn makamına çıkarıldı. Mehmed Giray, ki birinci hanlığında Avusturya İmparatoru'na elçi göndermişti, bu defa da cülusunu tebliğ etmek göreviyle Meydan Gaazî Beğ'i⁵⁵ Viya-na'ya gönderdi. Ertesi sene bu sefir Leopold'ün Bohemya ve Macaristan Kralı olarak tâc giyme töreninde ve iki sene sonra III. Fer-dinand'ın vefatında, yine Leopold'ün Avusturya İmparatoru sıfatıyla le takdisinde hazır bulundu. Meydan Gaazî Beğ yeni İmparator için yalnız tebrikleri -değil, Hân'ın bir de mektubunu taşıyordu ki, şu satırları dikkat çekicidir:

«Rakoczy maskesini atmıştır, vezîr-i âzam Köprülü Mehmed Paşa onu tenkil etmek üzere yola çıkmıştır. Ben de Pâdişâh tarafından Köprülü'ye gerektiğinde yardımcı olmak üzere emir aldım. No-gaylar*'ın başında Transilvanya'yı tahrîb ve Rakoczy*'yi Teis nehrine kadar tâkîb ettim. Lâkin sizin hükûmetinizin hududunu geçmemek için durmaya mecbur oldum. Dîvân-ı hümâyûn Transilvan-ya Prenslığı'ni Acate Barcsay'a vermiştir. Eğer siz Pâdişâh'ın ve benim dostluğumuzu gerekli görüyorsanız, Rakoczy'ye âsî muamelesi edersiniz.»

⁵⁵ Bu elçi, İmparator sarayında gözüken Tatar sefirlerinin dokuzuncusu tur.

imparator, mektubun, h k metinin hududundan bahseden firkasına cevâp olarak, H n'in, hududun hakîkî işaretlerini bilmediğini ve Avusturya hududunun Teis'in öte tarafına kadar uzand ı ım beyân etti. Meydan Gaaz  Be , imparatorun atıfeti olarak 5.000 riks-dal, bir altın zincir, 2.060 filorin gümüş evânî aldı.

Kazak hatmanı, idare etmekte olduğu memleketlerin h k mdarlı ının uhdesine verilmesini Bâb-ı H m   n'dan istirham etmişti; lâkin herhangi bir anla ma bulunmaksızın böyle bir inayette bulunulması Kırım H n n  mu ber eder düşüncesiyle, m   ade olunmad . Hatman, bu m   kerenin neticesinden ho n d olmayarak Ra-koczy'ye iltihak etmekle, Itakoczy ile yardımcılarının birleşik kuvvetleri 60.000 kişiye yükseliyordu. Kırım H n , yarısı kalgay'an emri altında olan 2.000 atlı ile Transilvanya'y  istilâ etti. Bu seferde 20.000 Hristiyan telef oldu:. Takriben 20.000 de esir alındı kif bunların içinde Transilvanya; asilzadelerinden 700 adam vardı. Ganimetlerle dolu birkaç bin araba ve 150 top galiblerin ardısına çekilip götürülüyordu. Bundan başka H n, Rakoczy'nin en yakın akrabasından kendi eline d  en  ah sların f dye-i necat  olmak üzere, memlekete 300.000 guru  vergi tarh etti. Pâdişâh, H n'a, pek memnun olduğunu belirterek murassa bir hançer ve bir samur kürk hediye etti Lehistan aleyhine muharebeye iştirak eden Eflâk ve Moldavya voyvodaları, bu hareketlerinden dolayı hesap vermek üzere İstanbul'a  a ınıldılar. Lâkin voyvodalar muhtelif bahanelerle gidi lerini te'h r ettikleri ve Eflâk voyvodası Kostantin Besaraba, eğer bir gün İstanbul'a gidecek olursa mutlaka kılıcı elde gideceğini söylemek ihtiyatsızlı ında bulunduğu cihetle, Dîvân-ı H m   n ikisini de azletti. Bir  ilingirin oğlu olan Rum Mihne, Eflâk voyvodası ve sadrâzamanın memleketlisi olup 60 ya ında bir ihtiyar olan Arnavud Ki a Moldavya voyvodası oldu.

Pâdişâh Kırım H n na « izme bah s » nâmiyle 10.000 altın ve 40.000 kişiyle Akkirman*m işgalini emreden bir hat gönderdi. Si-listre Valisi Fazlı Paşa'ya sipâhî ve yeniçerileri, zeamet vo timâr sahiplerini alarak Rusçuk'tan Eflâk'a geçmesi için emir verildi. Fazlı Pa a ise hemen gidecek yerde onyedi gün bugün yann diyerek gidişini te'h r edip Besaraba'ya, Tergovi te'nin d   mahallerini yakarak Transilvanya'ya kaçma fırsat  vermiş oldu. S ylendi ine göre, ho n   uk sebebi olan bu gecikmesinin bedeli olmak üzere Fazlı Paşa'ya tercüman vâsitasıyla 20.000 duka verilmiştir. Tatar ordusu ba kumandan  olan kalgay, bunun  zerine Fazlı Pa a ile birlikte hareketten imtina etmiş ve Fazlı Pa a Edirne'ye getirilip id m olunmuştur. Z t-i   h ne bir m beynci (kapıcı-ba ı) vâsitasıyla kalgaya bir altın zincir ve murassa bir

hançer göndererek memnuniyetini izhâr etti (1069/1657).

Transilvanya Voyvodası Babcsay

1658 Nîsân'ının 13'ünde, Transilvanya üzerine yine sefer açıldığını ilân için, Edirne sahrasına otağ-ı hümayûn kuruldu. Vezîr-i âzam, ancak dokuz hafta sonraydı M, Pâdişâh tarafından mutantan bir surette serdârlık unvanı verilmiş ve bizzat Pâdişâh'sın eliyle başına murassa iki sorguç takılmış olduğu halde hareket etti. Budin ve Silistre valileri Ken'an ve Kadri Paşalar askerlerine ve Tatar Dobrucası levendlerine 12.000 Lehli'yi vaktinde ilhak ederek Yano-va (Jenoe) üzerine yürüyüp yirmidört saat muhasaradan sonra zab-tettiler (30 Ağustos) ⁵⁶. Tatar ve Kazak süvarisi Rakoczy'nin ikametgâhı olan Weissenburg'a (Alba Julia) gitti, tahrib etti. 200.000 Tatar bu güzel mıntıkayı kül yığınınâ çevirdiler; 150.000 nüfûsu yerlerinden kaldırıp üçte birini kılıçtan geçirip, geri kalanını esir ettiler. Transilvanya millet meclisinin talebi üzerine Barcsay, Osmanlı Devleti'ne eski vergi olan 15.000 duka yerine 40.000 duka vergi vermek şartıyla, bu eyâlete voyvoda olarak tâyin edildi. Bu yıkıcı şart üzerine, özel olarak İstanbul'dan gönderilmiş olan kapıcı-başı ber-mu'tâd Barcsay'a bir kaftan, bir kuka, bir topuz teslim ederek Transilvanya tahtına alenen cûlusu merasimini, bu suretle ikmâl etti. Ancak hakikatte Transilvanya tahtı değil, iskemle denilmesi gerekir: Çünkü Eflâk ve Moldavya gibi Transilvanya vilâyeti de Pâdi-şâh'm ayağım koyacağı bir iskemleden ibaretti. Cengiz-zâde Alî Paşa, Tamışvar vâlîsi bulunması cihetiyle, Transilvanya'nın işgali için emir aldı. Budin vâlîsi Ken'an Paşa Yanova'nın muhâfazasıyla görevlendirildi. Pâdişâh, Osmanlı silâhının mes'ûd muvaffakiyetlerinin haberini getiren kapıcı-başıya küçük-mîfâhorluk vererek, sadrâzama baştan aşağı mücevherle süslü bir kılıç ve bir samur kürk gönderdi. Köprülü'nün muzafferiyeti Edirne'de ve devletin bütün memleketlerinde yedi gece fener alaylarıyla ilân edildi. Transilvanya'nın yeni voyvodası Acate Barcsay ⁵⁷ ile Budin vâlîsi arasında aşağıdaki beş şart kararlaştırıldı:

1) Varidatı Mekke ve Medine'de sadaka olarak tevzi olunmak üzere Logos (Logosch) ve Sebes (Şebeş), kendisine bağlı köylerle birlikte Osmanlı arazisinden sayılacak;

⁵⁶ «Mülki pîk Yenova fethi Mehmed Paça. (1068), Hadîkatöl-VîlzerA, %. 105. (Mütercim)

⁵⁷ Naîmfî'da Barçakay, s. 357. (Mütercim)

2) Yanova (Jenoe) eski hududlarıyla bundan böyle Osmanlı Devleti'ne tâbi olacak;

3) Daha Önce timâr ve zeamet ve vakıf ittihaz edilmiş olan Szolnoc (Solnok) arazisine de aym şekilde muamele edilecek;

4) Voyvoda ve Transilvanya'nın üç milleti Rakoczy'den ayrı bulunmayı kat'î şekilde taahhüd ediyorlar;

5) Son muharebenin masrafları, iktidarlarına göre o masraflara fiilen iştirak etmeyi vaad etmiş olan devletlere yüklenecek ⁵⁸.

Abaza Hasanın İsyanı

Anadolu'da ortaya çıkan isyan, sadrâzâmın o tarafta bulunmasını ve bu yüzden de Osmanlıların muzaferiyetlerinden daha fazla istifâde edememelerini mûcib oldu. Transilvanya üzerine sefer hazırlıkları esnasında Abaza Hasan, bu «her türlü şikaakın mâyesi; her türlü fesadın muharriki», Anadolu'da, Osmanlı târihinin kaydettiği en büyük isyanlardan birini tertîb etmişti. Etrafına yalnız ihtilâl ile geçimlerini sağlayan zorbaları değil, Şâm Valisi Vezîr Tayyar-zâde Ahmed ve beğlerbeği Can Mirza gibi paşalarla elliden fazla sancak-beği toplanmıştı. Yerli askeri demek olan ve gerçekte her isyanın dayanağı bulunan bir ordu kadar sanca ve segbândan başka, bir takım beğlerbeğiler ve sancak-beğleri yardımcı kuvvetleriyle orduy-ı hümâyûna iltihak etmek üzere aldıkları emirlere itaat ediyor gibi görünerek askerlerini toplamış ve payitaht üzerine doğru yürümüşlerdi. Pâdişâh'ın bu durumdan endişeye kapılarak gecikmelerinden dolayı azarlama mâhiyetinde çıkardığı hatt-ı hümâyûn üzerine, Köprülü'nün 1.000'den fazla sipâhî ve daha fazla yeniçeri îdâm ettirmiş olduğundan bahisle, sadrâzam azledilmedikçe yola çıkmayacaklarını beyân ettiler. İçlerinden Hasan ⁵⁹«

⁵⁸ Naîmâ'ya nazaran Bütün vâlisi vezîr Ken'ân Paşa ile Erdel banı arasındaki mükâlemenin özeti sudur:

1) Darat kalesi tahliye ve teslim olunmak ve Şebiş ve Logos ve Ferib yerleri de memâlik-i mahrûseye iltihak edilmek teklifine mukaabü. Sultân Süleyman ahidnâmesinde bundan böyle Erdel'den kale, toprak istenilmemesi yazılı bulunduğu Şebiş ve Logos reayasından da Medîne-i Münevvere için senevî 3-500 altın tahsil olunmakta ve hazîneye verilmekte olduğundan bahisle, bu vergiden vazgeçilmesi istenmiştir.

2) Yanova'nın eski hududuyla terkedümesine muvafakat edilmiştir.

3) Yanova kalesine Solin sancağında zeamet, timâr ve vakıf kaydedilen karyeler itaat altına girecekler; bunların hayduşak takımından olan ahâlîsine Erdel tarafından nasihat edilerek» müessir olmadığı takdirde, Devlefe gereken yapılacaktır.

4) Rakoczy oğlunun ortadan kaldırılmasını Erdel banı ve üç millet ayamı taahhüd ederler.

5) Harb masrafları kudretleri derecesinde tesviye edilecektir.

⁵⁹ Bu Hasan, kayıkçı-başılardan «Sancaklı Hasan Ağa'dır ki, hatt-ı hümâyûnu getirmişti; zorbaların cevâbı ona tevdi olunmuştu. Naîmâ, s. 346. (Mütercim)

nâmında birini bu cevapla Pâdişâh'a gönderip, kendileri Bursa üzerine yürüdüler. Bu yürüyüşte âsî reisleri, emirleri altındaki askerin yağmacılığına müsâade etmediler, fakat yolları üzerindeki şehirlere 10.000 guruştan 20.000'e kadar vergi koydular ve kendi sancaklarına sadâkat vaad edenlere tevzî ettiler. Bursa kadısını, ikinci bir mektupla Pâdişâh nezdine gitmeye zorladılar. Sultân Mehmed, bu yolda bir cür'etten Öfkelenerek, kadiya şöyle hitâb etti ⁶⁰ :

— «Leh Kralı Müslüman değil iken bu büyük gazaya imdâd eyledi; bunlar mü'min ve muvahhidiz ve Pâdişâh-ı İslâm kuluyuz derler; ehl-i dîn ve ehl-i islâm'a lâyük olan bu mudur ki, vesvese-i şeytaniye ile başı korkusuna düşerek, bu kadar adamı kendisine uydurup, küfrân-ı nîmet etsin! Daha önceleri af ve âmâm mutazam-mın hat gönderdim; bu fesaâdlık fikrinden feragat ve fakat bu tarafa gelmekten havf ederlerse, Bağdâd muhafazasına gitsinler, yâ-hud cem'iyetlerini dağıtarak herkes mansıbına azîmet etsin, vezîr-i âzam azlolunacak zaman değildir, dedim. Bu dereceden sonra ulû'l-emre itaat etmemek Müslümanlık mıdır? Allah ile ahdim olsun, katliâm ile cümlesini kılıçtan geçireyim, birini sağ bırakmıyayım. Sizi de öldürürdüm; lâkin elçiye zeval yoktur. Yıkılın, gidin!»

Sadrâzam, Abaza Hasan'ın bir mektubunu ve kıyamın zuhuru haberini getirmiş olan Kayıkçı-başı Hasan Ağa'yı, ordugâhta bir söz yayılır korkusuyla, idâm etti ⁶¹.

Abaza Hasan'ın maiyyetinde olan yeniçeri ve sipahiler, kendilerinin itaatinin Köprülü'nün azline bağlı olduğunu tekrar Pâdişâh'a bildirdiler. Sultân Mehmed, sadrâzâmın hamisinin kendisi olduğunu alenen beyân ederek, bu isyandan istifâde etmek ümidinde bulunan Köprülü düşmanlarının ağızlarını kapadı. Bütün eyâletlerde birçok fetva suretleri neşredildi ki, bunda müftî ve bütün ulemâ, âsîleri umûmî hukuk hâricine çıkarıyorlardı ⁶². Diyârbekir Vâlîsi Murtaza Paşa, bütün Kürdistân beğleri ve Erzurum askeriyle Abaza'nın üzerine yürümek için emir aldı. Bursa'nın müdâfaası Ken*ân Paşa'ya» Mudanya'nın Çavuş-oğlu*na verildi. Anadolu Vâlîsi Konakçı Alî Paşa, muvakkaten serdarlığa getirildi. Murtaza Paşa'nın

⁶⁰ Bursa kadısı Hâştm-zâde ile beraber Bursa ayanından bâzılarını kendi aralarından birkaç kimse ile beraber göndermişlerdi. Pâdişâh bunları huzuruna getirterek «Sizi kim gönderdi?» diye sorduğunda «Abaza Hasan Pasa kulunuz ile yanındaki kullarınız- dediler. Zat-ı şâhâne hışm ile itâb edip (azarlayıp): «Hâşâ, onlar benim kullarım değildir, şeytan kullandır, diyerek, metinde yazıldığı şekilde devam etti. Naîmâ, s. 541. (Mütercim)

⁶¹ Hasan Ağa huzûr-ı hümayûnda .Vezîr azlolunmadıkça bu fitnenin ortadan, kaldırılması muhaldir, demiş, bu suretle Abaza'ya tarattârMk etmiş. Nai-mâ'ya müracaat, s. 348. (Mütercim)

⁶² Tahakkümü ale's-suKân itmelerimle demleri» hedr edilmedi. Naîmâ, s. 349. (Mütercim)

gelişini beklemek üzere, sabık kaymakam (Kırkayak) Sinan Paşa Üsküdar'ın muhâfazasıyla görevlendirilerek, metrisler yaptırdı.

Bu tedbîrlerin hepsi hakikatte niünâsib idi. Lâkin Bursa Vâlîsi Ken'ân Paşa'nın âsîlerle gizli münâsebetinden dolayı faydasız kaldı.

Köprülü'nün Makyaveliği

Oniki seneden beri Venediklilerle cihâd etmiş, Hanya'yı düşmanın hücumlarına karşı muzaffer bir şekilde müdâfaa etmiş ve Kandiye'yi yine aynı şecaatle muhasara etmiş, askerinin ihtilâlini muvaffakiyetle bastırmış olan Girit serdârı Deli Hüseyin Paşa ⁶³, adadan dönüşünde, Köprülü Mehmed Paşa'nın husûmetinden başka bir mükâfat görmedi ⁶⁴. Sadrâzam, Deli Hüseyin'i, büyük servet biriktirmiş, Kandiye'yi fethetmemiş olmak bahanesiyle îdâm etmek isterdi. Hüseyin Paşa'yı, devletin en büyük mansıbı için kendisine rakîb görerek, bir. defa olduğu gibi, sadrazamlık mührü ona gönderilir diye korkardı. Deli Hüseyin'in sarayda ve hükümetteki birçok dostları, vezîr-i âzâmin tasavvurlarını fiil hâline getirmesine mâni oldular. Hazinedar Solak Mehmed Ağa, Valide Sultân'a Hüseyin Paşa'yı affettirdi. Reis Efendi ve Gürcî kedhudâ, Solak Mehmed ile ittifak ederek, bir vezirin âdî bir şübhe üzerine ve fet-vâsız îdâm edilemeyeceğini Köprülü'ye ihtar ettiler. Fakat azminden kolay kolay dönmek bilmeyen Köprülü, reîs efendiye şeyhülislâm'dan bir fetva istemekle görevlendirdi. Şeyhülislâm, kendisinin âhiret işlerine karışıp dünyâ işlerine kaşamayacağını söyleyerek reddetti. Reîs efendi bu cevâbı Köprülü'ye tebliğ etti, lâkin Köprülü'nün ısrarından endîşe duyduğu için' dostu olduğu Hüseyin Paşa'yı korumak için, sadrazamın fikrine hizmet ediyor görünerek, Hüseyin Paşa'dan bir sebep yaratarak intikam almak üzere birçok şikâyetçi ortaya çıkmasına meydan verecek bir göreve tâyin etmesini tavsiye etti ve kapdân-paşalık'ın bu maksada en iyi hizmet edecek bir memuriyet olduğunu, bahriye komutanlarının ve ada valilerinin yeni âmirlerinden şikâyet için İstanbul'a koşuşmakta gecikmeyeceklerini îmâ etti. Reîs efendi bu suretle Köprülü'nün mu'tâd hâli olan güvensizliğini yönlendirerek, hattâ Deli Hüseyin Paşa'ya

⁶³ Kahramanlığından kinaye olmak üzere «Deli. lakabını almıştı. (Mütercim)

⁶⁴ Bu babın başında Hammer'ın mündericât hülâsasında KSprÜÜ'ye Machiavel'-lik isn&d olunması, Hüseyin Paşa hakkındaki muamelesinden dolayı olması itibarıyla tarafsızlığa aykırı sayılamaz. Vakıa bu kahraman mücâhidin îdamını bütün Osmanlı müverrihleri ve tercüme-î ahvâl müellifleri de KSprülü Meh- ~ med Paşa için bir leke sayarlar. (Mütercim)

kapdânlığı alabilecek surette husûmetinden istifâde etti. Bir taraftan da Hüseyin Paşa'ya, kurulan tuzaktan haber verdi.

Hüseyin Paşa, Girit'ten pek zengin gelmiş ve İstanbul'da servet ve debdebe ile yaşayabilmek için zulme başvurmaktan âzâde bulunmuş olduğu cihetle, bu tuzağa tutulmaması ve hareketlerinde şikâyeteye yolaçabilecek şeyler yapmaması kolay oldu. Hattâ rivayet olunduğuna göre, donanma kapdânlarının hediye ettikleri genç delikanlıları, kıymetli kumaşları ve emsali şeyleri kabul etmemek derecesinde ihtiyat gösterdi. Devlet müverrihi bunu tasdik etmeyip —bir vezirin hayâtı tehlikede olduğu zaman bile böyle bir şeyden kaçınması kendisince i'timâd edilemez görüldüğü için— bir rivayet ihtiyatıyla nakleder.⁶⁵ Kısacası, Reîs efendinin mahareti Köprülü'nün azmine engel oldu. Kapdân-paşalığı esnasında Deli Hüseyin hakkında hiçbir şikâyetle bulunulmamasından dolayı, îdâmı, zarurî olarak gecikti.

Fransız Elçisi Ve Oğlunun Hapsi

Son bir çizgi, Köprülü'nün intikamcı tabiatının nirengini⁶⁶ tamamlayacaktır⁶⁷. Fransa elçisi de La Haye, hükümetin başında ancak bir ân kalıp hemen değişen sadrâzamların sür'atle değişen akıbetlerine bakarak, Köprülü'nün de selefleri gibi olacağı tahmin edip, sadrâzamların memuriyetlerinin başlangıcında sefirler tarafından veregeldikleri hediyeleri takdimde gecikti. Daha sonra, hesâbında yanlış olduğundan şüphesi kalmayınca, öfkesini çekmemek için hediyeleri ulaştırdı ise de, vakit geçmişti. Sadrâzâmın kini, ortaya çıkmak için, müsâid bir fırsatı kolluyordu ki, bunun da çıkması gecikmedi. Kandiye'deki Venedik askeri başkumandanının Fransız sefirine ve Venedikli kâtib Ballarino'ya hitaben yazılmış şifreli mektuplar vermiş bulunduğu Vertamont adında biri, taşıdığı mektuplardan sadâret kaymakamına haber verdi. Fransız sefareti kâtibi, Venedikli bir tercümanın şifreli bir muhabere anahtarını verememiş olduğu için işkenceye konulduğunu hatırlayarak hayâtından endişeye düştüğü için,

⁶⁵ Naîmâ'mn sözü şudur: «Hattâ ümerây-i derya adetâ veregeldükleri gulim ve saat ve çuka ve kumaş ve ehrâm makûlesi hedayftı dahi kabul itmedi deyü menküldür.» Vâkıâ Hammer «Hakîkiyyûmdan olduğu için Zamfınnun bu türlü ahvâlini ayıplamadıktan başka, «mu'tedü» derecesini tecviz dahi eder. (Mütercim)

⁶⁶ Resim taslağı mânâsına «esquisse» kargılığında kullanıldı. (Mütercim)

⁶⁷ Hâlbuki aşağıda beyân olunacak Fransız elçisi hâdisesi, Köprülü'nün intikam-olıgma değil, tam bir hamiyet sahibi olduğuna delâlet eder. (Mütercim)

Monsieur de La Haye'den saklanması için müsâade istedi. Monsieur de La Haye Edirne'ye davet edildi, hasta olduğundan bizzat gidemediği cihetle, oğlu Monsieur de Vantelet'y,i gönderdi. M. Vantelet Köprülü'nün suâllerine fikrî kıvraklık ve cesaretle cevap verdi. Bununla beraber Köprülü çavuşlara dövdürdü. Köprülü:

— «Bir elçinin gönderdiği adamın bizzat sefirden sūdûruna tahammül olunamıyacak muamelelerine, tahammül olunamaz» diyerek, şehir istihkâmlarından birinin kulesine hapsini emretti (Nisan 1658).

M. de La Haye, bizzat Edirne'ye geldi; şifreli mektupların anahtarlarını veremediği cihetle o da hapsedildi. Köprülü, Erdel seferinden dönüp kendisine M. de La Haye'den ve oğlundan bahsedildiği zaman:

— «Hâlâ orada mıdır?» demiştir ki, başka bir tâbirle serbest bırakılacaklar demektir.

XVI. Louis, Berlin sarayındaki sefiri BlondeH M. de La Haye'in hareketi hakkında tahkikat yapmak ve zât-ı şahaneden tarziye istemek için İstanbul'a gönderdi. Köprülü, Blondel'i kabulünde —kendisi bir sofa (kanape) üzerine uzanmış olduğu halde— onu arkasız bir iskemleye oturttu. Müzâkereyi —Bâb-ı Hümâyûn'un düşman-larıyla muhaberede bulunmakla suçladığı M. de La Haye'in hıyanetinden şikâyetle açtı. Huzûr-ı şahaneye kabul edilmek daimî elçilere münhasır olup, fevkalâde görevle gelmiş maslahatgûzarlara şâmil olmadığı bahanesiyle, Blondel'in bu şerefe mazhar olabilmesine kat'iyen muhalefet gösterdi.

Blondel, sadrâzâmın kendisini böyle düşmanca kabul etmesi üzerine, XVT. Louis'nin, sefirine yapılmış olan tahkirin tarziyesi olmak üzere, başvekilinin (yâni sadrâzâmın) azlini talep eden, Pâdişâh'a hitaben yazmış olduğu mektubu Köprülü'ye vermeyi ihtiyata muvâfık bulmadı. Bu mektubu Sultân Mehmed'e takdim etmek tehlikeli vazifesini verebilecek bir kimse de bulunmadığı için, M. de La Haye ile oğlunun bırakılması ve İstanbul'dan çıkıp gitmelerine ruhsat verilmesi ile iktifaya mecbur oldu.

O sırada, Fransız bayrağı altında bir gemi Türk malları ile limandan çıkmış olduğundan, bunlar yeniden hapsedilerek, hürriyetlerini satın almaya mecbur kalıncaya kadar tutuklu kaldılar.

İdarede Değişiklikler, Aziller, İdamlar

Anadolu âsîleri üzerine memur askerî kuvvetin hareketlerine tâkîb etmeden evvel, vak'alann biraz öncesine dönerek, o zaman devlet işlerinin

mutlak hâkimi olan Köprülü'nün erişilmez nüfuzuna feda edilen büyük memurların azil ve idamlarım, oluş târihleri sırasıyle hikâye edeceğiz.

Bu sırada, Sultân İbrahim'in cülusundan bu zamana kadar 20 senelik bir müddet içinde, Osmanlı ilim ve edebiyatının şerefi olan meşhurların tabîî ölümlerinden bahsetmek fırsatına da nail olacağız.

Kumandanları ile birlikte 200 Venedik askerini esîr etmek suretiyle Limni fethinde temayüz eden kapdân Topal Mehmed Paşa, Boğaz muharebesinden sonra Köprülü'den aldığı ilk davete icabet etmemiş olması sebebiyle, mevkiini Çavuş-zâde Mehmed Paşa'ya terk etmeye mecbur oldu. Sadrâzam, Limni'nin geri alınması hâtırasını zaman biraz unutturmadan önce, kapdân paşanın idamının ihtiyata muvafık olamayacağını düşünerek, tam mânâsıyla intikam almayı daha münâsib'bir vakte erteledi. Görevli bulunduğu mevki zât-ı şâhâne üzerinde bir dereceye kadar nüfuz kazandırmakta olan kızlarağası Dilâver Ağa, onun yerine hazinedar Solak Mehmed Ağa'-nın tâîni hakkında Köprülü tarafından IV. Mehmed'e takdim edilen arıza (telhis) üzerine, Mısır'a gönderildi. Hazinedarlık, musâhib Şahin Ağa'ya ve onun memuriyeti Alî Ağa'ya verildi. Doğancı-başı İbrâhîm de, büsbütün başka bir sebepten dolayı uzaklaştırıldı. İbrahim —adaşının (yâni Azîz-i Mısır Yûsuf) hüsnünü hatırlatmakta olan— Yusuf isminde bir doğancıya Pâdişâh'ın muhabbeti olduğunu, haset sâikösiyle ⁶⁸ Valide Sultân'a yetiştirmişti. Bu söz, Sultân-Mehmed'e ana olarak bâzı ihtarlarda bulunmayı gerektirdiğinden, İbrâhîm saraydan çıkarıldı ve sancak-beğliği ile Kefe'ye gönderildi. Doğancı-başılıktaki İbrahim'in yerene geçen Süleyman Ağa, Pâdişâh'm ibtilâsı hakkında münâsib düşmeyen istihzada bulunmasından dolayı, tâîn edildikten dokuz gün sonra Erlau'a (Eğri'ye) gitme emrini aldı ⁶⁹.

Has-oda-başı Frenk Mehmed Ağa, huzûr-ı şahanede ahâlîye konulan fevkalâde vergiyi takbihe cür'et etmesinden dolayı ⁷⁰, bu memuriyeti —Pâdişâh ile sık sık görüşmesine müsâid olmayan— hazinedarlıkla değiştirmeye mecbur oldu; fakat bir müddet sonra sarayın haricî kısmında en büyük memur demek olan kapıağalığı-na geçti. Sabık yeniçeri ağası ~^ki Boğaz'dan geçerek Edirne'ye giden askerin Gümölcine'de ayaklanmış

⁶⁸ İbrâhîm Ağa, Nalmft'da «Tiryaki. lâkabı Üe detcedilmiştir. Naîma'da zikredilmeyen aşk mes'desU doğru olduğu takdirde, İbrâhîm Ağa'mn hasedi Yû-sufiia kazandığı n&fûzdan dolayı olacaktır. (Mütercim)

⁶⁹ Naîmâ'ya göre Tiryaki İbrâhîm Ağa Eğri'ye gönderilmiş, Süleyman Ağa saraydan «hâlbü hâsir. çıkmıştır, s. 328. (Mütercim)

⁷⁰ «Zu'munca taraf-ı saltanatı alıyyenin avarız ve mesâvtsinden batış itmesinden dolayı» Natmâ, s. 327. Hammer, avarız kelimesini fevkalâde vergi mânâsına almıştır. (Mütercim)

olmalarından mes'ûl tutuluyordu— Edirne'de îdâm olundu. Bir müddet sonra, her gece otuz kırk yeniçeri boğulup cansız cesedleri Tunca*ya atılır, sabahları saray bahçesi duvarları altında görülürdü. Eskiden zulümlerinden doğan birçok şikâyetlere karşı Morali defterdar tarafından himaye görmüş ve Köprülü'ye tercihan Tarablus-ı Şam'a tâî'n edilmiş bulunan Mora vergi muhassılı Abdi Paşa, yaptığı zulümlerden dolayı katledildi. Bir zaman İstanbul-ağalığı'nda bulunmuş ve epey zamandır boşta kalarak gâh ^gümrük emînliğini ve gâh Türkmen ağalığını istediği halde alamamış olan sipahi gönüllüsü (serdengeçtisi) Nakkaş Hasan —isteğinin .gerçekleşmesini kolaylaştırır zannı ile— sadrâzamı Öldürmeye birkaç sipâhî ile karar vermişti. Tasavvurunu tamâmiyle plânlamış olduğuna emîn olduktan sonra, (Edirne hâricinde) taraftarlarının toplanmış oldukları bir mahalde:

— «Bu kadar kan dökücü bir vezirin bize lüzumu yoktur; âlemi bunun elinden kurtarmak isteyenler arkamdan gelsinler!» diye bağırды.

Birkaç yüz kişi kendisini tâkîb ettiler. Lâkin yeniçeri ağası ile kul kâhyası bunları dağıttılar. Nakkaş Hasan ile arkadaşlarından beşini sadrâzamanın çadırına götürdüler. Nakkaş Hasan'ı gizlice himaye eden silâhdâr ağası:

— «Nakkaş Ağa yoldaşımızdır» diyerek ellerinden almak istedi» fakat kul kâhyası teslimden imtina etti.

Nakkaş Hasan ve beş suç ortağı o gün îdâm edildiler ⁷¹ (16 Ramazan - 17 Haziran).

Deli Hüseyin Paşa yerine Girit ordusu serdârlığına getirilmiş olan (sabık kaymakam) Kor Hüseyin Paşa, Nakkaş ile birkaç defa görüşmüştü. Bu kadar ehemmiyetsiz bir emareden dolayı, sadrâzam onun da fesâdda parmağı bulunmasından şüphelenerek —ancak intikamını başka bir zamana bırakarak— görev yerine hemen gitmesini emretti. Bilâkis, o zamana kadar Pâdişâh'a ihtirâmen öldürmemiş olduğu sabık Şâm Valisi Siyâvuş Mustafa Paşa'yı îdâm ettirdi. Siyâvuş Paşa, birkaç defa davetten sonra Edirne'ye gitmiş ve Köprülü'nün mu'tâdı olduğu üzere zahirde muhabbetle kabul olunmuştu. Köprülü asıl niyetini gizlemekte o kadar mahir idi ki, gösterdiği hissiyat yalan mı, yoksa gerçek mi olduğunu kimse anlayamazdı. Hükümetin dizginlerini elinde bulunduran bir adam için infial göstermenin, muhatabını tahkir etmenin faydasız, hattâ tehlikeli olduğunu bir kaaide olarak telâkki etmişti ⁷².

⁷¹ Silâhdâr ağası Mustafa Ağa da o gün huzûr-ı şahanede idam olundu, Naîmâ, s. 334. (Mütercim)

⁷² Natmâ. Vecdî Çelebt'den rivâyeten nakleder. (Naîmâ'dan telhis: Sadrâzam Edirne'de Mustafa Paşa'yı kabulünde ayakta ve ta'zîmle: «Paşa kardaş, hoş geldiniz, safa geldiniz. Teşrifinize çokdan beri muntazır

Şâir Cevrî, Rızâî, Karaçelebî-Zâde Abdülaziz Efendi Ve Kâtib Çelebî'nin Vefatları

Sultân İbrahim'in cülusundan beri irtihâl eden seçkin kişilerden hattat ve şâir Cevrî'yi, şâir ve edîb Riyâzî'yi, şeyhülislâm ve müverrih Azîz Efendi'yi, Kâtib Çelebi, başka bir deyişle Hacı Kal-fa'yi zikredeceğiz. Reîs San Abdullah Efendi'nin muhibbi, Arifin ⁷³ vefatından beri Osmanlılar'da birinci hattat olan Cevrî, muammaya dâir bir risale, tıb müfredatına dâir bir manzume, ahkâm-ı felekiyye (meteoroloji) hakkında yine bir manzume bırakmıştır ⁷⁴. tlmîyye tarîkına mensup olup en sonra Kaahire kadılığında bulunmuş olan Hiyâzî ⁷⁵, bir terâcüm-i ahvâl-i şuarâ (Riyâzü-Şuarâ) ile Farsça ata sözlerini ihtiva eden bir mecmua (Durûb-ı Emsâl-i Fâ-risiye) bir Dîvân, İbnü Hallikân'ın meşhurlarının hal tercümelerinden bahseden eserinin Türkçe tercümesini (İhtisâr-ı İbn-i HalUkân) yazmıştır. Müftî makamında gösterdiği taassup ve tekebbür ile meşhur hırslı ve entrikacı kazasker Karaçelebî-zâde Azîz Efendi'den bahsetmek için birkaç defa vesile bulmuştuk. Fıkha dâir Sultân Mehmed nâmına yazdığı risaleden başka iki eser kaleme almıştır ki, bunlarla kendisine Osmanlı müverrihleri arasında şerefli bir yer açmıştır: Birincisi Ravzatü'l-Ebrâr unvanlı umûmî târihtir; ikincisi Sultân İbrahim'in

idik. Sizin iktidarınız pâdişâha malûmdur; umulan inayeti şahaneye mazhar olursunuz. Biz sefere gideceğiz, sizin gibi vezirin her suretle lüzumu vardır. Sâninize lâıyk ahvâl ile tekayyûdde alimallah kusurumuz yokdur- diye güler yüzlülük ve rahatlık gösterdi. Köprülü'nün meşrebini bilmeyenler, Mustafa Paşa'nın bütün cürümlerinden vazgeçti sandılar. Tezkireci Vecdî Çelebî'den menkuldür ki, sadrâzâmin bu sözleri hep iki cebheli olduğundan düşünenler hakîkt mânâsını anlarlar. Dâtmâ meşrebi bu idi ki kahredeceği yâhud katledeceği adama rû-yı dil gösterirdi. Sürgünleri ve katilleri sırasında asla gazaba gelmezdi ve darûmazdı. Bilâkis lütfedeceği adama yüz vermezdi. Mahreklerinden biri bunun sırrını sordukta: ■Cezalandırılacak kimsenin yüzüne karşı gazab eserleri göstermek hem cahâlet, hem muhataradır. Zîrâ gazab, acezenin kândır; vezirin hükmü nâfizdir. Diğer taraftan böyle gazab görüp de me'yûs olan-1 lardan bir fenalık hudûsu me'mûldür. Lütfedilecek adama da mülâyemet gös-terilmemeU ki, haddini tecâvüz etmesin» demıştır. Mustafa Paşa görüşmeğe geldiği saat Köprülü, relsülküttâba kati telhisini yazdırmıştı. Sadrâzâmin yanından çıkıp da merdivenden ineceği sırada koz bekçisi geldi ve mabeyne davet etti. Köprülü Paşa: -Gidiniz, Pâdişâhımızın sualleri olmak gerekdir. dedi. Pâdişâh, Mustafa Paşa'nın geçmiş suçlarını birer birer, özellikle Şâm askerîyle ittifakım zikrettikten sonra «Kaldırın» dedi; hapis ve sonra kati olundu (7 gevvâl 1606) (Köprülü, Mustafa Paşa'ya olan sözlerinde S^u anlatmak istiyordu: «Ma'sallah! Paşa kardeş, hele geldiniz. Biz sizi birkaç defa davet etmiştik. Sizi pâdişâh sever, biz de sefere gideceğiz; -vücûdunuza her suretle ihtiyaç vardır; hiç olmazsa sadâret kaymakamlığını alırsınız, değil mi? İleride de sadâreti... Buralarını düşünerek artık bu defa gelmemelik edemezsiniz; biz de sizin gibi bir rakibin defî için ne yapmak lâzım gel-irse Huda bilir ki, onu yaptık!))

⁷³ Abdülbâkî Arif, 1025/1616'da ölmüştür. Birçok şiirler ve özellikle bir Mirâciy-ye nazmetmiştir. Safâ'l'nin Terâcîm'i Abvâl'inde, nr: 289; Nâbl'de 492.

⁷⁴ Abdülbâkî Arif, 1025/1616'da ölmüştür. Birçok şiirler ve özellikle bir Mirâciy-ye nazmetmiştir. Safâ'l'nin Terâcîm'i Abvâl'inde, nr: 289; Nâbl'de 492.

⁷⁵ Nâimâ, c 6, s. 127. Fezleke'ye nazaran 1065'te vefat etmiştir

hal'inden sonra, müellifin vefatından ⁷⁶ yedi hafta evveline kadar Osmanlı memleketlerinde cereyan eden vak'a-lan anlatan bir târihtir. Abdülâzîz Efendi dâima kendinden mağ-rûrâne, müftülikte rakibi olanlardan ve özellikle ikbâl ve nüfuzunu medhedenlerin nazarlarından kiskandığı Sa'deddîn Efendi torunundan kindarca bahseder. Bu fikrî temayülleri pekçok düşman kazanmasına sebep olmuştur. Övünmesi, servet ve debdebesi, hakkında tahkir edici ve fakat ekseriya haksız dedikodulara mahal vermiştir. Evinde, kış zamanı Hind'in bogas kumaşlarından elbise ve şal kuşak, yazın da ipekten elbise, Kırım kesimi sırmalı kumaştan kuşak giyen birçok delikanlılar bulunurdu. Bunlar normal günlerde beyaz ketenden (çintiyân) ruba giyerler ve çakşır kullanmazlardı. Göğsünden açık ve altın iğneler veyâhud kopça ile süslenmiş rubaları tenlerinin — mücevherlerindeki revnak ile rekaabet-ten— göz kamaştırıcı beyazlığını görmeye müsâid olurdu ⁷⁷.

Muhasebe kalemi zâbitânından olan meşhur müverrih Hacı Kal-fa'nın tercüme-i hâli, safa düşkünü ve hırsh müftî Azîz Efendi'nin tercüme-i hâli kadar parlak değilse de, daha şerefliidir. Kâtib Çele-bî, bir sipahinin oğlu olup 1039/1629 senesinde baş-mukaabele kalemine şâkird olarak dâhil olmuş, bu sıfatla Hemedân ve Bağdâd seferlerinde Osmanlı ordusuyla birlikte bulunup, döndüğünde Ka-dizâde'nin dersine devam etmişti. Tabaniyassı Mehmed Paşa'nın sadâreti zamanında asker Haleb'te, kış karargâhında iken Mekke ve Medine'yi ziyaret ederek «hacı» unvanını almış ve nihayet 1045/ 1653 senesinde Revân muhasarasında hazır bulunmuştur. Bu târihten itibaren hayâtını ilim ve irfana hasretti. Payitahtın en seçkin müderrislerinin derslerine devam etti. On sene fıkıh, mantık, belagat, tefsir ve Kur'ân ile meşgul olduktan sonra riyaziyat ve coğrafya ile uğraşmış ve Girit seferi coğrafyaya olan meylini artırmıştır. Rahatsızlanması üzerine tıp Öğrenmiş ve sonra ilm-i hurûf ve esma ile uğraşmıştır. İlim yolunda sarfedilmiş olan bu otuz senelik hayâtın mahsûlü ondört mühim eserdir. Levâmî'ü'n-Nûr nâmıyle küçük atlas; Cihân-nümâ ismiyle coğrafya; âlemin yaradılışından müellifin vefatına üç sene kalıncaya kadar arapça umûmî

⁷⁶ 6 Rebîulâhîr 1068 - U Ocak 1658'de ölmüştür. Târihi Köprülü'nün Edirne'ye gelişiyle sona erer. 18 Saf er - 25 Kasım.

⁷⁷ «Eyyâm-ı şitâda Hind alacası ve mirzay boğazı kapama ve şal kuşak ve ey-yâm-ı sayfa ince Kırım kesimi beyaz sâde ve som sırma kolan kuşak ku-şadup eyyâm-ı m'tedilede süt mavisi ince bez çintiyânlar giydürüp çakşır giydirmez İmiş» Nâimâ, s. 364. Nafmâ, Azîz Efendi'nin eteği teiniz (namuslu) ve sâlih olduğunu kaydeder ve bunları istihdamdan maksadı, terbiyeleri olduğunu kendisinden menkûl olmak üzere derceder. (Mütercim)

târih; 1000 Hicrî senesinden vefatı târihine kadar (1068/1685) kadar Osmanlı Devleti târihi (Fezleke, II); Türklerin deniz seferleri târihi Tuhfetü'l-Kibâr fi-Esfâril-Bihâr; istanbul târihi; Takvîmü't-Tevâ-rîh, ki her ne kadar bâzı hatâları varsa da vak'aların târihlerinin tashihi için pek kıymetlidir; bir fetvalar mecmuası; ihsâiyât (istatistik) ve lisân ilimlerine dâir iki risale; Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'ü'l-Kütüb ve'l-Fünûn unvanlı bir bibliyografya kitabı ki, müellifi bunda Taşköprülü-zâde'nin Mevzuâtü'l-Ulûm nâmıyle te'lîf ettiği büyük maârif ansiklopedisinin hece usûlünde olduğu gibi ilimleri tertîb ederek, Arap, Acem, Türk ilimlerinin karanlık denizine ışık tutmuştur⁷⁸.

Pâdişâhın Üsküdar'a Geçmesi

Anadolu ihtilâli haberi üzerine Sultân Mehmed, Köprülü'yü hemen Edirne'de huzuruna gelmek üzere davet etti. İstanbul'a dönmek üzere otağ-i hümayûn Edirne hâricine kurulduğundan, on gün sonra —ki Köprülü'nün Yanova'ya gitmesinden beri on gün geçmişti— sadrâzam Mehmed Paşa, fevkalâde bir tantana ile Edirne payitahtına dâhil oldu (15 Muharrem - 13 Ekim). İki gün sonra, Pâdişâh bizzat riyaset ettiği bir meşveret meclisinde (ayak dîvânı) asker zâbitâmna hitaben şöyle söyledi:

— «Kullarım, Abaza mel'ûnu emirlerime itaatten imtina ediyor; bu sene zaferlerimin devamına mâni ve düşmana yardımcı olarak isyanını tamâmiyle açığa vurmuştur. Şimdi Anadolu'yu bir fırka eşkiya ile harâb ediyor. Kendisiyle muharebeye karar verdim. Ümîd ederim ki siz de gidersiniz. Gidecek misiniz?»

Bütün hazır bulunanların cümlesi hep bir ağızdan:

— «Yaşasın Pâdişâhımız!» diye bağırarak, âsîleri te'dîb etmedikçe kılıçlarını kına koymayacaklarını beyân ettiler. Yalnız, henüz âsîler arasında bulunan yeniçeri ve sipahiler hakkında umûmî af ilân olunmasını Pâdişâh'tan istirham ve bu af üzerine nedamet duyanları affedip, itaat etmeyenlerin haklarından gelinmesini ilâve ettiler. Sultân Mehmed bu istirhamı kabul etti. Bu hususta irâde çıkaracağı sırada —Köprülü'den tâlîmât almış olan— zağarcı-başı, birkaç yeniçeri ihtiyarı ile ilerleyerek:

⁷⁸ Kâtib Çelebi'nin kısa bir hâl tercümesi, bu târihin mukaddimesinde mütercim tarafından ilâve edilmiştir. Burada sayılan eserler ondördü bulmuyorsa, da, orada bütün eserleri dercedümiş olup, daha ziyâde malûmat verilmiştir. Yalnız buradaki kitaplardan ihsâyata dâir risalenin hangi eseri olduğu anlaşılmadı. Lisân ilimlere dâir olan risale Tahfetti'l-Ahbâr olmalıdır. (Mütercim)

— «Onlar da bizim gibi beş vakit namaz kılıyorlar, böyle M sl manlar arasında vukua gelen muharebede telef olanların hâli nasıl olacaktır?» diye sordu.

Derhâl müftî Bolulu Mustafa Efendi'nin âsîlerin katli meşru olduğuna dâir verdiği fetva okundu ⁷⁹.

20 Ekim (22 Muharrem) târihinde Valide Sultân İstanbul'a gitti. Pâdişâh bir günlük mesafe ile validesini tâkîb etti. O sırada, Softa Mehmed Paşa'ya Haleb valiliği emrini götürmüş olan bostancı geri döndü. Askerleri ile Haleb'i işgal etmekte olan Abaza d m dı Hamamcioğlu, Mehmed Paşa'nın m tesellimine şehri teslim etmekte kat'iiyen mümanaat gösterdi. Bostancı, oradaki ahvâlin fena bir şekil aldığını saklamayarak kızlarağasına, hattâ bizzat sadrâzama Anadolu'nun kaybedilmiş olduğunu ve Köprülü azled medik e as -y şin sağlanmasının mümkün olamayacağını söylemek ihtiyatsızlığında bulundu. M stebidin bir işareti üzerine bostancı, sadrâzamin cadın önüne götürüldü. Düşüncesizce gösterdiği c r'etin cezasını başı ile ödedi ⁸⁰.

Zât-ı şâhâne onyed  günde mesafeleri katederek İstanbul kapılarında Dâvudpaşa mevkiine geldi. Kâğıdhâne yanında askerin ulufesi dağıtıldı ve geçit resmi yaptırılarak, hazır bulunmayanlar defterden çıkarıldı (3 Safer - 31 Ekim). Sekiz gün sonra Sultân Mehmed, Üsküdar'a müteveccihen gemiye bindi. V l leri  s lere iltihak etmiş olan Şâm, Sivas, Karaman, Anadolu, Ankara ey letlerine yenileri t y n edildi.  sk dar'da Yûsuf Paşa serdâr t y n olunarak d ş man üzerine hareket emri verildi. Kütahya'yı muhasaradan kurtardı ki, bu şehir, 4.000 segbân ve sarıcaya kumanda etmekte olan Canmirz  Paşa'ya iki ay mukaavemet etmişt . Bir taraftan da (Neyzen) Hasan Paşa Ankara'ya girmeye muvaffak olarak, 80 segb nı katliâm etmişt . Softa Mehmed Paşa'nın mütesellimi Haleb kapılarını açtırmaya muvaffak olup, Halebliler, Abaza'nın damadı ile levendlerini şehirden çıkardılar.

⁷⁹ Bolevl Efendi'nin Abaza Hasan hakkında verdiği fetva faur c-ı alessult n (pâdişâh üzerine baş kaldırmak) ve fesada mes'elesine dayanıyordu. Bu kategoriye giren zâlim ve m fsidlerin kanlarının dökülmesinin m b h olduğuna dâir sadrazamin eline verdiği fetvada Fet v -ı Bey dy , Kit b-i Siyer'den «Fetret günlerinde zâlim ve âsîlerin av nelerinin katli mubahtır, çünkü onlar yeryüzünde fesâd için çalışırlar, öldürülmeleri de sevaba nail olur, çünkü hafta şefkat etmek, meserretleri mesrur, h z nleri ile mahzun olmak islâm'ın şartlarından iken, onlar (yâni b ği ve z limler) bunun aksine hareket ederler.- sözlerini yazmıştı. Hammer bu nakli almış ve tercüme etmişse de, hata dolu olduğundan aslından sadeleştirilip tercüme edilerek alındı. Fetvanın okunmasını müteâkib herkes .Semian ve t aten> (işittik ve itaat etr tik) demiş ve eşkıya  ld r lmedik e dağılmamak üzere bir ahid ve mis f yazılmıştır. (Mütercim)

⁸⁰ Bostana ağa, âsîlere taraftarlığa  ık mış gibi görünür. Fakat Naîmâ'ya nazaran ham katine kurbân olmuş, yâni Abaza'nın bertaraf edilemiyecek bir belâ olduğuna inandığı için gevezelik etmiştir. Ne   re ki, gevezelik hâriçte kötü te's r göstereceği cihetle id rai, o zamana göre, siyâsi bir zaruret hâlini almıştı. (Mütercim)

Abaza ise ordugâhını, İstanbul'a beş günlük mesafesi olan İnegöl'e kurarak, oradan —askerine toplanma yeri olarak tâîn ettiği— Eskişehir üzerine yürümüşü.

Anadolu beğlerbeği Konakçı Alî Paşa İznik mıntıkasının mü-dâfaasıyla görevli olduğu halde, Abaza'nın öncüleri kendisini ansızın basarak tam bir mağlûbiyete uğrattılar. Anadolu'nun güneyinde âsîler üzerine sefere serdâr tâîn edilmiş olan Murtazâ Paşa, Konya'da kuşatılmıştı. Abaza, askerin Kâğıdhâne'de ulufe aldıklarını ve bundan dolayı bunların içinde yeni bir isyan çıkmasına imkân kalmadığını görünce, sipahilerinden 5.000 kişiyi, nedamet duymuş ve dehalet ediyorlarmış gibi göstermeye karar verdi. Bunun için birbirini müteâkib o'duy-ı hümayûna giderek, devlete sâdık olan askeri gizlice kendi tarafına çekmek üzere, onlarla kardeşlik akdi kurmalarını ve zuhur edecek ilk fırsatta sadrâzâmın katli mümkün olmazsa azlettilmesine çalışmalarını emretti. Lâkin Köprülü, casusları marifetiyle bu düşünceden haberdâr olarak, Abaza Hasan'-ın bayrağı altına girmiş olan 7.000 sipahinin isimlerini ilân etti. Bunlardan orduya dâhil olmuş bulunan 3.100'ü yakalanıp îdâm edildi. Bu 7.000 kişinin defterden çıkarılması⁸¹ ve yakalananların îdâmı, asker arasında homurdanmalara sebep olduğu için, sadrâzam, âsîler üzerine bizzat yürümek tasavvurundan vazgeçip Üsküdar'a döndü ve baş-kumandanlığı Murtazâ Paşa'ya vermeyi münâsib gördü.

Abaza'nın Murtazâ Paşa'ya Galebesi

Murtazâ Paşa, kendi sancağı altında bulunan üç paşanın Abaza ile gizli muharebede bulunduklarını keşfederek, üçünün de başlarını kesti, sadrâzama götürdü. Sadrâzam bu şiddetli muameleden dolayı Murtazâ Paşa'yı tebrik etti. Gizlice aldığı haberler sayesinde Murtazâ Paşa'nın her harekâtından haberdâr olan Abaza, Ilgın tarafında orduyu ansızın basarak kesin bir mağlûbiyete uğrattı (15 Rebûlevvel 1069 - 11 Aralık 1658). Devletin resmî tarihçisi bile bu muharebede 8.000 kişi kaybedildiğini itiraf eder⁸².

Bu kanlı hezimet, Köprülü'nün nazarında —o zamana kadar sadâkatinden şüphe etmiş olduğu— Murtazâ için bir meziyet oldu; onu serdârhtan azledecek yerde, yerinde bıraktı.

⁸¹ il soprano Vezir h* fatto tevar la paga a tntti i Sipahi che non si sono trovatt presentl rauegna. Panayoti.

⁸² Aldığı vüs'at ile pek tehlikeli olan bu isyan hakkında en güzel rapor, Pana-yotti'nin eseridir.

Osmanlı silâhının uğradığı bu musibetlerin verdiği heyecan sırasında, Pâdişâh'ın kışı Üsküdar'da geçirmesini ihtiyata muvafık bulmadı. Sultân Mehmed «erbainsin»⁸³ şiddetli günlerini sarayında geçirmek için, Köprüla'nün fikri ve nasihati veçhile, İstanbul'a geçti.

Haleb'de Âsî Paşaların İdâmı

Mağlûbiyetinden beri Köprülü'nün itimâdını kazanmış olan Murtazâ Paşa, o zamandan itibaren sadrâzâmın Machiavel'ce politikasının korkunç bir âleti olarak göründü. Şecaatin bir iş göremediği yerde hıyanet yardımı gelir, ekseriya en cesurların alt olması pek kolaydır; harb meydânında muvaffakiyet, kati işindeki muvaffakiyetten' güçtür. Abaza kışı geçirmek ve eğer zahîresizlikten dolayı mecbur kalırsa Fırat'ın Öte tarafına geçmek üzere, Ayıntâb'a gitmişti. Ancak Birecik sancak-beği, teşebbüslerinden birini semeresiz bırakmıştı. Haleb'e hâkim olan Murtazâ Paşa, yazdığı umûmî emirlerle Türkmen, Kürd, Arab askerini dâima faaliyet hâlinde bulundururdu. Âsîlerin ordugâhında ustaca neşrolunan beyânnameler, isyan eden yeniçeri ve sipahilerin yalanda itaat dâiresine döneceklerini ve hiç olmazsa segbân ve sarıcılardan ayrılacaklarını kendisine ümîd ettiriyordu. Özellikle, büyük vaadlerle levend reislerini, kazandı. Bunlardan şeytânca zekâyâ sahip bir entrikacı⁸⁴, Abaza'nın sâdedilliliğinden istifâde ederek, kendisini mahvetmeyi taah-hüd etti. Haleb gibi bir kaleye sahip olmadıkça mevkii itibariyle tehlikeden hâlî kalmayacağına Abaza'yı ikna ederek, madem M bu mevkii cebren zabtedemiyor, öyleyse hileye müracâat etmesini tavsiye etti. Kılıç ve Kur*ân üzerine yemîn ettirerek, sadâkatlerine emin olduğu levendleri, firari şeklinde Haleb'e gönderip, kendisinin de müteakiben serdârdan mezâ mâ roezâ (olan oldu, geçen geçti, bağışla) muamelesi talep etmek bahanesiyle bizzat giderek, bu fırsattan istifâde suretiyle şehri idaresi altına almayı tasavvur etti.

Abaza, Kilis kadisiyle Ayıntâb müftîsinin Murtazâ Paşa ile müt-tefikan hazırladıkları tuzağa düştü. Askerlerinin Haleb'e gitmesine heyecansız baka kaldı, hatırına bazen bir şüphe geldiyse de, kadı ile müftî kendisine güven verdiler. Haleb'e giden zabitlerin gönderdikleri birçok mektuplar da körükörüne emniyetini artırdı. Çünkü hepsi de serdârın kendisi hakkında iyi

⁸³ Erbaîn, 25 Araldc'tan 2 Şubat'a kadar devam eden ve 40 gün süren karakış demektir.

⁸⁴ Şeytân ve gaddar herif., Naîmâ.

temayüllerini ve Pâdi-şâh'tan affının sağlanması için himmetini bildiriyordu. Nihayet Mur-tazâ ve Haleb Vâlîsi Konakçı Alî Paşa'ların gayet kat'î vaadleriyle Ayıntâb'a döndü. Bir murahhas vâsıtasıyla ve Pâdişâh nâmına olarak, Abaza'nın şahsî ve tam masuniyete mazhar olacağına yemîn etmeye hazır idiler. Abaza, bu teklifi kabul ettiğinden Murtazâ, Ahıs-ha Vâlîsi Aralan Paşa'yı, Nâin-ı Üâhî'yi yâd ederek ve Kur'ân'ı şâ-hid göstererek tam güvenliğini taahhüd etmek ve affının sağlanması için Bâb-ı Hümâyûn'da tavassutta bulunmak şeklinde kat'î vaadini ihtiva eden bir mektupla, Abaza'nın istikbâline gönderdi ⁸⁵.

Evvelce gizlice söylenmiş olduğu üzere, Arslan Paşa rehin olarak levendler reisine bırakılarak, Abaza, bu adamın kendisi hakkında tasavvur ettiği hıyanetten asla şübhe etmeksizin, Ayıntâb'dan Haleb'e gitti. Orada büyük bir ihtiramla kabul olundu. Murtazâ Paşa, Abaza'ya kendi sarayım ikametgâh olarak gösterdi, maiyyetini şehir ahâlîsinin hanelerine yerleştirdi. Hemen bütün Haleb âyânı huzurunda sadrâzama, müftîye, kızlarağasına hitaben Abaza lehinde bir arz-ı mahzar (muhtıra) tertîb edildi ve Abaza'nın gözü önünde tatara teslîm edildi. Abaza, sabık Budin Vâlîsi Ken'ân Paşa ve Tayyaroğlu Ahmed Paşa ile beraber, serdârın konağında mükellef bir ziyafete davet edildiler. Abaza'nın maiyyetinin yerleştirildikleri evlerin sahipleri ise, kale üzerinden işaret makamında atılacak topu müteâkib misafirlerini katliâm etmek üzere emir aldılar (24 Cu-mâdi'l-evvel 1069 -* 17 Şubat 1659). Ziyafetin sonunda Murtazâ Paşa adamlarına dönerek:

— «Paşa kardeşlerimize abdest verin!» ⁸⁶ dedi.

Bu söz, idamları için evvelce kararlaştırılmış işaretti. Vaktâ ki hepsi ömürlerini tamamladılar, şehirdeki âsîlerin katline işaret olmak üzere bir top atıldı. Köprülü ile Murtazâ'nın adaletlerine şâhid olmak üzere 30 paşa ve beğîn ⁸⁷ başları İstanbul'a gönderildi. Pâdişâh, serdârın gayret ve

⁸⁵ Naîmâ'dan telhis: Murtazâ ve Konakçı Alî Paşalar şu yemin tu yemin diyerek inandırıcı tarzda mektuplar yazıp müftî ile gönderdiler. Ebü'l-hlîyel (Hileler babası) olan müftî ve bölükbaşı (levendler reisi) Abaza'ya: cVâkiâ serdârın yeminleri doğrudur; lâkin hatminiz pek emin olmuyor, serdâr-ı ekrem ve maiyyetindeki paşaların mührü ile bir sened, bir Kelâmullah ve yemin etmek üzere size bir vekil göndersinler de ondan sonra Haleb'e gidiniz, dediler; sâdedil Abaza bu samîmi ihtardan memnun oldu. Arslan Paşa, Murtazâ Paşa'ya vekâleten, Kelâmullah ve ahd ü âmân mektupları gelerek Murtazâ Paşa tarafından ve kendi tarafından kerrâren ve merrâren yemin etti. Arslan Paşa, güya levendlere misafir verildi;» s. 387 ve 388-

⁸⁶ Murtazâ Paşa'ran bu sözü iki manâli düşmüştü. (Mütercim)

⁸⁷ Naîmâ, Murtazâ Paşa tarafından gelen Üste mucibince otuzbir maktulün isimlerini sayar ki, zuhur eden isyanın ehemmiyetine tâyîne kâfidir. İsimler şunlardır: 1) Abaza Hasan Paşa, 2) Tayyaroğlu vezîr Ahmed Paşa, 3) Vezîr San Ken'ân Paşa, 4) Ali Mirza Paşa, 5) DeH Ferhâd Paşa, 6) Oğlu Yahya Beğ, 7) Tayyaroğlu kardeş Mustafa Paşa, 8). 9) Kâhya ve oğlu. 10-13) Hadım kardeşi Hasan Ağa ve üç oğlu. 14) Abaza Hasan'ın kâhyası Kefeli Alî Ağa, 15) Kapıcılar kedhudâsı Mahmûd Ağa, 16) Abaza Hasan'ın Türkmen ağalığında çırağ ettiği Beğ-zâde, 17) Abaza Hasan ordusundaki yeniçeri ağası Mîr AH, 18)

sadâkatini takdir ettiğini bildirir hat ve misafirlerinin kanı ile boyadığı kılıca karşılık murassa bir kılıç göndererek mükâfatlandırdı.

Bu kanlı hâdiseyi tâkîb eden gece, güya unsurlar (dört unsur) bu korkunç duruma isyan etmek istemiş gibi, zelzele Haleb şehrini ⁸⁸ bir harabeye çevirmekle tehdîd etti. Bu yer hareketi ve bir müddet sonra İstanbul'da çıkan bir yangın, genel olarak, az önce işlenen cinayetler için ilâhî bir ceza olarak telâkki edildi ⁸⁹.

Deli Hüseyin Paşa'nın İdamı

İsyân reislerinden bu suretle alenî bir intikam alınması, Köp-rülü'nün sadrazamlıkta rakibi olan Deli Hüseyin Paşa'ya olan şahsî kînin muktezâsım uygulamasını kolaylaştırdı. Hüseyin Paşa'nın hayatına ancak Valide Sultân'ın şefaati sayesinde dokunamamış ve Köprülû'nün onu îdâm etmeyi bir şikâyet zuhur ederek haklı görmesine talik etmiş olduğunu, evvelce beyân etmiştik. Lâkin Deli Hüseyin Paşa, dostlarının ihtarları üzerine, kapdânlıkta şikâyete mahal vermediğinden, bir sene geçmeden, daha kolay mes'ûl tutulmasına fırsat bulunur düşüncesiyle, uhdesine Rumeli valiliği tevcih olundu. Yeni vâlîye Edirne, Filibe, Sofya şehirlerinden istediğini ikametgâh seçmesine müsâade edilmişti. Hüseyin Paşa, sadrâzâmın zahîrî sükûnetine güvenerek ve dostlarının ihtarlarını unutarak, boş kalan hazînesini doldurmak için yâhud tamahkârlık sâikasıyla, aynî olarak alınacak bâzı eşya yerine, bir miktar nakid tahsil etti ⁹⁰. Eğer Köprülû, Filibe kadısı Süleyman Efendi'yi, vâlînin haksız muamelesi hakkında ahâlî tarafından arzihâl suretinde Dîvân-ı Hümâ-yûn'a gizlice şikayetler gönderilmesine teşvik etmemiş olsaydı, ha-kîkatte bu para, alışlagelen şâir valilerin zulmen

Ordu kadısı Tekeli Abdülvehhâb, 19) Mardin voyvodası Maan'ın Siyâvuş, 20) Tekeli zorba Satılmış, 21) Erzurumlu Bakî 'zade Nebî Ağa, 22) Bektaş Tokmak Ömer Ağa, 23) Şâm zorbalarından Reşid Çorbacı, 24) Körbey, 25) Mar'âş Osmanbeğ-zâde, 26) Ken'ân Paşa imâmı, 27) Konakçı Abaza Mustafa, 28) Kilis keddudâsı, 29) Hicâzîoğlu Ahmed, 30) Remmâl Bekir, 31) Eski zorbabaşılardan Hasan.

⁸⁸ Bu yer hareketi Naîmâ'ya nazaran (s- 395) Haleb'de değil, İstanbul'dadır; şâir yerlerde dahî hissedilmiştir.

⁸⁹ Naîmâ, Aristo'nun Edvâr-Ekrâr risalesinden naklen büyük cinayet (mel-hame)lerle semavî ve arzî kazalar arasındaki rabıtanı bahseder. (Müter-cim'in ilâvesi: «Melhame- kavga ve ceng mânâsına olup Hammer'in cinayet mânâsı vermesi doğru değildir. Naîmâ'nın bu konudaki ifâdesi şudur:

«Aristo Edvar tt Ekrâr nâm risalesinde der ki: Her ne zaman nâs beynine bir sebep ile fitne düşüp rûy-ı arzda nîl-hak yere sefk-i dimâ ve ishak-ı ervah oluna, elbette ya zelzele veya hüsûf veya gayrı cihetden bir belîye-i azîme zuhuru ve cflnib-i semâdan adetâ muhalif bir dâhiye ve belîye nüzulü emr-i mukarrerdir»

⁹⁰ Hüseyin Paşa «Filibe ve Sofya'ya varup hazînesinde nukûd kalmamakla le-vend ulufesine ve bâzı masarîfine imdâd zu'mu ile ol etrâfdan bir mîkdîr zahîre-bahâ cem' idfîp ağıniyâdan birkaç kimseyi gar&met-i mâliye için tec-rîm eyledi.. Naîmâ. s. 393.

aldıkları akçelere nisbetle o kadar azdı ki, kimse şikâyet etmeyi hatırına getirmeyecekti.

Süleyman Efendi'nin şikâyetleri ulaşır ulaşmaz Deli Hüseyin Paşa İstanbul'a davet edildi. Hiçbir şeyden şüphelenmeksizin sadrâzâmın sarayına gittiğinde, Köprülü tarafından iltifatla kabul olundu ve kendisine samur kürk ikram edildi. Ertesi gün huzûr-u şahaneye çıktığında Pâdişâh kendisine gazâbâne hitâb ederek, ihmâl ve tama ile suçladı ve azarlamalara boğdu. Sadrâzâmın telkin ettiği şeyleri şiddetli tâbirlerle tekrarladı. İşte bu suretle Köprülü, hükümdarın elini kendi düşmanlarının îdâm kararım imzada kullanmakla yetinmeyerek, onları Pâdişâh lisânıyla tahkir etmek istiyordu. Bu vak'ada haksız bir hükmün vahşetini, öğretilmiş bir hitabenin istihzası ile ağırlaştırmaktan haz duydu. Kul —intikam almak için— efendisinin yalnız zaafını değil, talâkatini de kötûye kullandı.

Hak etmemiş olduğu bu azarlamaların hepsine, merd muhârib sâdece şu cevâbı verdi:

— «Pâdişâhım, bana edenleri Allah'a havale eyledim; çoktan öldürmek isterlerdi, bu arz-ı mahzarları (şikâyetnameleri) ismarlayıp getirirler.»⁹¹.

Yedikule'ye konularak kızlarağasının ve Valide Sultân'ın-şefaatine, askerin tehdîd edici tavırlarına rağmen, iki gün sonra îdâm olundu⁹².

İşte, birbirini müteâkib baş-mîrâhor, Mısır, Kıbrıs, Bağdâd vâ-lîsi mansıblannda bulunduktan sonra, dîn ve devlet için cihâdda muvaffakiyetle çalışmış olan Deli Hüseyin Paşa, bu suretle heder öldü. Girit seferi serdârlığında gösterdiği liyâkat ve kahramanlığın bedeli ve uzun hizmetlerinin mükâfatı olmak üzere, Hüseyin Paşa, başını cellâda teslim etmeye mecbur oldu. Hüseyin Paşa Yenişehir'de doğmuş, IV. Murad devrinde baltacılıkla saraya girmişti. Ancak fevkalâde bedenî kuvveti ve ok atmaktaki mahareti Pâdişâh'ın nazar-ı dikkatini çekti. Bir Acem elçisinin getirmiş olduğu yayın kirişini İstanbul pehlivanlarından hiçbiri çekemiyerek, silâh, kız-larağası dâiresinin bir köşesinde kalmıştı. Deli Hüseyin bir kış günü odaya odun getirmiş olduğu sırada, orada yalnız bulunarak, yayı çekmekle eğlenirken kızlarağası geliverince korkup kaçmaya tevessül etmişti. Kızlarağası kemanı (yayı) eski hâlinde görmeyince, kimin el dokundurmuş olduğunu sordu⁹³. Deli Hüseyin'e dolama giydirilerek huzûr-

⁹¹ Naîmâ, s. 399-

⁹² Panajotti (Panayoti)'nin raporu. Valiero, I, VI.. s. 497, Deli Hüseyin nâmını bozarak «Chlreassam- yazar-

⁹³ Kızlarağası: «Bu kemana kim yapığdı?» diye suâl eder. Nöbetçi Yahya Ağa korkusundan «Baltacı Deli Hüseyin ocağa odun getirdi ve kemanı alup birkaç kere çekdi. Sizin geleceğinizi işidince birakup kaçdı»

şahaneye götürüldü. Sultân Murad, her türlü cengâverlik sporlarında mahir olmakla beraber, baltacının maharetini, Acem elçisinin meydan okumasına muzafferâne cevâp vermesi ümidini verdiği için bilhassa takdir etti. Deli Hüseyin hemen mîrâhorluğa getirilerek, Revan fethinden sonra Mısır vâlîliğine ter-fîi olundu. İnce ve tabîî fikirliliği ve hazırcevaplıkları IV. Murad'ın gizli ziyafetlerinde neş'e kaynağı olmuştu. Bedenî kuvveti ile şöhret kazanmış olması ve necîb ve heybetli çehresi özellikle kadınların bakışlarını üzerine çektiğinden, İstanbul sokaklarından atla geçtikçe kadınlar, Girit cenglerinde dînin kahraman mücâhidi olan şûh-tabîat Hüseyin Paşa'yı görmek için yoluna koşarlardı. Hüseyin Paşa gezerken takım takım kadınları gördükçe:

— «Selâmün aleyküm kadınlar, cennet çiçekleri, yer melekleri! Ulemâ, sulehâ ve yarar kucak yiğitler sizden doğar, Allahtı Teâlâ sürünüze bereket versin. Bizi duadan unutmayın!» derdi ⁹⁴. Erkek ve kadın o vakit feryâd ederek:

— «Allahü Teâlâ seni Pâdişâh'a bağışlasın! Kahraman vezîr olunca böyle olmalı!» diye duâ ederlerdi.

Şüphe yoktur ki halkın Hüseyin Paşa hakkındaki muhabbeti, intikam adamı olan Köprülü'yü, onun yokedilmesini hızlandırmaya sevk ediyordu.

Şeyhülislam Bolevinin Azledilmesi

Müftî Bolevî ⁹⁵ Köprülü tarafından en büyük ilmîye makamına tâyin edilmiş olmakla beraber, Deli Hüseyin Paşa'nın idamının meşru olduğuna dâir fetva vermekten ısrarla imtina etmişti. Sadrâzâmın ısrarlarına dâima şu cevâbı verirdi:

— «Bu adamın ne hatâ işlediğini bilmiyorum; bununla beraber hâlâ dîn ve devlete faal bir şekilde hizmet edebilir.»

Bundan başka Bolevî, Köprülü'nün son olarak Pâdişâh'a tavsiye etmiş olduğu Bursa seyahatinin münâsib olmadığına dâir bir arî-za takdîm etmişti: Bolevî bu arîzada Anadolu'ya gitmektense, Girit adasında Venediklilerle başarılı bir savaş için lâzım gelen tedbîrlerin alınmasının daha doğru

dedükde ağa mesrur olup: «Tîz Deli Hüseyin'i çağırın» dedi. Baltacı kâhyası ve eskileri: «Asılacak- Ağanun odasına girersen, tek durmazsın, ona buna yapıyorsın; senin tırnaklarını döğötmN diyerek inciderek getirdiler. Ağa kem&m eline verdi; •Çek imdi göreyim,» dedi.

⁹⁴ Natmâ'dan alındı, s. 401. (Mütercim)

⁹⁵ Bolulu Hüseyin Efendi. Hammer, bizim târihlerin Bolevî tâbirini aynen nakl ve tekrar eder. (Mütercim) (Bolevî, Bolulu demektir. Haz.)

olacağını îâm ediyordu ⁹⁶. Pâdişâh, müftî'nin arzısını sadrâzama vererek:

— «Şimdiye kadar senin himaye etmiş olduğun mollayı sürmeyi, yâhud katletmeyi senin re'yine bırakıyorum.» dedi.

Köprülü, müftînin azliyle Mihaliç'a sürülmesi ile iktifa etti. Onun yerine Rumeli kazaskeri olmak şfatiyle, kanunî usûle göre, diğerlerine tercihân müftî makamına, çıkma hakkına sâhib olabilen Bursalı Mehmed Efendi ⁹⁷ tâîin olundu.

Hüseyin Paşa'nın vefâtıyla açılan Rumeli Valiliği Hısım Mehmed Paşa'ya, Bosna valiliği eski sadrâzamlardan Melek Ahmed Paşa'ya ⁹⁸ ve îdâm edilen Fazlı Paşa'dan boşalan Budin valiliği Sey-dî Ahmed Paşa'ya verildi.

Bu vakılardan sonra, Girit serdârı bulunan sabık kaymakam KÖr Hasan Paşa —ki Nakkaş Hasan isyanında parmağı bulunmasından kuşkulanılmakta iken yalnızca memuriyet mahalline gitmek üzere olması sebebiyle hayâtını muhafaza edebilmişti— müftî Bolulu Hüseyin Efendi'ye göndermiş olduğu ve onun da Pâdişâh'a takdîm edip, zât-ı şahanenin Köprülü'ye vermiş bulunduğu bir mektupta, îdâm hükmünü tacil etti. KÖr Hasan Paşa, düşüncesizce, eğer sadrâzam bizzat Girit'e gelemese, adanın fethinin ümîd edilemeyeceğini söylüyordu ⁹⁹. Köprülü, bu mektupla mühr-i hümayûnun kendisine gönderilmesini îâm eder sandı, derhâl îdâmını bildiren bir emir gönderdi; lâkin Hasan Paşa, fermanın gelmesinden iki gün evvel eceliyle vefat etmiş olduğundan, katline hacet kalmadı. Ser-dârlık hizmeti Tavukçu Mustafa Paşa'ya verildi.

Limni'nin ele geçirilmesi ile devlete yaptığı hizmetinden dolayı îdâmı geciktirilmiş olan eski kapdân Topal Paşa da, îdâm edildi. Halefi olan Hüsâm-zâde Alî, paşa'yı Sakız'da amiral gemisine (baştar-deye) gelip kendisini görmeye davet ederek, hatt-ı hümayûn okunur okunmaz

⁹⁶ Az aşağıda okunacağı gibi, Hüseyin Efendi, sadrâzamanın Girifte bulunması lâzım geleceğine dâir Girit serdârı Hasan Paşa tarafından gönderilen mektubu arzısına eklemiş, Köprülü bu mektuba sadâret talebi mânâsı vermiştir. (Mütercim)

⁹⁷ Uşşâkî-zâde'nin Terfütüm-î AhvATine müracaat, nr: 379-

⁹⁸ Melek Ahmed Paşa bu münâsebetle I. Murad'ın Kosova sahrâsındaki türbesini yeniden yaptırdı. Evliya Çelebi'ye bakınız. (Evliya o vakte kadar türbenin muhafaza edilmemiş olmasından şikâyet eder. Mütercim)

⁹⁹ Mektupta: «Girit adasının tamamen fethi sadrâzamanın bizzat bu tarafa gelmesine muhtaçtır. Mühr-i şerit gelmedikçe buranın fethi mümkün değildir, diye durum bildirilmişti. Köprülü, Müftî Efendi Hasan Paşa'yı sadrâzam olarak görmek istiyor fikrinde bulundu. Naîmâ, s. 404. Anlaşılan «mühr-i şerif gelmedikçe» sözünden şüphelenmişti. Vâkiâ mühr-i şerif, onun hâmmü olan sadrâzamdan kinaye olabilir; nasıl ki daha önceleri İbşîr Paşa'nın gelişinin gecikmesinde şeyhülislâm «Mühr-i şerifin bu sırada taşrada bulunması İsa-bet oldu. demişti. Lâkin Köprülü'nün verdiği mânâya da geldiğinden, KÖr Hasan Paşa'nın kâtibi dikkatsizlikle yazmış olsa bile, şeyhülislâm efendi farkına varmalıydı. (Mütercim)

kadırgadaki esirlere boğdurdu. Hüsâm-zâde, almış olduğu kapdânlık makamında uzun süre kalamadı; vebadan vefat ederek, makamını oğlu Abdülkadir Paşa'ya bıraktı (16 Mayıs 1661)¹⁰⁰.

Osmanlı Donanmasının Atalya Önünde Hezimet

Yeni amiral, ilk icrââtı olmak üzere, Attalya (Antalya? Adalya?) sancağı beği olan Kör Bey unvânıyla mâruf Mustafa Paşa'yı ten-kîl etti. Kör Bey, sonradan Haleb'de Abazalılarla birlikte îdâm edilen kadı Abdülvehhâb ile beraber birkaç defa isyan çıkarmış, bu sefer de şehre kapanarak kıyam etmişti. Abdülkaadir Paşa Atal-ya'ya gitmek üzere Sakız'dan Rodos'a yönelmiş olduğu halde, George Morosini'den Priuli'ye yazılmış olan mektupları taşıyan bir brîk se-finesinin ele geçirilmesi üzerine, Sakız'a döndü. Oradan Zea ve Uzunada'ya doğru yelken açtı. İki deniz kuvveti karşılaşır karşılaşmaz bir fırtına çıkarak iki donanmayı ayırdı ve Osmanlı gemilerini birçok kadırgaların kaybı ile dağıttı. 26 Ağustos 1661 günü güneşin doğmasıyla beraber, Venedik donanması Milo yakınında Osmanlı donanmasını tam bir intizamsızlık içinde görerek, hücum etti. On kadırğa direksiz olmak üzere Milo limanına kaçtılar. Altısı battı. Diğer ikisi Venediklilerden kapdân gemisi ve Malta kadırgaları tarafından rampa edilmek suretiyle zabtedildi. Bu cengde Os-manlılar'ın zayıyatı 4.000 Ölü ve yaralı olarak tahmin olunmuştur. Venedik amirali de bir kalyonun kaybindan dolayı müteessif olmuş ve bunun içindeki 110 Müslüman esîr Türkîer'in eline düşmüştür¹⁰¹.

Bu mağlûbiyetine rağmen Abdülkaadir Paşa Atalya'ya doğru yoluna devam etti. Toplarını karaya çıkardıktan sonra şehri muhasaraya başlamak üzere iken ahâlî' tarafından husûsî bir hey'et gelmiş ve karşılık olarak paşayı teslim edeceklerini vaad ederek, şehre top atılmamasını istirham etti.

¹⁰⁰ De Lacrobt'nın Devlet-î Osmâniyyenin Ahvâl-î UmAmtyesi'nde «Osmanlı Deniz Kuvvetleri Rûznâmesi», n, s. 215. Naîmâ, kapdânlığm bu değışmesinden hiç bahsetmez. Haa Kalfa'nın Takvîmt't-Tev&rlh'ine nazaran Hüsâm-zâde 1072/1662'de vefat etmiştir. Lâkin donanma tercümâm Paul Omero'nun Rûz-nâmesinde (ki Kûsâm-zâde'ye «Mazamama» adımı verir) (1661'de vefat ettiği yazılıdır. [Râsîd Târihi'nde, (İstanbul matbuu, c. 1, s. 23) 1072 vekayiinden olmak Özere. Hüsâtn-bey-zftde'nin vefatı İle kapdânlık oğlu Abdülkaadir Paşa'ya verilmişken, bemen ardından Diyârbekir eyâletinden ayrılmış (dan Mustafa Paşa'ya verildiği yazılıdır. (Mütercim)

¹⁰¹ Hammer bu tafsilâtı Venedikliler'den almıştır. Naîmâ .Üç dört saat ceng olunarak bî-nihâye kimseler mecruh ve şehîd» olduğunu yazar. Fakat müteakiben, düşmanın otuzsekiz top çeker büyük bir kalyonuna rast gelinip İçindeki ikiyüz düşmanın öldürüldüğü ve yüzon nefer esir ile kalyonun zab-tolunarak telâfî-î mâfât edildiğini ilâve eder. Osmanlı donanmasının yoluna devam etmesinden de anlaşılır ki, bizim tarafın zayıyatı pek çok değildi. Naîmâ bu bahiste Abdülkaadir Pasa ismini hiç anmaz. (Mütercim)

Hakîkaten şehir ileri gelenleri Kör Bey*i, birkaç bin duka vererek affa nail olabileceğine inandırmış idiler. Kör Bey, kardeşleri, kâhyası ve bölük-başısıyle birlikte şehri terk edip amiral gemisine gitti. Bunlar gemiye girer girmez boğularak cesedleri denize atıldı. Âsîlerin başları ile Kör Bey'in müsadere edilen malları İstanbul'a gönderilerek, sadrâzâmın Milo yakınındaki çengin kaybedilmesinden doğmuş olan hiddetini teskin etti. Kapdân Paşa kendisi için de ahâlîden 100 keseden fazla almıştı. Sadrâzam, donanmanın uğradığı kazadan dolayı ta'zîyet bildiren bir kâğıdla, hakkında Pâdişâh'ın duyduğu infiali bertaraf etmeye çalışacağını kapdân paşaya îmâ etti ve donanmayı İstanbul'a getirmesini emretti. Köprülü sözünde durdu: Abdülkaadir'in hayâtına dokunulmadı, fakat makaamı, sadrâzâmın dâmâdi Mustafa Paşa'ya verildi.

Mısır'da ihtilâl

Anadolu, Abaza'nın isyanı ile umûmî bir ihtilâl içine düşmek tehlikesinde iken Yukarı Mısır'da da isyan ateşi alevlenmişti. Memleketin başlıca reislerinden ve nüfuzu derecesinde zengin olan Cir-ce beği Mehmed, uhdesine emîrül-hacchk (hacc kabileleri kumandanlığı) verilmesine muvafakat etmemesinden dolayı intikam almak için, Mısır Vâlîsi Şehsüvâr Mehmed Paşa'yı tartdetmek tasavvur ve tertibinde bulunmuştu. Beğîik memuriyetinin yenilenmesi için kendisine kaftan giydirileceği gün, bu tasavvuru uygulayacaktı. Bu maksatla yeniçerilere, azablara, Kaahire'nin yedi ocak yerli askerine avuç avuç altın dağıtmıştı. Şehsüvâr, vaktinde haber alarak askerini topladı. Mehmed Beğ'i bizzat görmekten imtina ederek kaftanını gönderip, Circe'ye dönmesini emretti. Şehsüvâr tarafından gönderdiği arz üzerine, Mehmed Beğ'in azlini ve yerine Ahmed Beğ'in tâ-yinini emreden bir hatt-ı hümayûn geldi. Memlûklerin reisleri, yedi ocak ağaları, kâşifler, eskiler bu emirlere itaat gösterdiler. Lâ-idn Mehmed Beğ, kendisinin Habeş eyâletine tâ-yîn edildiğine dâir olan hatt-ı hümayûna muhalefet ederek, kuvvete kuvvetle karşı koymaya azmetti. Toplar döktürdü ve hattâ Naîmâ'nın rivayetine göre sikke kestirmek ¹⁰² derecesine kadar gitti.

Şehsüvâr, isyanı bastırmak için yeni askerler topladı. Mukaddes Sancağı

¹⁰² Naîmfî. s. 307, sikke kestirdiğini değil, nâmına hutbe okuttuğunu mesmû'dur (İşitmiştir) diye naklen rivayet eder. (Mütercim)

¹⁰³ emîrû'l-hacclığa getirilen Kaytas Beğ'e vererek, Kaahire'nin yedi fırka muntazam askeriyle âsîler üzerine yürümesini emretti. Mehmed Beğ Menfalût'a kadar ilerlemişti. Havvâre aşireti şeyhi, onun yokluğundan istifâde ederek, Circe Beği'nin an-barlarını yağma etti. Menfalût yakınında Milo denilen mahalde iki asker karşı karşıya geldi. Mehmed Beğ, kesin bir mağlûbiyete uğradı ve —evvelce hazînelerini taşıyan 500 hecin devesini ve 300 kısrağı vahalar tarafına göndermiş olduğu gibi— kendisi de o tarafa doğru kaçtı. Kaytas Beğ peşinden koşarak vahalara biraz mesafesi olan Kasr boyunda yetişti. Hecinlerden canlı metrisler yapmış olan Mehmed Beğ, cesurca karşı koymasına rağmen, gerek kendisi, gerek belli başlı zabitleri esîr düşerek, zincirler içinde Kaahire'ye gönderildiler ve orada îdâm edildiler. Başlı harb armağanı olmak üzere İstanbul'a gönderilerek, Anadolu'dan takımı ile gelmiş olan başlara ilâve edildi.

Bir seneden beri, her gün saray girişinde başlıca âsî reislerin den yirmi otuz kişinin başlarının teşhir olunduğu görülmüştür. Osmanlı müverrihleri cellâdın satın altında isyanlarının cezasını görmüş olanların miktarını birkaç bine çıkarırlar. Circe beğliği has-oda hademesinden Turna Mustafa Ağa'ya verilerek, onun yerine seferli odasından şâir Abdi Halîfe geçmiştir. Abdi Halîfe, Kâğıdhâne'de doğmuş olduğundan, bu şahane mevkî kendisini şâir yapmıştır; daha sonraları bu istidadı müverrihliğe dönüşmüştür ¹⁰⁴.

İsmail Paşanın Şiddetli Hareketleri

8 Şâbân 1069 - 1 Mayıs 1659'da, Pâdişâh —mahırları günden güne ilerlemekte olan âsîlerin bakıyyesi aleyhine yapılan askerî hareketlere daha yakın olmak için— Bursa'ya gitti. Üsküdar'a geçtiğinde, otağ önünde Abaza'nın o zamana kadar saklanmış olan dîvân efendisinin, Surre'den akçe çalmakla itham edilen Şâm emîrû'l-hacc kahyasının başlan teşhir edildi. Sabık Anadolu Valisi Canmirzâ Pa-şa'nın, Abaza'ya ihanetle Devlet'e yapmış olduğu hizmet, birincisinde affına sebep olmuş ise de, hakkında ortaya çıkan yeni şikâyetler îdâm hükmüyle neticelendi ve başı kesildi. Diyârbekir kah-yâyeri (kâhyanın müracaat olunacak adamı) olan ve eskiden sadrâzam îbşîr Paşa'nın silâhdârlığımda bulunan Parmaksız Alı Ağa, Circe beği maktul Mehmed Beğ'in mahremi Hasan, Suriye ve Ta-rablus ahâlîsini isyan

¹⁰³ Aynı eser-

¹⁰⁴ Vezâretle nişana mevkiine kadar yükselmiştir. Hâs-odaya girdiği zaman şu târihi söylemiştir: Böyle ilham oıundu târihtim Hâs-oda, Abdiyâ, mübârek-bâd (1069)

ettirmiş olan Softa Mehmed Paşa'nın yeğeni de aynı akıbetle uğradılar. Edirne kadısı iken zulümlerinden dolayı Bursa'ya sürülmüş, fakat âsîlere karşı şehri savunmuş olmaktan dolayı affedilmiş olan Şâmî Numân Efendi, Bursa'da dahi zulümlere cür'et ettiğinden îdâm edildiği gibi, Atmeydanı ağalan aleyhine asker gönderildiği zaman yavaş davranmasının cezası olarak sabık bostancı Pir Ama (Hasan Ağa) da ortadan kaldırıldı. Bursa'daki hazî-ne-i hümayûna âit mukaddes emânetlerin en kıymetlisi olan Hz. Peygamber'in hırka-i şerifi (Bürde), saray halkının ihtiramla temâ-şâ eylemeleri için bir taht üzerine konulmuştu ¹⁰⁵. Pâdişâh, İstanbul kaymakamı İsmail Paşa'yı getirterek kendisine müfettiş (büyük inquisiteur) ¹⁰⁶ unvanını verdi. Paşa, vezirlik vazifelerinin yerine getirilmesinde faal ve gayretli olduğu halde, erkeklik ve kocalık balonundan bünyesinin zaafından dolayı, haremının ve özellikle Ken'ân Paşa'dan dul kalmış olan zevcesi sultânın hakaretlerine hedef olmuştu. Müfettiş sıfatıyla bütün Anadolu'yu ve Arabistan hududuna kadar Suriye'yi dolaşarak, son isyanda en az parmağı olanlar hakkında bile ve suçluların mertebelerine asla riâyet etmeksizin, son derecede şiddetle muamele etmişti. Tâlîmâtı gereğince sipâhî, sâdât ve reâyâ defterlerini de muayene edecekti. Bir takım şahıslar, sâdât'tan denilerek, usulsüz muâfiyetnâmelerle vergiden kurtulmuş idiler. Ereğli'de yeşil sarık sarmak hakkını almış olan 200 kişinin 20'den fazlası, Peygamber neslinden olmanın alâmet-i farikası olan bu kıyafeti terketmek zorunda kaldılar. Konya'da sekiz mevlevî dervîşi, şüpheli şahıslardan olduklarından, tevkif edildi. Bunlar huzuruna getirildiği zaman İsmail Paşa:

— «Seyahatte olan mevlevîler ya Mesnevi okurlar, ya ney çalar, yâhud semâ* ederler; siz de bu üç şeyden hangisini bildiğinizi isbât ediniz» dedi.

İçlerinden yalnız dördü ¹⁰⁷ iddiâlarını isbât edebilerken, diğer dördü —ki hakîkaten kıyafet değiştirmiş âsî idiler— îdâm edildi.

Bu kadar büyük memurlann harîsâne tasavvurlanni yerle bir eden birçok idamlar arasında, eski sadrâzam Gürcî Mehmed Paşa'nın 110 yaşına vâsü olup da, tabîî Ölümle Ölmesi hayretimizi mûcib olur. Otuz sene müddetle Asya'da Şâm, Haleb, Diyârbekir, Erzurum valiliklerinde

¹⁰⁵ Hırka-i şerife-i Hazret-i Resûl-i Ekrem (s.a.v.), sil&hdâr ağa şakin olduğu odanın penceresine muttasıl bir suffe-i mürtefi'anun kuşesinde kürsî üzerine vaz' olunmuşdu. Her gice mu'tâd-ı kadîm üzere hâs-oda ağalarından nöbetçi olanlar öd ve anber ile tebhîr idüp kurb-i şerifimde mukîm olurlardı.» Natmâ, s. 414. (Mütercim)

¹⁰⁶ İsmail Paşa'nın teftişleri ne kadar şiddetli olursa olsun, papazların inquisitian (engizisyon)'una benzemek ihtimâli yoktur. (Müterdin)

¹⁰⁷ Biri Mesnevi okudu, biri ney çaldı, ikisi semâ eyledi; Naîmâ, s. 417. (Mütr-)

bulunduktan sonra, hemen hemen 100 yaşında iken sadrâzam olmuş, fakat yaşının pek ilerlemiş bulunmasından ve ehliyetsizliğinden dolayı, uzun zaman geçmeden mevkiini terketmeye mecbur kalmıştı. On sene daha yaşayarak, bu müddet içinde on sadrâzam değişikliği görmekle kendini teselli etmiştir.

Anadolu'da âsâyîş henüz istikrar bulmuş olduğu halde, Köprülü, prensip edindiği ıslâh ve tenkil kaaidesini yeni bir faaliyetle ele aldı. Vilâyetlere üç sene için gönderilerek «nöbetçi» unvanını alan ve sonraları «yerli kolu» denilen yeniçeriler, Şam'da Bâb-ı Hü mâ-yûn'un emirlerine itaat etmek istememişlerdi. Köprülü, payitaht yeniçerilerinden bir fırkasını yeniçeri ağası Alî Ağa'nın emri altına vererek, âsîlerin İstanbul'a gönderilmesini ve diğer fesâd tahrikçilerinin idamını emretti. Alî Ağa'nın vazifesini yerine getirmede gösterdiği şiddet, kendisine Sayda eyâleti verilmekle mükâfatlandırıldı. Bu valiliği sırasında Dürzi emirlerini yakalamaya çalıştı ise de, mümkün olmadı. Halefi Mehmed Paşa daha başarılı oldu: Arnavud Hasan'm yardımıyla Maan (Kırmızı Bayrak) aşireti reislerinin en nüfuzlusunu esir ederek, sonra Maan aşiretinin yeminli düşmanı olan Ak-bayrak ümerâsı ile ittifak etti.

Timak Tesisatı

Süvari tîmâr ve zeametlerinde ortaya çıkan suistimâllere çâre olmak üzere Köprülü, gerek Avrupa'da, gerek Asya'da olan timâr ve zeamet mutasarrıflarının berâtlarını yenileme zarureti emretti. Berât yenilenmesi şimdiye kadar pâdişâh değişikliğine münhasır olduğundan, bu tedbîr büyük dedikodulara yol açabilirdi. Lâkin sadrâzam, bu münâsebetle ödenmesi gereken akçenin yarısını terketti.

Akdeniz (Çanakkale) Boğazında Yeni Kaleler İnşası

Köprülü Paşa, gözlerini ordudan Akdeniz Boğazi'na çevirerek, yeniden birçok kaleler inşâ edip de Boğaz'ı ecnebi donanmaları için geçilmez bir hâle koymayı düşündü. Murad Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Valide Sultân bu tasavvuru bütün gücüyle desteklemişti. Lâkin hazîne bu inşâatın gerektirdiği 40.000 guruşu Ödeyemedikten başka, onlarda muhafız kuvvetleri bulunmasını menfaatlerine muvafık görmeyen civar köylerin ahâlîsi tarafından şikâyetler ortaya çıkması üzerine, terk olunmuştu. Şu bahane

ortaya konulmuştu: Boğaz girişinin iki tarafındaki burunların arasında bulunan mesafe pek çok olduğundan, bataryaların top ateşleri karşılıklı olarak birbiriyle buluşamayacak, bir de su bulunamayacaktır. Köprülünün sarsılmaz azimliliği önünde bütün bu müşkilât ortadan kalktı: Donanma kış mevsimini Boğaz girişinde geçirmek için emir alarak, taifesi, Boğaz kumandanı Frenk Ahmed Paşa'nın nezâretinde mimar Mustafa Ağa tarafından yapılan inşâatta istihdam edildi. İki kale muntazam bir dörtgen (kare) teşkil etti ki, her cebhesi 300 zira' uzunluğundaydı; biri Kilidü'l-Bahir, diğeri Seddül-Bahîr adlarını aldı. Hâlbuki Sultân II. Mehmed tarafından Anadolu sahilinde inşâ edilmiş olan kale, yakınında çömlek imâlethânesi bulunmasından dolayı Çanakkalesi mütevâzi ismini almıştı. Yine o sahilde diğer bir kaleye Kumkalesi ismi verilmişti.

Civar köyler ahâlîsi, kalelerin inşası için gerekli levazımı tedârikle mükellef oldukları için, Frenk Ahmed Paşa ve mîmâr, yaptıkları zulûmlerle büyük meblâğlar toplamaya muvaffak oldular. Özellikle mimarın ahâlî hakkında insanlığa sığmaz surette gösterdiği şiddetten ve aşın tamâmdan, ziyâde kin ve nefrete yol açmıştır. Bir gün Frenk Ahmed, kabahatsiz bir müslümanı öldürünceye kadar niçin doğmuş olduğunu sorduğunda mîmâr: «Böyle iktizâ eder» demekle yetinmiştir. Zât-ı şâhâne Bursa*dan Edirne'ye dönerken (Muharrem 1070 - Eylül 1659), yeni inşâatı ziyaret etti ve çok miktarda top konulmasını emretti. Anadolu tarafındaki kalenin muhafazası için daha Önce ibtâl edilmiş olan Bolu, Kastamonu, Hüdâven-digâr, Biga, Karesi sancakları timarları üçer bin akçelik gedik ti-mâra tahvil edildi. Rumeli kalesinin muhafazasına Silistre, Niğbo-lu, Çirmen, Kırkkilise, Vize, Doğancı timârları sahipleri görevlendirildi. Yine bu sene Fahreddîn oğlu Maan-zâde Hüseyin Ağa Hindistan pâdişâhı Cihân-şâh nezdindeki sefaretten avdet etti. Üsküdar'a vardığında, Cihân-şâh'ın oğlu ve halefi Murad-bahş'm mektuplarını Pâdişâh'a takdim eyledi. Bu mektuplarla birlikte gönderilen hediyeler şunlardır: Ortasında elli kıratlık tulânî bir elmas ve etrafında küpe şeklinde asılmış büyük elmaslar bulunan bir sorguç, bütün kılıfı ve bendleri murassa bir altın kılıç; on bohça Hind şâl ve ku-maşları ¹⁰⁸. Pâdişâh, gittiği memlekette en güzel olarak ne görmüş olduğunu sorunca, Hüseyin Ağa, Boğaz'm mevkiine kıyâs olunabilecek hiçbir şey olmayıp bu letafetin Hindistan'ın mahsûllerine ve sînâî mucizelerinin cümlesine üstün bulunduğunu söyledi. Hüseyin Ağa'nın Hindistan'a varışı,

¹⁰⁸ Zübde, varak: 136.

Cihân-  h'in dört oğlu arasında çıkan dahilî muharebe zamanına tesad f etmişti. Dört  ehzadeden en b y   olan Murad-bah 'm eline d  t . Murad-bah , Osmanlı sefirini ve beraberindeki hediyeleri alıkoymu  ve babasının v risi olmak sıfatıyla Pâdişâh'in n mesine cevap yazmıştır. Lâkin bir müddet sonra tahtı, kardeşi Evreng  b'e bırakmaya mecbur olmuştur.

Eflak Voyvodasının Tayini

Yukarıda görmüştük ki, Köprülü, Yanova'dan döndüğünde Bu-din Valisi Ken' n Pa a ile Silistre Vâlîsi Can Arslan Pa a'yı, Tran-silvanya'da asayi i muhafaza etmek için bırakmıştı. Eflâk voyvodası Mihne, Can Arslan Paşa'ya müracaat etmeksizin, Ken' n Pa a'-dan memleketine dönmek için ruhsat almıştı. Ahmed Pa a, Mihne'-nin göçüne şiddetli bir darbe indirerek:

— «Bre mel' n! Ben Silistre Vâlîsi bulunduğum için, memleketine dönmek için yalnız benden izin alacak değil miydin?» diye bağırdı.

Bu tahkir, Prenslik tahtına y kseli inde Eflâk ar id k  olmak üzere bir papaz tarafından t c giymiş olan Mihne'nin, bu ma rur Rum'un kalbinde sönmez bir husûmet do urdu. Mihne, o zamandan itibaren Bâb-ı H m   n'dan bu unvanını tasdik eden bir berât almak için elinden geleni yapmıştı. M ahaza ihtiyat, kendisine bu hareketi ge irtmesini emreylemi , fakat ilk fırsatta intikam almayı tasarlamı tı ¹⁰⁹. Bir müddet sonra Silistre yolunda Mihne'nin adamları, Arslan Paşa'nın üzerine hücum ettiler. Pa a, Zinestova'-nın karşısında, Tuna'nın öte tarafına kaçmak suretiyle ancak kurtulabildi.

Mihne, Konstantin Kantakuzen (Constantin Cantacuzene)'in ve Moldavya Prensi Ghika nezdinde mülteci bulunan damadının amansız düşmanı olduğundan, gerek Ghika'yı, gerek m ltecisini mahvetmeye karar vermişti. İstanbul'da Ghika aleyhinde suçlamalarda bulunmak ve Bâb-ı H m   n'un Rakoczy'ye halef tâyin ettiği Barcsay aleyhine Rakoczy ile ittifak akdetmekle i e ba ladı. Konstantin Kantakuzen İstanbul'a davet edilerek Mihne'nin suçlamalarından zimmetini temize çıkardı ve kendisine atfolunan sadakatsizli in kendisini suçlayan şahsa  it olduğunu kesin bir şekilde isbât etti. Bunun  zerine Mihne, yüzünden maskeyi kaldırarak, Bâb-ı H m   n'a sâdik olan Boyarlar*!  d m ntmek suretiyle açıkça isyan etti ¹¹⁰.

¹⁰⁹ Engel, Eflâk T lti'nde Mihne'nin isyanı sebebinden bahsetmez. Nalmft, (c. 6, s. 434) tafs ten söyler.

¹¹⁰ Engel, Eflâk Târihi, s. 305. Mihne Bulgar piskopos ve papazların Osmanlı Devleti aleyhine ayaklandırdı; saflarında beyaz haçı altı kırmızı bayrak vardı. Relat. di Constantinopol 'de şunlar okunur: . l Michne

Boyarların bir takımı boğuldu; diğerleri sarayın pencerelerinden avluya atıldı. Mızraklı nefarlerin ayakları altında çığnayan cesedle-ri, dînî merasim yapılmaksızın gübre yığınları üzerine bırakıldı. Maktullerin zevceleri, kocalarının servetlerinin nerede bulunduğunu söyletmek için, en korkunç işkencelere tabî tutuldu. Tergovişne, Mihne'nin süvarileri tarafından muhasara edilerek, orada bulunan Türkler'in cümlesini piyade askerleri kılıçtan geçirdiler. İbrail ve YergÖk (Yerköki; Yerköyi) yağma edilerek ateşe verildi. Mihne 10.000 Eflâklı ve Miges kumandasında 100.000 Macar'la Ghika'nın üzerine yürüyerek Yaş önünde onu hezimete uğrattı. Ghika, Ben-der'e kaçmaya mecbur oldu. Bâb-ı Hümâyûn'un emri üzerine 50.000 Tatar'la imdadına gönderilen kalgay Gaazî Giray*ı orada bulacağını ümîd ediyordu ¹¹¹. Lâkin kendisini emniyette görmeyip, Ben-der*'den Edirne'ye iltica etti.

Eflâk ve Transilvanya'da cereyan eden vak'alara dâir ilk alman haberler üzerine Pâdişâh, Kırım Hânı'na sefere çıkıp Eflâk'ı zab-tetmesini emretmişti. Bu yeni sefer bâzı idarî değişiklikleri icâb ettirdi. Bosna Vâlîsi Seydî Ahmed Paşa Budin Valiliğine, Moldavya ve Eflâk cenglerinde yıldızı parlayan Elbasan sancak-beği Mehmed Beğ de Silistre Valiliğine getirildi. Hâmisi ve memleketlisi olan KÖp-rülü'ye iltica etmiş bulunan Ghika, Eflâk voyvodalığına oturtuldu ve Lupul (Leopol)'un oğlu olup o zamana kadar Yedikule'de tutuklu bulunan Stepan, Moldavya Prenslğine terfî kılındı.

Tatarlar, bir fırka Leh ve Kaçak ile takviye bulmuş oldukları halde, Moldavya hududunu aşarak Yaş civarında Başluyî sahillerinde Eflâk ve Sziklet birleşik kuvvetleriyle harbetmişlerdi. Bu ceng, ancak üç gün sonra, Tatarlar lehinde sona erdi. 12.700 Macar ve Eflâkh, muharebe meydanını cesedleri ile örttüler. Bunlardan bir-çoğu Başluyî sularında ve bataklıklarında sefilâne can verdiler. Ahıs-ha fâtihi ihtiyar Ken'ân Paşa tarafından içoğlanı olarak terbiye edilmiş olan entrikacı Mihne, Arapça'ya, Farsça'ya, Türkçe'ye vâkıftı; uzun müddet babalarının dînîni değiştirip müslüman olmak istiyor gibi görünmüş, buna herkesi inandırmak için îslâm âdetlerini ve elbisesini ihtiyar etmişti ¹¹². Mağlûbiyeti üzerine

Voivoda di Valechia disgustato delta Porta si mise in penslere di caddare Îl Turco da Constan-tinopoli havendo fatto corrispondenza colli vescovî e ecclesiastici di Bulgaria.»

¹¹¹ Engel, yalnız 20.000 Tatar der. Naîmâ, tUâkis 50-000 yazar, s- 432.

¹¹² İsyân eden Eflâk voyvodası Miline dedikleri müfsîd ki tazeliği eyyamında Ahîshâ .fâtihi Koca Ken'ân Paşa'nın yirmi seneden mütecaviz içoğlanları arasında terbiye olunmuş bir tâze-rû idi, samur kalpak ve elbise-i fâhire ile müzeyyen ve nîfnü ni'mete müstagrah olarak arabî ve fârisi ve türki ki-tâblar okuyup yazar¹ ve «ileride Müslüman durum, derdi. Murâd-ı Râbî zamanında Eflâk begliğine (alışırdı. Muahharan beğ obnuşiken küfrân-ı ni'met ile bu kadar fitne ve fesada bâis oldu. (Naîmâ'dan, s. 434, Mütercim)

Transilvanya'ya sığınmaya mecbur oldu. .Eflâk voyvodasının ikaametgâhı olan Ter-govişne hisarı Pâdişâh'ın emri ile yıktırılıp, Eflâk Prensi'nin sarayı Bükreş'e nakledildi. Rokoczy, Deva yakınında, Siyavuş Paşa'nın biraderi Eğri sancak-beği Sarı Hüseyin Paşa'ya ve Budin Vâlîsi Seydî Ahmed Paşa'ya mağlûb olarak (22 Kasım 1659) —harp meydanında 3.700 ölü ve galiblerin eline 60 bayrak ve 6 top bıraktıktan sonra— Szasvaros'a (Broos) kaçmıştı.

Rakoczy'nin Sonu

Ertesi sene bahân başlarında (5 Şâbân 1070 - 16 Nîsân 1660) kapdân Âlî Paşa'ya Edirne'de, Erdel üzerine gidecek ordunun ser-dârlığı tantanalı bir surette verildi. Derhâl Belgrad'a gitti; orada Dîvân-ı Hümâyûndun bundan sonraki emirlerini bekleyecekti. Za-ğarcı-başı onbeş alay yeniçeri ile hemen serdâr ordusuna iltihak etmek üzere emir aldı. Seydî Ahmed Paşa'nın kendi üzerine gelmekte olduğuna dâir aldığı haberden sonra Kakoczy, Hermanstadt muhasarasından vazgeçerek, silâh taşımaya muktedir adamlarını yanına alarak Clausenburg'a doğru kaçtı. Kapus ve Gyula arasında mevkiine tahkim ederek, bir muharebeye girişmeye karar verdi. Muharebe, Clausenburg ve Szamosfalya arasında Szamos şehrinin sağ sahili üzerinde vuku buldu. Rakoczy yine mağlûp oldu ve bu sefer ağır surette yaralanmış olarak Grosswardein (Varat) hisarına firar etti, onsekiz gün sonra orada öldü. Rakoczy'nin mağlûbiyetinden alınan 4.000 baş, mızraklar üzerine saplanarak harp armağanı olarak Rum ve Ermeniler vâsıtasıyla Edirne'ye ulaştırıldı ve sadrâzâmın huzurunda ayaklar altına atılarak köpeklerin Önüne terkedildi. Bu muvaffakiyet haberleri üzerine Pâdişâh, üçüncü defa olarak Edirne'ye gitmek niyetinde bulundu; lâkin Köprülü, Erdel'den beklenen paranın henüz gelmediğini beyân ederek muvafakat göstermedi.

Bir hatt-ı hümâyûn Seydî Ahmed Paşa'ya, esîri olan Barcsay'ın Erdel Prenslığıne oturtulmasını emreyledi.

Rakoczy'nin vefatını tâkîb eden ve Avusturyalılarla OsmanU-lar'ın yeni bir sefere girişmelerini gerektiren vak'aların hikâyesine devam etmeden önce, iki devlet arasında son üç sene zarfındaki siyâsî münâsebetlere bir göz atmamız lâzım gelir.

Avusturya Elçisi Bursa'da

Cevelânlar ve haydutluklar yapıldığına dâir mûtâd şikâyetler, her iki taraftan devam etmekteydi. Budin Vâlisi Ken'an Paşa» Bu-rîin'den ancak beş fersah mesafede bulunan Ercseny (Erçeni) köyünü hasara uğratan Weszprim muhafızlarından şikâyet etmek üzere, Viyana'da Comte de Puechhaim'a defalarca çavuş göndermişti. Bundan başka Kopan sancak-beğine ansızın yapılan bir taarruzdan, Szegedin (Segedin) hisarı altında bulunan Pankota'ya bir akın yapılarak otuz kişinin ve sekizyüz hayvanın kaldırılmasından şikâyet etmişti ¹¹³. Sadrâzam dahi, İmparatorun mukîm elçisi Reninger'e yazdığı bir notada Yukarı Macaristan'da Nadasdi (Nadaşdi), For-gacz (Forgaç), Zriny, Bathyany'nin hâin Rakoczy'ye, Lehistan'la olan çarpışmalarında alenen yardımda bulunmalarından şikâyet etti. Avusturya hükûmeti, Rakoczy ile Osmanlı Devleti arasında ortaya çıkan ihtilâfı mümkün olduğu kadar düzeltmek için Doktor Metzger'i Budin'e ve Heinrich Woggin'i, yine öyle bir vazîfe ile, sadrâzamanın ordugâhına gönderdi. Woggin, Tamişvar'da sadrâzama tesadüf etti ve mutâd dışı bir tantâna ile şehre girdi. Sadrâzamanın arkasından Yanova'ya gittiği cihetle İmparator tercümanı Panayoti ona iltihak etti; Reninger istanbul'da Pâdişâh nezdinde kalmıştı.

Bu defa Osmanlı Devleti'nin Transilvanya beğliğine tâiîn etmiş olduğu Barcsay, mukîm elçinin tavassutuna nail olmak için elinden gelen gayreti gösterdi; lâkin Yukarı Macaristan ahâlîsi Rakoczy'nin tarafını tuttuklarından imparator da, onun ricasını kabul ederek kendisine yardımcı olmayı gerek siyâseti bakımından, gerek dînî menfaatleri bakımından gerekli buldu. Beş ay önce sadrâzam, saray sofrâ nâzin ¹¹⁴ Porcia'ya yazdığı mektupta, Almanya memleketlerinde asker yazmak için Rakoczy'nin validesine İmparator tarafından müsâade edilmiş olmasından şikâyet etmişti. Viyana kabinesi buna cevaben, yeni prens olan François Rhedei'nin seçilmesini uygun bulmamış olduğu için Rakoczy'nin hareketini münâsib görmesinin mümkün olduğunu, bununla beraber hiçbir vakit yardım etmediği gibi, eğer Osmanlı Devleti Transilvanya'da belli bir tarzda değişiklikler yapmayacak olursa, tuttuğu yolda devam edecektir.

Daha sonra, Yanova düştü, Rakoczy'de kaçtı; işte o zaman Tran-silvanya

¹¹³ 3 Recep 1067 (17 Nîsân 1657). İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'nde Ken'ân Pasa'dan Puechhaim'e ve Sagan'a Zilhicce 1067 (4 Ekim 16&) târihi Üe. Weszprim kumandanının hududu tecâvüzüne ve Rakoczy'nin isyanına dâir iki mektup daha vardır. Metzger'in Komorn'dan tebligatına cevaben ve 21 Temmuz târihinde Stuhthoeissenburg arazisindeki cevelânlarla müteallik yazılan Lettera del Vezir di Bada Kenaanbassa al S. Prtedpe Gunzago portate di Hasan Class 26 Aguto 1657 ile Lettera del Vezir Kenaanbassa a S. Abesti Caes. portata dal Anuad A11 Aga «n'atidienia del 21 Marzo 1659 unvanh mektuplara bakınız.

¹¹⁴ İmparator sarayının en büyük memuriyetlerinden biri. (Mütercim)

muhafazasına memur olan Ken'ân Paşa ¹¹⁵ Palatine yazdı ki: «Rakoczy Pâdişâh'a itaatsizlik gösterdiğinden, kendisi onun te'dîbine memur olmuş ve fakat Rakoczy Teis'in öte tarafına iltica ettiğinden buna muvaffak olamamıştır; son sulh ahidnâmesine riâ-yeten, eğer Palatin de anlaşma hükümlerine uygun hareket ederse, bir tek adamın bile nehirden geçmesine müsâade etmeyecektir.»

Sadrâzâmın İmparator'a gönderdiği ağa, kendisi Viyana'da kalmaya mecbur tutulduğu halde, Rakoczy ile Moldavya ve Eflâk prenslerinin İmparator'dan yardım istemek üzere Frankfurt'a gitmelerine müsâade edildiğini haber verdi. Köprülü, Reninger ile Panayo-ti'ye şiddetle çılararak Sultân Süleyman'ın, Transüvanya Prens'i'ne vermiş olduğu ahid mucibince, Prens'in hiçbir yabancı devletle münâsebette bulunamayacağını, Rakoczy'nin bu ahdi üçüncü defa olmak üzere bozduğunu, İmparator ile yapılan muahedenin özünün Moldavya ve Eflâk prenslerinin devlete teslîm edilmesini gerektirdiğini söyledi.

Ertesi sene August von Mayern, İmparator Leopold'un tâc giydiğini haber vermek üzere enternons (internonce) sıfatı ile İstanbul'a ve oradan Bursa'ya gitti (23 Züka'de 1069 - 12 Ağustos 1659). Yıldırım Bâyezîd'in Niğbolu muharebesinde tutulan esirlerin fidye-i necatını kararlaştırmak üzere Macaristan, Fransa, Kıbrıs elçilerini kabulünden sonra Bursa'da hiçbir sefir huzûr-ı şahaneye dâhil olmamıştır. Mayern, i'timâd-nâmesini ve hediyelerini takdim etti ¹¹⁶.

Ancak tmparator'un mektubunun cevabsız kalacağını öğrendiği için, müftîye, ona verilmek üzere gönderilen parayı vermekle iktifa etmeyi haysiyetine muvafık buldu. Sadrazam ile yaptığı görüşmede enternons, Rakoczy'nin açıkta bırakılmasına sözü getiren Köprülü*-ye, Rakoczy'nin İmparatorun elinde olmadığını olsa bile, şâm gereği teslimine mâni olacağını cevaben beyân etti. Köprüjü'nün sırdaşı ve müşaviri olan reîsülküttâb Şâmîzâde, elçinin şerefine verdiği bir ziyafette, İmparatorun Rakoczy hakkında eskiden Papa'-nın Cem ve İran Şâhı'nın Sultân Süleyman'ın şehzadesi Bâyezîd hakkında yaptıkları gibi hareket edebileceğini îmâ etti. Enternonsun bu durumlar arasında fark olduğunu ve

¹¹⁵ Ken'ân Paşa'nın Yanova'dan Palatin'e mektubu, 13 Aralık 1658.

¹¹⁶ Elçi, hediye ve namesiyle huzura kabtt dundu; nâmesi tercüme olundukta Hakoczy'ye şefaati mutazammın olması ile Padişah kabul etmedi: «Çılsar'ın maksadı sulh ise Rakoczy'yi tutup göndersin, diye cevap verimP, elçinin gitmesine ruhsat verildi- Naîmâ'dan telhis, s. 415. Ancak Hammer'in yazdığı veçhile, i'thnâdnâme verilmiş, İmparator'un Rakoczy'ye dair olan mektubu "kabul edilmemiş olacaktır. (Mütercim)

Papa ile Şâh'ın, kendilerinden sonrakiler nazarında nefret kazandıklarına dâir olan cevâbı üzerine ¹¹⁷, Şâmî-zâde o sözü kesti.

Mayern'in memuriyetine cevap vermek için Osmanlı Devleti, tımparator'un tâc giymesinden dolayı tebrikte bulunmak üzere, Süleyman Ağa'yı Viyana'ya gönderdi. İkinci bir mektupta Pâdişâh ve Köprülü, Rakoczy'nin Osmanlı Devleti'ne haraç veren eyâletlerden olan Transilvanya'da cinayetler işlemiş olduğunu, Devlet'in onu silâhlı kuvvetlerle tâkîbe karar vermiş bulunduğunu, tımparator'un Rakoczy'yi uzaklaştırarak güçlü ve uzun bir sulha mâni olabilecek bir hâli ortadan kaldırması lâzım geleceğini işaret ediyorlardı. Mayern, veda için huzûr-ı şahaneye girdiği sırada, dolayısıyla bu teh-dîdleri bizzat Pâdişâh'ın lisanından da işitmiş ve Fransız elçisi, tımparator'u Osmanlı Devleti ile yeni bir muharebeye sevketmenin yegâne çâresinin, Rakoczy'ye te'sîrli bir şekilde yardım etmek olduğunu sarayına, büyük bir süvâtle bildirmişti.

Transüvanya ise 80.000 guruş vergi ve 50.000 guruş harb masrafları altında takatsiz kalıyordu. Barcsay'ın enternonsu Michel Sza-ra, bu paranın yalnız yansı ile İstanbul'a geldiğinde, ayrıca 20.000 guruş kıymetinde mücevher hediyeler getirmiş olmakla beraber,

Yedikule'ye atıldı. Senelik verginin bakiyesi ile harb masraflarını kapamak üzere konulan 50.000 guruşa mahsuben 5.000 guruşu hâmil bir tatar gelmedikçe, Yedikule'den çıkamadı. Bu paralar, haraç veren diğer memleketlere konulan akçelerle asla nisbet kabul etmezdi. Zîrâ Moldavya ancak 20.000, Eflâk 30.000, Raguza, üç senede bir 25.000 guruş verirdi.

Barcsay'ın memuru Sigismund Buday, Viyana'da Türk elçisi Süleyman Ağa ile bir sohbeti esnasında, Seydî Ahmed Paşa ile Kırım Hânı'nın Rakoczy'yi tenkil için emir almış olduklarını öğrenmişti. Süleyman Ağa'nın İstanbul'a dönüşünde, reîs efendi İmparator'un «Taht-ı şahanemize takarrüb etmesine müsâade ettik» kelimelerini ihtiva eden i'timâd-nâme cevâbının üslûbundan rahatsızlık duydu. Avusturya'nın bu alışılmamış gururundan tercüman Panayoti'ye şikâyetinde bulundu. Panayoti, pâdişâhın mektubundaki şu «rikâb-ı hümayûnunuza vaz'ı cebîn eyledikten sonra» şeklindeki tahkir edici ibarenin de dinleyenlere pek hoş gelmediğini ihtar ederek sarayını mazur gösterdi.

¹¹⁷ «Che l'esempio del Sofi di religione e costumi totalmente da lui lontanô e inefficace a persuaderci, e che quellô d'Alessandro VI e molto diverso per la qualita del soggetto tradito, e poi e stato biasimato da tutt'Û gl Stafci, ch'a ponto di do la sua memoria debbe esser bastevole a dissuadere ogni Prin-dpe di simile attentato.» Panayoti ve Retünger'in raporu ve Hayern'in sefa-retnâmesi. Viyana, 25 Aral* 1659.

Bu konuda yapılan görüşmeden kısa bir müddet sonra, yeni Budin Vâlîsi Serdâr Seydî Âlî Paşa'nın¹¹⁸ Viyana'da Dük De Sagan'a bir nâmeberi geldi. Beraberinde getirdiği mektupta, şâir ahvâl sırasında, Weszprim muhafızlarının Jassols'ı yakmalarından, Raab (Yanık-Kale) ve Papa muhafızlarının 1.500 hayvan kaldırmalarından, Gran, Kornom ve Totis askerlerinin 1.500 müslüman öldürmelerinden, Somlyo hayvanlarının gasbedilmesinden, Gyarmath ve Szecseny (Zeçeni) kumandanlarının 800 süvari ve 400 piyade ile Gran (Usturgon-Estergon) kalesi önlerine, Hatvan ve Fülekk kumandanlarının Putnok havalisine kadar olan akınlarından ve Papa Kalesi askerlerinin Simontornya civarında meydana getirdikleri hasarlardan şikâyet ediyordu¹¹⁹

Bu vak'alar üzerine Macaristan'daki İmparator ordusu başkumandanı Comte de Souches, Rakoczy ile akdedilen anlaşma mucibince, Szathmar, Kallo ve Tokay kalelerini teslim almış ve Macaristan Krallığı'nın Szathmar ve Szabolcs palatinliklerini zaptetmişti ki, sonradan Barcsay bunları İstanbul'da kendisi için talep ediyordu. Budin Vâlîsi Seydî Âlî Paşa ile anlaşmak üzere gönderilen Visc-her von Rampelsdorf bir mektup ile döndü ki, bunda Âlî Paşa, Ra-koczy'nin mağlûbiyetini anlattıktan sonra, Szathmar ve Szabolcs pa-latinüklerinin İmparator askeri tarafından istilâ edilmesinden şikâyet ediyordu. Souches, süvârî bölüğü kumandanı Lambach'm Seyyid Âlî'ye ulaştırdığı ikinci bir mektupta, ordusunu hudud üzerine getirmesinin ancak sulhu te'mîn ve civardaki eyâletleri Tatarların yapacakları hasarlardan korumak maksadına dayandığını cevaben bildirdi. Dük de Sagan'm mektubu da aynı mealde idi. Âlî Paşa görünen bu vaziyet karşısında sessizliği tercih etmeyip, Varat muhasarası için hazırlıklar yapıyordu.

Transilvanya'ya konulan 50.000 guruh tutarındaki harb masraflarının geri kalanını affetirmek üzere, Barcsay tarafından görevli olarak serdârın huzuruna gitmiş olan Haller, efendisinin muhafazasına tevdi edilmiş olan Varat kalesini Osmanlılarca teslim hususunda muhalefet göstermiş olmasından dolayı zincire konuldu. Bu haber üzerine milletler hukukunun bu suretle haleldar edilmesinden şikâyet etmek üzere Barcsay, Lippa (Lipoya) ve Yanova arasında kurulan Osmanlı karargâhına bizzat gitti. Ancak

¹¹⁸ Hammer, Seydi Ahmed Ve bir de Seyyid Âlî Paşa'dan bahseder/Seydi Ahmed Pasa, Budin vâlîsi idi; 1071 h. senesinde serdâr Âlî Paşa marifetiyle idftm edümiştir. Gaf&â Seyyid Âlî Paşa, yalnız «Âlî Paşa» olacaktır M, serdârdır; bu zâtm' «Seydi» veya «Seyyid» diye. bir isim veya lakabının bulunduğunu bilmiyoruz. (Mütercim)

¹¹⁹ L etten A Seid AH Bassa de Buda al Ece. doca di Sağan presentata dal alfer Zemper D 17 Aprila 16»

Seyyîd Alî Paşa, Rakoczy'nin imdadına asker göndermiş olduğundan dolayı kendisini iyice azarladıktan sonar esîr olarak tevkif etti ve Varat üzerine yürümekte devam etti. Onun yaklaşması üzerine François Gyu-lay, Rakoczy askerinin bakıyyesi ile Patak'a kaçtı. 950 kişiden ibaret olan muhafızlar, şehri Osmanlılara karşı savunmanın imkânsızlığını görerek kale haricindeki mahalleleri yaktılar ve kale içine kapandılar. Alî Paşa, sakın bir seyirci durumunda kalan İmparator ordusu başkumandanının karşısında mevkii derhâl zaptetti. Osmanlı serdârı, bir hiyânet sayesinde, hendeklerin suyunu akıttı ve barut mahzeninin ateş alması da kaleden bir kısmını harâb etti. Muhasaranın başlamasından altı hafta sonra, yapılan ilk hücumda zâ-yiât ile ric'at ettirilmiş olan Alî Paşa, muhafızların serbest çekilip gitmelerine müsâade etti. Osmanlılar, muhafızların hakîkî miktarı-? m iki üç misli tahmin etmiş olduklarından, karşılarında ancak ,fer-mopil'in nâmî ebediyeti tutmuş olan askerleri kadar adamlardı geçişlerini görünce, kendilerini hayretten alamadılar.

Bu esnada dâima Osmanlı ordusunda tutuklu bulunmuş olan Lambach, serdârın bir mektubu ile iade olundu M, bu mektupta» Varat muhasarası ile meşgul olunması sebebiyle elçinin gönderilmemiş olduğu belirtiliyordu ¹²⁰. Bu fetih, şu sefer için pek mühim olup Transilvanya'da Yanova'nın zabtı ile birlikte Bahr-i Sefîd'de Bozcaada ve Linini'nin zabtına bir lahika teşkil ediyordu. Eski sadrâzam Nasuhpaşa-zâde târihinde Varat'ın kiremitli ve harçlı üç duvarla çevrili ve su dolu hendeklerinin 21 zira' derinliğinde ve 100 zira' genişliğinde olduğunu beyân ederek der ki: «Bürc u bârûları o kadar yüksekdir ki hiçbir kuş zirvesine suûd edemez ve hendekleri o kadar derindir ki hiçbir kuvve-i hayaliye onu geçmek tasavvuruna cür*et eyleyemez.» Ve şu sözleri ilâve eder: «Keres kenarlarında mebnî olan bu kale, Kafkas yalçın kayalarında bina olunmuş olan kale derecesinde nâ-kaabil-i teshirdir.»

Bir sancak-beği vâsıtasıyla ¹²¹ Szathmar kalesi kumandanı Kont Adam Karoly ve Kallo kumandanı Kont Ladislas Karoly'ye gönderilen mektup, bu müverrihin kullandığı mutantan uslûpda olmamakla beraber, efkârı tasvir etmek bakımından ondan aşağı değildir. Bu mektup şöyle başlar:

¹²⁰ «Başka meşguliyetimiz olduğu için size cevap yazamadık, mealinde bir is-tftzA. (Mütercim)

¹²¹ Ortelius'un ve ondan naklen bütün Macar kroniklerinin yazdıkları gibi, kale - kumandanı değil, ihtimâl ki Sarı Şafa'nın kardeşidir. Çünkü Zttbde (s. 148). sârihan, kumandanın Arnavud Sinan Paşa olduğunu yazar' (Yâni bu mektubu yazan, kumandanın kardeşi demek olacaktır).

«Ben ki en mağlûb olmaz şehen-şâhm bende-i mücâhidi Hü-seyin'em, sana ki Bihar, Szathmar, büyük-palatini Adam Karoly'sin, selâm ederim. Sana acırım, çünkü Szathmar en mağlûb olmaz pâdişâha âiddir ve KaJlo'yu kıyam ettirmeye beyhude çalışıyorsun. Pâdişâhın lûtfuna dehalet edenler, inâyâtına nail olurlar. İyice düşün ki, Koevar ve Backo, Transilvanya'nın hudududur ve Munkacz, Patak, Tokay memâlik-i pâdişâhîdir... Kaİlo reîsi, nasılsın? Nasıl uyuyorsun? Yakında gelüp seninle görüşeceğiz. Szathmar valisi, kör köpek, niçin hamakat edip de Gusdin valisi ile birlikte sükûnetle mahsur kalıyorsun? Senin «efendim» dediğin adam ölmüş, Gusdin de Pâdişâh'ın eline düşmüştür. Bunu biliniz ve ona göre harekete mü-sâraat ediniz. Varat'da yazırımdır. Ben Hüseyin Ağa ki, üç seneden beri kılınç kuşandım ve o zamandan beri silâhlarımı Macarların kam içine sokmaktayım.»

Seyyîd Alî Paşa, Varst üzerine seferinde, o zamanlar Ruslar ve Kazaiûar ile savaş hâlinde bulunan Kırım H&nı'mn ianesinden vazgeçmeye mecbur olmuştu. Osmanlı müverrihlerinin Uzu Kralı

(Ocakof yâhud Dnieper Kralı) adım verdikleri Zaporof Kazakları hatmanı Kırım Hânı'na, kendisini müşterek düşmanı Tatarlar'la ceng ettirmek maksadıyla bir sefir gelmiş ve onun gibi Hristiyan ve vatandaş bulunduklarını hatırlatarak teşvik etmiş olduğunu haber vermişti ¹²². Kırım

¹²² Çar'ın Zaporog Kazakları hatmanına göndermiş olduğu mektup, M. de Ham-mer'in Naîmâ'nın metnine müracaatında karşılaştığı bir hatâ minâsebetiyle, Mirza Alexandre (İskender) Kaaim Beğ tarafından tercüme edilmiştir. Ancak bu hatâ, Kaaim Beğ'in de beyân etmiş olduğu veçhile, Türk müstensi-hine, yâhud İstanbul basımına aittir. Naîmâ'nın dediği şudur:

Moskov kiral-ı mezkûra (Zaparoyski Kazakları hatmanına). mahsûs elçi gönderip mazmûn-nâmesinde: 'Aksây-ı murâd ve neûce-i amalimiz metnâ-lik-i Islâmiyyeye azimet edip hem-dem ve hem-malletimu olam tavâifin ahz-ı İntikamları ile mukdiyü'l-merâm olmakdır; evvelâ mühimmât-ı dlniyyemiz-den olan asâkir-i bî-girân ile Tatar üzerine varıp ol sedd-i sedld ehlini faa-râb ve vîrftn etmekdir. Anların kân tamâm otôukdan sonra mesâKha şûrû' tasmin olunmuşdur. İmdi gayret-i dîn ve hünâyet-i mesâlihâyîn muktezâfism-ca bizimle mâan bulunup hizmetimizde bir veçhile tekâsül ve ihmâli tecviz etmiyesiz.' deyu va'd-i valdi müş'İr kelim&t ile kat'-ı kelâm ve irsâU peyâm eylemiş. Mezkûrlar dahî teşvîşe düşüp hân-ı mek&rim-nişân ile sulh ü salâha istihkâm verdiklerinden kat'ı nazar, bu kadar küâ' ve bika' ve arâzî-l pür-İntifâa hânân-ı Cengiziyye imdadı ile nail oldukları cihetden nakz-ı. ahde rızâ vermeleri ile mutazarrır olacaklarına câzim oldukdan sonra b<nu mft'kûl gömmüşler idi iki hân-ı fillşânı agâh edip anlar yerinden hareket etmesin; as-ker-i deryâ-misâl ile mukaddemce üzerine varıp göz açtırmayıp cem'lyyetle-rin perişan ve memâliki yağma ve talan eyleyeler. Bu minval üzere vâkı-i beyân eyledikde hân-ı âlîşân dahî ale'1-fevr cem'-i asker-i bi-şümâr idİüp mütevekkilen alellah sene-î mezkûre ramazanında hareket ve küffâr-ı hâksâr üzerine azîmet eylediler. Kiral-ı Moskov dahi Kazak askerinin Tatar hânı tarafından inhıraf etmeyip kendi tarafına meyi ve i'ttbâr eylemediğinden kendisi serhadd-i Kazağa karîb ba'a kılâ'im intizâ ile gûşmâl vermek için asker irsal etmiş idi. Ol cümleden Mancalı nâm kal'a üzerine onyedi bin asker ile iki boyarı gelip etraf ve cevânibi yağma ve gİfret etmeleri ile beşbin mık-dârı Kazak askeri dahî anlara tâbî olup kal'ay-ı mezkûreyi muhasara etmişler idi; şevvalin guresinde ba'de salâte'1-ıyd askeri Tatar-ı adû-şikfir Arel nâm nehri azimden ubûr edip Moskov canibine azîmet üzereler iken muhasara olunan kal'adan haber aldıklarında inan-ı azîmet-i ol canibe tahrik eylemek münâsib görölüp mukaddem onbeşbin asker-f cerrftr-ı sabâ-reftâr ile Cıraş Beğ nâm bir emîr-İ nâmdan serdâr edip İlgar üe irsal eylediler. Ertesi ale's-seher bârân-ı belâ gibi

Hânı derhâl düşman üzerine yürüdü. Rusya Çarı'nın 17.000 kişiden ¹²³ mürekkep bir fırkası ile Çar*a sâdik olan 5.000 Kazak, iki boyar kumandasında Maihli'yi ¹²⁴ muhasara ettiler. Hân, Arel ¹²⁵ nehrini geçmek üzereyken, kalenin Ruslar tarafından kuşatıldığına dâir haber aldı. Hareketini hızlandırmakla beraber kuşatılmış olanlara yardım etmek üzere Fıraş Beğ'in emri altında 15.000 Tatar gönderdi. Fıraş Beğ ertesi gün Rusların büyük bir fırkasına hücum ederek, bunlardan ancak 1.000 kişi, üç savaş muharebeden sonra kamilen telef olmaktan kurtulabüdi; kaleyi kuşatanlarla birlikte muharebe eden 5.000 Dnieper Kazağı mah-voldular.

Rusya'da Tatar Ve Kazakların İstilas

Bu muvaffakiyet haberi üzerine Mehmed Giray hareketini tatil edip esirleri huzuruna getirterek ihtiyaç duyduğu malûmatı aldıktan sonra, hepsini îdâm etti. Zaporog Kazakları hatmanı, Hân'ın elini Öpmek üzere kabul oldundu. Bu vak'alan müteâkib Osmanlı ordugâhına getirilen altı esir, 50.000 kişilik bir ordunun Konotop kalesini muhasara etmekte olduğunu ve 50.000 kişilik ikinci bir Rus ordusunun da Tatar ve Kazakların geçmesine mâni olmak üzere Tisna geçitlerini korumakla bulunduklarını haber verdiler. Mehmed Giray, evvelâ geçitlerin muhafazasına bırakılan Ruslar'ı mağlûp edip de ondan sonra Konotop önünde bulunan orduya taarruz etmeye karar verdi. Kazaklar, Tatarlar'ın yardımı ile, düşman üzerine en önce atıldılar.

bâlây-ı kundan ser-i küffitra nüzul eylediler. Karîb oldukları gibi âhengt ceng idip üç sfly mıkdan bâzftı-ı barb fi darb revfıc bulup meded-kâr-fı avn-i Bârî Üe leşker-i çeyâh-rehber münhezim olup onbin kâfirden bin mıkdan ancak kurtulup mâadası cümle akabgir olan dilâverftn-ı Tatar'ın darb-ı semşiri üe üftâde-i çah-ı suayr oldular. Uzu Kazağından mezbûrlara tâbi' olup muhâsara-t kal'ada bulunan beş bin nefer den dahi bir ferd vâsil-i serhadd-î necat olmayıp derekât-ı düzahda mekân buldular. Taburları yağma olunup diri ahz olunan birkaç nâmdârlann müjde-i feth ile hân-ı âlişân tarafına irsal edip ol vazıda karar kıldılar.» Fransızca-ya tercüme edenin haşiyesi- (Bu haşiyede Naîmâ'nın ifâdesi, tercümesinden tercüme yerine aslından alınmıştır, c. VI, s. 424-426).

¹²³ Nafrnâ onbin Türk diyor; bu ise hatâdır. Çünkü Mirza Alexandre Kaaım Beğ'in isbât ettiği veçhile Hân, Maihli muhasarasını haber alınca Fıraş Beğ'in emri altında onbeşbin hafi askerden mürekkep bir imdâd kuvveti göndermişti. (Fransızcaya tercüme edenin haşiyesi)

¹²⁴ Nalmâ burada bir hata daha yapıyor ki, M. de Hammer'i de hatâya sevk-etmiştir. Ne Ukrayna'da, ne de Volga civarında Maihli nâmında kale yoktur. Lâkin Poltava vilâyetinde Keremençuk nahiyesinde Mangeıeya nâmında bir kasaba hâlâ mevcuttur ki, LiheşÜn Oe akdedilen bir anlaşma mucibince Rusya'ya terkedilmiştir. Bununla beraber burada Ukrayna vilâyetinin başka bir kalesi bahis mevzuu olmak gerekir. Zira bu vilâyet o zaman topyekûn askerî harekâtın sahası idi. <Fransızcaya tercüme edenin haşiyesi> (İstanbul basımı Naîmâ'da, s. 425, Mancalı nâm kal'a denilmiştir ki, bunun Mangeıeya olacağı ve Hammer tarafından «Maihli» okunmasının hatalı olduğu açıktır.)

¹²⁵ Kaaım Beğ isbât etmiştir ki. Volga yerine Arel okunması lâzım gelir. Zira o zaman muharebe Ukrayna'da vukua geldi ve Hân, Kırım'ı Ruslar'ın taarruzlarına karşı açık bırakıp da Volga üzerine gidemezdi. Tatarlar Arel'i Pe-reçepina yakınında Mangeıeya'ya takriben 160 verst mesafede geçtiler (Fransızca mütercimim hftşfyesi) (İstanbul basımında dahi, s. 425: «Arel nam nehr-i azîm. denilmiştir. Mütercim)

Bir tepe üzerinde bulunan Hân, oradan muharebeyi seyrediyor ve atar silâhlarına Allah'tan yardım temenni ediyordu. Bütün Rus ordusu mahvoldu. 20.000 kişi harp meydanında kaldı; 30.000'i de esir düştü ¹²⁶.

¹²⁶ Hammer, Kaaim Beg'in muhtırasına cevaben bu muharebenin, Hân'ın resmi raporundan alınmış Türkçe bir hikâyesinin harfiyyen tercümesini vermiştir. Bu vesikanın gerek ehemmiyeti, gerek üslûbındaki hususiyet, onu buraya ta-mâmiyle dercetmemize saik olmuştur : .1069 (165») Senesi

Tatar Hânı Mehmed Giray'ın Cengi ve Moskof Ordusunun Bozgunluğu

O esnada rîkâb-ı şahaneye Tatar Hânı Mehmed Giray tarafından muzaf-feriyeti bildiren bir mektub gelmiştir ki muhteviyata atfideki vechileidir :

«Lâin ve bed-ıf al Moskof kralı hatâyâ düşerek birkaç seneden beri müs-lümanlara zarar irâs etmek niyetiyle mağlûbiyete düşmesi mukadder bir ordu toplamıştı; yansı bin türlü hile ve hud'a ile celbetmiş olduğu Dnieper Kazakları'na hâkim olmak üzere bu orduyu seferber halde tuttu. Kazaklar'a reis olmak üzere Seke nâmında bir âfî Kazağı teklif etmiştir. Kazakların mütebakisi de bu nüfuza aldanarak isyan ettiler. Bu haberler üzerine nû-reddîn, düşmanlar için korkunç olan Tatarlar'ın bir kısım ile birlikte, o put-perestler fırkasına ve hâinler sürüsüne karşı gönderildi. Aynı zamanda Kazaklar hatmanı tarafından adamlar geldi; hatman da Hân'ın yanına iltica etti- Bu adamlar düşmanın Konotop şehrini muhasara ettiklerini ve bu şehrin Moskoflar'ın eline düştüğü takdirde bütün fi&l Kazaklar'ın Moskof Çarı'-na tebaiyyet edeceklerini haber verdiler. Şöhret-şîâr Hân, o' tarafa teveccühî etmeğe hazırlandığı sırada bed-erâl kiralın müşkilât İkaa edeceğini tahayyül ederek Azof şehri karşısına birkaç Kazak göndermiş olduğu haber ahn-ch. Bu haber üzerine Antned (Mehmed) Giray Sultan maiyyetinin bir kısmı, Çıtak Tatarları'nın hepsi, Nevruz Mirzâ'nın askeri ve Çerkeş ordusu üe birlikte Azof üzerine yürümüştü. Alçak Kazak âşileri bunu haber alınca, karargâhlarının bulunduğu mevkie çekildiler ve oraya girdiler. Şöhret-şîâr Hân bu haberi alınca hiç vakit kaybetmeksizin ve avn-ı îlahîye sığınarak besabsız Tatar ordusu ile merhaleleri ve menzilleri geçti. Kazaklar memleketinden çıkan büyük nehirlerin üzerindeki kasabalar ve köyler itaat altına alınmaksızın Tatar ordusunun geçmesi kaabû olamayacağından, bir mîkdâr Tatar askeri ile Çatal (ÇUak?) atlıları, Ergele şehrine muvfişalet olununca, muhasara altında bulunan Kazaklar'ın imdadına gönderildi; fakat Moskoflar tarafından Kazak hatmanı nasbedilmiş. olan Serge nâm bî-dîn ve M-şuûr, otuz bin Kazak ve Moskof ile Agela nehri üzerinde kalelere geçit veren bil'umum mevkileri işgal ve Hovaltova kalesini muhasara etmişti; orada şiddetle muharebe edildiği sırada, İslâm Pâdişâhının {Cenâb-ı Hak kendisini kıyamet gününe kadar muzaffer etsin} lütuf ve berekâtı ile gönderilmiş olan ordu vâsıl oldu ve eller kılıçlara konur konmaz kahrolacak mel'ûnlar mağlûb oldular ve düşmanlarının kakhâr kdcınçlan ile ekserisi kurbân edildiler; yalnız birkaç esir edilmek zincirler vuruldular- Serge mel'ûnu ile âfî dayılardan birkaç gaaliblerin İndi ilahîde müeyyed ellerine düştüklerinden, düşmanın Konotop kalesi muhasarasından sonraki niyetlerine dâir malûmattan sonra, üçyüz ellibin piyade ve süvariden mürekkeb olan Moskof ordusunun hey'et-i umûmiyeleri ile baş-kumandanlarının yanına gitmek, Dnieper Kazakları'm itaate almak, kırallarma telhîs göndermek, yeniden emir alınca kadar yerlerini değiştirmemek ve kiralın kendilerine lâzım olan muavenet ve zahireyi göndereceği cihetle şecaatlerini görmek istediği ve iki cihetten müslü-manlara karşı yürüyerek Konotop kalesini behemehal zabtetsmeleri için kiral-lanndan emir almış oldukları öğrenildi. Bu haberler alınınca mahsur kalenin kurtarılması için bütün mesâi sarfedildi. Bâzı mahallerden gelecek olan askere bakılmaksızın nüreddîn üe hatman avn-ı îlahî'ye sığınarak hem kalabalık, hem muzaffer bir ordu üe Moskof askerine karşı yürüdüler. Yolda giderken her gün esirler alındı; hakîkî haberler ümidlerin fevkinde idi. Şöh-ret-şîâr Hân, kırkbir gün yoldan sonra Moskoflar ordugâhına yakın geldiğinden ağırlığım arkada bırakıp hafif ve sebûk-bâr olarak, nedamet getirmiş olan kâfirlerin ordugâhına vâsıl oldu. Korkuya tutulmuş olan bu leşker karargâhının yakınında iki yerde bataklık vardı. Bu bataklıklan köprüden başka vâsıla ile geçmek mümkün olmadığı gibi düşmanın dört ordugâhı ve her ordugâhın bir kumandanı vardı. Kumandanların birincisi Durbinski (Trubeç-koy), ikincisi Poşarski, üçüncüsü İlkece tlbauksi (Hulyenîcki), dördüncüsü de Ramdanoski idi. Tekmil piyadeleri, süvarileri ve topçuları köprüleri tutmuşlar ve kollan, geçitleri kapamak üzere birleşmişlerdi. Bu cihetle Tatar ordusu ile hatman ordusunun diğer asâkiri köprülere varmışlardı; İki taraftan şiddetli toplan teâtî edildiği esnada, bu köprülerden üç saat uzakta bir mahalde, deniz gibi vâsî ve ka'n görülmeyen bir bataklıktan geçmek üzere hazırlıklar görüldü, süvariler ile toplan bin müşkilâtla geçtiler ve Moskof kâfirlerinin hiç haberi olmaksızın ordu saflarım teşkil ederek ve Fâtih-i Mutlak olan Cenâb-ı Hakk'ın avni Üe ve Allah Allah sadâlan ile kâfirlere birdenbire hücum ettiler. Cennet süvarilerinin zikri ve AUahm inayeti sayesinde kâfirler mağlûb ve dîn hadimleri muzaffer oldular; mağlûblar firara mecbur olarak gaalibler onların ta'kibine koyuldular. Kâferlerin menfur leşkleri önlerindeki

Derhâl bunların kurtuluş bedelleri tâyin olundu. Taksim de Hân'ın hissesine düşen belli başlı esirlerin kıymetleri yüzbin duka altını tahmîn edildi. Tatarların meclisinde hazır bulunanların en ihtiyarları, düşmanla müttefik bulunan Kazakların sözüne tamâmiyle inanmak hususunda kâfi bir tecrübe bulunmadığı cihetle, bir katliâm ile bunlardan kurtulmanın daha iyi olacağı teklifinde bulundular. Bu fikir üstün gelerek bütün Rus zabitleri Hân'ın çadırı önünde îdâm edildi ve bundan sonra otuz bin esir askerî şiddetli

bataklığa, o çamurlu suya vâsıl oldular ve yaralanmış canavarlar gibi hepsi çamura battılar ve Allânın intikamına uğrayarak ayakları çamura saplanıp kaldılar. Onları ta'kîb eden ve kana susamış olan Tatarlar bunu görünce intikam kılınca darbeleri üe adalet icra ettiler ve kâfirlerin en büyük kısmı esir edildi. Ordugâhta kalmış olan general Trubeçkov, bed-eTâl kiral tarafından maiyyetine verilmiş olan hazinedar, köleler, prensler ve diğer havas bu muharebeyi gördüklerinden ve gelen ordunun kendi ordularına olduğuna emin bulunmadıklarından, kırkbin kâfirî imdâd olarak gönderdiler ki, bunlardan hiçbirisi kurtulmadı. Secî' Tatarlar harb meydanını dört kanatlı oklarla, sineleri yırtan mızraklarla, kafaları yaran topuzlarla kana buladılar; o surette ki, kan sellerinden bütün meydan kızıl söğütlerle mestur gibi oldu. Bu suretle büyük bir muharebe cereyan etti, cesedler dağ gibi tepeler halinde çölde yıkıldı. Harbe ağâh olan Tatarlar ne arkalarına, ne de önlerine bakmaksızın ve dizginlerini hiç rahat bırakmaksızın, parçalanmağa lâyık olan bu hâinlere hücum ederek ordugâhın nihayetine kadar girdiler ve orada daM durmadılar; ordugâhın içine dalarak bu bed-mâye-lerin çadırlarını ve hazînelerini yağma ederek binlerce zarar ve hasar irâs eylediler. İslâm ordusu (tabiati haşin ve fitne arayan) düşmandan lâyıkiyle intikam aldığından dolayı mesrûren akşama doğru istirahatata çekildi Fakat bakıyyetü's-süyûf olanlar bir mahalde cem' olundular ve ertesi sabah yine orada bulundukları halde hiçbirinin kurtulamayacağını anladıklarından en kıymetli eşyalarını, toplarını orada bırakarak kararı firara ve muharebenin mevcudiyetini her türlü cidalin mefkûdiyetâne tebdü eylediler. Bu tebdilden kârlı çıktıkları Üe iftihar ederek nehre civar ordugâhtan uzakta ve girilmesi müş-kü bir mahale İltica etüler. Sabahleyin ordugâhın boşaldığı görülünce ordunun reisleri meclis hâlinde toplandılar ve istişare eylediler; neticesi şu oldu: Allah'a hamd olsun ki en mükemmel intikamdan maada bu kadar prensler ve generaller elimize düştüler; mal arıyorsak iyice zengin olan bed-efâl kiral bu esirleri âzad ettirecektir; diğerleri kaçarak kurtulacaklar ve bir müddet sonra kuvvetle intikam almağa geleceklerdir; intikamımızın tamam olması ve kıyamet gününe kadar nâm almamız için hepsinin kihnç darbesi üe ölmesi mürreccahtır. Mala hiç tama* edilmedi; Trubeçkov ve Poşarski nâmlarındaki iki general, felahları için hazîneler vaad eyledikleri halde onlara da ne âmân, ne rahat vermediler; hepsi künçla kahredildiler. Yüzbinden ziyâde kişilik bir ordu bu suretle mahv oldu; bunlar kâfirlerin ordusunun güzîdeleri olduklarından öteki dünyâya gönderilmekte müsâraat edildi; üçüncü general bataklık içinde çamura batmış olduğundan yabani domuz gibi telef edildi; dördüncü firara müracaat ettiğinden tutulamadı; ordugâhtan kaçarak geçilmesi müşkü nehrin yanına iltica etmiş olanlar bir taraftan nehre istinâd etmişler, diğer taraftan yük arabaları ile kendilerine sed yapmışlardı. Kazaklar'ın hatmanı kendi toplan ve kâfirlerin ordugâhından zabtedümiş toplarla onlara karşı yürüyerek kendilerini dört taraftan perişan etti. Kâfirlerin yarısından ziyâdesi topla tahrib edilerek telef oldu; kaçmış olanlar, kihnç arkalarında, ta'kîb olundular ve tsamarcık nehrine ve Toboli kalesine kadar firar esnasında telef olanlardan maada kâfirlerin büyük; bir kısmı kurtuldu. Şevvalin onbirinde parlamış olan harb ateşi yirmibl^pci günü söndü. Hulâsa İslâm ordusu, fâsıkların küteleleri arasında bir no'Eta, gibi olmakla ve kâfirlerin ordusu hesabsız olmakla beraber, bahtiyar adamların büyük şecaatleri neticesi olarak ve büyük hâkaanın sayesinde, kâfirlerin ordusundan ancak onda bir kısmı kurtuldu. Allah'a hamdü sena olsun! Bu kadar parlak bir muzafferiyet ve bu kadar parlak bir fetih dünyânın halk edüdi-ginden beri vâkî' olmamıştır; en ihtiyar ve en malûmatlı adamlar bu hususta müttefiklerdir. Bu pek büyük inayetten başka, Moskoflan itaat etmiş ve meş'ûm kiralın kuvvetini artırmış olan kale sahihlerinin altmıştan ziyâdesi bu büyük muharebeden sonra, kendi menfâatlerini kiralın menfâatlerinden ayırdılar. Moskof zabitlerini öldürdüler, palangalardan bâzılarını yafcdı-lar, Dnieper'i geçerek itaat ettiler. Hân bu tafsilatı vererek. Pâdişâh tarafın dan bu mümtaz hizmetten dolayı teşekkür edildi; mültefitâne mektublarla birlikte kendisine hediyeler gönderildi. Nemçe elçisi bu haberleri öğrenince muztarr ve mahcûb kaldı, tavrını değiştirerek itizar eyledi; kendisi artık bir dakika tutulmadı; bütün adanılan ile birlikte ona yol verildi ve Süleyman Ağa. zât-ı hazret-i şehen-şâhî tarafından Viyana'ya elçi nasb olundu.» (Fransızca mütercimim ilavesidir).

pençelerine teslim olundu. Mehmed Giray, baştan ayağa kan içinde olduğu halde, Konotop Önündeki Rus ordusu üzerine yürüdü.

Öncüleri teşkil eden Kazaklar muharebeye başladılar. Ceng üç gün boyunca sürdüğü halde sayıca üstün olan Tatarlar henüz galebe edememişlerdi (17 Haziran 1660). Dördüncü gün Ruslar firar ederek, o kadar şiddetle tâkîb olundular ki, büyük bir ırmağın kenarına vardıklarında dalgalar arasında telef olmayanlar Tatarlar'ın kılıcı altında can verdiler. Muzaffer olan ordu, yaralılarının tedavisi için birkaç gün orada kalarak, daha sonra Rumya kalesi üzerine yürüdü ki, bunun muhafızları müdâfanın faydasız olduğuna hükmederek, hatman ile teslim müzâkeresine girişti. Ancak kumandan, Hân'ın Önüne götürülerek emri altında bulunan 500 kişi ile beraber îdâm edildi. Civardaki kaleler muhafızları da bu hâle uğrayacaklarından korkarak ya kaçtılar, yâhud şartsız teslim oldular. Mehmed Giray, Poson nâmmdaki kumlu dağa vardığında Rusya içine doğru kuvvetli Tatar fırkaları ayırdı; bunlar hiçbir yerde mukaavemet görmeyerek onbeş gün, ellerinde ateş ve kılıç, bütün memleketi ha-râb ettiler ve büyük ganimetlerle orduya döndüler, Rusların bu muharebede zayıtı 120.000 ölü tahmîn olundu. 50.000 kişi —«rkek, kadın ve çocuk— esir götürüldü. Bu muvaffakiyetin haberi İstanbul'a ulaştığı zaman, Bosna Valisi Melek Ahmed Paşa'nın 3.000 Macar'a karşı vuku bulan cengde kesmiş olduğu 100 baş da gelmişti. Silâhlarının Macaristan ve Rusya'da muvaffakiyetini öğrenmekle Pâdi-şâh'ı izhâr etmiş olduğu sevinç, payitahtta yedi gün yedi gece süren şenlik ve donanma ile ilân olundu.

Kazak, Rus, Lehistan, Cezayir Ve İngiliz Sefaretleri

Kazak ve Tatarlar'ın Ruslarla muharebesini müteâkib savaşıyan taraflar İstanbul'a birçok sefaretler gönderdiler. General Vikovski, Kazakların nâmına, Osmanlı Devleti'nin Ruslar aleyhine yardımını istirham etmeye geldi; yine bu maksatla bütün millet tarafından gönderilmiş bir elçi ona refâkan ediyordu. Çar'dan Pâdişâh'a yazılmış bir nâmeyi getiren Rus sefiri, Tatarlar'ın akınlarından şikâyet etti. Bu elçi Dîvân-ı Hümâyûn'un Rus ve Tatarlar arasındaki çekişmeye müdâhale etmesini ve Kırım Hânı'nı, Rus eyâletlerini hasara uğratmaktan men' etmesini talep ettiyse de bir faydası olmadı.

Lehistan Kralı'ndan gelen elçi de, efendisinin Rusya ile muharebesinde Hân'dan görmüş olduğu yardımdan dolayı teşekkürlerini ve Grosswar'dein

(Varat)'ın fethinden dolayı tebriklerini arz etmek-î görevliydi. Sefirin huzûr-ı şahaneye ka'ûlû günü, Don nehri üzerine yeniden yaptırılan kaleleri ansızın zabt etmek isteyen Kazaklardan alınmış 100 baş, Divân girişinin önünde mızraklara dikildi. Elçi Szomowski ¹²⁷, Pâdişâh'a hitaben yaptığı konuşmada Lehistan'ın —onun ifâdesine göre Tatarlar'ın ianesi ve Çar'ın nüfuzunun kırılması sayesinde hâsıl olan— memnuniyetinden uzun uzadıya bahsetti. Sempatik olan bu sözlere rağmen sadrâzam tehdîd edici bir tavırla, Kaminić'e sığınan Eflâk Voyvodası'nın tard edilmesini talep etti.

Lehistan elçisi, genç Rakoczy'nin Lehistan tahtına oturtulmasını protesto etmekle görevli bir çavuşla birlikte vatanına döndü.

Üç ay önce zât-ı şâhâne, Cezayir Dayı'sı Ramazan Beğ'in 10.000 altın kıymetinde hediyelerle gelen bir sefirini huzuruna kabul et* misti. Bunun gelmesi bilhassa şundan dolayı payitahtın nazar-ı dikkatini celbetti ki, bu dayı —Devlot'in üç senede bir o vilâyete tâiyn ettiği vâlîyi ülkeden çıkardıktan sonra ilk olarak Cezayir Dayısı ün-vânını iktisab etmiş olan— amcazadesi âsî Halil'e halef olmuştu. Ramazan işlerin görülmesi için, her biri yirmidört nefere kumanda eden yirmidört bölük-başı ile yirmidört yüzbaşı ve onsekiz eski'den mü-rekkeb bir dîvân teşkil etmişti. Geçen senenin sonuna doğru, Ramazan, İngiltere Kralı II. Şarl'ın elçisi Kont Winchelsea ile İngiliz ticâretinin Berberiye korsanlarına karşı korunması hususunda yedi maddelik bir anlaşma yapmıştı. Winchelsea Cezayir'den —elçi Sir Thomas Bendysh'e halef olmak üzere— İstanbul'a gitti. Sadrâzam, ondan Öncekine verilen hoşgeldin hediyesini tecdîd eyledi. Bu hediye; on koyun, elli tavuk, yüz ekmek, yirmi şekerli çörek ile onu beyaz ve onu sarı olmak üzere yirmi balmumundan ibaretti. Hu-zûr-ı Pâdişâhî'ye kabulünde, Avrupa devletleri sefirlerine verilmesi mutâd olan onsekiz kaftan yerine ondokuz aldı. II. Şarl'ın Şark Kumpanyası'nın kesesinden takdim ettiği hediyeler —onu kadife, onu tafta (canfes), onu sırmalı, onu ipekli, onu diğer ince İngiliz kumaşı olmak üzere— elli takım elbise ile dört dog köpeğinden mürekkepti.

Elçinin tercümanı bir nâme okudu ki, İngiltere Kralı bunda cûlusunu tebliğ ederek, babasının katilleri hakkındaki esirgemediği affı bildiriyordu. Sözlerinin sonunda Büyük Britanya ile ticâret yapmayı tavsiye ediyor ve Özel bir teveccüh nişanesi olmak üzere bütün İngiliz esirlerinin ücretsiz

¹²⁷ Szomowski, Lemberg'e kıymetli bir Hediye nüshası getirerek, memleketin divitlerine hediye etmiştir ki, bu nüshayı mdhtevî Bobowski, bir sene önce İstanbul'u tahrlb eden büyük yangından kurtarmıştı. Bu yazma, bugün Viyana İmparatorluk Kütûphanesi'nde 535 ve 526 numaradadır.

olarak saliverilmesini istiyordu. Dî-vân-ı Hümâyûn bu talebi kısmen yerine getirerek sefiri İngiltere'ye geri götüren firkateyne üç İngiliz esîri gönderdi.

Fransız elçisi, sadrâzâmın şahsî husûmetinden ziyâde Fransa hükûmetinin Girit adasında Venediklilere yardımda bulunması sebebiyle Dîvân-ı Hümâyûn'un gösterdiği hoşnûdsuzluktan dolayı gemiye binip gitmeye mecbur oldu.

Girit Muharebeleri

Eğriboz'un kuzeyinde Sciathos kayalarının François Morosini tarafından istilâsından ve sekiz gün muhasara edilerek şehrin zabt edilmesinden sonra, Venedik, Malta, Papa, Fransa gemilerinden mü-rekkeb donanma birdenbire Suda önünde görünmüş ve Santa-Vene-randa kalesini zabt etmişti (22 Ağustos 1660). Osmanlılar, Venedik amiralinin Hanya'yı ansızın ele geçirmek ümidinin gerçekleşmesine meydan vermediler; lâkin Prens Almerich kumandasındaki kara askeri Calojero, Çalama ve Apricorno kalelerini zabtederek duvarlarını yıktılar; orada bulunan 14 topu aldılar. 6 Eylülde Venedik başkumandanı Cicalaria yakınında, kuvvetini Girit serdârı Katırcıoğlu'riun kuvveti ile imtihan ettirdi ve Osmanlıları toplan ile arkadan doğarak haylî zâyîât verdi. Bir müddet sonra Katırcıoğlu Kandiye*-den, Venediklilerin şiddetle sıkıştırdıkları Hanya'nın imdadına 4.00Q

asker gönderdi. Lâkin epeyce hasar görmüş olan şehre bunlardan ancak 3.000'i girebildi. Eğer 900 Venedikli süvârî, vazifelerini îfâ etmiş olsalardı, hiçbir giremeyecekti. Venedikliler'in bütün gayretlerine rağmen, Türkler daha sonraları yarısı süvârî ve yansı piyade olmak üzere kaleye 1.200 kişi sokmaya muvaffak oldular. Bunun üzerine Venedikliler. Osmanlılar'ın Kandiye karşısında yeniden yap-fcdıkları ve Katırcıoğlu'nun muhafız kuvvetlerinden 4.000'ini eksiltmesi sebebiyle ele geçirilmesinden bir dereceye kadar kendilerinin ümîdli bulundukları Candia-Nova (Yeni-Kandiye) kalesi üzerine yürümeye karar verdiler. Lâkin fcrkaç zabıt ile bütün neferlerin yağma fikrinde bulunmalarından dolayı, bu teşebbüs bir ne-tîce vermedi. Mevkii tehdîd eden ilk haberi aldıktan sonra, Katırcıoğlu yetişti. Venediklileri gemilerine dönmeye mecbur etti. Tavukçu Paşa'nın îdâmı ve Katırcıoğlu'nun onun yerine tâyîni, Os-ıranlı müverrihlerinin, Türkler'in muzafferiyeti hakkındaki ifâdelerini her bakımdan tasdik eder¹²⁸.

¹²⁸ Vecîh!, (s. 119 ve 120), ancak 10.000 Müslüman'ın miktar bakımından üç misli üstün olan kâfirler

Yangın Veba Ve Kıtlık

Sonralan Avusturya ve Türkiye arasında bir muharebeyi îcâb ettiren Varat muhasarası haberi, İstanbul'a, kazaen vukua gelen bir yangının üç gün süreyle payitahtın büyük bir kısmını tah-rîb ettiği zaman gelmişti. Ayazma Kapısı'ndan başlayan yangın, içten ve dıştan bu kapının yakınında bulunan haneleri baştanbaşa yakmış ve yeniçeri ağası sarayını, Sultan Bâyezîd ve Sultân II. Meh-med (Fâtih) Camilerine kadar mahalleleri kül haline getirmişti. İkinci gün yangının Mahmûd Paşa Bedesteni'ne ve Tahtül-Kal'a (Tah-takale)*ya sirayet ederek, bir taraftan da Atmeydanı'na kadar bütün evleri ve diğer taraftan un anban karşısında yeniçeri kışlalarını mahvetti. Ertesi gece bir kat daha şiddetle Kumkapı ve Samatya taraflanna ve Dâvudpaşa sahillerine kadar gitti. Ancak üçüncü günün akşamı sönebildi. 40.000 kadar halk, en kıymetli eşya ve mefruşatları ile Cerrah Mehmed Paşa, Mahmûd Paşa Camilerine yâhud Langa bostanı ve bodrum mahzenlerine sığınmış oldukları halde, alevlere yem oldular, yâhud her taraftan yıkılan hanelerin altında kaldılar. 280.000 hâne (?), 300 saray, 100 han ve kervansaray, bu büyük felâkette kaybedildi. îhmâli ve disiplinin korunması hususundaki kayıtsızlığı ile yangının genişlemesine sebep olan yeniçeri kâhyası Süleyman Ağa, Kubbe-altı vüzerâsından Dabbâğ Mehmed Paşa'nın zât-ı şahaneye takdim ettiği arızada bu üç gün süren musibetlerin sorumlusu olarak gösterildi. Köprülü, kanun gereğince bu hususta Pâdişâh'a ancak kaymakamın arıza takdimine me'zûu olması sebebiyle, arıza sahibinin gayretine îdâm ile mükâfat verdi.

Hemen hemen aynı zamanda idi ki Bursa, Tokat, Sofya, Silis-tre, Yaş, Kanije şehirlerinde dahî yangınlar çıktığı haber alındı.

Bu sene yangınlar olduğu gibi ertesi sene de veba ve kıtlık oldu. Edimekapısı'ndan hergün bin cenaze çıktığı görüldü. Rumeli'de bâzı köyler büsbütün sekenesiz kaldı. Anadolu da vebadan, kıtlıktan ve yangından zarar gördü.

Kanije büyük yangınında barut mahzeni ve şehrin bir kısmı yanmış olduğundan Kont Zriny, mevkii muhasaraya geldi. Kanijeyi ele geçireceği sırada Viyana'dan aldığı emirler kendisini geri çekilmeye mecbur etti. Kont

ordusunu hezimete uğrattıklarını söyler. Brusonl, Venedik-liler'in hezimetini tasdik eder; fakat Marosini'nin meddahı olan Gratianl bu mes'eleden hiç bahsetmez.

Zriny bu emirleri okuyunca hiddetlenerek kılıcını yere attı; ancak o anda teşebbüsünü faydasız bırakmayacağına yemîn ederek Kaniye'ye bir saat mesafede ve Mur nehri kenarında bir kale yaptırıp bunu Serinwar diye isimlendirdi. Bununla beraber intikam zamanının gelmesini bekleyerek susmayı tercih etti.       İstanbul'daki Avusturya mukîm elçisi, Seydî Ahmed Paşa'nın Wardein  zerine y r y   nden, barışı bozan ilk hareket olmak üzere şikâyet etmişti. G r n    kurtarmak için Seydî Ahmed Pa a, Budin Valili inden Kaniye Valili ine naklolunarak, yerine  s-m il Pa a t   n edildi. Daha sonra ikisi de Macaristan  zerine yürümekte olan Al  Pa a maiyyetine verildi. Vischer von Rampelsdorf, hareketini durdurmak için yeni serdârın karşısına gönderildi. Seydî Ahmed Pa a, Köprülü'nün zeval bulmaz k nini celbeden vezirlerden ve uygun olan ilk vesilede daha emniyetli vurmak için  d m-ları te'h r edilenlerdendi. Budin valili inden azl edildikten sonra, serdâr Al  Pa a, Macaristan hududuna doğru yürürken, Seydî Ahmed Paşa'nın katli hakkında Pâdişâh'tan on altı emir almıştı. Ancak bu defa, vazifesini yerine getirmek için bir müddet beklemek zorunda kaldı. Seydî Ahmed Pa a, Al  Paşa'nın çadırında be  kurşun yarası almış olduğu halde atının üzerine atlamı  olduğundan, eğer atının sinirleri kesilmemi  olsaydı kurtulmaya muvaffak olacaktı. Kendi hademesinden biri son bir kurşun atınca Seydî Ahmed:

— «H in! Mel' n!» diyerek mantosuna bürünüp, Al  Pa a adamları çadır kazıkları ile vurarak öldürünceye kadar o durumda kaldı.

Seydî Ahmed Paşa'nın ba ı İstanbul'a geldiği gün P dig h'ın küçük hemşiresinin zevci olan Haleb Pa ası Haseki Mehmed Pasa, kâhyası, d   n kâtibi, sarrafı ile beraber bo uldu. Ne pa anın Pâdişâh'a akrabalığı, ne de maktullerin ehliyeti, kendilerini Köprülü'nün garaz ve k ni yüzünden fec  surette öldürülmekten kurtaramadı. İstanbul kadısı S 'deddin-zâde R hull h, D   n-ı H     n k tiblerinden beylikçi Vecdi Efendiler, kapıcı-ba  ardan Mehmed A a yıldızlarla ilgili b  ı istihra larda bulundukları bahanesi ile  d m olundular. Bunların uğradıkları fec  akıbetlerin asıl sebebi, Köprülü'nün Kıbrıs Vâlîsi iken  st  d n bulunan   ir R h 'ye amansız bir düşmanlık duymuş olması idi.   ir Vecdi, Köprülü'den ziyâde re s lk tt b     -zâde'nin hus metinin kurbânı olmuştur. Mısır Vâlîsi  ehs   r-zâde, Circe Be i'nin terekesinden birkaç kese para a ırmı  olduğu için, Girit Vâlîsi Mehmed Paşa da galebe edememiş olduğu için katledildiler ¹²⁹.

¹²⁹ Râşid, c. 1, s. 13. Mısır valisi G irc  Mustafa Paşa'nın azlini yazıyorsa da idamdan bahsetmiyor. (Mütercim)

Seydî Ahmed Paşa'nın katili Mustafa Paşa'nın yerine Silistre beğlerbeği olan Mustafa Paşa Diyârbekir Valiliğine tâyin olundu. Ancak Diyârbekir'e varır varmaz îdâm edildiği gibi kâhyasının da Kırkkilise (?) yakınında Ereğli'de boynu vuruldu (7 Ağustos 1661 -11 Zilhicce 1071) ¹³⁰,

Bir müddetten beri istiska (vücûdda ve bilhassa karında su toplanması şeklinde bir hastalık) muztarip olan Köprülü'nün bütün düşüncesi harbetmekti Macaristan seferini daha faâlâne ileri götürmek için Pâdişâh'ı üçüncü defa olarak Edirne'ye gitmeye ikna etti ve Şâm Valiliğinden getirttiği oğlu Ahmed Paşa'yı İstanbul kaymakamlığına tâyin etti. IV. Mehmed, yeni yapılan kaleleri görmek için Boğaz'a gitti; yirmi gün sonra Edirne sahrasında çadır kurdu.

Don Ve Dnieper Nehirleri Üzerinde Kaleler İnşası

Köprülü'nün müteşebbisine fikirleri, vefatından bir sene evvel büyük inşaatlarla ortaya çıktı. Bunlardan bir takımı, Devlet'in kuzey hududlarını daha iyi muhafaza maksadı ile hazîne tarafından, diğerleri Valide Sultân ve Köprülü tarafından yapıldı. Köprülü, öncelikle, boğazı (Çanakale Boğazı'nı) yabancı devletlerin teşebbüslerine karşı korumak için iki kale yaptırmıştı. Bu defa Don ve Dni-eper sahil ve mansablannda da iki kale yapılmasını emretti. Bunların birincisi Azof (Uzi) yakınında inşâ edildi, Kazak kayıklarının Don mansabını geçmelerine mâni olacak, hiç olmazsa onların hareketlerine nezâret edecekti; Sedd'ül-İslâm adı verildi. Pâdişâh'ın husûsî bir emri üzerine Hân, 20.000 Tatar ile Özi üzerine yürüdü; kal-gay ise 40.000 kişi ile Prekop'ta çadır kurmuş ve nûreddîn Kırım askerinin geri kalan kısmı ile civar memleketleri istilâ etmişti. 50.000 Leh, Tatarlar'a katıldı. Bu sefer, Kazaklar'ın 20.000 kişi ve iki kale kaybetmelerine yol açtı. Seddül-İslâm'ın yapılması sona erince Osmanlı donanması Kefe'ye gitti. Limandan çıkarken şiddetli fırtına sebebiyle büyük zayiata uğradı. Kadırgaların hemen hemen tamâmı sulara gömülerek, az bir miktarı Sinop'a ilticaya muvaffak olabildi. Yalnız Kapdân Abdülkaadir Paşa ile kâhyanın kadırgaları salimen İstanbul tersanelerine girebildiler. İkinci kale Dnieper sahilinde¹, Gâzân Hân'ın harâb

¹³⁰ Hammer'ın bu fıkrasının yanlışlarla dolu olduğu görülüyor. Seydî Ahmed Paşa'yı îdâm ettiren, serdar Ali Paşa idi. İkinci olarak Divâbeidr valiliğine tâyin edilen Mustafa Paşa, Merzifonlu Mustafa Paşa'dır ki. Fazıl Ahmed Paşa'dan sonra sadarete geçtiği. 1095'te de îdam edildiği ilerde görülecektir. Bu Mustafa Paşa'yı Köprülü, oğlu ile bir tutardı. Yanova fethi müjdesi ile rikâb-ı hümâyûna gönderildiğinde (3 Zilhicce 1068) ikinci mtrahor olmuş, sonra iki tuğ ile Silistre mtrmlrlftn, 1071'de vez&retle Diyârbekir -alisi de kapdftn olmuştur. (Mütercim)

olan eski ikaametgâhı civarında ve Doğan-geçidi yakınında inşâ edildi. Yeni Silistre valisi bütün zeâmetlile-ri, Moldavya ve Eflâk askeri ile, kalgay Gaazî Giray da 30.000 Tatar'la bu inşâatta istihdam edildiler. İnşâata mâni olmak için çaba gösteren Kazak ordusu ile sekiz kayık, Tatarlar ve Osmanlılar tarafından mağlûb olarak Sarıkamış bataklıklarına sürüldü. Sonbahar başlarında Osmanlı ordusu yeni kalede kâfi miktarda muhafız bıraktıktan sonra Âkkerman'da kışlağına çekildi. Doğangeçidi kalesi, Şark coğrafyacılarının Heyhat sahrası adını verdikleri Tataristan Çölü'nün ortasında Osmanlı devri azametinin bir âbidesi olarak yükseliyordu. Bu sahra doğuda ve batıda Aksu (Buğ) ve özi (Uzı; Dnieper) sahillerinden Ten (Don) ve Tel (Volga) sahillerine ve kuzeyde Astragan (Ejderhân) ve güneyde Kuban (Hypanis) sahillerine kadar uzanır; Hazar Denizi ile Karadeniz arasında bulunur ve bin ferseng mesafeyi içine alır. Timur'un Tohtamış üzerine yürürken 180 günde katetmiş olduğu uçsuz bucaksız çöl, yazın ne kadar yüksek otlarla örtülü ise, kışın da o kadar yüksek karla kaplı ve Nogay ve Kalmuklar ile meskûndur.

Valide Sultan Ve Köprülü'nün Camileri

Osmanlı memleketlerinin kuzeyinde hududu muhafaza için bu kalelerin inşâ olunduğu sırada baş-mîmâr Cevheri İbrahim, İstanbul'da Yahûdî mahallesinde Valide Sultân Camii inşâatını büyük bir faaliyetle ileri götürüyordu. III. Mehmed'in validesi Safiye Sultân tarafından inşâatına başlanılmış olan bu cami, son yangında yanmıştı.

Köprülü yine bu sırada bir hân, hadîs kıraatine mahsûs bir bina (medrese; dârü'l-hadîs), bir de kabrim yaptırdı. Hayâtının geri kalan günlerinde bu kabre dâima buğday doldurarak, vefatında, yerine naşı konulmak üzere, buğdaylar fakirlere dağıtıldı. Demetrius ve İsis'in sırlarına vâkıf olanlar dahî bundan daha hakimane bir surette böyle bir mübadeleyi plânlayamazlar. Anlaşıldığına göre ölüm döşeğinde Pâdişâh'a asla kadınlara kulak vermemesini, idarenin dizginlerini zengin bir adam eline vermesini, devlet hazînesini mümkün olan her türlü tedbîrlerle doldurmasını, askeri ve kendi şahsını dâima hareket hâlinde bulundurmasını vasiyet etmişti. Grosswardein (Varat)'ın zabtından sonra, împarator'un mukîm elçisi Reninger, bâzı ihtarlarda bulunarak karadan ve denizden Hris-tiyan hükümetlerinin Osmanlı memleketlerini istilâ etmek için aralarında birleşebileceklerini söylediği zaman, Köprülü buna cevaben, Türk'ün siyâsî

düşüncesine göre «metbûu olan aslanın ne ateşten, ne de sudan korkmadığını, eğer kuvvetini anlamak isterlerse bütün Hristiyanlar'm birleşip Devlet'e hücum edebileceklerini» söylemiştir. Birkaç sene önce saraydan satın alınan büyük bir anber parçasının —Pâdişâh gibi korkunç bir arslanın rehavetten sakınması lâzım geleceğini ifâde ederek— bedelini Ödemekten kaçınmıştır. Bu sözler, amansız bir gaddar olduğu kadar maharetli bir devlet ricali olan Köprülü'ye, hiç değilse, lâyıktır. Beş sene sadrazamlığı sırasında 36.000 kişi öldürmüştür ¹³¹, Yalnız kendisinin 4.000 kişi öldürdüğünü ifâde eden ağanın îtirâfı hatırlanacak olursa,«isyân ejderinin başka türlü zabtı, mutlak itaatin başka türlü muhafazası mümkün olamayacağına inanmış olmasından» kaynaklanmış gibi görünür. Vakıa sorulabilir ki, beş sene zarfında sadrâzamların seri hâlinde değiştirilmesinden ve askerin isyanından kaynaklanmış olan eski fetretin devamı durumunda dahî, dâhilde sükûnu ve hâriçte zaferi daha insâniyetkârca bir yolla sağlamak mümkün değil miydi? Târih, bu iki suâlin ikincisine, bir dereceye kadar muhakkak olarak, sürgünle, fakat birincisine kesin bir hükümle cevap verecektir: Zîrâ zâlim Kuyucu Murâd Paşa ile IV. Murad zamanlarında her tarafta isyan görüldüğü halde bile bu kadar kan dökülmemiştir.

Zâten bu m akse d, idaresi süresi babasının sadrazamlığı zamanının üç mislini bulan ve Almanya, Girit, Lehistan seferlerinde üçlü bir muzafferiyet ile gözleri kamaştıran Köprülü'nün oğlu Ahmed Paşa zamanında insaniyete daha muvafık bir surette sağlanmış. Köprülü Ahmed Paşa'nın askerî komutan ve devlet ricali sıfatıyla, intizam severliği, ilim ve âlimleri himaye ediciliği sıfatıyla, Uyvar (Ujwar), Kandiye, Kamaniçe (Kaminiec) fâtihî sıfatıyla, kazanmış olduğu şeref, gelecek üç kitabı dolduracaktır.

¹³¹ «Having in his time put to death thirty six thousand persons, whom he proscribed in several countries and privately strangkd İn the city.» Rycout

ELLİDÖRDÜNCÜ KİTAP

Köprülü Ahmed Paşa'nın İdaresinin Başlaması.....

Kemeny'nin Ölümü	
Pâdişâhın İstanbul'a Dönüşü.....	
Venedik'le Müzakereler	
İngiltere, Fransa, Transilvanya Ve Avusturya Memurlarıyla Diplomatik Müzakereler	
Macaristan Üzerine Sefer	
Avusturya Murahhasları İle Müzakereler	
Osmanlı Ordusu Uyvar Üzerine Yürüyor	
Uyvarın Zaptı.....	
Reîsülküttâb'ın Ve Damadının İdamları	
Apafy Osmanlı Ordugâhında.....	
Lewenz, Neutra Ve Novigrad'ın Zaptı	
Tatarlar Moravya Ve Silezya'da	
Lehistan Elçisinin Gelmesi.....	
Zriny'nin Harekâtı	
İdarî Değişiklikler	
Yağmur Duası	
Vani Efendi.....	
Şehzade Mustafa'nın Doğumu.....	
Sadrâzâmın Azîmeti	
Neutra'nın Düşmesi	
Kanîje Muhasarasının Kaldırılması.....	
Serinwar'ın Muhasarası, Zaptı Ve Yakılması	
Sadrazam Raab (Yanık-Kale) Üzerine Yürüyor	
Lewenz Muharebesi.....	
Yeni Sulh Teklifleri	
Sen-Gotar (Saint-Gotthard) Muharebesi	
Vasvar Anlaşması	
Pâdişâhın Avlanması	
Viyana'ya Fevkalâde Bir Sefîr Gönderilmesi	
Kaahire'de Bir Asker! İsyanın Bastırılması	
Kıbrıs Ve Sakız Sakinlerine Vergi Konulması	
Cezayir İle İngiltere, Hollanda, Fransa Arasında Müzakereler	
Bir Dinsizin (Ateist - Dehri) İdamı.....	
IV. Mehmed'in Edebiyatla İştigali	
Pâdişâh Dimetoka'da	
Padişah Çanakkale Boğazı'nda.....	

Valide Sultan Câmii'n�n Açılması.....	
Kont Leslie'ntn Sefareti.....	
Viyana'da Osmanlı Sefareti.....	

ELLİDÖRDÜNCÜ KİTAP

Köprülü Ahmed Paşa'nın idare islerine başlaması ve sadrazamlığa getirilmesi. — Kemeny'nin vefatı. — Zât-ı şahanenin İstanbul'a dönüşü; bizzat hükümet etmek istemesi- Rum kiliselerinin tekrar inşâsının men edilmesi. — Venedik, İngiltere, Fransa, TransUvanya, Avusturya memurları diplomatik müzâkereler. — Macaristan üzerine sefer. — Belgrad, Essek, Budin'de İmparator murahhasları ile yapılan müzâkereler. — Neuhausel Üzerine sefer. — Forgacz'ın hezimet. — Neuhausel'in zabta. — Reîs efendi ile damadının fdfimt. — Apafy, Osmanh ordugâhında. — Neutra'nın, Lewenz'in, Novigrad'm zabtı.

— Tatarlar Moravya ve Silezya'da. — İmparator memurunun azimeti. — Bir Lehistan sefirinin gelişi. — Kışlak.

— Zriny'nin Szegeth ve Fünfkirchen üzerine yürüyüşü. — Şehzade Mustafa'nın doğumu. — Umûmt Duft. — Şeyh Vâni. — Valide ve Haseki Sultânlar. — Bahçeler ve av.

— Sadrâzâmın azîmeti. — Neutra'mn düşmesi. — Kanije muhasarasının kaldırılması. — Serinwar'ın muhasarası, zabtı ve yıkılması. — Sadrâzam Raab Özerine yürüyor. — Lewenz muharebesi. — İki ordunun Raab sahillerinde yürüyüşü. — Yeni sulh teklifleri. — Saint-Gotthard muharebesi. — Vaswar anlaşması. — Pâdişâhta avlanması. — Viyana'ya fevkalâde bir sefir gönderilmesi. — Kaanire'-de bir askeri isyanın bastırılması. — Kıbrıs ve Sakız sakinlerine vergi tarhi. — Rumlar Katolikler'i kiliselerinden tard ediyorlar. — Cezayir ile İngiltere, Hollanda, Fransa arasında müzâkereler. — Bir dehrînin ldftmı. — IV. Mehmed'in edebiyat ile iştigâli. — Pâdişâh Dimeto. ka'da, Akdeniz (Çanakkale) Boğazı'nda ve İstanbul'da. — Valide Sultân Câmiî'mn açılması. — Comte LesUe'nin sefareti. — Viyana'da Osmanh sefiri.

Köprülü Ahmed Paşa'nın İdaresinin Başlaması

O ZAMAN 26 yaşında bulunan Köprülü Ahmed Paşa, saygıdeğer âlimlerden Osman Efendimden ders görmüştü. Osman Efendi ulemâ arasında, Köprülü hocası unvanından ziyâde, birçok kitaplara yapmış olduğu haşiyelerle ve bu kitapları dâima caminin içinde bulunmak şartıyla

Sultân Setim CSmii'ne vakfetmiş olmasıyla meşhurdur ¹³². Köprülü Mehmed Paşa her ne kadar okuyup yazma bilmezse de ¹³³ maârifin faydalarını takdir ederek oğlunun ilim tahsil etmesini desteklemiş ve ümerânın, vüzerânın başlan fetret hâinden dolayı daimî tehlikede kaldığı zaman oğlunun hayâtını ve mallarını emniyette bulundurmak için ilmiyye mesleğine katılmasını arzu etmişti. Bundan dolayı Köprülü Ahmed Paşa ¹³⁴, müftî ve şöhretli tarihçi Karaçelebî-zâde Abdülazîz Efendi'-ye mülâzım (müderris namzedliği payesi almış ilmiye mansıbı) ' olarak müderrisliğe namzed olmuştu. 16 yaşında iken kadrodaki boşalma sebebiyle tabîi surette Fâtih'in Sekiz Medresesinden (Sâhn Medreseleri) birine tâîin olundu. On sene bu mesleği tâkîb etti. Lâkin bu müddetten sonra meslekdaşları ile arasında meydana gelen bir ihtilâftan dolayı yâhud galib ihtimâl olmak üzere şân hırsı sâikasıyla, ilmîye mansıbına bedel siyâsî vazifeleri tercih etti. Pederinin ölümünden üç sene önce Erzurum valiliğine tâîin edildi. Ertesi sene Şâm vâîisi oldu. Bu memuriyette, kendinden öncekilere senede üç dört yüzbin akçe getiren iki vergiden ¹³⁵ vazgeçmek suretiyle, fukaranın duasına mazhar olduğu gibi, muvaffakiyetle idare etti bir askerî sevkîyâtta dolayı babasının ve Pâdişâh'ın hoş-nûdluk ve takdirini kazandı. 3.000 kişiden müteşekkil olan Şâm, Ta-rablus, Kudüs, Gazze askeri ve Sayda, Safed, Beyrut voyvodalarının hazırlamış oldukları 10.000 kişilik yardımcı kuvvet ile Dürziler üzerine yürüdü. İbşîr Paşa'nın mağlûb olup yaralandığı boğazlarda harbetmekten kaçınarak, sür'atli bir yürüyüşle Cîsr-i Yâkub, Mercül-Uyûn (Kaynaklar Çayın), Kasiye, Reşid isimleri ile mâruf mevkilere yetiştî, ki buralarda can düşmanları olan ve kızûlî bayrak taşıyan Maan-oğulları'ndan akli bayrakları ile tefrik edilen Benî Şihâb'ın sarayları bulunuyordu.

Benî Şihâb firar ederek Maan-oğulları itaat ettiler ve memleketlerini harbin musibetlerinden kurtarmak için rehin göndermekte acele ettiler;

¹³² Tercüme-i hâli, Uşşâkî-zâde'nin mecmuasında 346'dır.

¹³³ Bâzı evrakı kendisinin okuduğu Evliya Çelebî'de defalarca zikredilmiş olduğundan, okuyup yazma bilmediği kat'iyetle belli değildir. (Mütercim)

¹³⁴ Oomte Goes refakatinde Belgrad'a giden Tullio Migh'o'nun Le Fiarticularità deU'tmpere Ottomano (Osmanlı İmparatorluğunun Ahvâl-i Husûsiyesi) unvanlı ve İmparatorluk Kütüphânesi'ne konulmuş olan pek çok şâyân-ı dikkat mektubunda (Târih-f Gayrı DM, No. 544. fi 21 Mart, s. 644) Ahmed Paşa şu şekilde tavsif olunmuştur: «Ahmed Pascha di statura mediocre, di barba nera, di colore bruno, di complessione sanguinea, d'umore gioval, nel parlar molto affabile, si sforza pero d'ostentarsi terribile, e con certi. movîmenti della bocca e degli occhi procura di mostararsi rigoroso e severo; ben e veno che quell'non mostra la suave fisionomia, cerca d'effetuarlo nel'interno essende certo che molto inclina alla profusione del sanguine umano..»

¹³⁵ Deşîşe ve kariye. Köprülü Ahmed Paşa'nın möhürdân Hasan'm Cev&Brtt't-Tevârfı unvanlı eserinden, s. 6.

vâlînin teklifi üzerine Maan ve Şihâb oğullarının bulundukları Sayda, Safed, Beyrut arazîsi Divân-ı Hümâyûn tarafından tâyin edilmiş bir beğlerbeğinin idaresine verildi. Ahmed Paşa'nın Şâm Valiliği henüz bir seneyi bulmamış olduğu halde, seksen yaşma varmış son haddine gelmiş bir istiska illetine tutulmuş olan pederinin endîşe verici hâli kendisinin yanında bulunmasını gerektirdiğinden, bir pâdişâh irâdesi, sür*atle İstanbul'a gelmesini emretti. Zât-ı Şâhâne, sadrâzamla birlikte Edirne'ye gittiği vakit, idarede kaymakam unvanı ile babasına halef oldu. Vazîfeye başlamasının yirmidördüncü günü acilen Edirne'ye davet edilerek pederinin —payitahta gelişinden bir ay sonra ¹³⁶ vukua gçlen— vefatının ertesi. günü, mühr-i hümâyûn kendisine verildi (Ç Rebîülevvel 1072 - 1 Teşrinisani 1661).

İlk icraatından derhâl anlaşıldı ki, şiddetli bir adalet tarafı ve geniş selâhiyetlerinden hiçbir şey terketmemeye azimlidir. Babasının kapıcı-başı unvanından mahrum etmiş olduğu Deli Hafız Hasan, Köprülümün naşı evinin önünden geçerken sevinç gösterisinde bulunduğu için Kıbrıs'a sürüldü. Türkmen Ağası Dal Ahmed, zulümlerinden dolayı îdâm olundu. Şeyhülislâm Bursalı Esîr-zâde Mehmed Efendi —ki onaltı sene önce dârüssaâde ağası Sünbül Ağa'nın gemisinde Venedikliler tarafından esîr edilerek sonra azâd edilmişti— huzûr-ı şahanede ve Köprülü Ahmed Paşa hazır bulunduğu bir sırada, müteveffa sadrâzâmın şiddetli tabiatından ve haksız yere çok kanlar dökmüş olmasından şikâyet etti. Ahmed Paşa müf-tîye:

— «Eğer babam îdâm kararı verdiyse senin fetvan üzerine vermiştir» dedi.

Müftî Efendi:

— «Verdiğim fetvalar zulmünden korktuğumdan dolayıdır» cevâbını vermesi üzerine, sadrâzam:

— «Efendi! Sen hükm-i şerîate vâkîf olduğun hâlde, Hâlik'dan ziyâde mahlûkdan mı korkman lâzım gelirdi?» mukabelesinde bulundu.

Müftî sükût etti. Lâkin bu konuşma azline ve Rodos'a sürgün edilmesine sebep olarak ¹³⁷ makamı Sun'î-zâde (Mehmed Efendi) *ye verildi

¹³⁶ Râşid (c. 1, s. 16), Rebîfflevvel'in yedinci gecesi vefat ettiğini yazar. Abdi (varak: 33) dahî böyle söyler. Osman Efendi-zâde (Hadîkai'OT-Vttaerâ, s. 106) veyahut onun müstensihî 7 rakamını 1 olarak değiştirip, bu suretle 6 rakamı da 2 olarak değişmiştir. Bundan dolayıdır ki. Rycat (s. 113) 19 Ekim (tarz-t cedid: 29) târihini vefat günü olarak gösterir. (Hammer'in Hadlkatın-Vfae-rft'ya isnâd ettiği hatânın yorumlaraş şekli anlaşılıyor. Esas ihtilâf Köprülü Mehmed Paga'nın vefatını Râşid ile Abdi'nin Rebtflevvel'in 7. gecesi, Hadîka'nın 2. günü diye gostennelerindedir. Her ficişi de aynı derecede muhtemeldir. Mütercim)

¹³⁷ Nasûhpâşa-zâde, târihini yazarken 1060 (1669) senesinde henüz orada yağıyordu. Zttbde, s. 154. Tercöme-i hâli Uşşâkl-zâde'de 379 numaradadır.

138.

Fetva üzerine verilen ilk îdâm cezası Rodos metropolitliğinde bulunmuş ve sonradan ihtida etmiş (müslüman olmuş) olan bir Rûm'a isabet etti. Bu adam, saray tavâşîlerinden biriyle beraber kürek mahkûmu iken onunla dostluk peyda etmiş ve sonraları tavâşî kendisine bir görev verilmesine yardımcı olmuştu. Bir gün Fenerli bir Rum kadınının evine gitmiş olduğu halde, bir minder üzerinde, Moldavya Prensini bir memurunun bırakmış olduğu cüzdanı ele geçirdi ki, bu cüzdan, Moldavya Prensi Leopold tarafından gönderilen 100.000 altının alındığına dâir Aynaroz ruhbanı tarafından yazılmış bir mektubu da içinde bulunduruyordu. Dönme, mektubu, defterdar bulunan —hakîkten «mâliye sülûğü» vasfına şâyân— Mo-ralı'ya götürmüş ve Aynaroz papazları 100.000 altını teslim etmeye mecbur olmuşlardı. O zamanın sadrâzamı Dervîş Mehmed Paşa, bu kadar mühim bir hizmete mükâfâten, muhbire kapıcı-başılık vermiş ve hattâ onu bütün kapıcı-başılardan önde tutmuştu. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadâretinde mühtedî, irtikâbla suçladığı iki kadıyı îdâma mahkûm ettirmiş ve bunların malından 30.000 guruşu cebine indirmişti. İki kadıdan birinin kardeşi, kapıcı-başının hilesini isbâta muvaffak olduğundan, başı kesildi.

Kemeny'nin Ölümü

Macaristan ve Transilvanya işlerine, Venedik'le muharebenin devamına, Almanya ile gündün güne kaçınılmaz hâle gelen muharebeye gelince, Köprülü Ahmed Paşa tamâmiyle babasının siyâsetini tâkîb etti. Mehmed Paşa on gün önce, ömrünün sona yaklaştığını hissederek, İmparatorun mukîm elçisi Reninger'i nezdine davet ederek, oğlu hazır iken kat'î surette beyân etmişti ki, Osmanlı Devleti, İmparator'un Transilvanya prensi seçilmesine karışmasına asla cevaz vermeyerek, Osmanlı askeri bu eyâletten çekilmeyecek, Dî-vân-ı Hümâyûn tarafından Transilvanya prensi olarak —rakibi Ke-meny'nin yerine— yalnız Apafy tasdik olunacaktır. Binâenaleyh Si-listre Vâlîsi Alî Paşa ile Kının Hânı, Transilvanya seferine devam ederek Apafy'nin prenslik dâvasına müzahir olmak için emir aldılar. Budin Vâlîsi tsmâil Paşa Hatzeg vadisini ateş ve kana garkederek (Temmuz 1661) Szasvaros ve Szasszebes nâmındaki Sakson köylerini kül yığını hâline çevirmişti. Basarabya Tatarları Alvincz mevkiine kadar yürümüş oldukları

¹³⁸ Tercüme-i hâli Uşşâkî-zâde'de ISLİnd.

halde, Kemeny birdenbire Szamos kenarlarına ve oradan Negerfalva'ya çekildi. Tatarlar bunu sür*atle tâkîb ettiler ve Emperfoe yaylalarını sağlarında bırakarak Nagy Banya'da yetiştiler; ve Domahida'ya birkaç bin esîr ve pekçok hayvan getirdiler.

Alî Paşa, askerin geri kalanı ile av kuşları gibi sūfatle ileri hareket eden Tatarların izini tâkîb ediyordu. Macaristan hududunu geçerek Nyalabvar yakınında. Ugocz palatinliğinde ve Huzt'a bir mil mesafede ordu kurdu. Kemeny'yi harbe icbar edemediğinden, Hüseyin Paşa'yı elçi sıfatı ile HuzVa gönderdi: Hüseyin t»aşa kumandanın emri ile kurşuna dizildi. Alî Paşa, elçisinin kurşuna dizilmesinden dolayı, Marmarosch palatinliğini tahrîb ederek intikam aldı. Ondan sonra Transilvanya'ya dönüp Bethlen ve Des arasında ordu kurarak Maros-Vasarhely'ye kadar Maros sahilleri boyunca uzanan mıntıkayı baştanbaşa hasara uğrattı. Yüzlerce köy yakıldı, erkekler öldürüldü, kadınlar ve çocuklar esîr edildi. Alî Paşa, Maros-Vasarhely'deki ordugâhından Transilvanya Prenslığı'ni Étienne Pet-kfye teklif etti. Onun çekimser davranması üzerine Maros ve Ud-warhely nâmlanndaki Sziklia şehirlerini ¹³⁹ yaktı; ondan sonra Michel Apafy ismindeki Transilvanya asilzadesine prens unvanını verdi. Bu adam, Kırım Tatarları elindeki uzun süreli esareti ile, o derece düşmüştü ki, Osmanlı tabiiyyetinin kendisine lâyük bulmuş olduğu demir boyunduruğu kabul etti. Apafy'nin voyvodalık alâmeti olarak kaftan ve topuz aldığı gün, İmparatorun askeri ile Klausenburg'a kadar ilerlemiş olan Kemeny, yeniden Macaristan'a çekildi.

Alî Paşa, Udwarhely ordugâhım terketmeksizin. Sziklia'nın Sza-si, Kesd, Orbai, Csik şehirlerine yeni prens için sadâkat yemini etmelerini teklif etti (17-19 Ekim 1661). Bu beldeler, mevsimin ilerlemiş olmasına güvenerek çekimserlik gösterdiler: Csik şehri zâten yaylaların teşkil etmekte olduğu tabîî şedde güveniyordu. Budin Valisi İsmâil Paşa, sağ cenahı Türk ve sol cenahı Tatar süvarilerinden oluşan bir ordu ile derhâl o şehrin üzerine yürüdü. Ne yıkılıp güzergâhlara konulan ağaçlar, ne Csik önünde yapılan istihkâmlar, ne de arka tarafı muhafaza etmekte olan yaylalar demir ve ateşe karşı mâni olamadı. Sükûnet içinde bulunan köyler duman bulutları içinde kayboldu ve Petki güçlkle ormanlara kaçabildi ¹⁴⁰. Her tarafta

¹³⁹ Bethlen, s. 80- Alinyazısı gereği olarak, zamanının her türlü müzâkerelerine ve seferlerine karışmış bulunan seyyah Evliya, bu Transilvanya seferinde de bulunmuş ve Theiss kenarına kadar gelmiştir. Kaşo (Kaschau) yükseltilerine kadar Hateeg vadisinin birbirini müteâkib nasıl istîla edildiklerini, daha sonra TransilvaDya'ya ve özellikle Sas (Sas Macaî) tâbir ettiği Sc-hassburg'a ve Fogaras'a kadar Sziklia şehirlerine yapılan akınları geniş tafsîlâtla anlatır.

¹⁴⁰ Betiden, I, m, s. 35.

insanların canlan pâmâl oldu; korkunç ve olduk-

ça merhamet uyandırıcı manzara! ¹⁴¹. Alî Paşa Szamos kenarlarından Maros kenarlarına ilerlemiş olduğu gibi, daha sonra Udwarhely'-nin kâin bulunduğu Büyük Kukel kenarlarından Alt'a doğru ve Fo-garas istikametinde yürüdü ve nihayet Kukel kenarlarına geldi. Şehrin teslîmini teklif etmişse de, bu teklifi uzun bir muhasara ile pekiştirecek durumda olmadığından, Alt ve Scheuern köprülerini yakarak Hermanstadt üzerine yürüdü (20 Kasım 1661). Hermanstadt'-tan, Sakson şehirlerini harb masraflarının yarısını vermeye mecbur tutarak, üzerlerine 250.000 ekü (guruş) vergi tarhetti: Kisselik millet meclisini davet ederek, bu mecliste prens yemîn etti; meclis de prence ta'zîmât beyânında bulunmakla beraber, Szathmâr nahiyesinin Grosswardein'a tabî olmasına muvafakat etti. Alî Paşa, İbrâ-hîm Paşa kumandasında Prens'e 2.000 Türk ve onsekiz bölük Eflâk askeri bırakarak, ordusunun geri kalanım Tamışvar (Temeswar)'a götürdü.

Kemeny, en sâdık taraftarlarından yedi kişinin, yâni iki Haller, iki Bethlen ile Etienne Petki, Deniz Banffy, Jean Szentpaly*'nin tekliflerine aykırı olarak, ertesi senenin başında Apafy'nin ikametgâhı olan Megyes üzerine son bir sefere teşebbüs etmekte ısrar etti (3 Ocak 1662). Apafy, Alî Paşa'dan yardım istedi; yardımına gelen Ya-nova sancak-beği Küçük Mehmed ve 2.000 süvari ile Schaesburg*a kapandı ¹⁴². Kemeny, az bir mesafedeki Tejergyhaz'da ve Alaman yardımcı askerleri Segesd yakınında Valkany-Zentpaly'de yerleşmişlerdi. Bu aralık Küçük Mehmed Megyes'ten çıkıp Schaesburg üzerine yürüdü. Kemeny ve yardımcıları tehlikeyi hissederek ya derhâl Küçük Mehmed'in üzerine hücum etmek veyahut Macaristan'a çekilmek lâzım geleceğini düşünüyorlardı. Pierre Huszar alenen söylüyordu ki, Küçük Mehmed, Schaesburg*a ne kadar cesaretle girmişse, yine o suretle çıkacaktır (23 Ocak 1662). Kimse inanmak istemezken ögle vakti Türk süvarileri görüldü. Küçük Mehmed Scha-esburg'tan çıkmış, metîn bir tarzda Hetour üzerine yürüyordu. İlk taarruzunda Alaman ve Hırvat yardımcılarını ric*at ettirdi. Radak, piyade ile ormanlara kaçtı. Müteakiben süvariler de bu misâle uydular. Kemeny, atların ayaklan altında kalarak ömrünü tamamladı ve bu suretle Transilvanya'da hüküm sürmek

¹⁴¹ «Stupra coedibus, coedes stupris intermixtas; miseremini, o miseremini, lec-tores!» Bethlen, s. 35.

¹⁴² Evliya, Hüseyin'in Slyâvuş Paşa'nın kardegi olduğunu söyler ki, bu da söylediğimiz Cifra Hasan'dan başkası değildir; «küçük» kelimesi «cifra»ya tahrif edilmiştir.

dâvasını kaybetti ¹⁴³. Birbuçuk sene evvel de Rakoczy, Kement gibi Osmanlılar'ın üstün kuvvetleri ile uğraşmak isteyerek, hükümet hırsının kurbânı olmuştu.

Pâdişâhın İstanbul'a Dönüşü

Pâdişâh'ın ve sadrâzâmın Edirne'de geçirmiş oldukları bu kış esnasında büyük memurlar arasında bâzı değişiklikler olduğu gibi, îbşîr Paşa'nın tezkirecisi olup uzun bir sürgünden sonra İstanbul'a gelmeye cür*et etmiş olan Mehmed Efendi îdâm edildi. Hakikatte sadrâzam, Mehmed Efendi'nin takibine reîs Şâmî-zâde kadar ehemmiyet vermemişti, bu adam Şâmî-zâde'nin garazına uğramıştı.

İlkbahar başında zât-ı şâhâne tekrar İstanbul'a gitti. Çatalca'da iki gün durmayı gerektiren av, gerektiğince keyif verici olmadığından, bostancı-başı, sultânın huzurunu sağlayıcı şeyleri tedârikte kusur etmiş olduğundan memuriyetini kaybetti. Tamâ'kârhkla suçlanan ¹⁴⁴ müftî Sun'î-zâde azledildi ve yerine Minkaârî-zâde ¹⁴⁵ getirildi. Mısır Valisi İbrahim Paşa, mâliyede ıslâhat yapmış olmasından dolayı kendisinin husûmetine uğramış olan şeyhü'l-beled Ahmed Beğ*i öldürterek başını İstanbul'a gönderdi. Ahmed Beğ'in çıkarılmasını sağlamış olduğu bir pâdişâh irâdesi, bundan böyle hiçbir Arab'ın yedi ocak yerli askerine yazûmamasını, dullara ve yetimlere müvâsat (dul ve yetimlere verilen maaş) maaşı tahsis edilmemesini, o gün için tahsis edilmiş bulunanların 10 akçeden 3 akçeye, 8'den 2'ye, 6'dan 1'e indirilmesini âmir olduğu gibi, birikmiş olanları ve diğer maaşları önün tensibine bırakıyordu ¹⁴⁶. işte bu muamele vâ-lînin şikâyetini celbetmiş ve Ahmed Beğ kendisine verilen malların senelik hesabını vereceğine dâir Köprülü Mehmed Paşa'ya karşı ettiği taahhüdünü yerine getirmediği için, idamına dâir hatt-ı hümayûn almak kolay olmuştu. Kendisini tehdîd eden tehlikeli durumdan vâ-lînin hademesinden biri marifetiyle haberdâr olarak îb-râhîm Paşa'nın huzuruna gitmekten imtina etmek suretiyle yakasını kurtarabilmişse de, Kurbân Bayramı münâsebetiyle tebrik için gitmek

¹⁴³ Öpere di Raimondo Montecoccoll corrette, accreschte ed Urastrate da Giu-seppe Grassl, Torino. 1821, II, s. 27.

¹⁴⁴ Bu suçlamayı te'yliden Uşşâkî-zâde, 191 numarada dercettiği tercüme-i hâlinde hikâye eder ki, bir gün Sun'î-zâde, Uşşâkî-zade'nin büyük-pederinde iken. fağfûrî bir kaseyi o kadar ısrarla talep etmiştir ki, sahibi nihayet kâseyi kırmıştır. (Riftîd, azline sebep hiffeti olduğunu yazıyor, s. 25. Lâkin Râşid, Naîmâ gibi tahkîkci değildir. Mütercim)

¹⁴⁵ Uşşâkî-zâde'de, 406 numarada tercüme-i hâline bakınız.

¹⁴⁶ Yûsuf'un oğlunun târihine, s. 152.

zorunda kaldı. Kendisi ve maiyyeti yakalanarak paşanın adamları tarafından îdâm edildiler (27 Temmuz 1662 - 10 Zilhicce 1072). İşte bu vâlî, Kaahire'de kadem-i (hazret-i) Peygamberî'nin nişanesi bulunan kapıda bir cami yaptırmıştır.

Kıbrıs'ta Lefkoşe Vâlîsi «Sarhoş» lâkabıyla adlandırılan İbrahim Paşa, bir ramazan gecesı, bir miktar âsî askerın iltica etmiş olduğu camii ansızın kuşatarak, âsîlerden 200*ünü îdâm etmiş ve başlarını İstanbul'a göndermişti. Diyârbekir Vâlîsi de isyan eden ve «Üftâde-livâ» yâni «devrilmiş sancak» nâmını alan âsîlere karşı aynı şekilde davrandı. Arab emîri Alî Haris, emniyetsizlik göstermeyerek İstanbul'a gelmiş olduğu hâlde başı kesildi. İstanbul'da saklanmakta olduğu halde, bu defa kapandığı yer keşfedilen, Şihâb ailesine mensub bir Dürzi prensi dahî keza îdâm olundu. Şâm defterdarı Potur Alî de, yaptığı irtikâblann cezası olmak üzere, öldürüldü. Eskişehir sancak-beğinin eşkıya olarak kabul ettiğı 80 kişinin Alay Köşkü Önünde başları düşürüldü. Hâmid, Aydın, Manisa san-cak-beğleri İstanbul'a çağrılarak livaları dâhilinde türeyen eşkıyayı tenkil etmemiş oldukları için şiddetle azarlandıktan sonra cellâda teslim olundular. Çankırı sancak-beğı, o taraflarda isyan eden ve tenkili kendisine emredilmiş bulunan bir şahsa mağlûb olmuş ve bu mağlûbiyetin neticesi olarak bütün Çankırı ve Medreni tarafları hasara uğramıştı. Sadrâzam bu karışıklıkların bertaraf edilmesini, eskiden kapdân-paşalıkta bulunup Köprülü'nün gazabından korkarak Venedik'e iltica etmiş ve affedileceğı vaadi üzerine bu defa İstanbul'a gelmiş olan, Bıyıklı Mehmed Paşa'ya havale etti. Mehmed Paşa, o mintıkayı eşkıyadan temizledikten sonra, mükâfat olarak Rumeli valiliğine ve yakında açılacak sefer için Cattaro, Sebenico, Spa-latro yollarını tâmîre memur oldu.

Eski sadrâzam Melek Ahmed Paşa taundan vefat ederek, mansıbı olan Bosna Valiliğı Poschega (Bozga), Zwornik (tzvornik), Ban-yaluka (Benaluka), Heluni (Ehlona) sancakları ile serdâr Alî Paşa'ya verildi ¹⁴⁷. Midilli'de bir filoya kumanda etmekte olan kap-dân Tellâk Mustafa, sadrâzam Köprülü Mehmed Paşa'mn vefatından dolayı sevinç gösterisinde bulunduğu için, kapıcı-başu Deli Hafız gibi îdâm olundu. Bu suretle Mehmed Paşa, en kindar

¹⁴⁷ Melek Ahmed Paşa, 1072 cemâziyelâhiresinde Belgrad'da iken hatt-ı hümayûn ile İstanbul'a davet olunmuş, 1072 Şâbânı ortasında İstanbul'a gelerek Pâdişâh'ın halası Fatma Sultân ile izdivaç etmek üzere divân-ı hümayûna memur olarak müteakiben izdivaç eylemiş, 1073 başında divân-ı hümayûna memur, yâni Kubbealtı vüzerâstından olduğu halde, İstanbul'da vefat etmiştir. Evliya Çelebi, c. 6. s. 103, 136, 137. Râşid, c. 1, s. 34. Şu halde Bosna valiliğı daha evvel verilmiş olmak gerekir. «Eyyâm-ı cevânide gâv-endâm (öküz gibi iri cüsseli şişman) olmağın huddâm-ı enderûn! miyânında Malak Ahmed lâkabı ile benflm idi; giderek Melek Ahmed dimekle şöhret buldı.» Hadtkı, s. 93. Fatma Sultan'dan önceki zevcesi olan Kaya Sultan, kendisinden birkaç sene evvel vefat etmişti. (Mütercim)

düşmanlarından mezarında dahî intikam almış oluyordu. Bağdâd Vâîsi Mur-taza Paşa, Girit'te gitmekle görevlendirildiği hâlde, yolda Musul ve Diyârbekir ağalarını tahrike kalkıştı. Onlar kendisine ya Girit'e gitmek, yahut derviş kıyafeti ile kaçmak yollarını gösterdiler. Tâkîb edildiğini görerek Fırat'a atılıp, haylî müşkilât ile îmâdiye Kürd Beği Seyid Hân-oğlu'na sığındı. İmamını affını talep etmek üzere İstanbul'a gönderdiyse de, imâm îdâm edilerek kapıcılar kâhyası, Murtaza Paşa'nın katline dâir bir hatt-ı hümayûn ile —eskiden sadrâzam kâhyalığında bulunmuş olan— Diyârbekir beğlerbeğisi Mehmed Paşa'ya ¹⁴⁸ gönderildi. Seyid Hân, Diyârbekir Vâîf-sinin îmâdiye üzerine yürümekte olduğunu öğrenince Murtaza Paşa'yı, iki milyon akçe ile teslim etti. Murtaza Paşa'nın ve iki beğin başları İstanbul'a gönderildi, fakat paranın pek küçük bir kısmı hazîneye kaldı.

Gürcistan'da Çıldır Vâîsi Seferpaşa-zâde Rüstem ile Gürcî beğ-leri arasında münazaa çıkmıştı. Diğer taraftan da Erzurum Vâîsi Mustafa Paşa Rüstem'i kendisine iftira atmış olmakla suçluyordu. Rüstem îdâma mahkûm edildi ve Mustafa Paşa ile kapıcı-başı Selîm Ağa bu hükmü uygulamakla görevlendirildiler. Kapıcı-başı ise vazifesini tamamlayıp İstanbul'a döndüğünde makamını kaybederek, bir sene Boğaziçi*ndeki Hisar'da ve bir sene de sarayın iki kapısı arasındaki cellâda mahsûs ikametgâhda hapsedildi.

Karadeniz'de Kazak kayıkları görülmekte olduğuna dâir Kırım Hânı tarafından verilen malûmat üzerine bahriye kumandanlarından Alâiye sancak-beği Deli Mütevellî Mehmed 10 kadirga ile o taraflara yelken açtığı gibi, Memipaşa-zâde de 20 gemi ile Akdeniz'e çıktı.

Köprülü Ahmed Paşa'nın uyguladığı idamların içinde, hükûmete karşı hıyanet ve hiç olmazsa nüfuzu kötüye kullanma gibi bir sebebe dayanmayanlar bulunmamakla beraber, yeni sadrâzamanın da pederinin yolundan giderek bu suretle idareye başlaması, başlangıçta, Valide Sultân'a ve onun sırdaşı ve müşaviri olan Şâmî-zâde*-ye hoş görünmedi. İki de, Köprülü Mehmed Paşa'da tahammül etmiş oldukları hududsuz iktidarın genç oğluna geçmesini fena bir gözle görüyor gibi göründüler. Lâkin Valide Sultân ile kızlar-ağa-sının sadrâzama düşmanlıklarının sebebi, emretmiş olduğu idamlardan ziyâde, kendi adamları olan defterdar Hüseyin Paşa'nın Köprülü Ahmed Paşa tarafından azledilerek yerine sadrâzamanın adam-

¹⁴⁸ Rycaut. s. 119. Tullio Miglio bu paşa hakkında şöyle der: cMohamet pascha di Aleppo, che puno tutto oppresso il Veziro, fu gia Maggiordomo del defonto Veziro, il prindpal motare di questa guerra (1664)

larından cebeci-başı Ahmed Ağa'nın tâyin edilmesi idi. Onlar da sadrâzâmın, sağ kolu ve mahremi olan kâhyasını Diyârbekir Valiliğine tâyin ettirip uzaklaşmaya mecbur etmekle intikam aldılar. Bundan başka Pâdişâh'm, bizzat hükümet dizginlerini eline almasının daha iyi olacağı ikna etmeye çalıştılar. Pâdişâh, ihtiyar Köprülümün sadrazamlığa gelmesinden beri ve onun Kale-i Sultaniye (Çanakkale)'de bulunduğu sırada, yalnızca bir defa olmak üzere, siyâsî bir kudret parıltısı göstermişti (1657/1067). Bir cuma günü atla tebdîlen gezerken, Cuma namazı zamanı Gül Camii civarında bulunarak, namaz kılmak için camie girmişti. Hatîb, Pâdişâh'ı tanıyarak mihrâbda «Yâ Dâvûd ...bil-adl» âyet-i kerîmesini okudu. Sultân IV. Mehmed, âyet-i kerîmenin mânâsına vâkîf olduğundan, namazdan sonra çuhadar vâsitasıyla hatîbden: — «Bir şikâyet var mı?» diye sordu.

Hatîb, kendisine ayrılmış olan hâne harab olduğu halde, mütevellinin tâmîr hususunda ihmâl gösterdiğini söylemesi üzerine Pâdişâh, evkaaf nâzın olan dârüssaâde ağasına tenbîh ile hatibin hanesini tâmîr ettirdi ¹⁴⁹.

Şimdi vakıalarını yazmakta olduğumuz zamanda, Valide Sultân ile kızlarağası, Köprülü Ahmed Paşa'yı azlettirmek değilse bile se-lâhiyetini tahdîd maksadı ile Pâdişâh'ı, bu güne kadar yaptığı gibi dâima ata binip av ile meşgul olmak yerine, her gün birkaç saat Alay KÖşkü'nde bulunmaya razı ettiler. Bu köşk «Kapı»ya, yâni, sadrâzam sarayına gidecek yol üzerinde bulunduğundan, IV. Mehmed o saraya girip çıkanların hepsim köşkten görebilirdi. Yabancılar, yahut işleri kendilerinin sadrâzam dâiresinde bulunmalarına ihtiyaç gösterecek kadar mühim olmadığını zannedeceği adamlar gözüne ilişecek olursa, bunlar ve ziyaretlerinin sebepleri hakkında sadrâzâmdan malûmat istemek üzere memur gönderirdi. Bir sabah, kırmızı kalpak ve sarı ayakkabı giymiş birtakım Hristiyanlar'ın Ka-pı'ya doğru gitmekte olduğunu gördü. Elbise teşrifatı iktizâsınca Hristiyanlar'ın böyle giyinmeleri yasaktı, fakat bir zamandan beri bu yasak tamâmiyle uygulanmaz olmuştu. Pâdişâh, buna ziyâde öfkelenerek subaşıyı (zabita müdürünü) çağırttı ve hemen Kapı'ya giderek usûle aykırı hareket eden bu adamları tutturup, kendilerini döğdükten sonra baş açık yalın ayak evlerine göndermesini emretti. Subaşı vazifesini noktası noktasına îfâ etti: Boğdan ve Eflâk prensinin kapı kâhyasını yere yatırıp döğdü ve ondan sonra yalın ayak ve baş açık olarak hanesine dönmeye mecbur etti. Hristiyan-ların kırmızı kalpak ve sarı ayakkabı ve yeniçerilerin ipekli serpuş ve hançer

¹⁴⁹ Bu fıkra, mehazı olan Naîmâ'ya müracaatla (c. 4, s. 2JM) yazıldı. (Mütercim)

kullanmalarına mâni olan usûl, îdâm cezası ile yenilendi ve pekiştirildi. Zât-ı şâhâne bütün şehirde câsûs ve bekçi dolaştırmakla iktifa etmedi; bu kadar mühim olan bir memnûiyetin muhafazasına nezâret etmek üzere kıyafet değiştirerek görevliler arasına karışıp şehir sokaklarını bizzat dolaştı. Gezintileri sırasında bir Ermeni güveyine rastladı ki, eski bir imtiyaza istinaden izdivaç günü sarı ayakkabı kullanabilmeye kendisini me'zûn farzetmîşti

evlilik döşeği yerine, derhâl kabire atıldı ¹⁵⁰. Bu şiddet birkaç gün devam etti; sonra nizâm yine uykuda bırakıldı ve Pâ-dişâh'ın bir an için eline aldığı icrâât bundan ibaret kaldı.

Kendisini mahvetmeye azmetmiş düşmanlar arasında kalmış bulunan Köprülü Ahmed Paşa, Valide Sultân'ı kendi tarafına çekebilmek için, onun mahremi olan Şâmî-zâde'yi iltifata boğdu ve ona hürmet gösterdi. Her hususta onunla müzâkere eder ve onun fikrine göre hareket ederdi. Bu mâhirâne idare sayesinde kızlar-ağası Solak Mehmed Ağa'yı Mısır'a uzaklaştırmaya muvaffak olarak, yerine başkapı gulâmı tâ'yîn edildi. Bununla beraber Valide Sultân hiçbir suretle sükûn bulamadı. Müteakiben halk arasından bir söz yayıldı ki, Köprülü Mehmed ve Ahmed Paşalar için Pâdişâh'a büyü yapmış olan sadrâzâmın validesi, Valide Sultân üzerindeki nüfuzunu tamamen kaybetmiştir. Bununla beraber Ahmed Paşa, elinden geldiği kadar Valide Sultân'ın emirlerine itaat etmeyecek kadar mahir idi.

Mutaasabların bayraktan ve Hrîstiyânlar'ın alenî düşmanı olan Şeyh Vâni'ye hoş görünmek için, şiddetli bir yangında alevlere yem olmuş ve yeniden inşâsiye uğraşılmakta olan bütün Rum kiliselerini tahrîb ettirmeye ve bu inşâatta çalışan ameleyi hapsettirmeye mecbur'oldu ¹⁵¹.

Valide Sultân, yaptırmakta olduğu camiin inşâatında gevşeklik görerek —son olarak Akdeniz (Çanakkale) Boğazı'ndaki kaleleri inşâ etmiş bulunan— mîmâr-başidan sebebini sordu. Mîmâr-başı, en mahir amelenin Rum kiliseleri inşâatında bulunmalarından dolayı sadrâzâmın emri üe hapsedilmiş olduklarını, Özür olarak beyân etti. Ahmed Paşa, Valide Sultân'ın müracaatı üzerine, amelenin derhâl bedelsiz olarak tahliyesinde hiçbir müşkilât çıkarmadı. Lâkin bu türlü müracaatlara sebep olan mîmâr-başına kızdı. Bu bedbaht îdâm edildi ve malları müsadere olundu, ki takriben —herbiri 500 guruş olmak üzere— 2.000 keseyi buluyordu. Bu

¹⁵⁰ Bu fıkranın mehaızı Rycout'un târihidir (s. 117). Bizim tarihlerde böyle J>ir-şey zikredilmiyor, mübalağa olsa gerektir. (Mütercim)

¹⁵¹ Reninger'in 15 Mayıs 1662 târihti raporu.

adam o mîmâr-ba-şıdır ki, bir gün boğazda ameleden birini dayak altında Öldürmüş ve paşanın azarlamasına mukaabil «Böyle iktizâ eder» demekle yetinmişti. Müverrih Nasûhpaşa-zâde, onun idamından (15 Mayıs 1662) bahsederken» o da:

— «O mahalde böyle iktizâ eyledi» diyor.

Venedik'le Müzakereler

Macaristan aleyhine yapılan hazırlıklar, Venedik'i yeni sulh tekliflerinde bulunmak zorunda bıraktı. Kandiye'den firar etmiş ve Venedik ordusuna gelmiş, daha sonra kendisinin bu hareketinin ancak düşmanın kuvvetini tahkik maksadına dayandığı bahanesi ile korkarak karşiki arazîye ve oradan İstanbul'a dönmüş olan Bakî Beğ, Ballarino vâsıtasıyla ilk müzâkerelere başladı. Türkler Yeni Kan-diye kalesini yıkmak, Kandiye ve Suda arazîsini iade etmek istiyorlardı; fakat kaybetmiş oldukları Suda'ya mukabil, Pâdişâh için senelik bir hediye ve Kandiye'de bir vergi muhassih konulması hakkını istiyorlardı. Venedik Senatosu bu tekliflere cevaben: Ele geçi-rilemez bir mevkide bulunmakla meşhur olan Suda kalesinin teslim edilemeyeceğini, eğer Kandiye'de bir vergi muhassih bulundurulmasında ısrar edilirse, hiç olmazsa Hanya'da da bir Venedik konsolosu bulunmasına müsâade edilmesi gerekeceğini, senelik verginin 25.000 guruşu ve Pâdişâh için talep edilen hediye'nin 300.000 gu-ruşu geçmemesi iktizâ edeceğini bildirdi. İstanköy civarında bir deniz muharebesi vuku buldu ve bunda Venedik donanmasının Mısır donanmasından dört gemi ile yirmisekiz kayığı batırmış olduğuna dâir ¹⁵² alman haber müzâkerelerin kesilmesine sebep oldu (30 Eylül 1662).

Venedik'in görüşmeye memur ettiği, İstanbul'da bulunan ve tam bir hürriyete mâlik bulunsın Ballarino, bir aralık —yedi seneden beri Edirne'de mahbus olup bilâhare orada Ölen— elçi Capello'nun hâline uğramak tehlikesi ile tehdîd olundu ¹⁵³.

¹⁵² Brusoni, c. 2, kitab: XIX, s. 111. Rycaut. s. 122. Divân tercümanı Paul Omero'nun rûznâmesi. Lacroiz'nin Hitnât'ında (c. 2) bu hâdiseden söz edilmediği gibi, târihler de karıştırılmıştır. Çünkü s. 229'da 19 Mayıs 1662'de Köprülü Mehmed Pasa henüz sadrâzam olarak gösteriliyor. Halbuki Mehmed Pasa, 16 Ekim 1661 târihinde vefat etmişti.

¹⁵³ Rycaut. s. 123 ve 124; Ballarino'nun tehlikeli vaziyette bulunduğu dair Dr. Nicolas Contarînl'ye mektubu.

İngiltere, Fransa, Transilvanya Ve Avusturya Memurlarıyla Diplomatik Müzakereler

İngiliz elçisi Winchelsoa, Britanya ile akdedilmiş olan kapitülasyonun yenilenmesine ¹⁵⁴ ve Mora vâli'si ile Atina'da yapılan anlaşmaya, İngiliz gemilerinin hiçbir muayeneye tâbi tutulmayacağına dâir bir madde ilâve ettirmeye muvaffak oldu. Ancak odun almak üzere bir İngiliz gemisinden Mora'ya çıkmış olduklarında, Türklerle kavga çıkararak içlerinden birkaçını Öldürmüş bulunan tayfanın bu münazaası araya fîrdi. Bu münazaa, İzmir'in bir bahçesinde vukua gelerek, sarhoş bir kısım asker İngiliz tacirlerinden birkaçını döğmek derecesine varmış ve İngiliz elçisinin ne kadar müş-kil bir durumda kalacağını anlatmıştı. Haleb valisinin yine bu millettten diğer tacirler hakkında uyguladığı tahkir edici muamele dahî, sefirin açmak niyetinde olduğu diğer müzâkerelere mâni oldu.

Du Pressoir ve Fontaüie isminde iki Fransız memuru Roboli'ye yazılmış kralın bir mektubunu hamilen, bu sırada payitahta çıka-geldiler. Sadrâzama ve zât-ı şahaneye yazılmış olan diğer yazılar da M. de La Haye'in uğramış olduğu muameleden dolayı tarziye talebine ve La Haye'e halef olmak üzere tâyin edilen oğlunun Dîvân-ı Hümâyûn'ca iyi kabul olur.up olunmayacağının sorulmasına dâir idi. Sadrâzam, kapitülâsyonlar mucibince yeni sefirin kabul olunacağı cevâbını verdi ¹⁵⁵.

Transilvanya yeni prensi Apafy, manyalarından Jean Datzö vâsıtası ile, Küçük Mehmed Paşa'nın tahkirlerinden şikâyet ediyordu. Kendisine konulan pek ağır verginin indirilmesini; ve Transil-vanya'dan alınan arazî parçalarının geri verilmesini de istiyordu. İki hududun tahdidine dâir olan mesele için Gabriel Haller nâmında bir şahıs, Tamışvar valisi nezdinde müzâkerelerde bulunmakla görevlendirildi ¹⁵⁶. Diğer taraftan Apafy, bu konuda İngiliz elçisi Winc-helsea'mn müdâhalesini istedi; fakat bunun faydası olmadı; çünkü Dîvân-ı Hümâyûn'un Transilvanya'yı bir paşalık hâline getirmeyi ciddî olarak düşünmesi zamanı gelmişti. Zâten Avusturya İmparatorluk sarayının göstermiş olduğu husûmet tarzı, muharebeyi her an daha muhakkak bir hâle getirmekteydi.

Köprülü Ahmed Paşa, sadâret makamına geldikten ve Kemeny'-nin vefatından sonra, kendisinin memuriyetine ve Apafy'nin nasbe-dildiğine

¹⁵⁴ Reninger'in ve Panayott'ın raporları.

¹⁵⁵ Bu dört kâğıt Rycaut'da dercedümiştir, s. 226 ve 227.

¹⁵⁶ Bethlen, Şerh, c. 2, s. 148. Ryeaut, s. 121. Apafy'nin Koczard ordugâhından 25 Eylül 1662 tarihli mektubu.

dâir D k de Sagan'a mal umat vermişti ¹⁵⁷. İsmail Paşa da, Apafy'nin nasbim D k'e haber vermek için Al   avuş'u göndermişti ¹⁵⁸; İstanbul'da namuslu İstiryalı Simon Reninger ¹⁵⁹, Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında sulhu muhafaza için elinden geldiği kadar çalıştı. Müşaviri Beris, Viyana kabinesi tarafından Pâdişâh ile bir ön protokol yapmak m zakeresiyle görevlendirildi. Sadrâzam, yazılı bir cev bta ¹⁶⁰, Transilvanya'nın Osmanlı memleketlerinin bir parçası olduğunu beyân ederek ¹⁶¹ Beris'i, hududa ser-d r olan ve teklif edilen anlaşma şeklini icâb ederse kabule mezun bulunan Al  Paşa'ya gönderdi. Lâkin Al  Paşa Beris'i dinlemekten imtina etti:

  «Bu elçinin Tamışvar*da ne işi var? İstanbul'a, hattâ Viya-na'ya geri dönebilir; Wardeift'ı bile müdâfaa edememiş olan İmparatorundan asla korkulmaz» diyordu ¹⁶².

Bunun  zerine Reninger, Viyana'dan bir sulh ahidnâmesi alarak (19 Temmuz 1662) kabul edilmesini sadr zamd n rica etti. Bu husus, Dîvân-ı Hümâyûn'da ve sadrazam, müftî, re s lk tt b, kâhya beğ ile yeniçeri ağasından mürekkeb gizli bir mecliste görüşüldü. Osmanlı Devleti, ne Transilvanya Prensi'ni seçme hakkında vazgeçmek, ne Heyd kler'i salıvermek, ne de İmparator tarafından defalarca talep olunan Szekehyd'i bırakmak istedi. Tamışvar Vâlîsi Al  Paşa, Szekehyd'in eskiden Wardein kumandanı Rhedei'a  it bulunmuş olduğunu, Erlau'nun zabtmd n beri Karoly'nin bir Türk malik nesi olup Kallo'nun da aynı durumda bulunduğunu, War-dein'in h r olan Heyd kler'inin kaleye  it olduklarını Dîvân-ı H -m y n'a bildirdi. Bundan dolayı hiçbir noktada anlaşma sağlanamadı.

Macaristan  zerine Sefer

Ertesi baharda Macaristan  zerine sefer kararlaştırılmıştı. Pâdişâh ile sadrâzam Edirne'ye gittiler ¹⁶³. Sadr zamnın kayınpederi olup bir ay önce

¹⁵⁷ Lettera del nnoro al Doca di Sajau.

¹⁵⁸ Lettera del Vezir di Bada tsm  bassa portata da Ali Clans li 30 Pennaro İKS.

¹⁵⁹ Simon Reninger a person sincere. free and öpen hearted, agreeable o the nature of the Germans.» Rycaut, s. 105.

¹⁶⁰ Lettera di Ahmedbassa per il Beris tradatto in Vienna 18 Ghtgno 16668 da d'Asquier*

¹⁶¹ Transilvan a pateimoido ereditario degli İmperatori Ottomani.

¹⁶² Beris'in raporu.

¹⁶³ Râsîd târihine nazaran (s. 25), z t  şâhâne Edirne'ye Venedik seferi niyetiyle gitmiş ve fakat Avusturya'nın düşmanca muameleleri  zerine Edirne'de yapılan bir toplantıda Nemçe  zerine gidilmesine karar verilmiştir. (Mütercim)

kapdân-paşalıkta Abdülkaadir Paşa-zâde'ye halef olan Kara Mustafa Paşa. kaymakam unvanı ile payitahtın muhafazasına bırakıldı (9 Şâbân 1073 - 19 Mart 1663) ¹⁶⁴. Bu seyahat, Pâdişâh'ın Edirne'ye dördüncü seyahati idi. Edirne'de sadrâzama serdâr-i ekrem unvanı verilerek, bizzat Pâdişâh tarafından başına iki sorguç konulduktan ve samur kaplı iki kürk ve murassa bir kılıç ihsan olunduktan sonra, Sancağ-ı Şerifi bizzat Pâdişâh'ın elinden alarak, mûtâd tantana ile hareket etti. Köprülü Ahmed Paşa Belgrad'a büyük bir alayla girdi ¹⁶⁵. Sağında beğlerbeğleri, solunda sancak-beğleri yürümekte ve bunların önünde çavuşlar, müteferrikalar, defterdar paşa bulunmaktaydı. Eskiden cebecibaşı ölüp son olarak sadrâzam tarafından defterdarlığa getirilmiş olan bu zât, zahire ve harb mühimmatı tedârikinde gösterdiği sür'atle o makama kendisinin seçilmesinde isabet edildiğini isbât etti. Sadrâzamin iki kardeşi, Mustafa ve Alî Beğ'ler, atının Önünde gidiyorlardı. Sadrâzam ve serdâr-ı ekrem, ordunun birçok erkânı kendisini tâkib etmekte olduğu halde —kendisini alkışlamakta bulunan— sipâhî ve yeniçeri safları arasından otağına girdi ¹⁶⁶.

Avusturya Murahhasları İle Müzakereler

İki gün sonra, Belgrad'a gitmeye hazır bulunan İmparator murahhasları ile görüştü: Bu murahhaslar, Baron Goes ile Tamışvar7-da Alî Paşa ile müzâkereye başlamaya çalışıp başarılı olamamış olan Beris idi. İstanbul'da mutâd olarak mukîm elçi bulunan ve bu sefere de refakat eden Reninger'i ¹⁶⁷ de kabul etti. Avusturya İm-paratoru'nun Transilvanya hududunu geçmesinden, Szekelhyd'i is-tîlâ etmesinden ve Kaniye yakınında Serinwar kalesi yaptırmış olmasından şikâyetle, Szekelhyd'in tahliyesini ve Serinwar'ın yıkılmasını talebe etti. Dük de Sagan'a verilen cevap, bu talepler üzerine oturtulmuştu. Lâkin bu cevap ancak iki gün sonraya; Essek'e varışa te'hir edildi ¹⁶⁸. Sadrâzam, Baron Goes'ü —121.600 adam, 123 sahra ve 12

¹⁶⁴ Pâdişâh İstanbul'da iken sabık Budin muhafızı İsmail Paşa kaymakam olmuştu; Nemçe seferi Edirne'de kararlaştırıldıktan sonra Mustafa Paşa kaymakam olarak tıftın eâsdl.

¹⁶⁵ Ortelius Redivius'un târihinde bu seyahatin Martin Mayern tarafından yazılmış tafsilâtı vardır. Nuremberg, 1665; 2 cild, s. 248. Bunun Agia Moghtanj dediği, Acem oğlanlarıdır. Hoswader, kapı çuhadarı; Belgrad Mofe ve Sc-houfti'si dediği Belgrad molla ve müflisidir.

¹⁶⁶ Bu giriş, Ortelius Redivius'ta (c. 2. s. 248 ve 249) ve orta boyda diğer bir eserde tasvir edilmiştir. Mezkur eserin adı sudur: Türklerin Birinci Vezirin Emriyle 8 Haziran 1663 Târihinde W«fe«rîrarg Adlı Rum Şehri Yakunnda Kâin Olup fcdytizbin Askere İçtmâgâh Otöngn Rivayet Olunan Ordugâhın* Muhteşem Girişleri, 166\$.

¹⁶⁷ Râşid'de bu Reninger «kapu kedhudâsi Zengen», Baron Goes «Gos Hakimi . Cuvazern.dir- (s. 31).

¹⁶⁸ Rfşid (s. 28 ve 29); Cev&türü't-Tevârth; Bafdn Goea'e refakat eden Tullio Miglîo'nun Belgra^

muhasara topu ile 60.000 deve ve 10.000 katırdan mü-rekkeb ordusunun bütün heybetini bir bakışta gösterebilmek için— bir tepenin üzerine çıkarttı.

Onbeş gün sonra, sadrâzâmın Essek'e girişi ve împarator'un iki murahhası Baron Goes ve mukîm elçi Reninger ile ikinci mülakatı vuku buldu. Reîsülküttâb, kâhya ile yeniçeri ve sipahi ağalarının hazır bulundukları bu mülakatta, sadrâzam Szekelhyd'in terkinden ve Serinwar'ın yıkılmasından başka, —sulbün devamım samimiyetle arzu etmediğinin alenî delili olarak— Kanunî Sultân Süleyman zamanında tâ'yîn edildiği gibi ¹⁶⁹ senelik 30.000 altın vergi ödenmesini istedi. Avusturya murahhasları bu taleplerden ilk ikisini hükümetlerinin nazar-ı dikkatlerine arz edeceklerini vaad ettiler; fakat üçüncüsüne gelince, bunun împarator'a tebliğini üzerlerine alamayacaklarını açıkça söylediler.

Ordu Essek köprüsüne doğru yürürken, sadrâzam Kırım Hânı'n-dan bir mektup aldı. Hân'a, az bir müddet Önce, çavuş-başı Aîf Ağâ ile mutâd olarak «tîrkeş bahâsı» olmak üzere 10.000 altın gönderilmişti. Buna cevap olarak Hân, 100.000 kişilik bir Tatar ordusunun oğlu Ahmed Giray kumandasında yakında gönderileceğini bildiriyor ve müteakiben 15.000 Kazak'tan mürekkebe bir fırkanın da geleceğini vaad ediyordu ¹⁷⁰.

Yine bu sırada Budin Vâlîsi Siyâvuş Paşa biraderi Hüseyin Paşa'dan bâzı bilgiler alındı ki, ihtiyar Köprülü, Ölüm döşeğinde bu Hüseyin Paşa'yı hududun en yiğit muhafızı olmak üzere oğluna tavsiye etmişti. Bu haberler üzerine Budin'e yönelindi; împarator'un murahhasları da oraya gönderilmişti.

Budin'de toplanan bir askeri mecliste (17 Zilhicce 1073 - 23 Temmuz 1663) sadrâzam, Raab (Yanık-Kale), Komorn (Komaran), Uj-war (Uyvar) diğer adıyla Neuhausel kalelerinden TJyvar*m kolayca zabtının mümkün olduğunu ve împarator'un ikinci veziri orada bulunduğu için, zabtından çok büyük faydalar ve zengin ganimetler

hâsil olacağını söyledi ¹⁷¹: Şurasını gözler önüne serdi ki, Raab'a girmek müşkil olduğu gibi, Kornom da geniş ve su dolu hendeklerle müdâfaaya

Konferansı'na ve Osmanlı ordusunun ahvâline dâir otta boyda oniki sahîfelik zabıtnamesi. Viyana, 21 Haziran 1663, Ortelius Redi-vius, s. 250 ve 251.

¹⁶⁹ Râşid (c. 1. s. 32). İmparatorun mektubu Cev&hirfî't-Tev&rlh'te ve Reninger ile Goes'in raporlarında vardır. (R&şid'de. s. 31'de, Avusturya başvekilinin sadrâzama mufassal mektubu vardır.)

¹⁷⁰ Râşid (s. 34). CevâhMVTEvartB'te Kırım ü&nı'mn oğlu Ahmed Giray'ın mektuplarına batanır-

¹⁷¹ Râşid, (s. 34). Râşid, askeri meclisin 10 Zilhicce'de, CevâhîrÖ't-Tevârlh 17 de toplandığını yazıyor-Ortelius'un zannına göre biri 10, diğeri 20'de iki meclis toplanmıştır.

hazırlanmıştır.

Beş gün sonra murahhaslar tekrar sadrâzâmın çadırına çağrıldılar. Serdâr Alî Paşa'yı Şâm beğlerbeği Mustafa Paşa ile reîs efendiyi hazır buldular. Sadrâzam mevcut değildi. Fakat şüphesiz ki çadırın perdeleri arkasında gizlenmişti. Alî Paşa, sadrâzam nâmına söze başladı: Ya Sultân Süleyman zamanında yapılan anlaşma mucibince senede 30.000 altın, yâhud Koca Murad Paşa zamanında kabul edilen şartlarda olduğu gibi bir defada 200.000 florin (kara gu-ruş) verilmek üzere, barış teklif ediliyordu. Szekelhyd'in tahliyesi ve Serinwar*'ın terkedilmesi teklifleri hakkında sözlerim söylemiş bulunan murahhaslar, bu defa efendilerine keyfiyeti arz etmek üzere bir mühlet istediler. Çünkü Osmanlılar şimdi Transilvanya kalelerinin yıkılması ile iktifa etmeyip, bunların kendi ellerine teslimini talep ediyorlardı. Alî Paşa, ondört gün müsâade verdi; bu müddet zarfında Osmanlı ordusunun Ujvar üzerine yürümekte devam edeceğini bildirdi (24 Zilka'de 1073 - 30 Temmuz 1663) ¹⁷².

Osmanlı Ordusu Uyvar Üzerine Yürüyor

iki gün sonra ordugâh kaldırıldı, asker Gran (Estergon) üzerine yöneldi. Sadrâzam bu kalenin önünde bir kale yapılmasını emretmisti. Lâkin tamamlanması için dört gün beklemeye mecbur kaldı. Yeni ayın ilk günü (1 Muharrem 1074 - 5 Ağustos 1663) serdâr Alî Paşa ve Mehmed Paşa, 8.000 kişi ile nehri geçtiler. Neuhausel (Uy-var) kumandanı Kont Forgacs, yanlış bir rapora aldanarak ve köprüyü ortasından kırılmış zannedip tam fırsattır diyerek, nehir ile ordunun bakıyyesinden ayrılmış bulunan Türkler'e hücum etmek üzere, 8.000 Hüsar, yâhud Heydük, 8 süvârî bayrağı, piyadeden oluşmuş 500 asker ile, kaleden bir hücum hareketi yaptı. Parkan'da bulunan Türkler, düşmanın yaklaştığını görür görmez —onları iyice kandırmak için

¹⁷² Râgid'de (s. 3&37) yazılı tafsîlâtâ göre, elçiler Alî Paşa'ya; «Akçe îtâsı mutasavver değildir; fakat bize onbeşgün mühlet veriniz; siz Budin sahrasında durunuz; biz Erdel'i tahliye ve Kaniye yanındaki yeni kaleyi hedm ettirelim- demişler; AH Paşa «Siz vakit kazanmak istiyorsunuz» diyerek bu müsâadeyi vermemiş olduğu hâlde, müteakiben, otağ arkasından bu konuşmaları dinlemekte olan sadrâzam içeri girerek, elçilere hitaben; «Meramınız tecdîd-i suttı ise Erdel'in tahliyesi ve yeni kalenin hedmî ile birlikte ya otuzbin altını yâhud ikiyüzbin gurusu vermeğe razı olunuz. Mukaddema para bahsi yoğidi diye İ'tirâz edemezsiniz; çünkü bu kadar masraf ihtiyarı ile buralara kadar geldik; artık burada İstanbul'da söylendiği üzere sulh olunamaz, demiş. Elçiler «Hediye nâmı ile bir mîkdâr şey deseniz belki çâresi bulunurdu; fakat nakid akçe îtâsına çâsârımızın hiçbir veçhile rızâsı yok-dur» cevâbını vermişler. Bunun üzerine Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa artık görüşmelerin uzatılmasına ruhsat vermiyerek elçilere: «Siz gidiniz, istirahat ediniz; biz de yolumuzdan kalmıyabm; mukadder ne ise zuhur eder» demiş ve elçileri Budin kalesine göndermiştir. (Mütercim)

kaldırılmış bulunan— köprü dubalarını yerlerine koydular; îbrâhîm ve Kaplan Paşalar kumandasında 20.000 kişi nehri büyük bir süyatle geçtiler ve serdâr Alı Paşa ile Mehmed Paşa'-nm askerine iltihak ederek Macar ordusuna hücum ettiler ve külliye mağlûb eylediler. Macarların yarıdan fazlası harb meydanında kaldı. Forgacs, Neuhausel'e zor kaçabildi. Palfy, Yukarı Macaristan'dan gelmekte olan palatine ancak iki sūvârî ile katılabildi. 700 esir, öküz ve domuz gibi bizzat sadrâzamın huzurunda kılıçtan geçirildi veya boğuldu; içlerinde Rüblad isimindeki zabitlerle Baron Weles dahî mevcûd olan 344'ü Budin'e gönderildi. Sadrâzam her esir için kırk elli ve her baş için yirmibeş otuz gurusu verdi.

Uyvarbın Zabtı

Muharebenin devamı müddetince Köprülü çadırından çıkmamıştı; lâkin ceng sona erince Parkan'a (Ciğerdelen) müteveccihen hareket etti ve Uyvar yolu üzerinde Szitva ve Nitra köprülerini tâmîr etmesi için Alî, Mustafa, Gürcî Mehmed Paşalardı o gün gönderdi. Yirmibeşten fazla mektubu hâmil bir? ulak tutuldu: Bu mektuplar Novigrad ve Ujvar*da kumanda etmekte olan zabitlere verilen tâ-lîmâtlan ve acemiliğinden dolayı Forgacs'a yapılan tevbihleri bildiriyordu ¹⁷³. Sadrâzamın bir mektubu Forgacs'a Neuhaeuserin teslimini teklif etti (13 Muharrem 1074 - 17 Ağustos 1663). Bu mektup şu mealde idi:

«Pâdişâh-ı rûy-i zemin hazretlerinin serdâr ye sipehsâ-lârı sadrâzam, Forgacs'a îlâm eder ki: Uyvar*ı halîfe-i müslimîn nâmına teshir etmek için yer götürmez askere mâlikdir. Eğer Macarlar bi't-tavvel-rizâ kal'a^ı teslim ederlerse mâl ve canlarına ilişmeyecektir. Teslim etmedikleri takdirde, Hâlik-i zemîn ve âsiimân olan Mevlây-ı Mûteâl şâhid olsun ki, cümlesi kılıçtan geçirilecektir. Macarlar kendilerine Pâdişâhın ne kadar şefkat etmekte olduğunu bilseler, uğrunda evi adlarını kurbân ederler. Ve's-selâm...» ¹⁷⁴.

Kalede Türkçe bilir kimse olmadığından, mektubu getiren iki adama Macarca'ya tercüme etmeleri rica olundu. Forgacs bu tercümeyi okuduktan

¹⁷³ Ovâhîrtt't-Tevârlirte kayda göre, tutulan mektuplar arasında şunlar da vardı: 1) Neuhaeuser kumandanı LocateDi'ye (s. 50); 2) Montecucco'den Por-gacs'a (s. 51); 3) Plo alayı kumandanına (s. 51); 4) Meclîs reîsi tarafından Lewenz, Neuhaeuser ve Novigrad şehirlerine yazılmış mektup; 5) Kont Harrach'tan Novigrad Alman kumandanına; 6) Neuhaeuserde Marki Gra-na'ya. (Mektuplar, Müslûmanlar'ın hücumundan tam mânâsıyla sakınılmak gerektiğini bildiriyordu; RAsid, s. 41. <Mütercim>

¹⁷⁴ Bu mektup, Cevâhîrî't-Tevârlirte (s. 56) ve Ortelius'ta (s. 267) dercedil-miştir.

sonra:

— «Efendinize söyleyiniz ki, kale benim değildir; teklifleri hakkında bu gece müzâkere edeceğiz, yarın cevâbımı alır» demekle iktifa etti.

Gece metris açıldı ve ertesi sabah namaz vakti, Tanrı'nın himayesine mazhar olmak için kurbânlar kesildi. 22, 35, 48 ve 64 lib-relik büyük çapta toplar kalede gümbürdemeye başladılar. Arslan Paşa, lâğımcılarla birlikte Nitra suyunu, Neuhausel hendeğine götürmekte olan su yollarını keserek yeraltındaki su yollarını kuruttu (23 Muharrem - 27 Ağustos 1663)¹⁷⁵. Kırım Hâm'nın oğlu Ahmed Giray 100.000 Tatarla geldi; hemen müteakiben kardeşi Mehmed Giray 20.000 Kazakla göründü. Ahmed Giray bir kılıç, bir hançer, bir tırkeş ile mücehhez olarak arkasında samur kürk vardı; kardeşi baştan ayağa sırmalı bir kaftan, kırmızı bir kontuş, bir samur kalpak giyinmişti. Kazak hatmanı da kontuş ve kalpağı ile farke-diliyordu. Boğdân ve Eflâk voyvodaları askerlerini tâkîb ediyorlardı¹⁷⁶.

Montecuccoli'nin kale imdadına göndermek niyetinde bulunduğu fırkanın yolunu kesmek için Kaplan Mustafa Paşa, Nitra'nın diğer tarafına geçme enirini aldı. Muhasara ordusu pek şiddetli ateş ediyordu; lâkin mermilerinin büyük bir kısmı isabet etmiyordu. Kale-dekiler ilk günlerde muhiti en aşağı üç karış gelir 700 gülle topladılar. O zamana kadar kale etrafındaki kulelere henüz taarruz olunmamıştı. İstihkâmlardan atılan bir güllenin isâbetiyle Türk ordusun-daki topların en büyük çaplısı parçalandı. Bu top Brunswick'te dökülmüş ve «hisâr-şiken» ismiyle adlandırılmıştı. Sadrâzam, silâh altında bulunmayanları veyahut metrislerde çalışmayanları dört kısma ayırdı ve bunları nöbetle kale üzerine toprak sürmekte kullandı. Kendisi, kâhyası ile kapı halkından tertiblenmiş olan birinci takıma riyaset etti. Defterdar paşa, bütün dîvân kâtibleriyle ikinci takımı teşkil ediyordu. Üçüncü nöbette müteferrikalar, çavuşlar, si-pâhîier ve silâhdârlar, dördüncü nöbette de orduy-ı hümayûnda bulunan halk görevli bulunuyorlardı. Budin muhafızı vezîr Hüseyin Paşa bunlara nezâret

¹⁷⁵ Râşid'den telhîs (s. 43): «Düşmân muhasaradan önce kalenin bir canibinden akan Nitra suyundan hendek içine doğru büyük bir hark açmıştı; dîlimâ oraya su akardı. Serdârın fikri ve emriyle Can Arslan Paşa lâğımcıları v&-sıtasıyla bu harkı ibtâl ettikten başka, hendeğin beri tarafında mfasib bir yeri kazdırmağa başladı. Zemîn hendekten bes-on zira' derin kazıldıktan sonra, kale içindeki suyu oraya akıttılar. Bu suretle hendek susuz kaldı.» (Mütercim)

¹⁷⁶ Hammer. burasını Râşid'den yanlış tercüme etmiştir. Sadrâzam, Ahmed Giray Sultân otağında kabul ettiği zaman, ona kendi hazinesinden bir alfan kılıç, bir mücevher tırkeş, bir mücevher hançer. Ur samur kürk verdi. Müteâkiben kardeşi Mehmed Giray Sultân onbeş-yiimibin kadar Kazak ile gel' diginde, ona da bir dtbâ kaftan, bir sırmalı çaprasth kontuş, bir samur kalpak, yanındaki hatmanlara birer kontuş, birer kalpak ihsan etti. Bundan sonra Buğdan voyvodası kendi askerleri üe geldi. s. 44. (Mütercim)

edecekti. Gece gündüz davul, zurna, trampete, dümbelek çalınıyordu. Her gece sadrâzam metrisleri dolaşır, lâğımların istihkâmlara kadar ulaştırılması için lâğımcıları teşvik ederdi (15 Safer 1074 - 18 Eylül 1663).

Sierot burcu tarafında bir ev yandı ve bunun üzerine bir paşa ile iki takım asker gelerek, kaledekilere tekrar teslim teklifinde bulundular. Dört gün sonra (19 Safer - 22 Eylül) Frederict burcu üzerine umûmî bir hücumda bulunuldu¹⁷⁷. Ertesi gün Torgcs burcuna, daha ertesi gün tekrar Frederick burcuna hücum edildi. Türkler burcun zirvesine çıkmış bulundukları halde, muhafızlar onları ric'at ettirmeye muvaffak oldular. Bu yeni hücumda Marki Pio da, Marki Grana da yaralandılar. Türkler, Sierot'un önünde yaptıkları istihkâm hemen hemen burcun yüksekliğine varmış, olduğu için, bundan istifâde ederek kale muhafızları üzerine şiddetli bir ateş açtılar. Umûmî bir hücum hazırlığı görüldü, fakat mahsurlar bunu beklemediler. Macarlar ve Almanlar, kumandanları olan Marki Pio ile Forgacs'ı, sekiz maddelik bir teslim mukavelenamesini imzalamaya mecbur ettiler (21 Safer 1074 - 24 Eylül 1663).

Bu mukavelename, mahsurların can emniyetini, ordugâhtan geçmeksizin ve Tatarlar tarafından soyulmak tehlikesine uğramaksızın çekilip gitmelerine izin verilmesini te'mîn ediyordu. Kendilerine 1.000 araba verilecek, Neuhausel (üyvar) muhafızlarının vazifelerini son dereceye kadar îfâ ettiklerine dâir sadrâzam tarafından imparatorca bir mektup yazılacak, bütün mahsurlar çıkmadıkça ga-libler kaleye giremeyecek, vatandaşları ile beraber gidemeyecek olan yaralılar sıhhatlerine kavuştuktan sonra istedikleri tarafa gitmekte serbest olacaklardı. Velhâsıl, Macar muhafızları davul çalarak¹⁷⁸ çekilip gittiler (25 Safer 1074 - 28 Eylül 1663)¹⁷⁹.

¹⁷⁷ Bu burç, Rycout'un Rampire of the fort Frederic eserinde tarif edilmiştir. s- 143.

¹⁷⁸ Kaledekiler, sekiz madde teklif etmişlerdi: 1) Mal ve can emniyeti. 2) Ordu içinden geçmemek ve Tatarlar'ı görmemek, 3) Bin araba verilmek, 4) Çâ-sâr'a mektup, 5) Düşman çıkmadıkça kaleye girilmemek, 6) Kâfi miktarda zahire verilmek, 7) Yaralıların sonra salimen iadesi, 8) Davul döğüp bayrak açarak gitmek. Sadrâzam: «Fakat bir günlük zahire ve dört yüz araba veririz; eğer utanmazsanız davul çalıp bayrak açınız. Diğer taleb ettiklerinize de müsâade olunur fakat kökleri, kale bedenlerini bugün zabtet-meliyiz» cevâbını verdi. Teslîm, bu şekilde kararlaştırıldı. Râşid, s. 48-48. (Mütercim)

¹⁷⁹ Râşid ve Cevâhîrî't-Tevfîrîl, Cevahir, Ortelius'tan ve Lâtince yazılıp Alman-ca'ya tercüme olunan aşağıdaki eserlerden ziyâde tafsîlât verir; 1) Journal der A. 1663 von den Torken bloqnlrten, nnd emflich anch erobertea Oberun-garischen Vestung Uywar öder Nenhausel, 6 f., in-4. 2) Verzeiehniss, was slch taglich von 15. Angust 1663, da er in diese Festnng kommen, bls zar Übergabe ergebn, von Johann Pfeger aus den lateinischen fibersetzt, 1663-3) Aussage efaes franzosichen Renegaiens, welcher anheat den 23 Aag. des 1663 Jars von dem türklischen Lager, so jenselts des Flusses Neotra ton das Dört Udkr gechlagen, freiwillig hennte nach Nenhânsel kommen. 4) Estract des Schreibens des Hm. General Sporkens, ans dem Haupflager Losls vom 29. Angust 1663; anch andere Schreiben von den listigen nnd nngvonlichen Stratagemen der Türken gransamen Wnîten nnd Tyranisfe-en, 1663-4. 5) Fled-zug, der törMsche, d. 1.

Kalede 40 top ve 14.000 kile un bulundu. Dört gün sonra Cuma namazının edası münâsebetiyle Uyvar*ın iki büyük kilisesi camie çevrildi. Yeniçeri, sipâhî, cebeci, topçu, azab, martolos askerinden seçilmiş olan 4.000 kişi kalenin muhafazası için görevlendirildi. Bunların senelik tahsisatları 3.800.032 akçeyi buluyordu. Sadrâzam, ci-vardaki palangalar muhafızlarına, affedildiklerine dâir mektuplar yazdı,

İşte Uyvar ethi, Sitvatorok anlaşmasının mütemadiyen yenilenmesiyle yarım asırdan beri gecikmiş olan Macaristan aleyhine düşmanlığın ilk vak'ası olduğu için, bütün Almanya'da geniş akisler yapmıştır. Avusturya İmparatorluğu memleketlerinin Türkler tarafından istilâsına dâir hiçbir zaman bu sene ile bundan sonraki seneler zarfında çıkarıldığı kadar eser, mevâiz (nasihat kitapları), rûz-nâme, keşfiyât, nasihatler, teşvik eserleri neşredilmemiştir ¹⁸⁰. Uyvar kalesine o kadar üstün kuvvetlerle hücum edilmiş, muhasara o kadar şiddetle idare edilmiş, o kadar çok sürmüştür ki, bugün bile Avusturya - Macaristan'da (tabî ki Hammer zamanında) çok gayret gösterildiğinden ve sarsılmaz bir mukaavemet gösterildiğinden bahsedilmek istenirse: «Uyvar önünde bir Türk gibi» derler.

Reîsülküttâb'ın Ve Damadının İdamları

Uyvar*ın zabtından dört gün (ondört gün?) önce, sadrâzâmın metrisleri kontrol ettiği bir sabah, Valide Sultân'ın müşaviri ve sırdaşı olup Köprülü Mehnîed Paşa'nın sadrâzam olmasına sebep olmuş olan reîsülküttâb Şâmî-zâde ile kayınpederi ¹⁸¹ Kadî-zâde İb-râhîm Paşa —ordunun hayretine mûcib olarak— îdâm olundular (9 Safer 1074 - 12 Eylül 1663). Bu îdâmı yorumlamak için o zamanın Avrupa müverrihleri, tab'an sulha meyilli olan Şâmî-zâde'nin bu muharebeye muhalif bulunmuş olduğunu zannetmişlerdir

warhafter Bericht von der tflridschen Armee, welche *•*<* wie vtele Passen solche gefnfret, wie strak dleselbe von Beigrad ab-'

marschirt nnd was mit solcher bls zn des kays. Legates R. di Goys Abreise pasiert, samt einer liste derer im Forgacrischen Treffen (1663) gefangenen Chrissten. 16644. Rycout, KnoUes'te (s. 141). MontecucuoH, c. 2, s. S0. (Evli-yâ'nın 6. cildinde dahi birçok tafsîlât vardır. Şu târihi bizzat Ahmed Paşa söylemiştir: «Allah muin oldu, feth eyledük Uyvân»-1074..Hadlka, 107. (Mütr)

¹⁸⁰ Kısaca: Türklerin Knvvetnin Allah'a Bâziçe Olması, yfihnd Türklerin Muharebesi ve Hıristtayanlar'ın Mozaffertyeti, Lassenius'un eseri, yirmibir mek-tub şeklinde ayrılmış; Târkler'in Yaklaşmış Obuası ile Tehdld Edildiğimiz Kaçınılmaz Tehlike, 1663; Çağdaşlarımızın Düşünmeleri İlehi Arz EdUrniş Bin Siyasi ve Târihi Mülâhazalar, Wlittenberg, 1663; Tttrkler'in Muharebesine Dâir Namusla ve Tarafsız Mülâhazalar; vesaire.

¹⁸¹ Kadîzâde İbrahim Paşa, Şâmî-zâde'nin kayınpederi değil, damadıydı. {Mütr.}

¹⁸². Vakia mukîm elçi ile beş gün sonra Şâmî-zâde'nin ve Kadı-zâde İbrahim'in başlarının iki hâinin kesik başı olarak gönderilmiş bulunduğu Budin'deki Avusturya murahhasları, Şâmî-zâde'nin sulh-sever hislerle mütehassis olduğuna şehâdet ederler ¹⁸³. Ancak biz Türk müverrihlerinin ifâdesine daha ziyâde îtimâd ederiz: Bunlara nazaran Ahmed Paşa'ya, Mehmed Paşa ve İbrâhîm Paşa hakkındaki kadar sevgi beslemeyen Şâmî-zâde, zât-ı şahaneye İbrahim Paşa'nın Ahmed Paşa yerine tâyin olunmasını teklif etmişti. Sadrâzam bundan haberdâr olur olmaz, kendisinin azline dâir olan rivayetten doğacak müşkülâtın işlerin akışına fena yolda tesir edeceğini Pâdişâh'a derhâl bildirerek, bu şayiaya hemen son verilmesi lâzım geldiğinde ısrar etti: İşte böyle kararlaştırıldı ve uygulandı; Şâmî-zâde feda edildi ¹⁸⁴.

Sadrâzâmın kardeşi Uyvar'm zabtını haber alarak Budin'e gitti; orada aralıksız üç gün donanma yapıldı ¹⁸⁵. İstanbul'da ise şenlik yedi gün sürdü; Forgacs ordusundan alınan 700 ve diğer zabtlar-da ele geçirilen diğer 300 esir zafer armağanı olarak gezdirildi. Bu talihsizler arasında Jean Aur da

¹⁸² Yalnız Rycout (s. 135), hakikî sebebinin zikreder ki, bu konuda Osmanlı müverrihleri ile aynı fikirdedir.

¹⁸³ Bilmeyiz ki müstakim olan ve dâima sulhu tavsiye eden bu adam bu kadar ser! ve nâgehân bir suretle niçin îdâm olunmuştur?» Goes ve Reninger'in Budin'den 19 Eylül 1663 tarihli raporu.

¹⁸⁴ Bu idâmın şahidi olan Evliya'dan hulâsa: «1074 Safer'inin dokuzuncu günü sabahı, Kadı-zâde İbrâhîm Paşa sabah namazını kıldıktan sonra, çavuşbaşı İbrâhîm Ağa ve muhasebeci Gürcü Mehmed Efendi'nin gelmeleriyle kahvaltı etmeye başladılar. Müteakiben bir başı telli piyade divân çavuşu geldi; paşayı sadrâzam tarafından davet eyledi. Paşa, çavuşbaşıya, Mehmed Efendi'-ye, bana: «Siz oturunuz, kahvaltımızı yiyiniz; belki ben de gelirim» dedi. Mehmed Efendi: «Sâhibsiz cadırda ne yapacağız? Biz senin gül cemâlini görmeğe geldik, biz de gideriz» diye nâz ederek, paşanın ısrarı üzerine kaldılar. Paşa gittikten sonra ben çıktım, metris yollarından yürümeğe başladım. Serdâr Ali Paşa'nın metrisine gelmişün; Ali Paşa'ya İbrahim Paşa'nın davet olunduğunu haber verdim; rengi bozuldu: «Bizi de şimdi sadrâzam isteyecektir, Allah hayr eyleye» dedi. Hakikaten o da hemen çağrıldı. Ben müte-ferrika-başının tabyasına gittim. Baktım ki reis Şâmî-zâde ile Kadı-zâde İbrâhîm Paşa; sadrâzâmın huzuruna götürüldüler. Ben bir tarafta gizlenmiş, dinliyordum; reis efendinin şöyle söylemekte olduğunu işittim: «Hâşâ! Bu mektubdan haberim yoktur. Devletli vezir, oğlum, efendim, bu düşman işidir; inanma!» Sadrâzam: «Ya bu mühür senin değil midir? diye sordu. Reis: «Mührümü taklîd etmişler» dedi. Sadrâzam hiddetle: «Sen bunu saâdetU pâ-dişâhıma gönderdin, o da bana gönderdi. Niçin böyle hilâf-ı vâki' yazdın? Niçin 'İbrâfetm Paşa Usturgun'da ibtidâ düşmanı kırmamış olsa Sancağ-ı Şerif giderdi. Vezîr gençtir, iş görmemiştir, mühüre lâıyk değildir, mühüre lâıyk İbrâhîm kulundur' diye yazdın?» dedikten sonra, idamını emretti. Müteakiben İbrâhîm Paşa'nın sadâsını ve bir de reisin: «Devletli beni öldür, ben ihtiyarım, lâkin İbrahim oğlumu azâd et!» dediğini işittim. İkisini de dışarı çıkarıp dağlar gibi yığılan toprağın arkasında boğdular ve oraya defnettiler. Ben oradan koşu İbrâhîm Paşa'nın çadırına geldim, meğer sabahleyin gfil yfızânfi görmek Üzere gelen çavuşbaşı ve Mehmed Efendi, paşanın azimetini müteakib, bütün emvalini muhafaza altına almışlar.» Evliya Çelebi, İbrâhîm Paşa'nın müntesiblerindendi. Pasa'dan yağma edilen eşyadan çavuş-başı. Evliya'yı da hissedar etmiştir. Sonra Evliya, eski dostu olan sadrâzam kâhyası İbrahim Ağa'ya intisâb etmiştir. EVliya Çelebi Seyâhat-nâmesi, c. 6, s. 330-333. (Mütercim)

¹⁸⁵ Donanma'ya Rycout cdunelma» der. Neuhaeusel'in zabtı hakkında birçok vekaayi-nâmelerden mâada, Zfibe'de (va: 165), o vakit sadrâzâmın divân efendisi olan şâir Süleyman Efendi'nin aynı vak'iaira dâir raporu bulunur

bulunuyordu ki, sonraları Yediku-le'de geçirdiği bir senelik mahbûsluk hayâtının elemelerini kaleme almıştır.

Uyvar, Papaz Paul Wardaî tarafından kale hâline konulmuş, Bethlen ve Homonai tarafından çıkarılan karışıklıklar üzerine Türklerin idaresi altına geçmiş, tekrar Macarlar'a intikal eylemiş, sonra altı defa yaralanarak bu kale önünde ruhunu teslim eden îm-parator askeri kumandanı Bouquoi tarafından .boş yere muhasara olunmuştu. Bu defa altıncı bir muhasaraya uğramıştır. Ele geçirilmesi, büyük te'sirlere yol açtı: Zîrâ Macaristan'ı Osmanlılarca karşı koruyan mevkilerden biri idi. Osmanlı hilâl ve sancakları, o zamana kadar Hristiyanlık'ın zabtedilemez sayılan Forgacs, Sierot, Frederick, Boheme, Ernest, İmparator adlı altı burç üzerinde görünmüş, kilisede İsa'nın dîni yerine Hz. Muhammed'in dîni kaa'im olmuştur. Neuhaeusel'in zabtı, 1663 târihinde, yâni Macar ve Sırplar*-ın ilk defa olarak Türkler aleyhinde ittifakıyla vukua gelerek Sırp-lar'ın hezîmetiyle neticelenen ve Macaristan kralı Louis'in harikulade bir suretle firarından dolayı Mariazel Kilisesi'nin kurulmasına sebep olan Mariza muharebesinden üç asır sonra, fena bir alâmet sayılmıştır.

Apafy Osmanlı Ordugâhında

Bu vak'adan sekiz gün sonra, Transilvanya Prensi Apafy'nin Osmanlı ordugâhına geldiği görüldü. Apafy, ilk defa vuku bulan davete, Osmanlı ordusunda bulunan ve kendisine muarız olduğu söylenen Gariel Haller*i emirlikte rakibi olarak bulmak korkusuyla icabet etmemiştir ¹⁸⁶ Ancak sadrâzam tarafından tekrar davet edilmesi ve ordugâhtan dönen enternons Batzo, Ladislas Ballo ve Va-lantin Rilvasi tarafından tatmin olunması üzerine, nihayet Uyvar önlerindeki ordugâha geldi. Gabriel Haller, Moldavya vç JSflâk prensleri, refakatinde 60 çavuş olmak üzere çavuş-başı tarafından kabul olundu. Bu iyi kabulden cesaret alarak, iki ay ordugâhta kaldı ve bu müddet zarfında kendisi ve maiyyeti için gerekli yiyecekler verildi; lâkin sadrâzam, hergünkü vaadlerine rağmen, yazılı bir mukavelenâmeye (ahîdnâmeye) nâü olamadı. Apafy'nin veda mülakatından istifâde ederek Gabriel Haller de gitmek için izin istedi. Sadrâzam cevaben bir tebessümle iktifa etti. Apafy ile birlikte gittiler. Ancak Estergon'da Tuna köprüsüne varır varmaz, dolu dizgin tâkîb etmekte olan Tatarlar yetişerek

¹⁸⁶ Tafsîlât için Jean Bethlen'in Tnuuvany» TArhlh'ne bakınız, s. 27 vd.

Apafy'nin muhafızlarına hücum ettiler. Eğer Apafy, köprüyü tutmakta olan sallardan birinin üzerine sığınmamış olsaydı, onu da Tuna'ya atacaklardı. Çatışma esnasında kendisini nehre atmış olan mareşal yardımcısı Nalatz'i'yi kurtarmak için çok zahmetler çekildi. Bunlar geceyi Nemeth'te geçirmek niyetiyle hareket ettikleri halde, Türk süvarisi Gabriel Hal-ler'i, firar etmiş olmak töhmetiyle yakaladılar. Sadrâzâmın huzuruna götürüldüğünde, masumiyetini isbât için bir söz söylemeye ve sefir olmak sıfatıyla kendisini taarruzdan masun bulunduran milletler hukuku hükümlerinden söz etmeye vakit bulamaksızın îdâm olundu.

Lewenz, Neutra Ve Novigrad1n Zaptı

Apafy'nin gelişinden az sonra kapıcılar kâhyası da ordugâha gelmişti. Sadrâzâma hitaben iltifat dolu bir hatt-ı hümayûnla bir kılıç, bir sorguç, bir samur kürk, bir hil'at getirdi. Mûtâd üslûbla yazılmış olan hatt-ı hümayûn ¹⁸⁷ :

«Sana ve ol sefer-i zafer-eserde uğr u dîn ü devletlimde taş yastanup toprak döşenüp ceng iden gaazî ve mücâhid kullanımın vazı* ve şerifine ve sagîr ve kebîrine nân ü ni'me-tüm helâl olsun ve cümlenüz ber-hûrdâr olasınız». sözlerini ihtiva ediyordu.

Uyvar'ın zabtının ertesi gün sadrâzâm, o civarda bulunan Le-wenz, Novigrad, Neutra, Freistadt, Schintau ¹⁸⁸ kale ve palangalarına teslim teklifinde bulundu. Novigrad'a gönderilen Kaplan Paşa, kalenin savunmakta olduğunu bildirerek mühimmat istedi. Neut-ra'nın zabtına giden Hüseyin Paşa ise, muhafızların teslimiyet arz ettiklerini ve kalede bulunan ganimetlerle dönmekte olduğunu haber verdi (16 Rehîülevyel 1074 - 18 Ekim 1663) ¹⁸⁹. Hüseyin Paşa Neutra'dan Lewenz üzerine yürüdü; bunun

¹⁸⁷ Hatt-ı hümayûn RAşid'de (s. 51) ve Cevâhîrüt-TVvârih'te deroedOmıştır. Wessprim kumandanının, Zriny'nin, Papa kalesi kumandan Esterhazy'nin mektupları Montecuccoli'dedir, s. 62, 83, 84.

¹⁸⁸ Freystadt kumandanına gönderilen teslim teklifnâmesi Ortelius'ta (c 2, s. 284) ve Cevâtt'r'de (s. 80) dercedilmişür.

¹⁸⁹ Cevahir (s. 88): Forgacs ile Kornom kumandan arasında yapılan bir görüşmenin bir esir tarafından tutulan zabıtnamesi. (Evliya Çelebi'den telhis: «Nitre'de (Hamroer'de Neutra) kesme kayadan cehennem kuyusu gibi bir zindan var ki görenin aklı, içinde mahbus olanın hem aklı, he de canı gider. Vezîr Hüseyin Paşa bu zindandan kemendli dolaplarla binaltmış müslüman çıkardı ki, biçâreler, zayıf, nahîf, sapsarı olmuşlar; kaşları, sakalları, saçları birbirine karışıp top top olmuş. "Gözlerini, kulaklarını, burunlarını bitler yaramış. Bu ibadullah yedi aydanberi burada mahbus imiş; yirmidört saatte bir kere yalnız elli dirhem yulaf ekmeği verirler imiş. Hüseyin Paşa bunlara birçok yemek hazırlanmasını emretti ise de benim İhtânım üzerine göz hapsine alınarak biraz ekmekten, biraz sudan başka birşey verilmemesi em-rolündü. Lâkin zavallıların birçoğu ziyâdece yiyerek telef oldular.» Bakılırsa, bizim tarafın insan esir edip bunları istihdam etmeleri, öte tarafın bu şekilde hapsedmesinden çok daha iyi olduğu anlaşılır. {Mütercim}

muhafızları da Novigrad muhafızları gibi müdâfaa azminde bulunduklarından, sadrâzam bu iki mevkii bizzat zabtetmeye niyetlendi.

Tatarlar Moravya Ve Silezya'da

Tatarlar yeniden Moravya ve Silezya'da akınlar ediyorlardı. (2 Eylül 1663). Daha ağustos içinde 6.000 Tatar Tyrnau, Freystadtl, Saint-George taraflarını tahrîb ederek ve Landshut'tan geçerek Mo-ravya'ya aktılar. Freystadtl ve Schintau şiddetli bir mukaavemet gösterdi. On gün zarfında 10.000 yeniçeri ve Freystadtl'ı muhasara etti; lâkin neticesiz üç hücumdan sonra Waag köprüsünü yıkarak çekildiler (13 Eylül 1663) ¹⁹⁰. Tatarlar, Nikolsburg Rabensburg taraflarını —yollar üzerinde rastladıkları herşeyi yakarak— dolaştılar; bu suretle Olmütz'e üç mil kalıncaya kadar yaklaştılar. Diet-richstein ve Liechtenstein prenslerinin arazîsi tahrîb edilerek yakıldı; ikinci prene âit otuz iki köy baştan başa yıkılarak ¹⁹¹, Tatarlar Uyvar pazarına yeniden 12.000 esîr götürdüler. Ondan sonra tekrar Pressburg üzerine yürüyerek Geyersdorf ve Saint-George'yi kül yığınının çevirdiler. Waag nehrini yüzerek geçmek suretiyle Hra-disch nahiyesinde Rosincko boğazına kadar vardılar. Yine bu sırada 14.000 Tatar, Husar ve yeniçeri Brunau ve Klobach taraflarını tahrîb ederek öldürüyor, yakıyor, yağma ediyor ve Macaristan'a götürmekte oldukları 2.000 esîr ile 16 ata koşulmuş ve içlerine genç kızlar doldurulmuş dört arabayı kırbaçla tâkîb ediyorlardı. Uy-var ordugâhına geldikleri zaman Kont Nicolas Zriny bir pusudan çıkarak, bunların 400'ünü öldürdü; ancak o da Haleb paşasının hücumu altında kalarak Kornom toplarının muhafazasına sığınmaya mecbur oldu. Nicolas Zriny'nin kardeşi Pierre Zriny, Bosna Vâlîsi Cengçi Paşa aleyhinde daha ziyâde muvaffakiyete nail oldu. Bosna Vâlîsi, iki Zriny'den birine ayrıca hücum edip de kolayca üstün geldikten sonra, îstirya üzerine yürümeyi düşünüyordu. Bu maksatla 10.000 kişi alarak Bosna'dan çıktı; 2.000'ini Lica ve Corbolo'da bırakarak geri kalanıyla yeni Serinwar kalesini almak ve buna muvaffak olamazsa îstirya'yı tahrîb etmek üzere Carlstadt civarındaki Ottochaz şehri üzerine yürüdü (17 Ekim 1663). Pierre Zriny bir ormanda 4.000 Hırvat'la bekliyordu; Paşa'mn askerinden yarısının rahatça geçmesine engel olmayarak diğer yarısı üzerine hücum etti ve bunlardan 1.000'ini kati

¹⁹⁰ Montecuccoli ve Avusturya Mecmua-ı Mevkute-î Askeriyesi, 1828, s. 141.

¹⁹¹ Ortelius (c. 2. s. 273); Defne Dalkan, Transilvanya, Macaristan, tstirya, Af-rikaMa Hristiyanlık için ceng eden Hristiyan şövalyelerinin târihi (Almanca), Nüremberg, 1664.

edip, sekiz bayrak ve 257 esîr aldı.

Bu akınlarda Moravya, Silezya, Macaristan mıntıkalarında mu-hârib askerler tarafından esîr edilip götürülen Hristiyanlar'ın miktarı 24.000'i bulur¹⁹²

Ekim ayı sonlarında (26 Rebîülevvel 1074 - 28 Ekim 1663) sadrâzam, ordugâhını Uyvar*dan kaldırdı. Ordu Neutra'dan, Szituva'dan, Estergon'dan geçti; sonbahar yağmurlarıyla daha beter hâle gelen bataklık bir yoldan gitmeye mecbur oldu. Uyvar'da muattal halde bulunmuş olan 20 top —ki ikisi Sultân Süleyman zamanına aitti— Estergon'a gönderildi. Sadrâzâmın ilk ihtarına itaat etmemiş olan Lewenz¹⁹³, üç gün sonra teslim oldu; muhafızlar eşyaları ile çıktılar. Ahâlîyi yağmadan muhafaza etmek üzere verilen amân-nâme-ler bütün civara gönderilerek 20.000 kişi yeniden tabiiyyet defterine alındı; Lewenz sancağı Çatrapatra Alî Paşa'ya verilerek maiy-yetine 400 muhafız bırakıldı (1 Rebîülâhir 1074 - 2 Kasım 1663). O sırada haber alındı ki, Novigrad, yirmiyedi gün muhasaradan ve 8.000 zayiata sebep olduktan sonra, Kaplan (Mustafa) Paşa'ya teslim olmuştur. Oraya da Kaasım Paşa kumandası altında 400 kişilik bir muhafız kuvveti bırakıldı. Transilvanya, Moldavya, Eflâk voy-vodoları hil'at aldıktan sonra¹⁹⁴ ordudan ayrıldılar.

O zamana kadar Budin'de bulunan Baron Goes'e nazikane bir mektup verilerek müsâade edildi ki, bunda elçilerin bir anlaşma şekline girişmekten imtina etmelerinin sulhun faydalarını takdîr etmemelerinden mi, yoksa kendilerinin mezuniyetleri olmamasından mı kaynaklandığı bilinmiyor tarzında idâre-i kelâm ediliyordu¹⁹⁵.

Lehistan Elçisinin Gelmesi

Essek'te sadrâzam, Tatarlar'ın Ruslar aleyhine imdada gönderilmesini efendisi kral nâmına rica etmek için gelmiş olan bir Lehistan elçisini kabul etti. Ona cevaben, İmparator ile ceng edildiği bir sırada Tatarlar gibi muavinlerden vaz geçilemeyeceğini ve eğer Osmanlı Devleti ile Avusturya

¹⁹² Ortelius'ta başlıca maktullerin listesi vardır.

¹⁹³ Cevâhlr'de tesltm teklîf-nâmesi Vt cevabı yazılıdır. (Lewenz, Râşid ve Evli ya'da «Lüve» (Live?) şeklindedir.)

¹⁹⁴ Cracovie palatini Stanislas Potocki'nin ve kançılar Nicolas'ın mektupları O-vâhftr'de s- 112 ve 114'te dercedilmistir.

¹⁹⁵ Sadrâzam ve serdâr-ı ekrem Fâzıl Ahmed Paşa tarafından Dük de Sagan'a. yazılmış olan bu mektubun sureti Râşid târihinde dercedilmigtir, c. 1, s. 55. (Mütercim)

arasında ortaya çıkan çekişmeye Lehistan karışacak olursa, Tatarların Lehistan üzerine yürüyeceklerini bildirdi.

Sadrâzâmın umûmî karargâhı, B udin'den Belgrad'a nakledildi. Kaplan Paşa Kanije'ye gitti. Tatarlar Szegedin'de, Szombor'da, Fünf-kirchen'de kışladılar. Ardçı olan Budin Vâlîsi Hüseyin Paşa, Zriny'nin hareketlerine nezâret etmekle görevlendirildi.

Zriny'nin Harekâtı

Kış ortasıydı. imparator askeri Mur ve Drava üzerine yeni hareketler yapmak için kıştan istifâde etmek istediler. Ocak ayı ortalarında, İmparatorluk ordusuna kumanda etmekte olan Graf Wolf Julius von Hohenloche 6.000 piyade ve 1.000 süvârî ile birdenbire Pettau'dan çıktı. Bu şehir Roma hükûmeti zamanından kalma âbideleri ile meşhur olan Pettovium kadîm beldesidir ki, Batı Roma İmparatorluğu burada son hükümdarı genç Augustulus'ün elinde yıkılmıştır ¹⁹⁶. Kont Nicolas Zriny'nin sadrâzâmın şikâyetlerine rağmen, Mur nehri üzerine yaptırmış olduğu Yeni Serinwar kalesi toplanma yeri kabul edilerek, Hırvatlar banı ve Macaristan ordusu ve ordugâh kumandanı Pouchard'ın emri altındaki 12.000 Bavyerah ve Kont Leslie kumandasında bulunan 700 piyade ve altı bölük Picco-lomini süvarisi ile yerleşmiştir (21 Ocak 1664) ¹⁹⁷. 20.000 kişiden mürekkeb olan bu ordu, Serinwar'dan Presnitz üzerine yürüdü. Bu mevki iki gün zarfında teslim oldu. İçlerinde 400 Türk askeri, 100 Tatar, 37 ağa bulunan 800 kişi kaleyi boşalttı ve 15 top terketti-ler.

Husarlar, Heşdükler Tatarlar'm üzerlerine yürüdüler. Zriny bunları kılıçla tutmaya çalıştı; lâkin Macar asıllı bir Bohemyalı tarafından az kalsın öldürülecekti. Graf Hohenloche'nin adamlarından biri saldırganı kurşunla

¹⁹⁶ Son imparatorun Pettau'da bulunduğu zaman. Roma İmparatoriüğü'nun uğramış olduğu mOsklitt. Fransızca'da La conr dn roi Fettaan (Pettau kralının sarayın) darb~ı meselini ortaya çıkarmış olmalıdır.

¹⁹⁷ Ortelius'ta (s. 297-300), bilhassa bu vak'aya dâir iki eser vardır: Birincisinin unvanı şudur: «Kont Nikolas de Zerin İle Onun, Budlany ve Neidagy'nı Cem'an Yırmılıçbht Kişiyi Balan Askerleri Tarafından Hristiyanlık tçbı Teşebbüs Olunmuş ve 1664 Senesinin 20 (10) Ocağı tarihinden 16 (8) Şubat Târihine Kadar Olan Müddet Zarfında İkmâl Edilmiş Olan Şanlı re Hatırlanmağa Ş&yân Olan Seferin Muhtasar ve Mevsuk Hikâyesi.. İkincisi: «Türkler Aleyhine Muharebe Hakkında Gayet Güzel Pek Âlâ, Pek Hristfyanca Bir Vaaz Ki Banda Evvelâ Graf von Hohenche İle Kont Zrlny'nin Askerleri ile Geçen Kıs Türk Toprağına Yapılan An! Hücumları Gayet Doğru ve Bıtara-fâne Olarak Hikâye Olunmuştur.» Nuremberg, 1664. Diğer bir eser: - Tttrk-ler'in Hristiyan'da Narasdfai Adasma Bir İstilâ Teşebbüsünde Bulanma* İçin Orada Kont N. Zerin Tarafından Mili Ur Meclis Akdohınmasından Ne Vechile İstifâde Ettikleri ve Ancak M. Peter Tarafından Ne Nasıl Rfc'at Ettirilerek Tâkib Edildikleri, Wardein'deki Tttrkler'in Bizimkiler Tarafından Bir Karakol Muharebesinde Nasıl MaElub Edilerek Büyük Tetefâta Uğradıkları., Aralık 1664. (Bu eserler hep Almanca'dır.)

 ld rerek Zriny'i kurtardı. Hemen o gece Babocsa kuşatılarak, dördüncü gün, içlerinde 11 aĝa bulunan 2.072 adam kaleyi terkederek Drava kenarlarına nakledildiler. Macarlar bu tarafta Türklerin tahliye etmiş bulunduکلarı Barcs kalesini yaktılar. Babocsa ile Barcs'ta 20 top galiblerin eline düştü. Ertesi gün Zriny, süvarileri ile Szigeth geçidine vardı. Lâkin topu olmadığı için öte tarafa geçerek Fünfkirchen'e kadar ilerledi.

Bu akında Macar ordusu Torbeg¹⁹⁸ palangasını yaktılar. Orada Szigeth'in (Sigetvar) fethini müteâkib Sultân Süleyman'ın y reĝi ve baĝırsaklarının defnedilmiş olduĝu yerde bir mezar ve bir tekke vardı. Fünfkirchen (Pe ; Pe uy) ve kurşunla kaplı camileri yakıldı: Yalnız kale, muhasara topları olmadığından dolayı, alınamadı¹⁹⁹. Zâten buralara asker şevkinden maksat, ertesı sene Osmanlı ordusunun girmesini men' etmekten ibaret olduĝundan, Zriny, Sziklos'u yanda bırakarak Essek Köprüsü'ne doĝru yürüdü, köprünün başındaki Terrak palangasını ve 8.565 kadem uzunluĝunda ve 17 kadem geniřliĝinde olup Sultân Süleyman tarafından inşâ edilmiş bu muhteşem köprüyü iki günde yaktı. Macarlar'ın yolu üzerinde bulunan takriben 500 köy dahî yakılarak, yangın şuleleri m s-tevlilerin geçtikleri yolları aydınlattı.

Zriny'nin Szigeth  zerine yürümekte olduĝu hakkında Fünfkirchen beĝi Murâd Beĝ'in verdiĝi haber üzerine sadrâzam epeyce endişelenerek, Essek kışlaĝında bulunan Mehmed Paşa'yı serdâr tâyin etti. Istoni-Beĝrad (Stuhlweissenburg) ve Yanova paşalarını, Kaplan Paşa'yı, Tatarlar'ı maiyyetine vererek büyük bir s r'atle Zriny  zerine gitmelerini emretti; kendisi de tuĝlarını Belgrad önüne diktirdi (2 Receb 1074 - 30 Ocak 1664) ve yolda müşkilât çekilmemesi için eşya arkada bırakılarak, ertesı gün hareket edileceĝini askere ilân etti.

Hakîkaten ertesı gün 1.000 kişi, kendine tahsis edilmiş olan asker, 2.000 yeniçeri ile Belgrad'dan  ıktı. Lâkin Metrovi e giderken Macarlar'ın Szigeth'i muhasaradan vazgeçerek geri dönmüş olduklarını  ĝrenip²⁰⁰ Szigeth'in muhafazasını serdâr Mehmed Paşa'ya ve Fünfkirchen'in muhafazasını Kaplan Paşa ile Behke beĝine, Bosna alaybeĝine, Budin m tesellimine, Kol svar ve Tamişvar paşalarına tevdi ederek, derhâl Belgrad kışlasına döndü. Palatinin mektuplarına mukabil olarak

¹⁹⁸ 'Ortelius'a nazaran Torpech ve diĝer bir esere göre Darchpeck.

¹⁹⁹ Ortelius ile evvelce zikrohman eser.

²⁰⁰ Düşman Szigettnvar'ı alamaması  zerine Pe uy'a taarruz etmiş, serdâr Mehmed Paşa'nın yardımı üzerine oradan da me'y s olup kaçmıştı. Râşid, s. 60. (Mütercim)

Clausenberg, Szekelhyd ve diğer Transil-vanya kalelerinin zabtolunduğuna dâir Apafy'den alman yazılar, bundan evvelki endîşe verici haberleri izâle etti.

İdarî Değişiklikler

Zriny'nin kış ortasında asker göndermesi, Edirne ve İstanbul'da pek mübalağalı rivayetler yayılmasına sebep olarak, bu muharebeye «Demir-kazık seferi» dendi ²⁰¹. Bununla beraber birçok devlet büyüklerinin îdâmı ve idarî cihetten yapılan değişiklikler de umûmî efkârı meşgul ediyordu. Silistre Vâlîsi Can Arslan Paşa, sadrâzâmın gidişinden az evvel Uyvar Önünde îdâm edilmiş, serdâr Alî Paşa Budin muhafazasına memur olmuştu. Mehmed Paşa Karaman vâlîliğine tâîin edilerek Çatalbaş Paşa, sadrâzâmın çadırı önünde boğulmuştu. Kapıcılar kâhyası ve Pâdişâhsın musahibi Yûsuf Ağa hakkında zât-ı şahanenin av dönüşü sırasında kapıcılar tarafından şikâyetle bulunulduğundan dolayı —evvelâ saraydan uzaklaştırılarak Ankara sancak beğliğine tâîin edildi; daha sonra peşinden gönderilen bir kapıcı vâsıtasıyla istanbul yolu üzerinde Babaeski'de başı kesildi. Pâdişâh'm mahremi olup nail olduğu musâhib unvanından mağrurlanarak saray hademesini gücendirmiş olan Hüseyin Ağa, mevkiini kaybederek kapıcı-başı unvânıyla ve 150 akçe yevmiye ile uzaklaştırıldı. Onun hizmeti —Sultân İbrahim'in zamanında çok kötü bir şöhrat yapmış olan Cinci Hoca'nın doğum yeri olan— Saf-ranbolulu bir yeniçeri neferinin oğlu olup, Kuloğlu lâkabıyla anılan Mustafa'ya verildi, Mustafa, mûsikî-şinâs ve şâir olduğundan Pâdişâh'ın husûsî iltifatına nail olmuştu. Karadeniz filosuna kumanda etmekte olan Deli Mehmed, Kazaklar'ın birkaç kayığı batırdıktan sonra İstanbul'a dönmekte iken Kırım Hânı'ndan aldığı bir mektupta Dnieper Kazaklarının yeni bir hücumda bulundukları cihetle, yine gelmesi hatırlatılıyordu. Osmanlı amirali, Hân'ın gönderdiği adamı astırdı; fakat iktidarını böyle kötüye kullanmasından dolayı kendisi de bir müddet sonra îdâm olundu ²⁰².

Klis kalesine hücum eden ve ric'ate mecbur olmuş olan Bosna Valisi Cengi-zâde, emre aykırı hareketinden ve mağlûbiyetinden dolayı hayâtını kaybetti. Transilvanya ordusuna serdâr ve daha sonra Budin kalesine muhafız olan Alî Paşa, 87 yaşında Tamişvar'da vefat etti. Sadrâzâmın kîni,

²⁰¹ Zûbdetl't-Tevârîh, varak: 51.

²⁰² Dresden'deki Zfîbde nüshası burada 51. varaktan 69'ya geçerse de arada noksan olmadığından, rakamlarda yanlışlık yapılmış, demektir.

sabık kızlarağası Mehmed Ağa'ya tâ Medine'de yetiştirdi ve ağa orada îdâm edildi. Essek köprüsünün tekrar inşâ edilmesine emir verildi. İstanbul muhafızlarını artırmak için Macaristan'dan 1.000 yeniçeri yazıldı; 500 yeniçeri de Girit'e gönderildi. Edirne'de, payitahta birbuçuk saat mesafede Gül Baba mevkiinde ve Çömlekçi Köyü'nde pâdişâh tarafından köşkler ve çeşmeli bir bahçe yaptırıldı.

Yağmur Duası

İlkbahar gelmiş, sadrâzam Baron Goes'e verdiği kâğıda ancak mübhem bir cevap almıştı²⁰³. Bundan dolayı baharın girişiyle beraber tuğlar Belgrad sahrasına çıkarıldı ve üç hafta sonra sadrâzam Samlin sahrasına ordu kurdu (22 Şaban 1074 - 20 Mart 1664'te, orduyu ikmâl için «defterli» ve «kayıtlı» nâmındaki bütün maaş sahipleri ve bahriye dâiresinde bulunan timâr sahipleri ile Mısır, Bağ-dâd ve Diyârbekir vilâyetlerinden azledilmiş olan üç vezirin bu seferde bulunması emredildi²⁰⁴. Üç ay zarfında²⁰⁵ yapılmış olan Essek köprüsü, düşman tarafından tekrar yakılır düşüncesiyle, Essek muhafızı Kibleli Mustafa Paşa, Bosna beğlerbeği tsmâil Paşa ile samsoncu-başı, köprünün muhafazasına memur oldular. Hayli vakittir yağmur yağmadığından ve dolayısıyla arazî susuzluktan zarar gördüğünden sadrâzam yağmur duasına çıkılmasını emretti. Sava nehri kenarına bir mihrâb kuruldu. Kuraklık, üçüncü gün, mü'-minlerin duaları yerine ulaştı, muazzam bir yağmur yağdı (24 Ramazan 1074 -. 20 Nisan 1664).

Vani Efendi

Sultân Murâd ve Sultân III. Mehmed zamanlarında olduğu gibi İstanbul'da ve Edirne'de Osmanlı askerlerinin muzafferiyeti için dualar edildi. Bu dualar hakkında müftî Minkaarî-zâde Yahya Efendi ile vaiz şeyh Vânî Efendi arasında şiddetli bir çekişme oldu. Vânî Efendi, duanın alenî olmasını destekliyordu; şeyhülislâm efendi ise herkesin cami içinde edeceği duanın da umûmî surette ve meydânlarda okunacak dualar kadar Allah'ın

²⁰³ Bu mektup Râşid-'de (s. 62) ve Cev&hir'de vardır. Mektubun İtalyanca tercümesi mevcuttur ve 2 Mayıs 1664 tarihli. Sadrâzamin kısa cevâbı Cevâhir'-de görülür. (Râşir de dahî meali vardır, s. 62).

²⁰⁴ Râşid, s. 63.

²⁰⁵ Cevahir. Bâzı Avrupa müverrihlerinin zannettiği gibi kirfcgünde değil.

nezdinde makbul olacağını söyledi. Vânî Efendi ²⁰⁶, zât-ı şahanenin teveccühüne, kendisini valiliği esnasında Erzurum'da tanımış olan sadrâzamın iltifatını da eklemiş bulunduğundan, müftîye üstün geldi. Bu zât doğum yeri olan Van'a nisbetle «Vânî» diye anılırdı. Sofuların ve Hristiyanlar'ın şiddetle düşmanı idi. Riyakârca bir taassub gösterir, halka telkin ettiği şiddetli kaaideleri asla kendine tatbik etmek istemezdi. Vânî Efendi'ye muhibîerinden biri suâl edip:

— «Sultânım, dâvâ-yı zühd ve takvada infiradınız malûm; lâkin yine tahsîl-i dünyâyâ himmetiniz ve nâzik cariyelere ve lâzîme-i ziynet olan inci ve cevahir ve samur vesâir emvale vücûh ile râğbetiniz var; bunun sırrım idrâk edemedim» dedikde, cevâp verip:

— «Behey nâdân! Dünyânın kendisi bi-aynihâ kabîh ve mez-mûm değildir; cümlelerin matlûb ve mergûbu bir ni'met-i celîledir; zemm olunan cihet-i tahsili ve keyfiyyet-i tenâvülüdür. Ahz u te-nâvülde sen bana müşabih ve mümasil değilsin; bir lokma tenâvülü sana haram iken bana helâl olur. Meselâ: Taam ederken diş arasına giren et parçasını hilâl ve zor ile çıkarıp yutarsan sana mekruh olur; ben nazikane tahrik-i lisân (dil hareketi) ile kurtarıp yutarım, bana helâl olur. Bir misâl daha: Siz mâl-ı haram ile me'kûlât alıp haram yersiniz; biz ise me'kûlât ve melbûsâtı deyn (borç) ile alırız; ay başında şübheli mâlimizden edâ ederiz; hîle ile helâl yeriz, tşte mâl-i dünyâyı ahz u tenâvül hususunda dahi nice âlimâne ta-sarruf âtımız vardır ki bize caizdir» demiş ²⁰⁷.

Böyle bir ahlâk muallimi, Cizvit Tellier'nin böylesine lâyıky ve çağdaşı olan biri, ne İstanbul'a dönmeye, ne de ordunun başında bulunmaya cesaret edemeyerek, av ve harem içinde Edirne'de vakit geçiren Pâdişâh'ı bu lâkayd hâlden dolayı te'mîn etmeye pek müsâid idi. Avcı Sultân Mehmed, kendisine payitahta dönmesini tavsiye eden bir kazaskere:

— «İstanbul'da ne yapacağım? İstanbul'da oturmak babamın hayâtı terk etmesine sebep olmadı mı? Benden öncekiler dâima zorbalara mağlûb olmadılar mı? İstanbul'a dönmektense, kendi elimle ateş verir, şehrin ve sarayın ateşler içinde yandığını mahzûzâne te-mâşâ ederim!» cevâbını vermişti ²⁰⁸.

²⁰⁶ Vânt Efendi'nin-tercüme-i hâli Uşşftkî-zfide'de 459 numaradadır,

²⁰⁷ Hammer'in Naîmâ'dan tercüme ettiği bu fıkra —ki «...» içine alınmıştır— aslından aynen tercüme olundu- Naîtnâ. c. 6, s. 240. (Mütercim)

²⁰⁸ Knolles'ten kaynaklanan bu sözler, bizim târihlerde zikredilmediğinden, mev-sûkiyet derecesi bilinemez. (Mütercim)

Şehzade Mustafa'nın Doğumu

Bu sırada  ehzade Mustafa'nın doğumu münâsebetiyle başlıca Osmanlı şehirlerinde yedi gün  enlik emr olundu (8 Zilka'de 1074 -(Salı) 2 Haziran 1664). Bu  ehzadenin validesi, Resmo'nun zabtından sonra Osmanlıların eline d  m   ve serdâr Deli Hüseyin Paşa tarafından saraya gönderilmiş bir Rum kızıydı ki, Rebia G lm   Sult n²⁰⁹ nâmı ile haseki unvanına nail olmuştu. Haseki Sultân,  e kinliğiyle p di  hın gözünde bulunduğu için,  ehzadenin doğumu Pâdişâh'ın büyük memnuniyetini m cib oldu- Esmer güzeli olan hasekinin ikb li, Rusya'da doęmu ²¹⁰ bir sarı ın güzeli olan Valide Turhan Sultân'ın ikb lini haleldar etmeye ba lamı tı. Muhabbetini V lidesiyle haseki arasında taksim etmiş ve kendisini büsbütün av ve bahçe merakına vermiş olan Pâdişâh levazımı hazırlanmakta olan muharebeyi hatırlıyorsa, ancak ke fettikleri hususlar, o zaman Osmanlı memleketlerinde ve Almanya'da gaaibin haberi olmak üzere tel k  edilen ve pek çok kanlar döküleceğini bildiren m neccimlerle istişare etmek hatırlıyordu²¹¹.

Sadrâzamin Az meti

Tuğlar henüz Semlin sahrasında dalgalanmakta iken, askerî harek t n daha fazla geciktirilmemesi lüzumu hakkında gelen haberler", sadrâzamin at letine nihayet verdi. Transilvanya prensi Apafy, İmparatorun harb hazırlıklarına ve Fransa ve diğer müttefiklerin göndermekte oldukları yardım kuvvetlerine dâir Zzathmar sergerdesinin bir mektubunu gönderdi

²⁰⁹ Mouradjea d'Ohsson, c. 2, s. 514; Fransız tarihçisi Alix' n t lyanca Gidi Hik yeler adlı romandan istinsah yoluyla yazdığı gibi, ZacM. değ  Bu m ver rihin ifâdesine göre Pâdişâh, kızın Evgenia ismini —g y  Türkçe Cara (sevgili) demek olan— Zachi şekline d n  t rm  . Bu Zachi «haseki» kelimesi -nin bozulmu undan ibaret olacaktır. Alix bunu asla bilmiyor, çünkü Chaisakl Zachi diyor.

²¹⁰ «Moskof milliyetine mensup olan valide sultan uzun boylu, zayıf, biraz  i ek bozuğu, mavi gözlü, gaayet beyaz, saçları altın sarısı rengine idi.» De La Croixf n H tr ları, I, s- 556.

²¹¹ Knolles'te Rycaut, c 2, s. 150. O zaman Almanya'dan hem politika hem de ilm-  n c mdan (astroloji'den) bahseden birbirini mfite kib iki eser yayınlanmıştır. İkisinin adı ve m nderic tı gibi bir olan bu eserlerin mevzuu, biri Macaristan'da ve diğeri Arabistan'da zuhur eden iki gök hâdisesi ile ilgiliydi. Birincisinin unvanı şudur: «Türklerin Taarruzları ve Cenâb-ı Hakkın Himâyesi ki Yukarı Macaristan'da 1660 Aralık'ında Görünen ve Bize Türk-ler'in Yakında İstil sını İ an Ederek H lin İktiz sına Muvafık Hareket Edip Allah'tan Omidv r Ohnaklığımızı İhtar Eden Semav  H diseler Be M nkesif Olmuştur», basım târihi 1661. İkincisi: Türkler'm Taarruzu ve Cenâb-ı Hakkın Himâyesi ki 1663 Ocak'tnda Arabistan'da Medma-Thalnabia (Medinet l-Enbiy ?) S dik Bir Dost Tarafından Yazıldığı Veçhile Ne rolunmu  Bir Hul sadır.. S.H. de G.'nin eseri. Türkler' n geçişine dâir bir hulâsa eklemiştir, 1663.

²¹². Szigeth (Sigetvar) kumandanı bulunan Haleb Vâlisî Gürcî Mehmed Paşa, Oemir - Kazık'm yâni Zriny'nin Szigeth ve Kanîje üzerine yürümekte olduğunu bildirdiği gibi ²¹³, Hüseyin Paşa Uyvar*dan, Neutra'nın umûmî kumandan vekili Kont de Souches tarafından kuşatılmış bulunduğunu yazdı. Derhâl Uyvar! muhafaza etmek ve Neutra'yı kurtarmak üzere War-dein, Yanova, Eğri (Erlau; Eğre) beğlerbeğileri Küçük Mehmed, Kaa-sım, Halîl Paşalar ile Apafy'nin ²¹⁴ ve yalı ağası Ahmed Ağa'nın kışlalara taksim edilmiş olan Tatarlar'la birlikte gitmeleri için emir verildi.

Hemen o sırada idi ki, mîrâhor (emîr-i âhûr), ordunun derhâl hareket etmesini emreden bir hatt-ı hümayûn ile ve bir kürk, bir kaftan, murassa bir kılıç, murassa bir hançer, iki sorguç'la birlikte geldi; hara-yı hümayûndan 10 at getirdiği gibi kaymakam, silâhdâr, kapıağası tarafından gönderilmiş olan diğer hediyeleri dahî ulaştırdı.

Neutra'nın Düşmesi

Hareket edileceği gün elem verici bir haber geldi: Büyük kuvvetler ²¹⁵ tarafından kuşatılmış olan Neutra teslim olmak mecburiyetinde kalmış, Kont de Souches, Küçük Mehmed Paşa'yı Szent-Kereszt (Mukaddes Haç) yakınında ve Estergon nehri kenarında mağlûb ettikten sonra, Lewenz'i tehdîd etmekte idi (11 Şevval 1074-7 Mayıs 1664). Eğri muhafızı Halîl Paşa'nın biraderi Uyvar muhafızı Hüseyin Paşa, reîs efendi, Budin defterdarı, muhafızların ulufelerini vermek üzere Neutra'ya gitmiş oldukları hâlde 400 süvârî ve 200 piyade ile kaleyi tahliye ederek silâh ve eşyalarını beraber götürmüş ve 80 top ile birçok harb mühimmâtını gaailblere bırakmışlardı. Ancak Souches, kalede yiyecek bulamadı; Çünkü Neutra, ancak yiyecek yokluğundan dolayı teslim mecburiyetinde kalmıştı ²¹⁶.

²¹² Cevâhtîde, Arafy'nin ve Szathmar sergerdesinin mektuplarına bakınız, s. 143 ve 144.

²¹³ Cevâhir'de Szigeth beğlerbeğinin arzı ve sadrâzâmın cevâbı, 138.

²¹⁴ Cevahirde Apafy'ye mektup, s. 142.

²¹⁵ Türkler'in ifâdesine göre 16*00 adam. Avnstnrya Mevfcnte-i Askeriye Mecmuası, 1828, s. 270, yalnız 8-000 kişi der.

²¹⁶ Ortelius, s. 311. 1) «Kanîje Ordugâhında Yazılmış Harb Vekaayfı; Tîtrk ve Hristiyanlar Arasındaki tîk Muharebe ki Sonradan Mttteflk «Man Birkaç Bbî Tatar ve Tîrke karşı Hristfyatların Kumandan Comte de Sonches Taraf nidan tmdad ve Devam Olunmuştur,* Mayıs 1664. 2) «Bir Taraftan Tîtrkler, Bir Taraftan Hristiyanlar ve Macarlar Arasında 1664 Senesinde Znhflr Eden tîk Muharebenin Hikayesi; General Sonches'm B« BfahArebede, Daha Sonra Nîtra Muhasarasında Olduğu Vechile, T&rkrter'e Nasıl Vahim Bir Darbe tn-dirdlgl ve Yengeç Yürüyüşünü Nasıl Öğrettiği; Kanije Çenginden Beri Gelen Dikkate Şayia Vak'alar Dahi Eklenmiştir., Mayıs 1664. (Bu eserler Alman-cadır).

Kanije Muhasarasının Kaldırılması

Reninger'in talebi üzerine sadrâzam, sulh anlaşması yapmaya her vakit hazır olmakla beraber «yer götürmez deryâ-misâl»²¹⁷ askeri ile kendisini karşılamaya yürüdüğüne dâir D k de Sagan'a, kendi  sl buyle bir mektup daha yazdı. Vukovar'da Kanije beğler-beğ  Hüseyin Paşa'dan gelen  cil bir mektup, Nîsân sonundan beri Zriny,"Hohenloche"²¹⁸, Strozzi tarafından kuşatılıp d ğ len bu kalenin sür'atle imdadına yetişilmezse düşman eline d şeceğ ni bildiriyordu²¹⁹. Mayıs ortalarına doğru (18 şevval 1074 - 14 Mayıs 1664), sadrâzam Essek köprüsünden geçti ve bu köprünün ve Darda palangasının tekrar inşasında gayret gösterdikleri için Bosna ve Sir-mi beğlerbeğ lerine memnn yetini bildirdi. Mohaç/ta, orasını kışlak olarak seçmiş bulunan H n-zâde*ye bir hilkat verdi Sziklos (şikloş)'-dan, yakında geleceğ ni Kanije muhafızlarına gizlice bildirdi. Fünf-kirchen'de, son kuşatmada yanmış olan evlerin harabelerini ziyaret etti. Szigeth'e iki saat mesafede Csaukal köprüsünde Szigeth Valisi G rc  Mehmed Paşa ile görüşerek, Kanije'nin durumuna dâir m -l m t aldı (29 şevval 1074 - 25 Mayıs 1664)²²⁰.

Szigeth'de kumandan Mehmed Paşa, Poschega Vâlîsi Kaplan Paşa ile Anadolu Beğlerbeğ  tarafından büyük bir tantanayla karşılandı (1 Zilka'de 1074 - 26 Mayıs 1664). Mora, Rumeli, Niğbolu, Ohri beğlerbeğ leri ve beğleri, yardımcı kuvvetleri ve 1.000 tüfenk-endâz Arnavut ile orduya iltihak ettiler. Szigeth'te toplanan bir askerî mecliste, Kanije'ye giden doğru yolu tutmakta bulunan Ba- bocs  ve Berczencze (Pressnitz) palangalarını zabt etmek mi, yoksa onların öte taraflarından dolaşarak bataklıklar arasında daha m ş-kil tl  bir yol mu münâsib olacağı müzâkere edildi. İkinci şıkka karar verildi; lâkin yine o sırada Kanije istihkâmları altında yine aynı şekilde bir meclis akteden Macar ordusu reisleri, sadrâzam ordusunun 30.000 kişiden ziyâde olduğ nu ve muhâsırlar bu miktarın sâdece yarısı

²¹⁷ Râşid, c. 1, s. 69. (Mütercim)

²¹⁸ Rycaut, Hohenloche'yi «Olach» ve Montecuccoli .Hollach. adıyla zikreder.

²¹⁹ Rycaut, Kanije Paşası'nın mektubuna bakınız.

²²⁰ Kanije muhasarası, en güzel Askeri Kronik mecmuasında anlatılmıştır, 1828. II, varak: 6. Bu muhasaraya dâir eski eserlerden dikkate ş y n .olanlar ş nlerdir: Diariom und kurze Erzoehlnng wie die Belagenmg der Festung Ca-nischa den 17. '(27) Aprilis begonnen, contbndrt, und ans was  rneblichen Ursachen dteselbe den 21 Mal (II Jun s) 1664 wieder aufgehoben worden, so dana wte der T trk dte Vestang Nen Serinwar attaqnfat nnd erobert; samt Anhang, begreifend unterschiedliche generale nad partfcnlare fiber die selft* hero bevorab den 1* and 2. Ang. 1664 bel Erobernng Levens nnd Barkan, sodann bel dem bhttlgen Haupttreffcn bei S. Gotthard an der Baab passfrte actiones nnd Krieskandhmgen; mit etnem Gmndrlss befder Lager, 1664-

kadar olmakla beraber yiyecekleri kalmamaya başladığım ve Osmanlı ordusunun onlarla Serinwar arasına girip Pettau, Radkersburg, Gratz üzerine yürüyebileceğini düşünerek, muhasaranın kaldırılmasına karar verdiler. Bundan dolayı İmparator ordusu bütün toplarıyla Serinwar üzerine geri çekildi ²²¹

Serinwar'ın Muhasarası, Zaptı Ve Yakılması

Muhafızları tarafından yakılmış olan Babocsa ve Berczencze muhârebesiz Osmanlılar'ın eline düştü. Babocsa'da, Valide Sultân'ın kahveci-başısı orduya gelerek, Valide Sultân tarafından sadrâzama kıymetli kâseler, bir samur kürk, bir murassa hançer getirdi. Sadrâzam, Kaniye'ye bir saat mesafede Boghan köprüsünde iken, düşman ordusunun çekilip gittiğini haber aldı (6 Zilka'de 1047 - 31 Mayıs 1664); kaleye yalnız başına girerek kahraman muhafızı Hüseyin Paşa'ya samur kürklü bir hil'at ve murassa bir hançer verdi; zabıtlere, kaftanlar, muhasarada yaralanmış olan neferlere yedi kese para dağıttı. Vakit kaybetmeksizin İmparator ordusunu tâkibe başladı. İmparator ordusunun Mur nehrinin sağ tarafına alelacele ric'ati üzerine, tabîî sığınak olabilecek bir orman ve Serinwar'ı dö-ğebilecek bir tepe Osmanlılar tarafında* kaldığı gibi, kaleye kadar olan yola da Osmanlılar hâkim bulunduğu cihetle, sadrâzam ordusu üç bakımdan da daha iyi bir durumda bulunmuş oluyordu.

Bu muharebede iki milletin çekişme konusu olan Serinwar kalesi, Mur nehrine kurulan köprünün başı olmak üzere, muahedelere ve Türklerce Avusturya aleyhinde şikâyet vesilesi vermemek isteyen İmparatorun arzusuna ayları olarak, inşâ edilmişti. Bu kalenin ne yan taraflarında istihkâmları, ne hendeği, ne de kapalı yollar vardı. Bir tepeye mahkûm gayrı-müsâid bir mevkide yapılmış ve iki tarafı açık olduğu gibi, sedleri de nehre kadar uzanmıyordu. İnşâatının iyi olmamasından dolayı, az sayıdaki muhafızları da muhafaza işinde büyük müşkilâta uğramalarını îcâb ettiriyordu. Kısaca, Serinwar, muharebeye yarar bir kale olmaktan o kadar uzaktı ki, esasen «koyun ağılı» diye isimlendirilmişti ²²². İmparator sarayında ve meşveret meclisinde bunun yıkılması ve yerine yenisinin yapılması kararlaştırılmış iken, çarpışmaların başlaması üzerine derhâl

²²¹ Muhasaranın tafsilâtı için şunlara bakınız: Ortelius, s. 318, Montecuceoü, c. 2, s- 62; Rycout, s. 151.

²²² Montecuccoli, c. %, s. 64. Zttbde bunu «Batak Kale. diye anar.

müdâfaaya hazır hâle getirilmesi için, istihkâmların elden geçirilmesi içine hız verildi. Hendekler, kuyular, l g mlar ve mukaabil l g mlar, zırhl  siperler, örtülü cenahlar, sığınma yerleri, yeraltı geçitleri, metris siperleri, bataryalar, el kumbaraları, bombalar, ateşli sil hlar ikmâl olunarak, müdâfaa v sitalarına ilâve edilebilecek şeylerin hiçbirinde kusur edilmedi.

Osmanlı ordusu Serinwar önüne gelir gelmez Mur nehrinden geçilmesi kararlaştırıldı: 300 yeniçeri ve o kadar segbân, özel olarak yapılmış sallarla sudan geçme emrini aldılar. Bu müfrezenin yarışı Mur nehrindeki adaya çıktığı ve metris in  sına ba ladığı sırada, Kont Strozzi 150 t fenk i ile kılıcı elinde hücum ederek (6 Haziran 1664)  ıkanları mahvetti; içinde 400 yeniçeri bulunan diğer iki sal da düşman tarafından kırılarak, yeniçerilerin hepsi bo uldular. Strozzi kazandığı zaferle sevineceğı bir sırada, bir kur unla vuruldu. Onun  l m  haberi, feldmare  al Montecuccoli'nin orduya gelişini hızlandırdı. Montecuccoli artık altı gün sonra ordunun ba kumandanlığını üzerine aldı ve bundan sonra Serinwar*'ın muhafazası ve Mur nehrinin askerini geçişine karşı savunulması, onun uhdesine kaldı.

Avusturya askeri, Mur ye Drava nehirlerinin kav akları ile Dra-va'nın sol sahilinde bulunan Serinwar kalesinin karşılıklı noktalan arasındaki mesafeyi işgal ediyordu. Oradan Kotory'ye kadar olan arazî de Hohenloche kumandasındaki Avusturya müttefiklerinin elindeydi. Kotory'den itibaren yukarıya doğıru Zriny, Bathany, Na-dasdy kumandasındaki Heyd kler, Husarlar bulunuyorlardı (21 ve 23 Haziran 1664).

Ku atma devam ediyordu. Toprağın ıslanmı  ve üzerine basılınca kayılacak bir hâle gelmiş olması, Osmanlı bataryalarının zirvesinde bulunduğı teepye çıkılmasını imkânsız bir hâle getirdiğinden, birbirini t k ben yapılan iki hücumu neticesiz bıraktı. O zaman, muh sırlara arka taraftan ansızın hücum edilmesi bir şahıs tarafından teklif edildi. Lâkin bu plânın tatbiki için Drava nehrini iki defa, yâni evvelâ Mur nehri ile birle tiğı noktada, ikinci olarak, birle tiğı yerin alt tarafında Dernis yakınında geçmek lâzım geliyordu. Bundan başka, Mur sahillerindeki Osmanlılar'i da oradan çıkarmak gerekiyordu. Binâenaleyh bu muhataralı tasavvur uygulanamaz diye görülerek reddedildi ve Baden margravı Leopold kumandasıy-le imdada gelmekte olan Almanya ve Kont de Coligny kumandasıy-le yardıma gelmekte olan Fransa müttefiklerini beklemeye karar verildi.

Serinwar yarım-hilâli  zerine Osmanlılar tarafından 2 Haziran 1664'te yapılan şiddetli bir hücum p sk rt ld ğı gibi, yine Osmanlıların Mur nehrini geçmek için yaptıkları yeni teşebbüsleri de sonuçsuz bırakıldı. İki

gün sonra muhâsırlar o kadar yer kazanmışlardı ki, artık kalenin ateşi kendilerine yetişemiyordu. Şaranpoller yakıldı; Avancourt²²³, Tasso, Buttler ve Rossi isimindeki zabıtlar, daha ziyâde durmaya imkân müsâid olmadığı için, Osmanlıların kendilerini mevzilerinden sökmeye mecbur bırakmalarını beklemeksizin, hendeklerdeki karakolları hattın gerisine almak üzere bulunduklarını başkumandana bildirdiler. Montecuccoli, ahşab istihkâmların yanışı ile lâğımların alevlenmesini ve yarım-hilâlde durulamaz bir hâle gelinmesini müteâkib, köprünün öte tarafına geçilmesini emretti. Bununla beraber Tasso, ertesi güne kadar dayanabileceğini zannetti. Lâkin ertesi günün başlamasından evvel muhâsırlar kaleye o kadar şiddetle hücum ettiler ki, Serinwar müdafileri cesaretlerini kaybederek, köprüleri yıkmaksızın ve istihkâmları yak-maksızın, son derecede intizamsızlık içinde kaçtılar. 1.100 Macar'ın bir kısmı pare pare edilerek Mur nehrinde sulara gömüldü²²⁴. O günkü muharebede, kısacası, Kont Thurn ile birçok zabıt öldüler (5 Zilhicce 1074 - 29 Haziran 1664)²²⁵.

Muhasara esnasında Pâdişâh'm yeni nedimi Yûsuf Ağa, bir hatt-ı hümayûn ile, bir kürkü ve bir hançeri hâmil olarak orduya gelmişti. Sadrâzam bu yeni iltifata teşekkür sadedinde Yûsuf Ağa'ya 20 kese altın verdi ve Pâdişâhla 1.200 baş hediye etti.

Serinwar'da bulunmuş olan 3 havan, 6 balyemez, bir kulövrin (kalanburna) Kaniye'ye gönderilerek, yedi gün sonra da —banisine ve muhafızlarına hakaret olmak üzere— kale uçuruldu ve bakıyye-si yıkıldı (1 Temmuz 1664).

Sadrazam Raab (Yanık-Kale) Üzerine Yürüyor

Muhasara sırasında Niğbolu, Avlonya, Ohri Paşaları orduya iltihak etmişlerdi; Silistre beğlerbeği Hüseyin ve Mar*aş beğlerteği Mustafa Paşalar, Essek'te bırakılan 20 topu, kâfi miktarda mühimmat ile birlikte

²²³ Montecuccoli «Avangour» yazıyor; .Bemberg. de hiç şüphesiz «Lamberg» olacaktır.

²²⁴ Montecuccoli ölümlerin sayısını ancak 800 olarak gösterir; ancak Cevânîrö't -Tevârîh'e nazaran (s. 129) bu miktar 1100'ü bulur. Bu rivayet Reninger'in aşağıdaki ifâdesini te'yîd eder: «Sadrâzâmın önüne 1100 baş konuldu ve hayatta olan 13 esirden 7'si Öldürüldü.» Ortelius, s. 350.

²²⁵ Râşid'de Serimvar'ın muhasarası ile zabtı kısmına bakınız. Vekayi-i Asferi-ye'de, 1828, s. 20, Montecuccoli tarafından bu muharebeye dâir İmparatora takdîm olunan rapora ekli plânın aynen resmi vardır. Ona ve şu eserlere bakınız: 1) Diartum anni 1664 a die 20 İantf ad 5 Jnlîi in castris ad U11-Zrûmar. 2) Copla Schrelben I. Ex. H. G. v- Serin an die gratzischen Gehel-men Regeoten atu Czakathurn 30. Jnnl, wegen Verlnst van Nen Serinwar 1664. 3) Relatlon von 1664, wasmassen die Torken das Fort Nen Serhmar deraollrt and gesprengt. 1664.

olarak Budin üzerine y riirmek için emir aldılar. Sadrâzam ise Raab ²²⁶ üzerine yürümek ve bu suretle Stuhlweissen-burg*da belirlenen toplanma mahalline gitmek düşüncesindeydi. Beş gün sonra (18 Zilhicce 1074 - 12 Temmuz 1664), sabahleyin Mur sahilinden hareket etti ve o akşam Kanije'ye vardı ²²⁷. Oradan Küçük Komorn muhafızlarına teslim olmalarını teklif ederek, bu mevkiin kumandanı, teslimden evvel kendisinin ve maiyyetindekilerin hayâtına ilişilmemesini ve eşyalarının birlikte götürülmesine müsâade edilmesini talep etmişse de, yalnız ilk arzusu yerine getirildi ve bir arabadan ziyâde verilmedi. Sadrâzam, teslim mukavelenamesi için gelmiş olan adama:

— «Siz Babocsa ve Berczencze müdâfîlerini kış ortasında merhametsizce yerlerinden çıkarıp da soymadınız mı? Şimdi bizim tarafımızdan müsâade istemeğe ne hakkınız var?» ²²⁸ cevâbını verdi.

Muhafızlar bu cevap üzerine Küçük Komorn'da kalma şıkkını tercih etmiş olsalar iyi edeceklerdi; çünkü verilen sözün hilâfına olarak, kaleden çıktıklarında îdâm edildiler. Dört top ve 200 kantar barut galiblerin eline düştü; Osmanlılar kaleyi havaya uçurduktan sonra (24 Zilhicce 1074 - 18 Temmuz 1664) Kanije ırmağı kenarına ve iki gün sonra Balaton Gölü sahillerine çadır kurdular.

Keşif için Egerszeg'e gönderilmiş olan Kaplan Paşa, bu mevkiin muhafızlarının kaleyi yakmak üzere bulunduklarını sadrâzama bildirdi. Bosna Vâlîsi îsmâil Paşa, hemen ardından gelerek muhafızların firar esnasında acelelerinden kalede unutmuş oldukları 9 top ile 30 Müslüman esirini güçlkle kurtarabildi (27 Zilhicce - 21 Temmuz)'.

Hüseyin Paşa iki bölüm Girit segbânı ve 1.000 Arnavut ile Be-leske'yi kuşatıp yaktı; buranın muhafızları kiliseye kapanarak yir-midört saat ümîdsiz " ir şecaat ile savunmada bulundular. Lâkin Osmanlılar nihayet kiliseyi de yaktılar ve muhafızlar mabedin enkazı altında kaldılar. Beleske'nin ele geçirilmesinde Dukakin sancak-beği ile birçok segbân maktul oldu. Biri bataklıklar arasında ve diğer bir tepe üzerinde olan Egenvar ve Kemendwar palangaları, Türkler tarafından yapılan teslim tekliflerini önce reddettiler; lâkin mukavemete kudretleri olmadığı için

²²⁶ Cevahir, s. 172. Montecuccoü (c. 2, s. 65) tarafından ileri sürülen üç ifâdenin yegane doğrusu budur: «Porre assedio a Giovanino.»

²²⁷ Montecuccoli, c. 2, s- 73. Cevahir, bir pazar günü olduğunu söyler ki, doğrudur, çünkü 12 Temmuz pazara rastlıyordu.

²²⁸ Cevahir'de tealim teklifine ve cevâbına bakınız.

beyaz bayrağı açıp, hayatlarına ilişilmemek üzere, muhafızlarına âmân verildi. Palangaların ikisi de yıkıldı (3 Muharrem - 27 Temmuz) ²²⁹. Ahâlîsi tarafından terkedilmiş bulunan Kapornak da yıkıldı. Türkler Egenvar'dan Raab sahillerine giderek Koermend karşısında çadır kurdular, öncülere kumanda etmekte olan Gürcî, îsmâil, Kaplan Paşalar bir pusuya tu-tuldularsa da, düşmanı bozup 200 baş götürdüler. Ancak Türkler burada Raab'ı geçmeye çalıştıkları halde muvaffak olamadılar. Zîrâ Fransız ve İmparator askerleriyle takviye edilmiş olan Montecuccoli ordusu nehrin karşı sahiline gelmiş ve Mur nehrinden geçmelerine engel olmuş oldukları gibi bu defa da oradan geçilmesine karşı koymakta idiler. Bundan dolayı Osmanlıların teşebbüsü Montecuccoli ve Coligny taraflarından neticesiz bırakıldı; Fransız asilzadeleri Osmanlılarca karşı kahramanlık gösterme fırsatından, diğerlerini de teşvik edecek şekilde, istifâde ettiler. General muavini Châteauneuf ve şövalye Saint-Aignan, biri müteharrik köprü üzerinde ve diğeri sahilde, öldürüldüler. Kont de Sault ve Marki de Troiville ağır surette yaralandılar ²³⁰.

Lewenz Muharebesi

Serinwar'ın muhasarası esnasında Souches 23.000 kişilik bir ordu ile Neuhausel'den Lewenz ve Saint-Benedict civarına yürümüş olan Alî Paşa'yı tâkîb ederek, 12.000 kişi ile yetişip bozmuştu: Evvelâ Tatarlarla Moldavyalılar kaçtı ²³¹; ordunun bakiyyesi de onların arkasından gitti. Bütün toplar ve eşya galiblerin eline düşmüştü. 6.000 Osmanlı ile kumandanları Alî Paşa'nın na'şları toprak üzerinde kalmıştı. Yalnız üç esir alınmış, ordunun geri kalanından ayrılan 500 yeniçeri kılıçtan geçirilmişti. Von Souches, düşmanı Par-kany'ye kadar kovalayarak, orasını ele geçirmişti ²³².

Serinwar'ın düşmesinden sonra, Montecuccoli düşmanın Raab şehri üzerine mi, yoksa doğrudan doğruya bu isimdeki nehir üzerine mi yürüyeceğini kestiremediği için, Alman ve Fransız yardımcı askerleriyle

²²⁹ Cevahir, s. 176. Şu palangaların Egerzeg'e bağlı olduğunu yazar: Bir saat mesafede Beleşke (Beleske), dört saat mesafede Kapornak, dört saat mesafede Saint-Gotharel, dört saat mesafede Benre*, iki saat mesafede Ke-mendwar.

²³⁰ Ortelius, s- 235. Montecuccoli, c. 2, s. 75. Yalnız CevâHrU't-Tevârîh, sadrâzâmın Serinwar'dan Kerpjend'e yürüyüşünde bâa yerlerde durduğunu söyler.

²³¹ Cevahir burada (s. 191), kâfirlerin her türlü yardımlarını reddedecek şekilde bir ifâde kullanır.

²³² Askeri Mecmua, 1828, c. 2, s- 140143. Rycout Graf von Souches ile Hüseyin Paşa'nın nutuklarını yazar; Ortelius da Souches'in takririni derceder (s. 331-354). Avtisturya Askeri Vekayil bu seferi o takrire göre yazmışlardır, 1818, 1. defter, s. 117.

birleşmek ve daha önce Mur nehri sol sahillerinde tıstırya hududunu muhafaza ettiği gibi. bu defa da Raab nehrinin sağ tarafındaki Avusturya hududunu muhafaza etmek üzere Neu-hofta Mur nehrinden geçmeye karar verdi (16 Temmuz 1664). Sadrâzam, karşı tarafta bulunduğundan dolayı Montecuccoli, Koermend'e kolaylıkla ulaşabildi (2 Muharrem - 26 Temmuz). Türkler nehri geçmeyi faydasız yere teşebbüs ettikten ve şehri faydasız yere topa tuttuktan sonra, nehrin sağ tarafını tâkib etmeye karar verdiler, ki Montecuccoli de sol taraftan geliyordu. Sadrâzam, Ker-mend'de iken, azimeti sırasında göndermiş olduğu mektuba cevaben Lobkowitz prensi Dük de Sagan'dan bir yazı aldı. Bu yazı, ya eski bir târih konulmuş olmasından, yâhud harb sebebiyle gecikmeye uğramış bulunmasından dolayı takriben bir aylık idi.

İmparator'un mukîm elçisi ²³³ Reninger ve tercüman Pana-yotti sadrâzam ordusunda ²³⁴ bulunmakta olup, birincisi mahbûs ve yeniçerilerin muhâfazasındaydı ve ikincisi oldukça memnun bir vaziyette tercümanlık vazifesiyle meşgul idi. Reninger orduda iken köprülerin yandığını, kadın ve çocukların esîr olarak götürülüp en âdî hayvanlar gibi muamele gördüklerini, vatandaşlarının kesilmiş başlarının sadrâzamanın otağı önünde yığılarak, sadrâzamanın her baş için üç gurusu verdiğini gözleriyle görmek teessürüne uğradı.

Bütün yürüyüş esnasında Kanij e alay-beği Macar mühtedîsi Garba, Osmanlı ordusuna kılavuzluk ediyordu. Koermend gibi Raab nehrinin sol sahilinde kurulmuş olan Czakan önünde Türk ordusu tekrar nehirden geçmek istedi (5 Muharrem - 29 Temmuz). Ancak İmparator tarafmdakilerin kahramanlıkları karşısında mesâileri bir defa daha sonuçsuz kaldı. İki gün sonra iki ordu Raab nehrinin sağ sahilindeki Saint-Gotthar? ²³⁵ köyü yakınında karşı karşıya geldiler. Sadrâzamanın ordusu Saint-Gotthard tarafında çadır kurmuş olup Raab nehri OsmanUlar'ı, İmparator kuvvetlerinden ayırmakta idi. Montecuccoli artık kaçınılmaz olan ve seferin neticesini tâyin edecek olan harbe hazırlandı. Dört maddelik bir günlük emir neşretti ki, piyade ve süvarinin saflarını ne şekilde teşkil edeceklerini,

²³³ Bizim târihlerde kapı kedhudâsl (Mütercim)

²³⁴ Sadrâzam Essek'ten Siklos, Szigeth, Babofcze, Berczenze, Serinwar, Segesd, Küçük-Komorn, Belecze, Egenvar yolu ile Koermend'e gitmiş. Reninger'in Saint-Gotthard ordugâhından Ağustos 1664 tâhli takriri.

²³⁵ Askeri Müze Müdürü Ferik Ahmed Muhtar Paşa Hazretleri'nin Saint-Gott-hard'da Osm&ab Ordum adlı eserinin ilk sahifesinde hatırlatıldığı üzere, bu Saint-Gotthard, Avusturya Gotthard'dır ki, Raab nehri üzerinde ve Vaswar ile Felberg mevkileri arasındadır; meşhur tünelin geçtiği İsviçre GotÜiard'ı başkadır. (Mütercim)

hatların uzunluk ve derinliklerinin derecesini, hafif süvari ile ağır topçuların nasıl taksim edileceğini ve ne veçhile yürüneceğini, eşyanın nerelere konulacağını bildiriyordu ²³⁶.

Yeni Sulh Teklifleri

Bu hazırlıklar esnasında Dük de Sagan'm bilinen tâbirlerle yazılmış bir mektubu geldi ve sadrâzâmın Avusturya mukîm elçisiyle —her noktada daha önce Belgrad, Essek, Budin mevkilerinde yapılan müzâkerelere benzeyen— yeni bir müzâkere kapısı açmasına fırsat verdi. Reninger sadrâzâmın otağına davet edildi. Askeri kuşkulandırmamak için bütün reisler de çağırılmış ve sadrâzâm bir perde arkasında kendisini gizlemişti. Vezirler ve beğlerbeğleri, Budin, Haleb, Şâm, Rumeli, Anadolu valileri, yeniçeri ve sipâhî ağaları, kedhudâ beğ, reis efendi müzâkereyi başlattılar. Reninger, İmparator'un nâmına olmak üzere, Szekelhyd ile Saint-Job (Aziz Eyyûb) kalelerinin yıkılmasını istedi. Bu teklife bütün Müslüman kumandanları kahkaha ile güldüler; bundan başka, Neuhaeusel'in de terk-dilmesini isteyince, gülümseyerek sordular ki, Osmanlılar'ın fethettikleri bir memleketi kendi elleri ile terkettiklerini hiç işitmiş midir?.. Nihayet, Osmanlılar'ın akınlarına son vermek için Waag kenarında ve Neutra ile Guta arasında bir kale yapılmasını teklif etmesi üzerine, Budin Valisi İsmail Paşa ve yeniçeriağası bu şartları sadrâzâma arz etmek için ayağa kalktılar.

O zaman sadrâzâm, meclise gelerek imparatorluk mukîm elçisine kat'î cevâbım bildirdi: Neuhausel'in terki ve Szekelhyd ile Saint-Job'un yıkılması aynı derecede imkânsız olup, Waag nehrinin sağ sahilinde bir kale inşâsına müsâade olunabilirse de, bu da İmparatorun Komorn ile Yeni-Serinwar'ın bir daha yapılmamasını taahhüt etmesine bağlı bulunduğunu; Neutra'nın hâlinin neticesi roukaave-met derecesine göre olacağından bu hususta bir şey vaadedemeyeceğini; elçinin bir daha bina yapılmamasını teklif ettiği Babocsa ve Berczencze kaleleri içerilerde bulunduğundan, Kaniye'nin kapılan önünde bulunan Küçük-Komorn ve Serinwar kaleleriyle kıyaslanamayacağını ifâde ettikten sonra, Sitvatorok anlaşmasının yenilenmesine gelince, bundan bahsedilmesine asla müsâade edemeyeceğini ve Osmanlılar'ın kazandıkları yeni zaferlerin te'sîs ettiği yeni esaslara göre,

²³⁶ 30 Temmuz 1664 tarihli ordu emri- (İşbu emrin tercümesi Ahmed Muhtar Paşa Hazretlerinin eserinde dercedümiştir. (Mütercim)

yeni bir anlaşma tanzim edilmesi gerekeceğini ilâve etti. Reninger* e böylece ruhsat verildi.

Ertesi gün (7 Muharrem - 31 Temmuz) Reninger Viyana sarayına raporunu yazdı; o akşam ulak hareket ettiği sırada, Türk ordusu öncüleri de Raab* ı geçti ²³⁷.

Sen-Gotar (Saint-Gotthard) Muharebesi

Macaristan ve Istirya hududu üzerinde, bu iki memlekete sınır teşkil eden Raab ve Laufhitz nehirlerinin birleştikleri ve Raab'dan çok uzak olmayan bir mahalde Saint-Gotthard Manastın vardır ki, Citeaux tarikatı r hiblerine ikaamet yeri olduğu halde, nehrin sol tarafında vukua gelen (1 Ağustos 1664) ve ismini o manastırdan alan muharebe ile târihte ebed  bir şöhret kazanmıştır. Raab nehri, iki taraftan tepeliklerle çevrili münbit bir v d yi kateder ki, bu v d -nin — arpışmaların geçtiği— sol sahilde genişliği ikibin adımdan fazla değildir ²³⁸. Saint-Gotthard'ın bir saat alt tarafında ve sağ sahilde Seming Köyü görülür; ikisinin arasında da, o zaman Macarca'da Ciasfalou ismiyle anılan, Windischdorf k y ceğizi vardır ²³⁹; karşıda ve sol sahilde Moggersdorf bulunmaktadır ki, asıl hareket merkezi burası olmuştur. Doğuda Raab ovası, Saint-Gotthard tepeleri ile çevrilmiştir; lâkin batıda göz alabildiğine —mavi hatları ufukta görülebilen— Alp'ler ile Yukarı Istirya dağlarının öncüleri durumundaki Hainfeld ve Gleichenberg zirvelerine kadar uzanır. Raab'ın sağ sahilinde sadrâzam, sol sahilinde de İmparator ordusu çadır kurmuşlardı. Sadrâzamanın otağı, Windischdorf'a hâkim olan tepedeydi, İmparator ordusunun çadırları karşıda, tepenin eteğinde bulunmaktaydı. Burada Raab nehri ancak 10-15 adım genişliğinde, yâni —suyunun çokluğu Raab nehri derecesinde bulunan— Laufnitz ile birleştiği yerdeki genişliğine nisbetle, yarı mertebesindedir. Mog-gesdorf ile Windischdorf arasında Raab nehri sağ sahilde ²⁴⁰ geriye doğru çekilir, bir kavis çizer; sol sahilde ileriye doğru çıkar, bir kavis yapar. Osmanlı ordusu sudan geçmek için nehrin bu suretle eğriler çizmesinden faydalanmıştı;

²³⁷ Saint-Gotthard ordugahında Reninger'in raporu.

²³⁸ Saint-Gotthard muharebesi meyd nını iki defa ve özellikle ikinci defa olmak üzere 1828 Ekim'inde ziyaret ettim. Raab kenarından Moggersdorf kilisesine kadar binbeşyüz ve bu kiliseden tepenin eteğine kadar yediyüz adımdır; tepe takriben bin adım y ksekliliğindedir.

²³⁹ Knolles'te Rycaut, c- 2. s. 156- Askeri Vekayî'de bu köy görünmez; Moggersdorf «Magerdorf», Semingde «Zaming» adıyla gösterilmiştir.

²⁴⁰ «Deve l'acqua non pia di dieci in dodici passi larga con tortuoso corso for-mava un angolo versa lui (il Vesiro) reintrante ed avvantaggioso..

çünkü bu suretle düşmanın ateşi, kavisin en dış noktasından itibaren eğilmekte olan sahille örtülü kalmış oluyordu.

Bu çiftte kavis, împarator ordusunun tam merkezi karşısında idi. Muharebeden evvelki gece sadrâzam bu noktaya onbeş sahra topu getirtmişti; diğer birkaç top da Osmanlı ordusunun geçişini himaye etmek üzere ovaya hâkim olan tepeye konulmuştu. Hristiyan ordusunun merkezini teşkil eden împaratorluk askeri ²⁴¹ bu sırada o kadar lâkayd bulundular ki, Türkler'in hareketleri onlar için tamâmiyle meçhul kaldı. Osmanlılar sudan geçmeye ve nehrin sol sahilinde metris yapmaya başladılar. Ertesi gün (8 Muharrem 1075 - 1 Ağustos 1664), sabahın dokuzunda sadrâzam, askeriyle kavsın ortasında bulunan geçide doğru yöneldi, tsmâil Paşa ve 300 sipahi, atlarının arkasına birer yeniçeri alarak, birinci olmak üzere, geçtiler. Yeniçeriler derhâl Moggesdorf te metris aldılar.

Ordunun merkezini teşkil eden Alman askeri (Çünkü împarator askeri sağ cenahı, Fransızlar da sol cenahı teşkil ediyorlardı) geri çekilir kavsın karşısına konulmuş bulundukları halde, ilk çatışmada geri çekilerek o kadar karışık bir hâlde kaçtılar ki, Graf von Waldeck birçok subayların üzerine kılıçla yürümek mecburiyetinde kaldı. Sûvârî kumandanlığını Grafvon Waldeck ile paylaşmak istemiş olan Holstein prensi de ²⁴² sesini subaylardan pek azına du-yurabildi. Topçu generali Fugger bir kurşunla öldü. Durlach mar-gravı canını zorlukla kurtarabildi. Sulzbach margravı Schmid, alayını düşman üzerine yürümeye ikna edemedi. Nassau taburu kılıçtan geçti. Moggesdorf a yayılmış olan Türkler Almanların ve Bad margravımn çadırlarından bir tabanca atımı kadar bile uzakta değil idiler. Osmanlılar kendilerini galib saymaya başlamış oldukları halde, împarator ordusunun cenahları muharebeyi yeniden canlandırdılar. Prens Charles de Lorraine, alayının başında, ileride göstereceği müessir şecaate başlangıç olmak üzere, kendi eli ile, sadrâzamin zâtına mahsûs muhafız askerlerinin reisini Öldürdü ve Osmanlılar Raab nehrinin çizdiği kavise ric'at ettirildi. Moggersdorf Avusturyalılar tarafından zabtedilerek yakıldı. Hücumun bütün kuvveti, Hristiyan ordusunun merkezine yöneltildi. Montecuccoli sağ cenahı bırakarak Sparr, Tasso, Lorraine ve Schneidau alayları ile

²⁴¹ O vakit Avusturya hükümeti ile ona bağlı Alman hükümetleri askerlerinden teşekkül eden ve İmparatorluk askeri «Troopes de T'Empire» denilen bir nevi asker vardı. Bizzat Avrupa İmparatoruna (hükümetine) bağlı askere de «Troupes de l'Empireur» (İmparatorluk Askerleri) denirdi. Ahmet Muhtar Paşa, Saint-Gotthard.

²⁴² Ortelius'ta, s. 338, Rinteyn'in Hâtıralar'ına ve Askeri Vekayî'de (1818, 15. defter, s. 359) Montecuccoli'nin eserine bakınız.

müttefiklerin imdadına koşup, Türklerce yan taraflarından hücum etti ve tekrar nehirden geçmeye zorladı.

Köyün hanelerine girmiş bulunan yeniçeriler, teslim olmaktansa ateş içinde yanmak derecesine kadar metanet gösterdiler ²⁴³.

Buna rağmen Osmanlı ordusu nehri geçmeye devam ettiğinden, Montecuccoli, Fransız askerî kumandanı Kont de Coligny'ye adam gönderip, kendisine yardım edecek zamanın gelmiş olduğunu haber verdi. Kont, derhâl, D k de La Feuillade ile Beauveze kumandasında 1.000 piyade ve dört bölük süvârî gönderdi. İmparatorun Spick ²⁴⁴ ve Pio alayları ve Rappach süvârî alayı, Fransızlar* takiben yeniden harbi alevlendirdiler.

Köprülü D k de La Feuillad'ın kumandasındaki Fransızlar gelirken, bunların pudralı yapma saçlarını görünce:

— «Bu genç kızlar kimdir?» dedi.

Fakat bu dediği genç kızlar, o dehşet verici «Allah!» sad sından korkuya kapılmayıp, onlar da «Yürüyelim! Yürüyelim!  ld r!  ld r!» diyerek Türkler'in üzerine hücum ettiler ²⁴⁵. Can pazarından kurtulmaya muvaffak olan yeniçeriler, uzun seneler sonra bu »Yürüyelim! Yürüyelim!  ld r!  ld r!» seslerini ve D k de La Feuil-lade'a vermiş oldukları «Ful d » ( elik Adam) ismini hatırlamakta idiler ²⁴⁶.

Nihayet   leye doğru Osmanlılar, düşman ordusunun cenahlarına hücum etmek istiyor gibi göründüler: İntizamsız süvariden müteşekkil dört büyük fırka Raab'dan geçerek sa  cenaha (imparator askeri) yürüdüler;    fırka da sol cenaha (Fransız askeri) taarruz ettiler: O anda muntazam süvarilerden mürekkeb    takım halinde birçok asker Alman müttefik askerleri üzerine hücum etmek üzere Raab'ın bu tarafında ve merkez fırkasının karşısında toplandılar.

Bu karşılıklı hareketler, diğer bir Türk süvârî fırkasının, harbin en yoğun şekilde devam ettiği yerin yarım saat mesafedeki alt tarafından geçişini kolaylaştırdı. Beşinci bir fırka dahî nehri alt taraftan geçmeye hazırlanmış olmakla, İmparator ordusu iki ateş arasında kalmak tehlikesine düştü. Sa  cenahta Spork ve Montecuccoli süvârî alayları, sol cenahta Fransızlar Türkler'in geçişini durdurmak için hücum ettiler; merkezde Montecuccoli

²⁴³ «Ostinazione degna di riflessione e d'ammirazione».

²⁴⁴ Montecuccoli'nin dediği gibi «Spihk. değil.

²⁴⁵ Du Vigneau. s. 113.

²⁴⁶ Du Vigneau, Osmanlı Devleti'nin Bugünkü Durumu, s- 117. 8u adlandırma «Ful d . kelimesinin .Ful d. gibi bir l k b olmayacağına dâir Senkovski'-nin tenkidine en güzel cevaptır- Yeni Asya gazetesi, c. 2, s. 59.

generalleri ile istişare ederek, umûmî bir hücum pl n  kararlaştırdılar. Askerin bir takımı ric'ate başlamış, Fransızlarca imparatorluk ordusu eşyalarını toparlamakla meşgul olmakta iken, başkumandan artık bundan sonra kurtuluş çaresinin hep birden şiddetli bir hücum yapmaktan ibaret bulunduğunu gösterdi. Ya galib gelmek, yâhud  lmek! Montecuccoli*-nin ordu kumandanlarına ve onların kumanda etmekte oldukları askere telkin ettikleri söz, işte bu idi. Okuma yazma bilmeyen, fakat kahramanca şecaati kendisini Homeros'un Ajax'ma benzettiren süvârî generali Jean Spork ²⁴⁷, baş  açık olarak yere kapanıp yüksek sesle:

— «Ey gökyüzündeki büyük kumandan! Eğer bu gün evl d n olan Hristiyanlara yardım etmek istemezsen, hiç olmazsa Osmanlı erkeklerine de ²⁴⁸ yardımcı olma ki, memnun ve mütebessim olas n!» diyordu.

Sonunda hücum borusu  alınd . İmparator askerleri saflarından zuhur eden şevk sadâları, düşmanlarını «Allah!» sesleri  rk tmeye alışmış olan Türkler'i şaşırttı ²⁴⁹. Sağ cen hda Spick, Pio, Tas-so, Schneidau, Lorraine, Rappach alayları yerleştirilmifiti; sol cen hda Fransızlar ve merkezde Alman askerleri bulunmaktaydı. Hilâl şekline giren bu hat, her tarafta birden hücum ederek Osmanlıları nehrin kavisinden müteşekkil olan yarım-ay içine sürdü. Yeniçeriler, sipahiler, Arnavutlar karmakarışık Raab nehrinin dalgalarına düştüler. 10.000'den ziyâde Türk'ten kimisi maktul düştü, kimisi boğuldu. P diş h n eniştesi bulunan Bosna V lfiş  İsmail Paşa, yeniçeri ağası, sipahi ağası, otuz ağa, sadr zamn  mîrâhoru, bir de Kanije alay-beği Fethibeğ-zâde ²⁵⁰, yâni Türk ordusunu yok olacağı mevkie getiren Macar m hted şi Garba z yi t arasındaydı.

Muharebe, akşamn  saat dördüne kadar devam etti. Nehrin  te tarafında muharebeyi sükûnet içinde seyreden 30.000 süvârî, batarya hâline konulmuş olan 15 topu sadr zamn n emriyle sahilde bırakarak firar ettiler. Bu toplar ve 40 bayrak harb armağanı oldu. Hr s-tiyanlar sonunda zaferin kıymetli yadig rı olmak üzere birçok altın ve gümüş eyerler, murassa kılıç ve hançerler, gayet güzel elbiseler ve k seler topladılar.

Ertesi gün Montecuccoli, orduların ilâhına ve Meryem l-Bet Te arz-ı şükran ederek:

²⁴⁷ Kont Jean Spork'a  it ahvâl hakkında Askeri Vekayfde, 8. defter, s. 211'e bakınız. Kont payesine n fil olduğu halde, yazı yazmakta pek sıkıntı  ektinden >Comte Spark. yerine .Spork comte. diye imza eder ve buna sebep olmak üzere .comte> olmazdan evvel «Spork» olduğunu söylerdi.

²⁴⁸ Her iki taraf da birbirine saygıyla muamele ediyordu.

²⁴⁹ «Alla foggio del barbari oolTarte loro deluzi» Montecuccoli, 85.

²⁵⁰ Reninger'in raporu bu hususta Cevahir ile m ttef tfir,

— «Üâhî! Hristiyan askerinin üç asırdan beri kazandıkları en meşhur zaferi hatırlatmak üzere, bugün mevcut olan küçük kilisenin mevkiinde seni sena eyleriz!»

Manzumesini mutantan surette tegannî ettirdi. 300 sene evvel Sırplar'm ve Macarların Osmanlı ordusuna mağlûb oldukları mev-kî «Sırp Sındığı» diye adlandırılmıştı. Bunun gibi, Raab kenarında bulunan Saint-Gotthard ovası da «Türk Sındığı» unvanı ile anılmaya lâyıktır ²⁵¹. Şurasını nazar-ı dikkate almak lâzımdır ki, Allah'ın ²⁵² adı her iki cenge de karışmıştır. Mariazell küçük kilisesi Türkler'in Mariça sahillerinde uğradıkları mağlûbiyet üzerine inşâ edilmiş, Montecuccoli de Saint-Gotthard muzafferiyetinden sonra Azrâ'ya teşekkür etmiştir ²⁵³. Keretztes muharebesinden sonradır ki Osmanlı Devleti'nin inhitatını hızlandıran fesâdlar ve dâhili karışıklıklar başlamış ve Raab muharebesinden sonradır ki, Venedik, Lehistan, Rusya üzerine açılıp daha sonra Avusturya aleyhine çevrilerek onyediy sene devam eden ve Karloviça (Karlofça) anlaşması ile sona eren sefer, bu devletin çöküşüne işaret olmuştur. Saint-Gotthard muharebesini tâkib eden anlaşma, işlerin yürütülüşü bakımından bir değişikliği îcâb ettirmediği cihetle, gerek neticeleri, gerek maktullerin miktarı itibariyle değilse bile, Türkler'in Hristiyanlar aleyhine galebelerine nihayet vermek itibariyle hatırlanmaya değer olan bu muharebe, Ağustos'un Tinde, yâni büyük Actium ve Abukır muharebelerinin vuku bulduğu günde olmuştur.

Vasvar Anlaşması

Sadrâzam mağlûbiyetinden sonra Vasvar yâhud Eisenburg denilen mahalle gelmişti. Orada, 10 Ağustos 1664 târihinde on maddelik bir sulh ahidnâmesi imza etti. Üç gün sonra bu ahidnâme nüshaları, İmparatorun tasdikinin çatışmayı kesmesini beklemek üzere, gizlice ²⁵⁴ mübadele olundu. Akdedilmiş olan anlaşma, sadrâzâmın bahis mevzuu etmek istemediği Zitvatorok muahedesinden başka bir şey değildi. Transilvanya, gerek imparator, gerekse Osmanlı askerinden tahliye olunacaktı. İmparator

²⁵¹ Hammer, Hristiyanlık taassubu ile -Sırp Sındığı» muharebesini unutmamış olduğu için Saint-Gotthard'ı ona muâdil tutuyor. Saint-Gotthard muharebesinin Avrupahlarca zannedildiği kadar mühim olmadığı aşikârdır. (Mütercim)

²⁵² «Kulhüvâllâhü ehadd, Allâhü's-samed, lem yelid ve lem yûled, (Mütercim)

²⁵³ «Dalla implorata intercessione della sanctissima vergino sollecitata.» Mon-tecucculi, s. 88-

²⁵⁴ Marzelli'ye yakın ordugâhta, 14 Ağustos'ta. Reninger'in raporu. Bu mahrem anlaşmayı yalnız kâhya biliyordu.

ve Pâdişâh taraflarından Transilvanya prensi olmak üzere tasdik olunan Apafy, Os-manlılar'a mûtâd olan vergiyi verecekti. Theiss ve Transilvanya arasında bulunan yedi Macar palatinliğine (sancağına) gelince, bunların üçü İmparatorca bırakılacak, Osmanlı Devleti, Rakoczy'den zab-tedilen dördünü muhafaza edecekti. Novigrad, Neuhaueusel Pâdişâhın elinde, Szegelhyd İmparator'da kalacaktı. İmparator bilmukabele Lewenz, Schinta, Guta, Neutra mevkilerinin tahkim edilmesinde ve son iki şehir arasında Waag nehri üzerinde bir kale inşâ ettirmekte serbestti. Neutra'dan March'a kadar Gran ve Waag nehirleri arasında uzanan yerler ahâlisi ile serbest olan Heydükler Osmanlı tabüyyetine girmeye mecbur olmayıp, her iki taraftan yapılan akınlara bundan böyle son verilecekti. Avusturya Yeni Serinwar kalesini tekrar inşâ etmeyecek ve anlaşma, karşılıklı olarak sefir gönderilmek suretiyle en azından 200.000 filorin kıymetinde hediye verilerek tasdik olunacaktı ²⁵⁵. Eski ahidnâmelerde mevcut olup da Vasvar ahidnâmesi ile iptal edilmemiş olan maddelerin uygulanmaları mecburiyeti devam edecekti. Sözün kısacası, Saint-Gotthard parlak zaferine rağmen, bu anlaşma Avusturya'dan ziyâde Osmanlı Devleti'nin menfaatine idi. Zîrâ Avusturya, harb sebebi olan Se-rinwar'ı kaybetmekle kalmayıp, Macaristan Krallığı'nın anahtarlarından biri olan Uyvar kalesini de Osmanlılarca veriyordu.

Sadrâzam Neuhaueusel'e gitmiş, oradan da Neutra üzerine yönelmek tasavvurunda bulunmuşken, Viyana'dan anlaşmanın tasdiknamesi geldi (27 Eylül 1664). Bunun üzerine askerini kışlaklarına göndermeye mecbur oldu. İmparator tarafından tasdik edilmiş bir ahidnâme suretini bir kabul resminde sadrâzama takdim eden Renin-ger ²⁵⁶, bir kürk ve ağır surette donanmış bir at hediyesine nail oldu ²⁵⁷. Ahidnâmenin Pâdişâh tarafından tasdik edilmiş olan nüshası da maiyyetinde birçok adamlar bulunduğu hâlde kapıcı-başı Yûsuf Ağa tarafından Viyana'ya ulaştırılmıştır ²⁵⁸.

²⁵⁵ Lâtince «florini. Türkçe «kara gurus»; bu sikke, bir -reichsthaler», yahut ■beyaz gurus»tan otuz-feirk akçe noksandı. Demek olur ki Türkler'in kara gurusu bir florin, beyaz gurusu thaler kıymetindeydi. Reninger'in Weitzen karargâhından 15 Ağustos 1664 tarihli raporu.

²⁵⁶ Reninger'in bu kabul resmine dâir 1 Ekim 1664 tarihli raporu; 'Troduzhme della ratificazione di S. Maometta IV. della pace fatta »el campo tttrco o Vasvar 10 Agosto; Reîsûlkûttâb Mehmed Efendi'nin İnşâ'sı, No 6.

²⁵⁷ Montecuccoli «Reiniger» adını verir; Cevahir sahibiyse (s. 193) «Dukagin. (!) adını verir.

²⁵⁸ Râşid (c. 3, s. 87), Târîh-i Râşid İmparator ve zât-ı şâhâne tarafından yazılı tasdiknamelerin her ikisini derceder. Ancak siAd maddeleri bu tasdiknamelerde dercedilmiş olmayıp, onları Reis Mehmed Efendi'nin İnşâ'sında aramalıdır. Râşid'de ahidnâmenin imzası münâsebetiyle, sadrâzam tarafından Reninger vasıtasıyla İmparator'a gönderilen mektup dahî vardır. (Bu mektup İmparatora değil, Duk de Sagan'adır.) Zikr edilen mektup Cevahirde (s. 186) on maddelik bir ahidnâme De beraber mevcuttur. Ancak o ahidnâme

Ekim ayı sonuna doğru sadrâzam Uyvar'dan hareketle Belgrad kışlağına döndü (1 Rebûlâhir 1075 - 22 Ekim 1664). Kırım Hânı'nın oğluna bir samur kürk, bir altın kılıç ve tırkeş verildi. Tatarlar Osmanlı ordusuna, Özellikle Saint-Gotthard'dan İstoni-Belgrad'a (Sto-uhlweissenburg*a) gelirken büyük hizmet etmiş; bataklıklarda kalmak üzere toplara yüzlerce at bağlamışlardı. Sadrâzam onlara 2.000 arslanlı guruh dağıttı. Peşte'den Adana beğlerbeği Çatrapatraoğlu Alî Paşa'nın başı İstanbul'a gönderildi. Adana valiliği Gürcî Meh-med Paşa'ya, Haleb valiliği de Hüseyin Paşa'ya verildi.

Pâdişâhın Avlanması

Sadrâzâmın Raab kenarında bulunduğu Edirne'de haber alındığı zaman Pâdişâh tarafından şehirde bir hafta şenlik yapılması emro-lunmuştu; lâkin üçüncü gün Saint-Gotthard bozgunluğu haberi gelerek, bu şenliğe son verildi.

Bununla beraber Pâdişâh türlü türlü eğlencelerle vaktini öldürmekte, avlanmaktan büyük zevk duymaktaydı. Bir gün Çömlekkö-yü civarında ²⁵⁹ avlanırken, yol üzerinde vahşî hayvanlar yerine nâ'şlar görünce Edirne bostancı-başismi memuriyetinden azletti. Anadolu eşkıyasından Kemeñcioğlu ile Berzencî Arab ²⁶⁰ yakalanarak Edirne'ye getirildi ²⁶¹.

Vaswar anlaşmasının akdedilmesinden sonra, sadrâzam ahidnâ-meyî taraf-ı şahaneye göndererek tasdik ettirdi. Savaşa son veren mağlûbiyetin hâtırasını ortadan kaldırmak için Yanbolu tarafında bir av tertib edildi. Sadrâzâmın eniştesi olan kaymakam Kara Mustafa Paşa ²⁶² av esnasında zât-ı şahaneye refakat etmek üzere, vezîr Yûsuf Paşa Edirne'de

Vasvar'da akdedilen ahidnâme almayıp Saint-Gotmard muharebesinden evvel Reninger tarafından teklif edilmiş bir ahidnâmedir. Cevahir onu muharebeden evvel kabul olunmuş zanneder ki, bu zan yanlıştır. Rycaut'nun (s. 160) aldığı dokuz maddelik Vaswar ahidnâmesi doğru olmayıp, bunun doğru olan suretini Dumont nakletmiştir.

²⁵⁹ Rycaut, (s. 151), bu köyü «Chiolichoi. ismiyle yâdeder.

²⁶⁰ Râşid'de «bir zencî Arab. (eski harflerle yazıldığında «Berzencî Arab» tarzında da okunabilir. Haz.) denilmiştir. Hammer bu terkibi «Berzenc'e men-sûb Arab. mânâsına almış ise de, Syle midir, yoksa «Zencî bir Arab. im demek olacaktır, anlaşılmadı. (Mütercim)

²⁶¹ Râşid. mumlarla teşhir olunduktan sonra İdfim olunduklarını yazıyor, s. 84. (Mütercim)

²⁶² Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Köprülü Mehmed Paşa kızı S&liba Hanım İle izdivaç etmiş olduğu, silsöe-i nesebi yedinci batında Mehmed Paşa'ya ulaşan ve âcizane kadtm dostlarımdan olan Mekteb-i Sultanî muhasebeciliğinden mütekaid Kadr! Beyefendi'den tahkik olunmuştur: Bu silsile-i neseb aşağıdaki şekildedir: Kadri Beğ, Tahsin Beğ (1233-1299); Alî Beğ; ^199-1264); Emine Şerife Hanım (Alemdâr'dan evvel sadrazam olan Çelebi Mustafa Paşa'nın hanımı); Mehmed Beg; Ali Beğ; S&liba Hanım; Köprülü Mehmed Paşa. (Mütercim)

kaymakamlıkla bırakıldı. Osmanlı târihi ve özellikle avcılığa olan meylinde ceddi Yıldırım Bâyezîd'i örnek alan IV. Mehmed'in târihi, P di   h'in avlarını sahici muharebelerden bahsedercesine zabtettiklerinden, Sultân Mehmed'in Yanbolu avını tâkîb etmemize izin verilsin. Maksadımız okuyuculara vah   hayvanların nasıl öldürüldüklerini göstermek değil, Tunca kenarlarında okuyucularla birlikte coğraf  bir keşif yapmaktır.

P di   h, Edirne'nin Tekkekapısı'ndan  ıktı (5 Reb    hir 1075 -26 Ekim 1664); kaymakam Yûsuf Pa a ile müftî, Ta lık mevkiine kadar P di   h'a refakat ederek, kendilerine orada ruhsat verildi ve hil'at aldılar ve döndüler. IV. Mehmed, birinci geceyi   mlekk y 'n-de yeniden in   olunan sarayda ve ondan sonraki    geceyi de De-ęirmenderesi, Kızılağaç Yenicesi, Fındıklı denilen yerlerde geçirdi. Son mevkide Sivrib l kba ı denilen e kiya fırkasına mensup onbir Anadolu e kiyasının kesik ba lan otağ-ı h m   n önünde yuvarlandı. Dördüncü gün (9 Reb    hir 1075 - 30 Ekim 1664), Yanbolu'-da Tatar  ehzadelerinin sarayına indi. Bu  ehzadeler orada rehine olarak muhafaza edilirler ve bununla beraber haklarında saygılı dav-ranılır, ancak Kırım tahtına oturmak için çıkarlar ve tahttan indirildikleri zaman yine oraya gelirlerdi. Yanbolu'da P di   h hem u*-s niyetli, hem de şiddetli göründü: Evi yanmış olan bit fakire 5.000 akçe ihsan etti; muhafazasına tevdi edilen hayvanlara kötü muamele etmiş olduğu için bir ahır uçağını da —rikâb kaymakamının  faatine rağmen— astırdı. Bu münâsebetle kaymakam?!

— «Sen vezirsin; v zer n n ricaları dâima makbuldür; fakat bugün Huda aşkına kabul etmeyeceğim» diye hitâb etmişti.

Sadrâzam Belgrad kı lağına dönmekte olduğunu bildirmiş olduğundan, ona, kendi eliyle yazılmış bir hat, bir kürk, bir de kılıç gönderdi. Yanbolu'ya vardığının altıncı günü (16 Reb    hir 1075 - 6 Ka ım 1664) h ssa hademelerinin cirit oyunlarını seyretmekte iken, Kaymakam Mustafa Paşa, Kurd Hasan nâmında bir e kiya re isi maiy-yetinde Anadolu'yu tahrîb eden haydutların Yenişehir taraflarından kesilmiş ba larının gönderildiğini haber verdi, ba  getirene kaftan ihsan edildi.

Dört gün sonra (20 Reb    hir 1075 - 10 Kasım 1664), Tavuslu denilen boş bir araz de büyük bir sürgün avı ba ladı; P di   h Is-mil  (Eslemiy ?) taraflarına kadar gidip, ak am, avlayarak döndü; P di   hın maiyyetinde bulunmakla büyük  tib r kazanan kaymakam, bir samur kürk olarak P di   h'la birlikte yemek yedi (22 Reb    hir 1075 - 12 Kasım 1664). Ertesi gün P di   h gece esnasında, yâni güneş doğmadan evvel trampete ve

dümbelek sadâları ile giderek sabah namazını Seyrancık'ta kıldıktan sonra, Aydos. kaplıcalarında yıkanmaya gitti; o tarafları bütün dolaşıttan sonra Yan-bolu'ya döndü (29 Rebîülâhir 1075 - 19 Kasım 1664). Yanbolu'da saray kâhyasının tabanına bin değnek vurulmasını emretti ²⁶³. P -diş h'ın bu fevkalâde şiddetini, kâhyanın Pâdişâh izni olmadan kendi hesabına ava  kmış olduğunu haber almış olmasından kaynaklanan öfkesine atfetmek lâzım gelir.

Ertesi gün kaymakam, meşhur ş k  Erdehanoğlu'nun ²⁶⁴ Silifke mütesellimi tarafından yakalanarak, diğer bir haydut ile birlikte gönderildiğini arzetti. Bunların cezaları ertesi güne bırakıldı (1 Cumâde'l-evvel 1075 - 20 Kasım 1664)Arkadaşı da bu cezaya uğrayacak iken, kaymakam paşı onun m s m olduğunu söyleyip, Erdehanoğlu'nun bu adamı hiç tanımadığını, yakalandığı gün ona cebren getirilmiş olduğuna dâir  tir f  bulunduğunu arzetti. Pâdişâh bu adamın Edirne'ye götürülerek, haydutla tutulmuş bir adamın  d m edilmesi gerekmeyeceği hakkında fetva alınıncaya kadar muhafazasına itin  gösterilmesini emretti (2 Cum del'-evvel 1075 - 21 Kasım 1664). Cuma namazını Kan n 'nin yaptırdığı Seyrancık C -mii'nde kıldı; ertesi gün Sarıkız'da avlandı. Nihayet Yanbolu taraflarında yirmibeş gün avlandıktan ve Osmanlı, Paşak y , Dere-köyü, Kara Hamzalı mevkilerinde beş gece kaldıktan sonra Kürk-kilise'ye döndü. K rkkilise'nin evkaaftan inşâ olunmuş olan camii haraba yüz tutmuş olduğundan, bundan böyle iyi muhafaza edilmesi için  tin  gösterilmesini kızlarağasına ²⁶⁵ emretmekle beraber, kali elerle d setti ve av ze ve fanuslar astırdı. Bu şehirde iken yeni musahibi Mustafa, Pâdişâh'a, hepsine kıymetli eyerler vurulmuş gayet güzel iki Arab atı ile diğer cins bir at takdim etti, karşılık olarak bir samur kürk ve sâde hil'at aldı.

Viyana'ya Fevkalâde Bir Sef r Gönderilmesi

Edirne'ye döndüğünde (5 Cumâdelevvel 1075 - 24 Kasım 1664), Pâdişâh'ın ilk işı, sabık bostancılar odabaşısı olan Kara Mehmed Ağa'yı,

²⁶³ Vaktiyle bu kadar değnek yemeğe mahkûm olmuş bir adamın değnekleri emredene hitaben «Sen ya değnek yemek ne demek olduğunu, yahut sayı saymasını bilmiyorsun» dediği meşhurdur. Yakın zaman valilerinden birinin de 75 değnek vurulmasını emrettiği bir şahsın bu meşhur rivayeti taklid etmesi üzerine, vâlî paşanın kendi tabanlarını kaldırıp göstererek ve eliyle vurarak «Hem sayı saymasını bilirim, hem de değnek yemesini! Buraya yet-migbeşi saydırıp, beni de mektebden kovdular» diyerek marifetini açığa vurduğunu iştmiştik- (Mütercim)

²⁶⁴ Erdehanoğlu değil, Derdehanoğlu'dur. Râşid, s. 92. (Mütercim)

²⁶⁵ Evkaat Nezareti o zamanlar d r *s-sâde ağalarına tevfiz olunurdu. (M tr.)

sadrâzâmın arzı üzerine Viyana'ya sefîr tâyin etmek ve kendisine Rumeli beğlerbeği payesi vermek oldu. Mansıbının şerefini koruyabilmesi, için Mehmed Paşa'ya 800.000 akçe ihsan olundu. Yeni diplomat, Pâdişâh'ın elini öpmek üzere huzura kabul olunarak» derhâl hareket etmesi emrini aldı (13 Receb 1076 -30 Ocak 1665) ²⁶⁶. Hediye olarak İmparator'a murassa bir sorguç, direkli bir otak, yirmi seccade, beş Acem kaliçesi, yüz sarık, kırk hil'at, bir okka an-ber, oniki eyersiz at ²⁶⁷, iki dîvân rahtı ve abânî ile donanmış at teslim etmekle görevlendirildi ²⁶⁸; sefirin maiyyeti, 50'si memur olmak üzere 150 kişiden mürekkebdî.

Bunların içinde meşhur seyyah Evliya da bulunuyordu ki, daha sonra Viyana'dan seyahatine devam ederek Dunkerque, Amster-dam, Danimarka, İsveç, Bohemya, Lehistan, Rusya, Kırım taraflarını da dolaşarak, üçbuçuk sene sonra İstanbul'a dönmüştür ²⁶⁹.

Vaswar anlaşmasının akdinden bir sene sonra Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında vukua gelen sefirler mübadelesini ve bu sefirlerin Viyana ve İstanbul'a girişlerini (ki muahedenin kat'î tasdiki olarak telâkki olunmuştur) anlatmadan önce, muharebenin son senesi ile onu tâkib eden sene zarfında Osmanlı memleketlerinde zuhur eden dikkate değer bâzı vak'aları kısaca kaydetmemiz lâzım gelir. Bu vak'aların en mühimmi, şüphesiz Kaahire'de çıkan bir asker isyanıdır ki, şimdi, onun aslını hikâye edeceğiz.

Kaahire'de Bir Asker! İsyanın Bastırılması

Yaptığı muameleler hakkında hesap vermek üzere daha önce İstanbul'a gönderilen Cidde beği Mehmed Beğ, defterdar sıfatıyla yeni vâlî Ömer Paşa'nın refakatine konularak Mısır'a gelmişti. Bu memuriyetinde vâlî üzerinde bile hududsuz bir nüfuz icra eder, vâlî bunun baskısından kurtulamazdı. Nihayet Ömer Paşa, defterdarı def etmek üzere Üveys Beğ ile

²⁶⁶ Abdî, varak: 43; Râsid, s. 93, «mâh-ı mezbûnın onüçüncü günü. derler; ancak yukarıda beyân etmiş oldukları Cumâdeluhrâ'dır.

²⁶⁷ Eski tâbire göre «yelkendest». (Mütercim)

²⁶⁸ Bu hediyeler Râsid'den tashih olunmuştur, s. 93. (Mütercim)

²⁶⁹ Evliya, bir imparatorluk ruhsatnamesi ile Almanya'yı, Dunkerque'i ve ondan sonra Bohemya'yı ve Cracovie'ye kadar Lehistan'ı ziyaret etmiş olduğunu yazar. İlâveten beyân eder ki, Dnieper nehrini Doğan Geçidi'nden geçmiştir; daha sonra Rusya'ya gitmek üzere çöllerden geçip, Rusya sefirinin maiyyeti ile Azof'a gitmiştir; Azof'tan Kırım'a giderek Hân tarafından hediyelere gark edilmiş, ve Ak Mehmed ile birlikte Viyana, Prag, Landhust (Londs-kat) yoluyla İstanbul'a dönmüştür. Bu son mevkide Sultân Cem'in elim sergüzeştî ve Pâdişâhlarla Fransa Kralları arasındaki sihrîyyet hakkında papazlarla uzun görüşmelerde bulunmuştur-

ittifak etmeyi düşündü. Vaktiyle sa-ray-ı hümayûn baltacılarından olan Üveys, hadım Nezir Ağa'nın saraydan sürülmesinde onunla birlikte Mısır'a gitmişti. Nezir Ağa'nın emânet olarak kendisine vermiş olduğu 10.000 altını sâhiblenerek, bu akçe ikbâlinin sermâyesi olmuş ve Mısır'da silâhdâr ağalığı hizmetini ele geçirmenin yolunu bularak, beğlik sıfatıyla Kaahire'nin idaresine müdâhale etmişti. Defterdarı, Cidde hükümetini vermek suretiyle, uzaklaştırmasını paşaya tavsiye etti; defterdar, reislerden birkaç kişiyi kendisine uydurarak ve onlarla birlikte dîvâna gelerek, silâh arkadaşlarından Osman nâmında birinin Üvey tarafından katledildiğini söyleyip kısas istedi. Üveys, bu Osman'ın kendisinin kölesi olduğunu iddia ettiyse de, sözüne kulak verilmeyip ayaklanan askerin elebaşısı Üveys'i îdâma mahkûm etmek için vâlîyi zorladılar. İki kâhya ayaklananlar tarafından yaralanıp sonra öldürüldükleri gibi, bir üçüncüsü de valinin istemeyerek vermiş olduğu bir karar üzerine sürgün edildi. Pâdişâh, bu hususta takdim edilen arî-za üzerine, adaletin hükmünün icra olunmasını bir hatt-ı hümayûnla emretti. Vâlî, Mehmed nâmında birinin himayesinde olan isyancılardan Genç Mahmûd'u nezdine çağırdı; Mehmed'i de yalnız olarak gelmek üzere davet etti (21 Safer 1076 - 2 Eylül 1665). Mehmed, Mahmûd ile birlikte geldi; vâlî çubuk, kahve, şerbet ikram etti; fakat gidecekleri zaman paşanın adamları tarafından parça parça edildiler.

Bu haber üzerine' ağalar, 1.000 kadar askerlerini Sultân Hasan Câmii'nde topladılar. Orada beğlere, paşayı azlederek içlerinden birini kaymakam yapmalarını teklîf ettiler. Beğler evvelâ bu teklifi reddedip, daha sonra ağalar, vâlîyi azlettikten sonra kaymakam bulmakta müşkilât olmayacağını bildirdiler. Ağalar paşaya gittiler, Pa^ şa, zimmetini temize çıkarmak için hatt-ı hümayûnu gösterdi. Hatt-ı hümayûnu görünce, zahiren itaat göstererek döndüler. Lâkin dört gün sonra Demirkapı'da Câmî'ül-Müeyyed'de toplandılar. Öte taraftan da vâlî, 24 beği dîvâna getirterek hatt-ı hümayûnu okudu ve askere, fesâdçılara Öneyak olan beş kişinin teslim edilmesini teklîf etti;

— «Hepimiz birlikte ölmedikçe vermeyiz!» cevâbı alındı.

Baklacı Mehmed, vâlî tarafından serdâr unvanı verilerek isyancılar üzerine gönderildi. Serdâr, Sultân Müeyyed Câmii'ne dört ceb-heden birden taarruz etmekle beraber Bâb-ı Züveyle'ye toplar getirip gedik açtı. Âsîler itaat ettiler. İdamları gerekli görülenler yakalanarak kesik başları İstanbul'a takdim edildi. İsyana ilk dâhil olmuş olanlardan Zülfekaar Beğ, canlı olarak Dîvân-ı Hümayûn'a gönderildi; kaymakam paşanın bile şefaati fayda

vermeyip îdâm edildi.

Kıbrıs Ve Sakız Sakinlerine Vergi Konulması

Kıbrıs sakinleri Vâlî îbrâhîm Paşa'nın mezâliminden şikâyet etmişlerdi. Tahkik için adaya gönderilen kapıcı-başı, vâlîye müsâid bir arıza yazdı ise de Adalya hâkimi onun yanılmış olduğunu isbât etti. îbrâhîm Paşa Edirne'ye getirilerek sarayın iki kapısı aralığında cellâd ikametgâhında hapsedildi ve sonunda cellâda teslim edildi. Halefi Dürzî îbrâhîm Paşa'nın idaresi de yeniden ahâlînin ve ada kadısının şikâyetlerine yol açtı. Lâkin tahkikat memuru olan baş-silâhşor, paşanın lehinde bilgi verdiğinden, ilk önce hapsedilmiş olan vâlî bırakıverildi ve fakat yerine bahriye kumandanlarından Abdülkaadir tâyin edildi. Ahâlî 36.000 guruş para cezası ödemeye mahkûm edildi ve bunun yansı ada askerinin, diğer yansı ada halkının hissesine düştü.

Sakız'da da aynı şeyler olarak kaymakam paşa, ahâlînin vâlî aleyhindeki şikâyetlerini tahkik için bir mübaşir gönderdi. Paşanın arzusu üzerine mübaşir ağa, ada mollasını hapsettirdi. Fakat ikinci bir mübaşirin yaptığı tahkikat üzerine, birinci mübaşir, pâdişâh emri ile îdâma mahkûm olarak boğuldu.

Sakız'da Rumlarla Latinler arasında zuhur eden bir ihtilâf, kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın tamahına güzel bir vesile oldu. Ada ahâlîsinden mahir ve hîlekâr bir adam olan Sakız Rum metropoliti Inyas Neohori'nin Dîvân-ı Hümâyûn'dan almış olduğu bir emir, Sakız Katolik piskoposunun oradaki haklarını ondan alarak Rum metropolitine vermekte ve Katolikler'i Rum mezhebi menfaatlerine olmak üzere, kiliselerinden mahrum etmekteydi. Katolik piskoposu, on râhib ile birlikte, şikâyetini arz etmek için Dîvân-ı Hümâyûn'a başvurmak üzere yola çıktı. Piskopos, en uzun olan İstanbul yolunu tutmuş olduğundan, Rûm metropoliti ondan evvel Edirne'ye gelerek. Katolikler'e iftira edip gizlice Venediklilerle ittifakları olduğunu söyledi. Kaymakam Kara Mustafa Paşa bu durumdan istifade ederek, her iki tarafa kendilerine müsâid bir karar verileceğini ümîd ettirerekj Rumlar'dan 4.000 ve Katolikler'den 7.000 guruş aldı. Dîvân'dâ Rumlar'a da, Katolikler'e de kiliseler vaad etti. Fakat Sakız Paşası ve mollasına yazdığı kâğıdlarda, bundan yapılacak tahkiktin neticesini şüpheli gösterdiği gibi, daha sonra, altmış seneden beri Katolikler elinde olmayan kiliselerin Rumlar'a teslim edilmesini emretti (1665). Katolikler bu suretle

60'dan fazla kilise kaybettiler²⁷⁰.

Cezayir İle İngiltere, Hollanda, Fransa Arasında Müzakereler

Macaristan seferi esnasında ve bu seferi tâkîb eden sene zarfında Berberiye ejderi, üç başından en kuvvetli ve en arbedici olanı kaldırmak istemişti: Cezayir hükümetinden bahsetmek istiyoruz. Ancak Fransa, bu teşebbüsünden dolayı, ona pek hakettiği bir ceza verdi, Cezayir, Tunus, Tarablus-ı Garb, Dîvân-ı Hümâyûn'un tasdiki altında, İngiltere ile bir ahidnâme akdetmişti ki, bu eşkıyanın cür'etine ve Osmanlı Devleti'nin zaafına inandırıcı bir delîl olmak üzere, İngiltere hükümetinin «Vâki taahhüdlerini yerine getirmeyen Cezâyirîliler'i, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yürürlükte olan iyi münâsebetleri ihlâl etmeksizin, te'dîb etmesine» izin veriyordu.

İzmir'deki İngiliz konsolosu Rycaut, bu üç eşkıyalık melcei ile yapılan anlaşmaların tasdiknamelerini Cezayir'e, Tunus'a, Tarab-lus'a götürmüştü. Ancak Cezayir dîvânı, serbest bir gemi üzerinde mülkiyet haklarına hiçbir şekilde halel verilemeyeceğine dâir İngiltere'ce yürürlükte olan bahriye esâsını kabulden imtina etti (1663). Cezayir Dayısı bu yolda cevâp vermişti. İki sene sonra, iki hükümet arasında tekrar karşılıklı düşmanlıklar başladı.

Ancak Cezayir hükümeti, Fransa ile daha ciddî bir muharebeye girişmeye mecbur oldu. Fransa, onyedinci asrın ilk senelerine kadar bu hükümetle iyi münâsebetler içinde bulunmuştu. Cezayir arazîsinin kuzey tarafında bâzı yerlere mâlik olan, özellikle Fransa Burcu denilen Negro, Rosa burunlarında ve Calle mevkiinde arazî parçalarını tasarrufları altında tutan denizci devlet, sâdece Fransa'dan ibaretti. Ancak Osmanlı Devleti'nin arabulucu olduğu bir muahede ile (1628) kesilmiş olan düşmanlık, yeniden alevlendi. Sultân tbrâ-hîm'in saltanatının ilk senelerinde Cezayirîliler seksen bu kadar Fransız gemisi esîr ettiler ki, bunların kıymeti dört milyondan fazlaydı. Korsan Alî Piçenino, Fransa Burcu'nu zabt ederek, bu kalenin 370

²⁷⁰ Bu fıkranın kaynağı Rycaut'un ingilizce târihi ile Rum ve Ermeni Kiliselerinin Bugünkü Darama unvfimyle Fransızca yazılmış ve 1692 senesinde Midl-burg'da basılmış bir târihtir. Osmanlı târihinde buna dâir birşey yoktur. Şöyle zannedilebilir'ki, Venedikliler Sakız adasında iken adada pek az Katolik olmasına rağmen birçok Katolik kilisesi açılarak Rumlar'ı Katolik etmek istemiş oldukları halde, daha sonraları Rumlar Dîvân-ı Hüâyûn'da dâva açarak haklarını geri almışlardır. Zâten -altmış seneden beri Katolikler elinde bulunmayan kiliselerin Rumlar'a teslimi» Dîvân-ı Hümâyûn'dan çıkarılan hükmün âdil olduğunun bizzat açık bir delilidir. Hemen bütün Rumlarla meskûn olan bir adada 68 senedir Katolikler elinden çıkmış kiliselerin Katolikler'e iadesi nasıl haklı ve kaabil olabilirdi? Bu hususta kaymakam Kara Mustafa Paşa'yı tamahkârlıkla suçlamak için, Hammer, kaynaklarına aldandmış demektir. (Mütercim)

nüfûs olan bütün ahâlîsi esîr edilip Cezayir'e götürüldüyse de, Cezayir ile Fransa arasında o sene zarfında yapılan anlaşma mucibince hürriyetlerine kavuşmaları gecikmedi (1640).

XVII. asrın başından beri Cezayir korsanları deniz akınlarını daha ileri götürmüşlerdi. Madere adasına, İrlanda'ya, hattâ izlanda'ya gemilerden adam çıkardıkları görüldü. Bu üç adanın birincisinden 1.200, ikincisinden 400, üçüncüsünden 273 esîr alıp götürmüşlerdi. Cezayir hükümetinde bulunan Hristiyan esirlerinin miktarı dâima 10.000 ile 20.000 arasında değişiyordu. Herbiri 40-50 ateşli silâhla mücehhez, herbirinde üç-dört yüz Cezayirli mevcut 40-50 gemi, Cezayir donanmasını meydana getiriyordu. Bunların eline düşen Felemenkliler ekseriya asılırdı. İspanyollar vaktiyle Endülüs'te teşkil etmiş oldukları «auto-da-fe»lerin işledikleri günâhların kefareti olmak üzere, hafif ateşte kızartılırdı. Hayâtına dokunmadıkları ise pek fena muamele görürlerdi. Black ve Ruyter kumandasında bulunan İngiliz ve Felemenk donanmaları Cezayir ve Tûnuslular'ı, oranın tersanelerinde esîr olan İngiliz ve Felemenkliler'i salıvermeye icbar ettiler (1665). Ruyter, bütün Cezayir, Tunus, Tarabulus,

Tetuan korsanlarını tartetmeye muvaffak oldu. Lâkin havanın fenalığı, Cezayir limanındaki gemilerin, tasavvur etmiş olduğu şekilde, yakılmasına mâni oldu (1665). Felemenk ile anlaşma, yukarıda söylediğimiz İngiltere muahedesinden bir sene önce yapılmıştır. Felemenk hükümeti, gerek ticarî menfaatler, gerek Hristiyanlık

ve beynelmilel hukukun muhafazası için bu deniz hırsızlıklarına son verilmesini İspanya, Fransa, İngiltere'den talep etmişti. Ancak bu tasavvur, —zamanımızda Akkâ'nın kurtarıcısı Sir Sidney Smith*in Viyana'da toplanan hükümdarların akdettikleri kongreye yapmış olduğu teklif gibi— Avrupa hükümetlerince pek az hüsn-i kabul gördü.

Cezayir gemileri Provence sahillerini hasara uğratmakta olduklarından, Fransa bunların tâkîbi için Dük de Beaufort'u gönderdi. Dük de Beaufort, askerî tedbîrleri sayesinde bir deniz muharebesinde galebe ederek, birçok düşman gemisini zabtetti ve diğerlerini dağıttı.

Fransa hükümeti o sırada Bougie taraflarında bir koloni tesisine karar vererek, bu maksatla Gigeri'de yaptırmakta olduğu kalenin yıkılmasını emretti. Üç kadirge bir gece Cezayir'den çıkıp, birkaç bin kişiden mürekkebe bir fırka da karadan, yeni müstemlekelere taarruz etti. Gigeri kalesi kuşatılarak hücumla zabt edildi. Ölûme bedel esir düşen 800 kişiden mâada bütün Fransız sakinleri îdâm olundu. Cezayirliler ondan sonra kaleyi yıkmak

istedilerse de, azablar (gemi askeri), yalnız bundan ticarî bakımdan doğacak olan kayıplar için değil, ekserisi Gigeri civarında ikamet ettikleri için muhalefet gösterdiler. Bunun üzerine istilâ masraflarının şehri müdâfaa etmek isteyen gemiciler tarafından karşılanması kararlaştırıldı. Beaufort ve Ruyter isimleri otuz sene önce Alî Piçenino ve Murad Reis isimlerinin Akdeniz sahilleri ve ticâret gemileri taifesine ve ahâlîye saldıkları dehşetten daha az korku salmıyordu (25 Aralık 1665).

Dük de Beaufort'un dayı ile yaptığı 29 maddelik ahidnâmenin uygulanmasına nezâret etmek için şövalye d*Arvieux, Tunus'a gönderildi. Fransa ve İngiltere'nin İzmir general-konsolosları olan ve her ikisi de devletleri ile Berberiye hükümetleri arasında yapılmış olan muahedeleri uygulattırmak için fevkalâde selâhiyet almış bulunan d*Arvieux ile Rycout'nun Şark ülkeleri ve ahâlîsi hakkında yazdıkları eserler, o tarafa dâir şimdiye kadar neşr edilen eserlerin en faydalısı ve mâkulüdür.

Bir Dinsizin (Ateist - Dehri) İdamı

Edirne'de Yanbolu avını diğer avlar tâkîb etmişti. Zât-ı şâhâ-ne dâima bununla meşgul veyâhud av köpekleri ile kavga eden bir fili, bir pehlivanın gösterdiği hünerleri, hademelerinin cirît oynamakta gösterdikleri maharetleri seyretmekle mahzûz oluyordu. Buna rağmen, bütün payitahtı işgal eden bir hâdise, IV. Mehmed üzerinde dahî bâzı te'sîrlere yol açtı. O zaman müftînin Edirne'de bulunması sebebiyle İstanbul kadısının fetvası üzerine bir dehrî (ateist; tann-tanımaz) îdâm a mahkûm olarak öldürüldü. Aslen İranlı olduğu rivayet edilen ve Valide Hânî'nda oturan Mehmed Lârî nâmında bir şahıs kıyamet gününü, oruç ve namazın farz oluşunu inkâr etmişti. Fıkıhtan ziyâde mûsikî ve hüsn-i hatta bilgi sahibi olan ve tercüme-i ahvâl yazarı Uşşâkî-zâde'nin tâbirince «zâifül-ilm ve kaviyyü'l-îtikaad» bulunan İstanbul kadısı²⁷¹ tarafından bu dehrî hakkında bir fetva verildi ve resmî tarihçi Râşid'in tâbirine göre «îdâm-ı vücûdiyle tekmîl-i nâmûs-ı şariat ü dîn» olundu (6 Şâbân 1075 - 24 Şubat 1665).

Bir müddet sonra, Dürziler'in îtikad ettikleri Hamza mezhebine sâlik olmakla suçlanan sütçü Beşir dahî İstanbul'da îdâm edildi. '

²⁷¹ Haydarf-zfide. R&ştd. 1. 94.

IV. Mehmed'in Edebiyatla İştigali

İç-oda hademesinden olup zamanında seçkin kalem erbabından olan Abdi'ye, saltanatı zamanında vak'alannı yazma vazifesini veren Sultân IV. Mehmed, Mehmed Lârî'nin îdâmı hakkında verilen şer'î hükmü, bu vak'ayı târihine kaydetmesini emrederek, o müverrihe verdi. Abdî, falan veya filân vak'ayı vekaayî-nâmeye kaydetmek üzere taraf-ı şahaneden aldığı emri gün gün bildirir. Sultân Mehmed'in fikir ve seciyesini takdir etmeye çalıştığımız vakit Abdi'nin eseri bize kuvvetli bir yardıma olmuştur. Çünkü sözleri aynen nakl edilmiş ve o pâdişâhın saltanatı hakkında Türk ve Avrupa müverrihleri tarafından yayınlanan birçok târihlerden ziyâde kendisini tasvîr etmiştir. Sultân Mehmed-i Râbî, pâdişâh sıfatıyla vücûdu var, kendisi yok hükmünde ise de, hiç olmazsa hüner sahiplerini takdir ve teşvik etmiştir. Müverrih Abdî hakkında gösterdiği iltifat ve kitabına koymasını emrettiği şeyler gösterir ki, av merakı kendisini zihnî terbiyeden büsbütün de mahrum bırakmamıştır. Şu vak'ayı, müverrih Abdi'ye anlatmış ve târihine kaydetmesini emretmiştir:

Sultân Mehmed bir gün ²⁷² bir tavşan tâkîb ediyordu. O aralık bir ineğin doğum yapmak üzere olduğunu görerek, onu seyrettikten sonra, ineğin sahibini îslâmiyet'i kabule ikna ederek derhâl kapıcı ²⁷³ nasb etti. Diğer bir defada bir pars ile bir yaban domuzu avlamış olması üzerine, bunu kaydedip etmediğini Abdi'den sormuş ve unutmamasını tebessüm ederek hatırlatmıştır. Abdi, bir gün gümüş tabak üzerine bir sabun takdim etmişti; Pâdişâh bunu aldıktan sonra yerine koyarak:

— «Ancak seni memnun etmek için aldım; haydi git bu iltifatı târihine kaydet» demiştir.

Birkaç günden beri hasta bulunan sâdık müverrihini bizzat ziyaret ettiğinde dahî böyle bir söz söylemiştir. Bir başka zaman:

— «Bugün ne yazdın?» diye sordu.

Abdi'nin o gün hiçbir mühim vak'aya tesadüf etmediğini söylemesi üzerine, Pâdişâh bir cirit atıp Abdi'yi hafifçe yaralayarak:

— «Şimdi yazacak bir şey yok mu?» dedi.

Abdi, bu kadar mühim bir vak'ayı kroniğine kaydetmekte kusur etmedi. Pâdişâh, müverrih Abdi'nin malûmu olmayan bâzı vak'-aları kendi kalemiyle

²⁷² «Dârü's-saltana-i Edrene civarında vâki' Pasaköyü» tarafında. Râgid, s. 94. (Mütercim)

²⁷³ «Vâfir sikke-i hasene ve onbeş akçe bir kapıbaşüik. verdi. Râşid, s. 95. (Mütercim)

ilâve etmiştir. Bu zâtın eseri, bâzı sâhifeleri bizzat bir pâdişâh kalemi ile yazılmış yegâne târihtir.

Sultân Mehmed, musâhib Mustafa Ağa'ya tuğrasını yazmak için müsâade verdiği zaman Abdi'den, tuğra yazmasını bilip bilmediğini sordu. Abdi ancak müsâade-i şahane ile yazabileceği cevâbını verdi (Ruhsatsız tuğra yazanın eli kesilmesi kanun hükmü iktizâsm-dandı) ²⁷⁴; Pâdişâh:

— «Öyle ise bir tuğra yap» dedi.

Abdi sür'atle gerekeni yaptı. Bunun üzerine Sultân IV. Mehmed, müverrih Abdi'ye şunları söyledi:

— «Bundan sonra tuğra tâlimine devam et, ben senin ne arzuda bulunduğunu bilirim (Abdi, nişancı olmak isterdi); sabret, senin de nöbetin gelir.» (23 Muharrem 1076 - 3 Ağustos 1665).

Başka bir gün, bir ırmaktan geçiyorlardı. Abdi müşkilâtla geçiyor görüldüğünden, Pâdişâh:

— «Haydi güçlük gördün; Allah seni muhafaza etsin, seni kaybedecek olursam nerede nişancı bulacağım?» dedi.

Abdi, Kâ'b bin Züheyr'in Hz. Peygamberin medhi için naz-metmiş olduğu meşhur Kasîde-i Lâmiye'nin ²⁷⁵ bir tercümesini takdim etmesi üzerine, Pâdişâh, üç fanus ve bir gümüş tabak ihsan eyledi.

Hz. Peygamberin, mükâfâten bürdesini ihsan buyurmuş olduğu kasidenin tercümesini zât-ı şahaneye takdim ettiği gün, saray tabibi (ser-etıbbay-ı hâs) Salih Efendi dahi tıp ilminde Gaayetü'l-Beyân unvânıyla telif etmiş olduğu kitabı takdim etti. O gün Kâ'b bin Zübeyr'e ihsan buyurulan «Bürde» ²⁷⁶ ile Busayrî'nin diğer bir kasîdesiyle tebcil olunan Hırka-i Şerife'nin ²⁷⁷ sarayda ziyaret olunduğu ramazan ortasının arefesi idi. Üç gün sonra Pâdişâh müftî Yahya, vaiz Vânî, tabîb Salih Efendileri Ramazan'ın arefe-sinde îrâd olunan teşbih için yeni bir düâ tertibine memur etti (21 Ramazan 1075 - 7 Nisan 1665).

Abdi'ye gelince, Arabça kasidenin tercümesini takdim ettikten bir hafta sonra bir târih tanzimine memur olmuş ve bu târih hattat Tekned-zâde

²⁷⁴ Mütercim çocukluk günlerinde paralar üzerinde gördüğü tuğrayı taklid ediyordu, pederi tesadüf eseri duruma muttali (dunca, güzel bir tekdîr işitmiş-ti. «Tuğra yapanın elini keserler» sözünü hâlâ hatırlamaktadır. (Mütercim)

²⁷⁵ Bânet suâd* kasidesi. <Mütercim>

²⁷⁶ Mouradjea d'Ohsson dikkatli bîr müverrih olmakla beraber, iki hatâ yapmıştır. Birincisi «Khirka» yazacak yerde «Hirca. yazmıştır; ikincisi «Bürde» lâfzım bir Arab şâirinin adı sanmıştır.

²⁷⁷ Halbuki İmam Busayrî'nin .Emnü tezekkür cîrân. kasidesi Hırka-i Saadet vasfında olmayıp kasidenin asıl ismi . Kasîde-i Bûr'e>dîr veyâhud bürde-i saadet mükâfatına mazhar olan cBânet suâd» kasidesine temsilen «Kasîde-i Bürde» am verilmiştir. (Mütercim)

tarafından yazılarak taht odasında taht-ı hümâyûn karşısına asılmıştır. Kapıların üzerindeki kitabeleri okumaktan büyük zevk duyan Pâdişâh, üç kitabe seçmesini Abdi'ye emretti. Müverrih, Kur'ân-ı Kerîm'den üç âyet aldı; seçtikleri Pâdişâhça kabul edildi. Bu âyetlerden birincisi «înnellahu ye'mûri bil-adli vel-ih-sâne» âyet-i kerîmesidir ki, Harem dâiresinden Dîvân Odası'na girilecek kapının üzerinde yazılıdır; ikincisi «Vel-kâzımîynil-gayzı ve*I-âfiyni inne'n-nâs» âyet-i kerîmesidir ki, kapının karşısına gelen duvarda yazılıdır; üçüncüsü «Atîy'ullah ve atîy'ür-resûl ve ulûl-emri minküm.» âyet-i kerîmesidir ki, vezirlerin dîvân odasına girmelerine mahsûs giriş yerinin dışındadır. Bugün Şark'ın dîvân ve kabul odalarında bu kitabelere tesadûf edilmesi nâdir değildir.

Pâdişâh Dimetoka'da

Pâdişâh, geçen sene sonbaharında Yanbolu'yu av mahalli seçtiği gibi, bu sene de bahar başında av için Dimetoka'ya gitti. Ha-sekî sultân bir gün evvel o şehre yönelmiş, zât-ı şâhâne Edirne'den Demirtaş mevkiine kadar bütün saray halkıyla beraber ^bulunmuştu. Eski saray baltacıları ikişer ikişer atlı alayının önünde bulunuyorlardı. Onlardan sonra Haseki Sultân'm kâhyasıyla —seyahatte bulunan hanım sultânlarla yalnız ikinci mirâhorun refakat etmesi kanununa mugayir olarak— başmirâhor gidiyordu, iki gümüşlü arabada sultân ile oğlu vardı (4 Zilka'de 1075 - 19 Mayıs 1665).

Pâdişâh, Dimetoka'ya yakın Kapıcıköy'ünde ahâlîden birinin evinde yemek yedi. Dimetoka'dan Saltık Köyü ve Vakıf köylerine uğrayarak, Ferecik'e (Heredot'un bahsettiği Doriskos) gitti. Fere-cik'ten denize yakın sıcak kaplıcaya ve bir kayanın zirvesindeki Nefs-Baba Tekkesi'ne gitti. Ondan sonra da, geçen sonbaharda Tunca kenarlarında avlanmış olduğu gibi, bu defa da Mariça (Meriç) (Hebrş) kenarlarında avlandı. Kaymakam Mustafa Paşa'ya ²⁷⁸ Bağdâd valiliğini verdi ve az bir müddet evvel kıymetli eyerli bir at ihsanına nail olan müftîye bir enfiye kutusu hediye etti; saray münecimi de daha az atıfete nail olmadı.

Sultân Mehmed, 5.000 kişi zâyîât vererek Kazaklarda karşı zafer kazanan Kırım Hânı'ndan gelen haberciye sevinçle kabul etti. Edirne'ye

²⁷⁸ Rikâb kaymakamı Mustafa Paşa değildir; İstanbul kaymakamı bulunan Uzun. İbrâhîm Paşa Bağdâd vâlisi tâyin olunarak, onun yerine e*İ sadrâzam Kirman muhafıza Süleyman Paşa getirilmiştir. Râşid, c. 1. s. 97 (Mütercim)

döndüğünde ²⁷⁹ bir pehlivan ve bir bostancının Harem-i Hümâyûn d airesinde hademenin karşısında yari maya cür'et ettiklerini haber alınca, her ikisi de  d m edildi. Daha sonra sadr zamn döndüğünü haber alarak musâhib Mustafa A a'yı, Cisir-i Mustafa Paşa'da istikbâle ve bir hatt-ı hümâyûn ile bir sorguç, bir kürk, bir hançer, bir at, bir altın zincir götürmeye memur etti. V zer ,  mer , sipâhî ve yeniçeri z bit n , hepsi ata binmi  olarak, ordugâh girişinde sadrâzamı kar ıladılar. Köprülü Ahmed P  a çadırından çıkarak tu ların bulunduğ  yere kadar geldi. Pâdişâh'tan gördüğü iltifata m te ekkiren, musâhib Mustafa A a'ya    kürk, ikisi rahatlı ve ikisi rahtsız dört at, bir murassa kemer, 1.000 altın, 20 kese akçe; kâhyası  br h m A a'ya da    kese akçe, bir samur kürk; maiy-yeti halkına birer h 'at verdi.

Zilhicce'nin 27'sinde (11 Temmuz 1665), sadrâzam ve serd ra ekrem, Kem l  ayırı merhalesinden alayla Edirne'ye gelerek San-cak-ı  erifi Pâdişâh'a teslim etti. Orduy-ı hümâyûn ricalinin çadırlarla saray sahrasında ikamet etmeleri emr olundu, zât-ı   h ne iki gün sonra kendisine mahsûs otağ   ereflendirerek vezirlere ve dîvân erbabına samur kürk ve hil'at ihsan etti. Serd rdan ceng ahvâlini sorması  zerine, Ahmed Pa a tafsilât verdi, özellikle kendisinin yanında bulunan Erzurumlu Abb s nâmında bir yiğidin  Uyvar muharebesinde korkusuzca kale bedenine çıkıp, bir yeniçeri dil verinin de onu tâkîb etmesiyle, bütün askerin hücum ederek, kalenin fethinin müyesser olduğ n  ifâde etti. Bu iki kahraman, otağ girişinde  diler. Zât-ı   h ne otağdan hasodaya gittiğ nde Abb s'ı huzuruna getirterek başına  ifte  elenk, Erzurum gümrüğünden hatt-ı h m y nla günde 75 akçe tekaüd ulufesi, elbise ve para, kardeşine Erzurum gümrüğünden 50 akçe ulufe, Abb s ile birlikte kaleye çıkan yeniçeri neferine ağır tek  d ulufesi ihsan etti ²⁸⁰.

Musâhib Mustafa A a'ya arpalık nâmiyle Tire ve Manisa sancakları, defterdar Ahmed Paşa'ya    tuğlu vezirlik verildi. Ebniye emini Karakag Al  A a, zelzeleden harâb olan Van kalesinin tamiri için hududa gönderildi.

Bu sırada  stanbul kaymakamı, Yeni Saray'ın harem kısmında bir yangın çıktığını bildirdi. Zât-ı   h ne bunu kaza eseri addetti-se de, daha sonra Odunkapısı'nda bir fı ıcı d kk nında dahî yangın  ıktı. Bunun kölelerinin geceleri odada mum yakmaları üzerine komşuları ihtarda bulundukları

²⁷⁹ Pâdişâh  e beraber bulunan Valide Sultan, 27 Zilka'de, Hasekt Sultân 29 Zil-ka'de t arihlerinde, zât-ı   h ne 2 Zilhicce'de Edirne'ye döndüler. Râşid, s. 98.

²⁸⁰ Bu fıkra Râşid'e de başvurularak, Hammer'i açıklayarak tercüme olunmuştur.

halde, dükkân sahibi mesuliyetin kendisine âit olduğunu söylediği anlaşılmış olduğundan, fıçıcının Sdâmı için irâde çıkarıldı.

Padişah Çanakkale Boğazı'nda

Ordunun dönüşünden kırk gün kadar geçtikten sonra Pâdişâh, devletin ikinci payitahtı olan Edirne'den hareket ederek Kale-i Sultaniye (Çanakkale) ve Gelibolu'da yeni kaleleri ve avlanacak yerleri görmeye gitti. 1076 Saferin 6'sında (18 Ağustos 1665) Edirne hâricinde Paşa Çayırı'na otağ kuruldu. Bir hafta sonra kalkıldı ve yedi gün av, iki gün istirahatle geçirilerek, Gelibolu'ya varıldı ²⁸¹. Sultân IV. Mehmed, Bolayır'da Gelibolu ve Boğaz'ın Rumeli sahili fâtihi ceddi Süleyman Paşa'nın merkadini ziyaret ederek, örtüsünü ve kavuğunu yeniledi. Osmanlıların ilk mutasavvıf şâirlerinden, 9.000 beyitlik Muhammediyye'nin nâzımı Yazıcı-zâde Mehmed Efen-di'nin de türbesini ziyaret etti. Bu türbeye tahsis olunan evkaf berâtım yenilediği gibi, duvara, bu ziyaretin hâtırasını hatırlatacak bir beyit yazılmasını da emretti. Ondan sonra boğazın eski ve yeni kalelerini gezdi ve İstanbul'a döndü.

İstanbul kaymakamı Süleyman Paşa, Harâmîderesi'nde, Pâdi-şâh'ı debdebeli bir şekilde karşıladı. Zât-i Şahane Davutpaşa Sara-yı'na indi ve iki gün sonra alayla İstanbul'a girdi (2 Rebîülâhir 1076 -12 Ekim 1665).

Valide Sultan Câmii'nîn Açılması

Yahûdî Kapısı ve Bahkazarı yakınında IV. Mehmed'in büyük validesi Kösem Sultân tarafından inşâsına başlanılan Yeni Cami, onun vefâtıyla bitmemiş vaziyette kalarak «Zalemiye» diye adlandırılmıştı. Bu defa cAdliye» ismiyle Valide Sultân tarafından ikmâl edildi. Pâdişâh'm, saray erkânının, kabine üyelerinin huzuru ile içinde cuma namazı kılındı (20 Rebîülâhir 1076 - 30 Ekim 1665). Hanya fâtihi (Hüseyin Paşa)'nin Girit'ten döndüğünde saklamış olması kendisi için azab sebebi olan bir sütun, bu camide minbere istinâdgâh olan direklerden biridir. Bû münâsebetle Valide Sultân tarafından Pâdişâh'a takdim olunan hediyeler, mevcut memurlara dağıtılan para ve kürkleri, bu türlü ahvâlde görülen hediye ve ihsanların hep-

²⁸¹ 1) Türbe Ovası; 2) Uzunköprü, 3) Dereköy, 4) Karacabey, 5) Balkan-cık, 6) Kavak, 7) Gelibolu. Abdi, s. 49.

sini unutturmuştur, Pâdişâh'a «yekpare zümrüd kabzalı bir hançer-i zerrin, bir murassa elmas kuşak, bir elmas sorguç ile on re's se-mend-i bâd-pây-i düldülsimâ»²⁸² hediye etti. Sadrâzam, müftî, kapdân paşa, nişancı, defterdar paşa, iki Rumeli ve Anadolu kazaskeri, nakîbü'l-eşrâf, İstanbul kadısı, yeniçeri ağası, camie vaiz olan Vânî Efendi, camiin imâm ve hatibi, cümleten gayet güzel kürklerle ikram olundular. Reîs efendi, çavuş-başı, birinci ve ikinci mi-râhor, altı bölük ağalan, ocak kâhyaları, kâtib ve başçavuşları, tersâne emîni, tersane kâhyası, gardiyan başı hil'at giydiler. Bina emî-ni El-Hacc İbrahim Ağa bir samur kürkle beş kese akçe ve oğullan için müteferrikalık aldı.

Valide Sultân hastalığından dolayı saraydan çıkamamış olan kız-larağasma bir samur kürk gönderdi. Musâhib Mustafa Ağa'ya, silâh-dâr Hüseyin Ağa'ya, sabık kedhudâ Hüseyin Efendi'ye, bostancı-ba-şıya, Haremeyn müfettişine, muhâsabeci ve mukataacı efendilere cami içinde kürkler giydirildi.

Pâdişâh bütün saray halkıyla saraya döndükten sonra, Valide Sultân dahî, zât-ı şâhâne gibi alayla gitti. Fakirlere sadakalar dağıtıldı. Camiin, türbenin, sebîl ve şâir müstemilâtın masrafları 3.080 kese, yâni bir milyon beşyüz kırkbin akçeyi bulmuştur²⁸³.

Kont Leslie'ntn Sefareti

Yeni Câmi'in açılışından on gün sonra «Pettau ve Neustadt sinyoru, husûsî müşavir, feld-mareşal, Esklavonya hududu vâlîsi» unvanlarım hâiz olup, Edirne'de huzûr-ı şahaneye kabul olunmuş bulunan İmparator sefiri İstiryah Kont Walter de Leslie, dönüşü için ruhsat almak üzere Pâdişâh ile görüştü (2 Cümâdelevvel 1076 Salı-10 Kasım 1665). Sultân IV. Mehmed, bu sefiri hayrette bırakmak için Edirne'den çıkışında ve payitahta girişinde fevkalâde kudret ve ihtişam gösterisinde bulunmuştu. Bu sefaret, XVII. asır başında Sitvatorbk'ta yapılan anlaşmadan beri yedincidir. Bu anlaşma, bir-birini müteâkib Gyartmath'ta, İstanbul'da, iki defa Szoen'de yenilenmiştir.

Sefir Pucchaimb, Kinski. Kuefstein, Schmid de Schwarzenhorn, iki defa Czernin (Çernin) bu yenilemeler için görevli bulunmuşlardır. Lâkin hiçbir

²⁸² Yâni rüzgâr sür'atiyle gider, çehresi Düldül'e benzer at- Bâgid, s. 107. (Mütr)

²⁸³ Râşid, c. 1. s. 107-109. (Mütercim)

Walter de Leslie kadar debdebe göstermemiş ve özellikle hiçbirinin kadar kıymetli hediyeler getirmemiştir. Bunun sebebi şudur ki, ahidnâme, hediyelerin kıymetini 200.000 florin (kara gorus) olarak tâyin ediyordu. Bu hediyeler şunlardır: Gümüşten çerçeve içine konulmuş ve yine gümüşten ayak üzerinde hareketli olan adam boyunda bir ayna; biri vazo gibi üç sütun üzerine konulmuş ve ikincisi insan boyunda ve küçük tasvirlerle süslü iki ibrik; musluklarından Şarklılar'ın keyiflerine göre su akan yaldız kapaklı iki leğen; birer zira' uzunluğunda oniki gümüş şamdan; oniki yaldızlı gülâbdan; yuvarlak kapakları kavuk şeklinde oniki sahan; gümüş sehbâlî oniki gümüş, yemiş tabağı; ince işlemeli ve tek ayaklı yuvarlak bir masa; gümüş işlemeli dört tüfek; gümüş* ten büyük bir bıçak; akikten yapılmış iki gözlük mahfazası; altın, gümüş, sedef mihlanmış abanozdan diğer iki mahfaza; meşrubat soğutmaya mahsûs bir kap ve bir kupa; İspanyol memleketlerinden gümüş işlemeli dört kalıçe; Arab ve Roma rakamları saat başlarını gösterir kırk cep saati; çalgısı bir fıskiye ile hareketlendirilmiş, mağara şeklinde bir asma saat; hepsi gümüşten saksılar, tuzluklar, meş'alelerle süslü bir zira' yüksekliğinde bir sofrâ; yaldızlı gümüşten tasvirlerle süslü bir çekmece; işlemelerle dolu, san'atkârâne tasavvur edilmiş gizli kutu ve çekmeceleri ihtiva eden, yaldızlı gümüşten yapılmış büyük bir rahle.

Valide Sultân için de, içinde bir ayna ve altın çerçeveli bir çalgılı saat bulunan bir dikiş çekmecesi; birer zira' uzunluğunda iki şamdan; san'atkârca işlenmiş gümüş bir ibrik; dört kupa vardı.

Sadrâzam için oniki kapaklı gümüş sahan; birer zira' yüksekliğinde iki gümüş şamdan; meyve konulmasına mahsus ince işlemeli oniki gümüş tabak; bir ibrik; oniki gümüş kupa gönderilmiş; divân üyelerine bâzıları Arab, bâzıları Roma rakamlarıyla otuz cep saati yirmibir diğer cep saati, yedi vazo ve yedi altın leğen hediye edilmiştir. Yalnız otuşbeş kantar ağırlığında gümüş vardı.

Bu hediyelerin ihtişamına, sefaret kafilesinin debdebesi, bunu teşkil edenlerin asaleti, elbiselerinin ziyneti bir kat daha renk veriyordu. Sefaret Edirne'ye dâhil olduğu zaman bütün Hristiyanlık âlemi asîl-zâdelerinden seçilmiş süvarilerin önünde bir bayrak vardı. Dük de Norfolk, Dük de Holstein, Lichtenstein ve Dietrichstein prensleri, Kont Herberstein, Kont Stierhaimb, Lord Arundel, Go-erzlü Baron de Coroninî, Triesteli Baron Finn, Moravyalı Baron Fünfkirchen, Vestfalyalı Baron Reck, Fransız Vernavel de Château-vieux, îskoçyalı Hay de Delgrave, Floransalı Marquis Pecori, Ce-

novalı Drazzi, Felemenkli Obrosi ve Hardick, ŗ r y-ı devlet âzasından aslen Tiroll  Kastner, Marcino de Lucques, Gratz'da doęmuŗ  gnace de Langer, İmparatorun mukîm elçisi olup liy kati Türkler'in bile hürmetini celbetmiŗ olan  stiryalı Simon de Reninger as z de-ler arasında bulunmaktaydılar. Reninger'in yerine tâyin edilen Milanolu Casanova, sefaret hey'etini Belgrad'da karŗılamaya gelmiŗti. Onaltı sene önce k tiblik vazifesiyle İmparatorun İstanbul sefiri Schmid de Schwarzenhorn'a refakat etmiŗ olan Doktor Metzger yine kâtib nasbedilmiŗti. Woggin tercümanlık hizmetini, Cizvit Paul Ta-ferner r hiblik vazifelerini görüyorlardı; diğer dört cizvit sefaret maiyyetinde idiler.

Bir sene önce Saint-Gotthard'da kazanılan parlak zaferin yıldı n m  olan 1 Ağustos'ta idi ki, İmparatorluk sefareti Edirne'ye girdi. O ayın beŗinde huzûr-ı ŗahaneye kabul olundu; sefaret maiyyetinde bulunan 135 kiŗinin hepsi hil'atlerle taltif edildiler.

Papa Calixte, Sultân II. Mehmed'e Belgradlılar'ın gösterdikleri ŗerefli savunmanın h tirasına (hz.) İsa'nın tebd l-i ŗekil yâhud uru-cu yortusunu te's s etmekle, adı geçen güne ŗeref vermiŗti. Sefaretin kabulünde zât-ı ŗahanenin hazır bulunması davul  alınmasına ve bayrak açılmasına müsâid olmamıŗ²⁸⁴ ise de, sefaret, İstanbul'a P diŗ h'tan evvel girmekle iki defa davul  alınmıŗtır. 50 sene önce sefir Czernin İstanbul'a askerî muzıkası sesiyle ve bir tarafında kartal, diğer tarafında hilâl'e müstenid ejder baŗını ezen Azrâ-yı Az -ze'yi tasvir eden bayrağın gölgesinde girmiŗti. Sefaretin ve Dîvân-ı Hümâyûn'un baŗ-tercümanı Panayoti Nicosl, o zaman tercümanlık vazifesini yapmıŗtı. Son yapılan anlaŗmaya hizmetinden dolayı 2.000 duka bir hediye ile m k fata nail oluyordu.

Zât-ı ŗahanenin İstanbul'a varmasından önce, İstanbul kaymakamı, sadrâzamanın varmasından sonra bizzat Ahmed Paŗa sefiri kabule memur olmuŗ ve sefir, K ğidh ne'de mükellef bir ŗekilde ağırlanmaya mazhar olmuŗtur²⁸⁵. De Leslie daha sonra m ft  efendiye ziyaret ederek, biri ticâret

²⁸⁴ Edirne'de dahî bayrak P diŗ h'in emriyle toplanmıŗsa da, bayrakd r mu o suretle tutmuŗtu İd, kartalı ve ayakal na alınan ejderi gösteriyordu.

²⁸⁵ Neme büyükelçisi İstanbul'a geldiğindenberi P diŗ hın m s adesi " zerine ekseri sel t n camilerini, tersaneyi, sarayı, Boğaziçi yalılarını ziyaret etmiŗti. Sadrâzam, Bahay ı yalısında ziyafete davet ettiğinden, beŗ çekdiri ile yalıları tem ŗ  ederek oraya gelmiŗtir. Elçi yeryüzünde İstanbul'a denk bir yer olmadığını s ylemiŗti. R ŗ d'den teB  s, s. 109. Hakikaten İstanbul mevkii itibariyle benzersiz ise de, o zamanın Viyana'sından dahi m ft ariyet cihetinden geri olduğu nazar-ı İtib ra alınmahydı. Mütercim) (M. Ata Bey'in bu hükmü, herhalde son devirde baŗımıza musallat olan; Avrup kk hastalığının bir emaresi olsa gerektir, çünkü XVII. asrın ikinci yarısında İstanbul ile m m riyet bakımından mukaayese edilebilecek bir Avrupa ŗehri olmadığı bizzat Avrupalılar*!!! İfadeleriyle sabittir. (Hazırlayan)

lehinde ve diğeri Katolik âyîninin serbestçe yapılmasına müsâade edildiğini ihtiva eden iki ferman almıştır. Memuriyetinin neticeleri bunlar oldu; lâkin Kudüs'te Mukaddes Mahaller'in Rumlar muhafazasından Katolikler'e intikal etmesine ve içlerinde Kont Esterhazy dahî bulunan" bâzı seçkin esirlerin fidyeye-i necâtsiz bırakılmasına muvaffak olamadı ²⁸⁶.

Transilvanya'dan gönderilen Christophe Pasko ve esîr Michel Czermeny hakkındaki sahiplenmeleri de daha iyi bir netice vermedi. Bunlar hediye etmeleri gereken 80.000 guruş tutarındaki tahammül edilemez vergiden herhangi bir indirim yapılmasına nail olamadılar.

Viyana'da Osmanlı Sefareti

imparatorluk sefareti hakkında bu kadar tafsilât verdikten sonra, okuyucuların nazar-ı dikkatini Pâdişâh'ın sefaretime çekmek faydasız olmaz: Avrupa asilzadeleri nâmlarına denk isimler bulacağımız için değil, lâkin bu sefarette Şark edebiyat ve coğrafyası târihinde şöhret sahibi iki kalem erbabı bulunmuştur. Bunlardan biri büyük bir coğrafya muharriri olan Evliya Efendidir ki, sefarette kâtib idi. Diğeri Lorraine'li Mesgnien'dir ki, daha sonraları Me-ninski Lehistanlı ismiyle asaletе nail olmuş, Lehistan sarayı tercümanlığında bulunmuş olup Türk, Arab, Acem nahiv ve lüğatinin Hermes Trismegiste'idir. Bu zât, tercüman sıfatıyla sefaret maiyyetinde idi. Müşavir Feichter mihmandarlık ediyordu. Bu vazife Dâ-râ'nın sarayında, tercüman Melen ²⁸⁷ ile birlikte, ecnebler rehberi Omares ²⁸⁸ tarafından görölüyordu.

Bunlardan başka üç komiser tâyin olundu; mâliye müşaviri Co-relics ²⁸⁹ muayyenât memuru, feld-mareşal de Souches iki taraf sefirlerinin kabul ve mübâdelesiyle ilgili işlere memurdu. Kabul, Koron kalesi civarında Sitvatorok anlaşmasının iki defa yenilenmesi ile târihî şöhret kazanmış olan

²⁸⁶ «On demanda 6000 florins pour avoir la liberte du C François Esterhasius, ce que ne pouvant payer, on fut obligé de la laisser dans les ceps.» Briot, s. 155. (Kont François Esterhazy'nin tahliyesi için altıbin florin talep olunup bunun ödenmesi mümkün olmadığından mahbus bırakıldı.)

²⁸⁷ tbi liittir Melon Darii Interpreter eidpfttr. Quint. Curt. I, IV.

²⁸⁸ Arias, I, s. 16. Anabas, I, XVI. Yunanca Oares ismi hem Ömer, hem Amm&r arapça isimlerini gösterir. Fikrî terbiye sahibi demek olan Ammâr kelimesi Tarabûus-ı Garb'ta Benî Ammâr ailesinin de ismidir. Ömer ismindeki zât-lann en meşhuru ikinci halîfedir ki. (Hz.) Peygamber onun hakkında <Yen-tuk ül-hakk alâ lisâni Ömer. demiştir H, bütün tercümanlar bu sözü düstûr edinmelidirler.

²⁸⁹ Bu zât İmparatorluk Kütüphanesinde- Târihî El yazmaları arasında, İmpara-tor'a hitaben tanzim olunmuş bir takrîr bırakmıştır. (Mehmed Pasa'nın sefareti hakkındaki takririnden «mahallî merkurda (mübadele yerinde) harcırah ve me'kûlât tedâriki için çâsar tarafından defterdar nâmına tâyin olu, nan kumisar gelüp...»)

Szoen kasabası civarında vuku bulmuştur: Orada elli adım mesafe ile iki direk dikilmişti; iki sefir atla gelip durdular; orada attan inerek kabul komiserleri tarafından mübadele edildiler²⁹⁰.

İmparatorun sefiri feld-mareşal Souches ve müşavir Feichter arasında, Pâdişâhın sefiri İstoni-Belgrad beğlerbeği ve Yanık beği arasında idi. İki direği ayıran mesafede, kendilerine iltihak ettikten sonra, feld-mareşal İmparator elçisinin elini ve beğlerbeği Osmanlı sefirinin elini alarak —bir izdivaç vuku buluyor gibi—²⁹¹ bu elleri birleştirdiler ve iki tarafın karşılıklı olarak hoşnûdluğa mazhar olması temennisinde bulunarak, bu kabul hakkında sadıkane malûmat vereceklerini taahhüt ettiler. Bu merasimden sonra her milletin komiserleri bir mazbata kaleme alarak, usûlü dâiresinde yazılmış ilmühaberleri birbirlerine alıp verdiler.

Viyana'da mutantan giriş merasimi Schwechat Köprüsü'nden vuku buldu. Komiser tâî'n olunan saray mareşali ve kaymakam Ugarte, Osmanlı sefirinin istikbâline gelerek, sefir bu iki zâtın arasında bulundu. Şehir esnafı, alayın mukaddemesini teşkil ediyordu. Daha sonra saray mareşalinin maiyyeti, Pâdişâhsın gönderdiği at, ağalar, iki tuğ, onun fasılasız arkasında oniki tabl-i imparator! vardı (8 Hazîrân 1665). Sonra İmparatorluk ahırından gönderilen güzel bir ata binmiş olarak saray mareşali ile komiserler arasında sefir bulunuyordu. Onu takiben tercüman, bir imâm ve bir kadı arasında elçinin oğlu, hademe, sefarette görevli zabıtlar, elçinin mühürdân, hazinedarı, elbise memuru (kaftancı), kâhyası, sefaret kâtibi (dîvân efendisi) geliyorlardı. Sefirin kırmızı sancağının önünde Türk muzıkası vardı. Pâdişâh'ın hediyelerini taşıyan ve kırmızı çuha ile kaplı elçi arabaları muzıkayı tâkib ediyorlardı. Alayın en sonunda Raab'dan beri sefire refakat eden Husarlar bulunmaktaydı. Kafile Carynthie kapısından girerek Augustin'ler hendeklerini tâ-içib ve nebatat pazarından geçerek Leopold mahallesinde Kırmızı Ku-le'ye vardı ki, burada sefirin ikameti için yedi hâne

²⁹⁰) Mehmed Paşa'nın taktirinden telhis: „Estergon'dan Sultân Süleyman'ın sınır tâî'n eylediği mahalle teveccüh olundu. Yarım saat kaldıkta alaylarımızı tertib eyledik; çâsânın elçisi ile onun yanındaki askerin kumandanı olan Kanaran generali Zuje nam grof dahî Tuna'dan ve karadan geddiler. Tercümanlar vasıtasıyla muhabere olunarak. Öğleden yarım saat evvel mübadele olunması kararlaştırıldı. Mübadele mahalline üç mil dikilmişti; tâî'n edilen vakit geldiğinde iki tarafın alayları yerinde kalıp elçilerin yanlarında yalnız onar adamları bulunduğu halde İstoni-Belgrad paşası Hacı Paşa bizimle; general Zuje öteki tarafın elçisiyle birlikte olarak mübadele mahalline yış-. nelindi- ötedenberi iki tarafın serhadüleri arasında, mübadele miline evvel mağlûb ve sonra varan gaalib addolunur. Biz hareketimizde gaayet hafi bir yavaşlık gösterdiğimizden, öte tarafın elçisi bu dikkati gereken noktaya vâkıf iken bizi gaafildir zannederek, mile yaklaşmış bulunup, durması mümkün olmadığından, zaruri olarak bizden evvel vardır ve payidar oldu» (!) (Mütr.)

²⁹¹ Ooasl fhe faceascro mı matrUonio. Meninski'nin taktiri.

boşaltılmıştı²⁹².

Sefaretin hey'etinin yiyeceği için hergün 260 ekmek, 50 koyun, 3 keçi, üç anbar arpa, 80 yük ot ve odun ve —imparator elçisine Osmanlı ülkesinde verilen akçeye muâdil olmak üzere— 150 ekü iktizâ ediyordu. Odun ve ot için de mukabele bi'l-misU kaidesine riâyet olundu ise de, sefir levazımı kâfi görmeyerek kat'ı surette protesto etti.

Saray tercümanı elçi ile kabul merasimini, yâni salon'girişinde, ortada, taht karşısında üç defa selâm verilmesini, mantonun öpül-mesini, itimatnamelerin İmparatorun yanındaki masa üzerine konulmasını²⁹³, kabul olunacak maiyyet memurlarının adedini evvelden tâ'yîn etti. Bu miktarı bizzat sefir tahdîd etti; çünkü İmparatorun mantosunu öpmek şerefi pek arzu edilmiyordu; hattâ kabul resmine arabasında yalnız tercümanı ile beraber gitmek istedi. Hediyeler büyük tantana ile nakledildi. Sefaret kâtibi Pâdişâhın îti-mâdnâmelerini elinde yukarı tutmakta ve sefir ile karşısındaki tercümanı taşıyan altı atlı arabanın Önünden gitmekteydi (18 Haziran 1665). Sefir üç selâmdan, mantoyu öptükten, îtimâdnâtnelerini masanın üzerine koyduktan sonra, kısa bir nutuk söyleyerek, gerek bu nutuk, gerek chancelier²⁹⁴ muavininin İmparator nâmına verdiği cevap tercümanca tercüme edildi²⁹⁵. O zaman sefirin maiyye-ti hediyeleri getirdi. Acem kalıçeleri açıldığı zaman elçi tercümanın kulağına:

— «Bunlar İmparator'un masası üzerindeki ne kadar sönük bırakıyorlar!» dedi,

Bu merasimden iki gün sonra elçi, askerî meclis ve İmparatorun huzurundaki meclisin reîsi Prens Gonzaga ile görüştü. Lâkin prensin arabasını kabul etmeyerek, kendi at ile gitti. Prens Gonzaga'ya kürkler, kaftanlar, kalıçeler, muslinler hediye ettiği gibi, saray ma-reşalına, chancelier muavinine, Avusturya ve Macaristan mâliye meclisi reisine, Prens Porcia ve Prens Auersperg'in baş-mirâhor-lanna, Montecuccoli, Schwarzenberg, Zriny kontlarına, resm-i kabul ve me'kûlât tedâriki komiserlerine, tercümana dahî yine o nevi eşyadan hediyeler verdi.

²⁹² Sefir «Altın Kuzu. da, kâhya ile sefaret kâtibi (Evliya) .Mavi Köstebek-de, - maiyyet «Altın Devekuşu»nda, ağa (maiyyet askerinin zabiti) «Kara Kartal»

da, at hademesi «Kır At>ta, mıraka «Süpüröçüler» konağında ve Prater'e mukabil bir hanede yerleştirildi. Meninsin'nin eseri

²⁹³ Sefir paşanın takirinde görüleceği Özere, nâme-i hümâyûnu İmparator İstikbâl ile bizzat almıştır. (Mütercim)

²⁹⁴ Chancelier, bâzı devletlerde sadrâzam mukaabüi olan en büyük memur, devlet vezîri (şansölye), (Mütercim)

²⁹⁵ Takrir ile karşılaştırınız. (Mütercim)

İmparator'un îtirâf memuru ruhanîsi ciz-vit Baba Müller bir kaftan, bir kalıçe, bir kavuk aldı. Sefir, ziyaretine gelen saray kadınlarına ıtriyaat şişeleri ve işlemeli mensucat verdi.

Bütün sefaret hey'eti, günde beş defa alenî şekilde (cemâatle) namaz kılarlardı; öğleden sonra sefir her gün dîvân toplar, bu sırada müzika çalardı. Saint Etienne'yi, Kahlenberg'i, Yeni-Şehir'i, Ebersdorf u, Nedime Bahçesi'ni, Schoenbrunn bahçesini ziyaret etti. Schoenbrunn'da ana imparatoriçe nâmına kabul olundu.

Bütün ziyaretlerinde tercüman ve bâzan yalnız me'kûlât komiseri refakat ederdi. İkamet esnasında şiddetli bir hırs, bir pintilik gösterdi. Veda resminde îtimâdnâme cevâbını bizzat İmparatorun elinden almak istedi. Lâkin bu mektupların tevdiî merasimini chancelier muavini îfâ eyledi. Hediyeler harb meclisi ve imparator meclisi reisi Gonzaga vâsıtasıyla verildi; sefir, prense veda ederken üç şerbet kâsesi hediye ederek, saray nâzın Dük de Sağan hakkında da aynı cömertlikte bulundu.

Elçi maiyyeti ile birlikte 32 kayığa bindi ve İstanbul'a dönmek için, Tuna mecrasını tâkîb etti. Bu yolculuk esnasında sefir İretnâme-sini yazdı. Verdiği yanlış malûmatlarından olmak üzere şu ifâdesi dikkat çekicidir: «Uyvar muharebesinde, diyor, eski Viyana şehrini (Kahlenberg) Tatarlar hasara uğratarak ikiyüzbin esir götürmüşlerdir»²⁹⁶. Henüz üç" senelik bir muharebenin vekayiîncien o kadar habersizdi ki, Uyvar muharebesi ile ilk Viyana muhasarasını karıştırıyordu. Bu muhasara ise 134 sene evvel vuku bulmuştu. Osmanlı vekayi-nâmelerinde ilk dercedilen Viyana sefirleri sefâret-nâ-mesi budur. Vaswar anlaşmasını tâkîb eden bu sefaret, 75 sene zarfında vukua gelen ve Karlofça, Pasarofça, Belgrad ahidnâmeleri mü-zâkerelerine taallûk eden üç büyük sefaretin teşrifat usûlüne bir misâl teşkil etmiştir.

ELLİBEŞİNCİ KİTAP

Avrupa Devletleriyle Siyasî Münâsebetler.....

²⁹⁶ Sefirin bu husustaki ifâdesi şudur: «Bir gün Seç' ile iki saat mesafede dan Eski Beç nâmında bir vîrân kaleleri temasına dahî varılır «Böyle harâb olmasına bftis ne?» deyü suâl olundukda .Uyvar seferinde asâkir-i İslâm ve leşker-İ Tatar çapul tarikiyle uğrayup mahâll-i merkumu böyle vîrân ve sükkârani perakende eylediler. Yalnız mahalli merkum değil, bundan iki konak dahi içeri gırfip yüz bin mıkdarı esir alındı» deyu takrir eylediler.»

Bundaki yanlışlığın menbai «Uyvar» kelimesi oluyor; yazma ve baskı hatâsına uğramış olduğu ihtimal hârici değildir. Sefir belki Sultân Süleyman zamanındaki Viyana .muhasarasından bahsediyordu. Köylülerden işitilen «İki-yüzbin esir» sözü de, o vakit Avusturyablar'ın Türkler'den ne kadar yılmış olduklarını gösterir. (Mütercim)

Yeni Kırım Hânı	
Gîrit'e Yeniden Asker Gönderilmesi.....	
Padişahın İhtişamı Ve Ava Olan Düşkünlüğü	
Yahudi Moiz Sabatay Ve Kürd Mehdi	
Basra Ve Mısır'da Karışıklıklar.....	
Âfetler	
Vânî Efendi Vaazlarının Te'sîri	
Pâdişah'ın Avlanması	
Pâdişah'ın Halasının Nişan Ve Düğünü	
Diplomatik Münâsebetler.....	
Pâdişâhın Edirne Ve Yenişehir'e Gitmesi	
Venedik Elçisi	
Rusya Elçisi'nin Kabulü.....	
Fransa Elçisi.....	
Müteferrika Süleyman Ağa Paris'e Gidiyor.....	
Dahilî Karışıklıklar.....	
Budin Yangını	
Veliâhdın Terbiyesi	
Sultan Mehmed Uludağ'da (Teselya Uludağı)	
Köprülü Mehmed Paşa'nın Kandiye'ye Girmesi	

ELLİBEŞİNCİ KİTAP

Avusturya. Cenova, Toskana, Fransa, Rusya ile diplomatik münâsebetler. — Kırım'ın yeni hânı. — Gırlt'e yeniden asker gönderilmesinin tasarlanması. — Pâdişâh'ın ihtişamı. — Ava merakı. — Yahudi Moiz Sabatay ve Kürd Mehdî. — Basra ve Mısır'da karışıklıklar. — Çökme ve şâir âfetler. — Vânî Efendi'nin vaazlarının te'siri. — Pâdişâh'ın avlanması — Halasının nişanlanması ve tezvici. — Rusya, Tatarlar, Kazaklar, Lehistan, Fransa, İngiltere, Felemenk, Moldavya, Ulah, Transilvanya Oe münâsebetler. — Pâdişâh'ın Edirne ve Yenişehir'e gitmesi, buralarda Venedik ve Rusya sefirlerini kabulü, Fransa'ya Süleyman Aga'nın gönderilmesi. — Bursa, Bolu, Edirne'de karışıklıklar. — Hazîne gelirlerinin azalması ve artırılması. — Budin yangını. — Velfahdin terbiyesi. — Sultân Mehmed Uludağ'da. — Köprülü'nün Kandiye'ye gitmesi. — Kandiye'nin ablukaya alınması, muhasarası ve zabtı.

Avrupa Devletleriyle Siyasî Münâsebetler

KONT de Leslie'nin sefaretinden ve Reninger'in azimetinden sonra, mukîm elçi Casanova Cizvitler lehinde alman fermanların ²⁹⁷ yürürlüğe konulmasıyla meşgul oldu. Çünkü sefaret bu husustaki müzâkerelerde, Fransiskanlar için yapılan teşebbüslerden ziyâde muvaffâkiyet veya faaliyete nail olmuştu ²⁹⁸. Sefîr, İstanbul'a dönerken, İmparator Ferdinand'ın kütüphane memuru olan ulemâdan Lambeccius'u Budîn'de bulmuştu. Bu zât, Leslie ve Reninger'in iltimasları ile Mathias Corvinus'un kütüphanesini ziyaret müsâadesi almak üzere gönderilmiştir ki, o kütüphanenin en güzel kitapları —Sultân Süleyman'ın saltanatı zamanında Budin'in fethi zamanı— sadrâzam İbrâhîm Paşa tarafından, kalenin tunç heykelle-riyle birlikte İstanbul'a gönderilmişse de, birçoğu henüz tahtelarz mahallerdeydi ²⁹⁹. Lambeccius, Kont Leslie'nin oğlu ile beraber oralara girerek, sefirin tavassutu* ile kilise babalarının nutuklarını ihtiva eden iki

²⁹⁷ 1) Cûmftdül-evvel 107» - (7 Aralık 1665) târihiyle ticâret müsâadesini ihtiva eden bir ferman; 2) Yine aynı târihte Cizvit Dammayer hakkında bir ferman ile bâzı şahısların menfaatlerine dâir beş ferman.

²⁹⁸ Fransiskan rfhibler hakkında İmparator on sene evvel, 1656 târihinde sadrâzama şöyle yazmıştı:

.İhteftigimus patres Frantis-canos fferosolymae eads-tentes a Graeds, etc.

²⁹⁹ Cryptam inam in qna Btibliotheca Corviniange reliquias atebont adservari-Diarium itineris budensis, 1666.

yazma nüshayı³⁰⁰ ele geçirdi ki, derin bilgili bir adamın hararetini teskin edici değil, şiddetlendirici şeylerdi.

Casanova, Neuhaeusel ve Wardein paşalarına hitaben, Szobos mintıkasındaki serbest Heydükler'e ilişmemelerini emreden bir ferman çıkarttırdı (23 Ağustos 1666). Bununla beraber dört ay sonra, o zaman Budin Vâlîsi bulunan Gürcü Mehmed Paşa'ya husûsî görevle gönderilen tercüman Mesgnien bu isteği tekrarladı. Bu tercüman hediyeleri hâmil olarak Neuhaeusel ve Wardein paşaları hakkında birçok şikâyetlerde bulunuyordu. Bu şikâyetler, Heydükler'in uğradıkları kötü muamelelere dâirdi. Osmanlılar, bu şikâyetlere cevaben, Zriny ve Nadasdi'nin akınları hakkında talebler öne sürdüler (20 Ekim 1666).

İki ay sonra, yeni Budin Vâlîsi Kaasım Paşa, memuriyetini bir ağa vâsıtasıyla Viyana'ya bildirdi. Bu ağa, otuz altı kişiyle birlikte, Dük de Gonzaga marifetiyle resmen İmparator huzuruna kabul olundu. Kaasım Paşa, Kuloğlu Mustafâ Paşa'ya vaad edilmiş olan pâdişâh hemşiresi ile izdivaç etti. Mustafa Paşa, hem hürriyetini, hem de pâdişâhın teveccühünü muhafaza etmeyi bahtiyarlık bilerek, bu şerefe nail olmak istememişti.

İmparatorun sefaretı maiyyetinde İstanbul'a gelmiş olan marki Augustin Durazzo³⁰¹ ertesi sene, Cenova Cumhuriyeti için bir kapitülasyon müzâkere etmek üzere, deniz yoluyla yine geldi. Geldiğinde, resmen huzûr-ı hümayûna kabul olundu; lâkin veda için görüşmeye nail olamadı. Şu kadar ki, otuzbeş kaftan ve günde 60 gurus masraf aldı. Müzâkereleri idare etmesi ve elçisinin kabulünü kolaylaştırmasından dolayı, Venedik Cumhuriyeti Panayotti'ye asalet ün-vânı verdi³⁰². Toskana grandukası tebeası da yine o sırada ve Pa-nayotti (Panajotti) vâsıtasıyla ticâret bakımından bâzı müsâadeler verildiğine dâir bir fermana nail oldular³⁰³.

³⁰⁰ Kont de Leslie şu kitapları buldu: S. G. Nazianzen sennones apologet. In mensbrano 4. S. Angosthıt sermoões de Verbis. Joanis. Qlnque eccleslensis poemata. Lambeccius, İmparator'a takdim ettiği Almanca raporda, şâir eserler hakkında şöyle diyor: «Bu kitapları nâm-i haşmetpenâhîlerine olarak yeniden istedimse de faydası olmadı.» Gülbaba'yı (Budin yakınında ziyâretgâh), hamamları, Arundel ile birlikte EstergorTda eski Romalılar'ın inşâatını ziyaret etti; ondan sonra B. de Finn refâkatiyle Forgacz'ın hezimetini gösteren eserlerin bakiyelerini gördü.

³⁰¹ De La Croix, Osmanlı Dîvleti'nin Umûmî Ahvâli, adlı eserinde (c. 1, s. 295) Durazzo ismini Doria sekline sokarak der ki: «Cenova Cumhuriyeti'nin 1668'de Sultân IV. Mehraed'e gönderdiği elçi Doria'ya verilen talimatın başlıca noktası IV. Fih'p'e bu Pâdişâh'ın dostluğunu te'mîn etmek iken, bu vaziyet sağlanamamış değil midir?»

³⁰² «Pertanto havendo esso per moglieuna Sciotta di Casa Cavalcoressi, famiglia dal 1537 aggregata ai Nobil Genovesi», Valiero, c. 1, kitap: 7. s. 621. İmparatorun sefaretı takririnde, Panayotti'yle evlendirilmiş olan bu Calvacoressî, Kantakuzen ailesine mensup olarak gösterilmiştir.

³⁰³ «fi comandamento per il traffico delli Sudditi del Granduca non e fatto an çora, perene siamo stati in viaggio-hora prucuro di averlo.» Panayotti.

imparator sefaretinin dönüşünden az vakit sonra Fransız sefiri M. de La Haye Vantelet —ki Köprülü Mehmed Paşa'nın doğdur-müş olduğu elçidir— «Kayser» isimli harb gemisiyle İstanbul'a geldi. Avusturya ve İngiltere elçileri gibi kabul edilmesini istediye de, sadrâzam, istikbâline on çavuştan fazla vermeyip, ertesi gün tan-tanasız bir şekilde Fransız sefarethanesine girdi (7 Aralık 1665). Sadrâzam, Fransa Kralı'nm Macaristan'a imdâd göndermesini af-fetmemiş olduğundan, elçiye ayağa kaîkmaksızın azamet göstererek kabul etmekle beraber, Fransızların Devlet düşmanlarıyla ittifak etmiş olmasından dolayı onu azarladı. La Haye çekilip giderek, sadrâzama bir aracı vâsıtasıyla, eğer bir daha gelişinde ayağa kalkmayacak olursa, kapitülasyonları iade edeceğini ve Fransa'ya geri döneceğini bildirdi. Diğer bir mülakatta dahî sadrâzam daha az nezaketsizlik göstermediği için, La Haye kapitülasyonları ayağına attı. Sadrâzam elçiye:

— «Yahûdî!» dedi; kapıcıbaşı iskemlesinden kaldırarak bu iskemle ile döğmeye başladı. Elçi kılıç çekecek gibi görüldüğünden çavuşlardan biri tokat vurdu³⁰⁴.

Sadrâzam M. de La Haye'i üç gün hapsederek, bu zamanı müf-tî Vâni Efendi ve kapdân paşa ile müzâkere hâlinde geçirdi. Nihayet M. de La Haye'in yeni bir mülakata kabul edilmesine ve bu mülakatın ilk sayılmasına karar verildi. Bu görüşmede, Köprülü Ahmed Paşa, sefire doğru gelerek dostça selâm vermiş ve müstehzi bir tebessümle:

— «Geçen geçti, hepsini unutmah; artık bundan sonra iyi dost oluruz» mealinde sözler söylemiştir.

İskemle darbesi ve tokat sükûtle geçirtilmişti. Bunlara mâruz olan şâhis hükûmetine hâlini bildirmeyi unutmuş olmalıdır. Herhalde şurası muhakkaktır ki, Fransa diplomasi târihleri bu vak'ayı kaydetmezler.

Rus Çan, kendisine muhalif olan Rus Patriğ'ni azletmek üzereyken topladığı rûhânî meclise riyaset etmek için, İstanbul Rum Patriki Denis'i Moskova'ya davet etmişti (1655). Lâkin İstanbul Pat-riki, Rusya ile münâsebetlerinden dolayı kendinden önceki patrik Parthenius'un Sultân Mehmed tarafından asıldığını dâima hatırında tuttuğundan, böyle tehlikeli bir seyahate teşebbüs edemedi. Kendi yerine, gizlice, Antakya ve İskenderiye patriki ile Tûr-ı Sînâ Met-ropoliti'ni gönderdi ve bunlar Çar

³⁰⁴ İmparatorluk ve Kraliyet Arşivi'ndeki Casanova'nın raporu, 8 Ocak târihini gösterir. Flassan burada aldanır. De La Haye'in ağır surette hakaret gördüğü mülakat 7, yahud 8 Ocak'da ve ilk yapılacak olan mülakat ongun sonra vuku bulmuştur. Gerek Flassan, gerek Chardin (c. 1, s. 35) sefirin şahsında Kral'a edilen tahkir hakkında sükûtu tercih ederler.

tarafından pek güzel kabul olundular. Sadrâzam bundan haberdâr olunca, İstanbul Patriki'ni çağırarak metropolit ile diğer iki patrikin azline icbar etti: Bunlar Moskova'da Rus meslekdâşlarının azli hakkında müzâkere ederlerken, öte tarafta kendileri memuriyetlerinin sağladığı menfâatlerden mahrum oluyorlardı ³⁰⁵.

Bu vak'a üzerine Çar, İstanbul'a sefir göndermeye karar verdi: Elçi, Edirne'ye varışının ertesi günü kaymakamla görüştü. Üç gün sonra da Pâdişâh —sarayında kabul etmeyi münâsib görmediğinden— otağında huzuruna çıkmasına müsâade etti (8 Rebîülâhir 1077 -8 Ekim 1666). Zât-i şâhâne bu sefer o zamana kadar görülmemiş bir teşrifat usûlü uyguladı. Taht-ı hümayûn, Tunca kenarında kurulmuş büyük bir çadırın (otağ) ortasında idi. Tahtın her iki tarafında iki Mustafa Paşalardan biri görülüyordu ki, birincisi musâhib vezîr Mustafa Paşa, ikincisi kaymakam Kara Mustafa Paşa'dır. Bunlardan sonra Enderun hademesi, satırlar ³⁰⁶, doğancılar, hassa hademeleri, dilsizler, cüceler bulunuyordu. Elçi, anadili ile meramını ifâde etti. Ondan sonra Pâdişâh kaymakama yönelerek:

— «Eğer elçinin ilâve edeceği bir şey varsa huzurumda söyle-sin» dedi.

Kaymakam, tebligatın geri kalanının Çar tarafından getirdiği nâmede yazılı olduğunu söyledi. Mülakat bu suretle son buldu ³⁰⁷. Bu sefaretin görevi metropolit ile iki patrikin yerinde bırakılmasına dâirdi; isteği yerine getirildi. Patrikler bir senelerini Moskova'da geçirdiler. Bu müddeti, rûhânî memurlar arasında bütün tesirini kaybetmiş olan itaat ve intizamı tamâmiyle tel'sîs etmek yolunda sarfetteler. Fırsattan istifâde ederek, talihsiz «ara orman» sürgünlerine ³⁰⁸ şefaât ve Rusya'da yerleşmiş olan Rum tacirlerinin menfâatine, gümrük resminin azaltılması için Çar'ın müsâadesini sağladılar. Nihayet, birçok sadakalar ve hediyelerle İstanbul'a döndüler.

³⁰⁵ M. de la Crabc'in TtrkiyeMekî Rom, Ermeni, Mârual Millet ve KUiseterl'nin Bugünkü Duruma adh eserinde «Moskova Grandukasımn Patriki ile Münazaası, hakkındaki babı, Paris 1715-

³⁰⁶ Abdîşâh, s. 58

³⁰⁷ -Mâh-ı Rebîülâhir'in sekizinci günü Moskov tarafından gelen elçi-i cedid mu'-tâd üzere rikâb-ı kâmyâba yüz sürmek için sarayı hümayûnda şikâr ka-pusı önünde Tunca kenarına bir bârigâh-ı şâhâne nasb olunup Pâdişâhı şev-ket-meâb hazretleri derûn-ı bârigâhda vaz* olunan taht-ı âll-baht-ı mülûkâne üzere kemâli şevketü vekaar birle karâr buyurduklarından sonra bir cânib-lerinde kaail-i makaam-ı rikâb ı hümayûn Kara Mustafa Paşa hazretleri ve bir câniblerinde vezîr-i sâni ve nedim-i sultân! musâhib Mustafa Paşa ayağ üsti durup ba'dehû elciye izn-İ müsûl İhsan buyuruldu. Derûn-ı bârigâhda vaz'-ı kadem-i ibtihâl ettikde resmi kadim üzere has-oda ağalan mübâşere-tüe hâk-İ dergâh-ı saltanata vaz'-ı cebini tekrtm ve tarafı çâsârdan getirdiği nâme vü hedâyâyı arzu teslim eyledi.» Râşid, c. 1, s. 134. cÇasâr. kelimesi yazım veya basım hatası değilse, müverrih Râşid'in dikkatsizliği eseridir. (Mütercim)

³⁰⁸ «Us intercederent pour les relegates aux forets noires.» La Crobc, s. 112.

Yeni Kırım Hânı

Bir taraftan Rusya elçisi de Çar*a tâbi bâzı kavimlerden Tatar Hânı'nın vergi almskta olmasından şikâyet ediyordu. Yeni Kırım Hânı Çoban Devlet Giray-zâde Âdil Giray'ın sadrâzam tarafından bu makama getirilmesi, selefi Mehmed Giray'ın Macaristan seferine bizzat gelmeyerek oğlunu göndermekle iktifa etmesi ve Dîvân-ı Hümâyûn'un Besarabya'da ³⁰⁹ kendilerine arazî göstermiş olduğu Kırım ve Nogay Tatarları'nı tedirgin etmesinden kaynaklanmıştır. Âdil Giray, Mehmed Giray'ın yerine Kırım Hânı olmak üzere Rodos menfasından çıktı. Payitahttan ayrılmasından Önce, «kalgay»ı olan İslâm Giray ile Sarhoş İbrâhîm Paşa'yı ileri gönderdi: Birincisi kara yolunu tutmuştu; ikincisi iki kadırğa ile Kefe'ye çıkarak kapıcı-başı Uguz ile birlikte, onbir kadırğa ile gelen yeni Hân ile orada birleşti (7 Nisan 1666). Dniester kenarında olan ve o zamana kadar îrâd-ı mahsûs olmak üzere Hân'a âit bulunan arazî, hazîneden zabt edilerek bir voyvodalık teşkil edildi ve Nogay Tatarlarına verildi. Bunların Besarabya'da bulunmaları ancak üç sene sürmüş ve bu müddet zarfında da Moldavya ve Ulah voyvodaları, sürekli akın ve yağmalarından dolayı şikâyetten geri kalmamışlardı.

Nihayet Dîvân-ı Hümâyûn bunların haklı şikâyetlerini kabul etmiş ve kapıcı-başı Sarı Mehmed Ağa'yı mübaşir tâyin ederek No-gaylar*ı ilk bulundukları çöllere sevk etmekle görevlendirmişti.

Âdil Giray cülusunun ertesi senesi, Hanlığını tebliğ için Viya-na'ya bir elçi gönderdi ³¹⁰. Bu elçi kalgay ve nûreddîn ile Valide Sultân'm ve sadrâzâmın (hânın anası ve vezirinin) İmparatora mektuplarından başka, ilk defa olmak üzere bir kabul resminde validenin İmparatoriçe'ye bir nâmesini takdîm etti ³¹¹. Tatar elçisi, İmparatorun da bilmukabele efendisine bir sefir göndermesi arzusunu izhâr etmişse de, bu talep sükûtle geçirilmiştir.

Gîrit'e Yeniden Asker Gönderilmesi

³⁰⁹ Bucak. Zftbde, «köşe* demek olan bu kelimenin Besarabya'ya tahsis edildiğini tzhfih eder: Besarabya, Tuna ve Dniester nehirleri ile Karadeniz arasında sıkışmış, olan yerdir. (Kısaca, Besarabya'nın bizce adı «Bucakt İdi. Mütercim)

³¹⁰ Ahmed Ağa, İmparatorluk sarayına gelen onaltıncı Tatar elçisi.

³¹¹ Traducion de carta de la Valide o madre del Chan di Tatarla por la Mogd. de la el Emreatriz, presentada â los 12, Agosto 1667. fil sobre escrito dize asi: Llegue con ayuda de dios felizmente â la presencia de la Emperatriz consorte del muy podroso Cesar nuestro caro amigo.

Macaristan seferi esnasında geniş nefes alabilmiş olan Venedik, Vasvar ahidnâmesinin akdinden sonra, Osmanlı Devleti ile aralarındaki düşmanlığın yeniden şiddetleneceğini hissetti. Bununla beraber anlaşma hususunda me'yûs olmayarak halâ İstanbul'u terket-memiş olan mükâleme memuru Ballarino'yu ³¹² Pâdişâh ile sadrâzam Doc Contarini'nin mektuplarını takdimle görevlendirdi. Sadrâzam anlaşma için sulh akdiyle görevli sefir vâsıtasıyla 100.000 duka teslimini, Kandiye adasına ³¹³ tarhedilme üzere senelik 12.000 duka vergi verilmesini, Suda'nın Osmanlı Devleti'ne terkedilmesini şart olarak ortaya koydu. Diğer taraftan 3a Dîvân-ı Hümâyûn Kandiye istihkâmı karşısındaki iki istihkâmın yıkılmasını ve Yedikule'-deki mahbûsların hepsinin bedelsiz olarak tahliyesini taahhüd ediyordu. Venedik bu tekliflerden yalnız birini kabul etmedi. Suda, Hanya'dan üç mil mesafede olmakla beraber, onun terkedilmesine muvafakat etmeyerek, Balların o bu hususta muvafakat göstermekten imtina etti. İstanbul'da yapılan büyük bir toplantıda, Girit seferine her zamankinden daha şiddetli olarak devam edilmesi kararlaştırılmıştı. (Kaptân paşalığa getirilen) Kaplan Paşa, müdhîş bir donanmanın kumandanlığını ele alarak, tuğlar Bâb-ı Hümâyûn'a dikildi (7 Şevval 1077 - 12 Nîsân 1667) ³¹⁴.

Pâdişâh, Dâvuipaşa'da otağ kurdurdu; Kırkkilise yoluyla yirmi iki günlük bir yolculuktan, daha doğrusu avlandıktan sonra Edirne'ye vardı ³¹⁵ (1 Zilhicce 1077 - 5 Hazîrân 1667) ³¹⁶. Hasköy'de Adana, Karaman beğlerbeğlerinin ve Tarsus beğinin askerini gözden geçirdi ve komutanlarını hü'atlerle taltif etti. O sırada sefir Mehmed Paşa, vazifesini îfâ ederek Viyana'dan Edirne'ye döndüğü gibi, sadrâzamanın İran kabinesi reîsi îtimâdü'd-devle'ye yazılmış bir mektupla göndermiş olduğu Abdünnebî Çavuş da döndü zayıf.ve zekâsız bir hükümdar olan İran Şâhi'mn müşkil bir durumda bulunduğunu bildirdi.

³¹² Oniki seneden beri Edirne'de mahbûs olan Venedik elçisi, istidası üzerine, sadrâzam ile görüştü-Râşid'den telhis, s. 111. (Mütercim)

³¹³ Girit adasına Avrupa dillerinde Kandiye adası da denilir. Fakat bu para ada için değil, Kandiye kalesi cizyesi olmak üzere talep edilmiştir. Venedik-liler'in Bosna'da aldıkları kaleleri ve Yeni-Kandiye kalesini yıkmaları, yapılan teklifler cümlesi ndendi. Venedik hepsini kabul etti. Yalnız Suda "yi vermek istemedi. Râşid, s. 111. (Mütercim)

³¹⁴ Râşid'e ve vak'aların cereyanına nazaran bu târihin doğrusu 7 Şeyvâl 1076 -12 Nisan 1666 olacaktır. (Mütercim)

³¹⁵ Pâdişâh'ın bu seyahatte durduğu yerler Râşid'de ve daha doğru olmak üzere Abdi'de gösterilmiştir: Yarıkbürgaz. Çatalca, Fener, Köstaner, Uğraşköyü (Sultân Bâyezîd ile oğlu Sultân Selim arasındaki muharebe yeri) Çorlu sarayı yakınları, Vize, Süleyman Atası, Bine, Kırkkilise, Hasköy, Hafsa, Çöm-lekkoyû, Edirne.

³¹⁶ Bu târih de 1 Zühicce 1076 - 5 Haziran 1666 olacaktır, (Mütercim)

Padişahın İhtışamı Ve Ava Olan Düşkünlüğü

Muharebenin ikm li için Pâdişâh'ın husûsî hazînesinden (i -hazineden) 1.500 kese defterdara verildi. III. Murâd da Macaristan seferi masrafları için sadrâzamı Sinan Paşa'ya bir milyon akçe borç vermişti. Zât-ı şâhâne sancağ-ı şerifi, ordusunu Edirne civarında Timurtaş'ta toplayan sadrâzama mu'tâd teşrifat ile teslim etti. Beş gün sonra sadrâzam ve serdâr-ı ekrem Ahmed Paşa, ordusu ile Gi-rit'e yöneldi. Bu sefer açılışının ilk dört gününde IV. Mehmed hassa hademelerine ve müverrih Abdi'ye ecd dından Fâtih Sultân Mehmed'in İstanbul fethi, I. Sel m'in Çaldıran muzafferiyeti, Sultân Süleyman'ın Rodos ve Bağdâd fetihleri gibi muvaffakiyetlerini okutarak Kandiye fethinden müjdesine başlangıç addeder gibi mahzûz oldu; lâkin onlar kadar harbe  şin  olmadığı için, bizzat ordusunun başına geçmekten korktu. Bu türlü kiraatler, olsa olsa ava olan düşkünlüğünü ziy deleştirir ve bunda, harb meyd nı şöyle dursun —sevgilisi olan Resmo'lu bir Rûm kızı kendisini avucuna almış olduğu için— harem-sarayından ³¹⁷ ziyâde kahramanlık gösterirdi. Halkın sağduyusu bu hâli yeni seferin başarıyla neticeleneceğine bir emare sayarak, Giritli olup da pâdişâh yatağına kabul olunan bir Rum kızının kendi vatani üzerinde hükmedecek olduğuna hiç şüphe etmedi. Giritli'nin Pâdişâh'a tahakkümü —kendi yerine Pâdişâh nedimlerinden birinin ge ebilmesinden end şeye düşmüş olan— sadrâzam için s k nunun başlangıcı oldu ³¹⁸. Lâkin bu kızıdan tahta bir vâris doğar doğmaz, Pâdişâh —iki kardeşi Ahmed ve Süleyman'ı boğdurmak suretiyle— bu çocuğun rak blerini bertaraf etmeyi düşündü ve eğer müftî, henüz beşikte bulunan bir sabinin mutlaka hay tta kalacağına îtimâd olunamayacağı için bu katlin hiç olmazsa zamansız olduğunu ihtar etmemiş olsaydı, kanunen caiz olan bu  ifte kardeş öldürme cinayeti tasavvurunu icr  t sahnesine koyacaktı. O zaman iki yaşında olan bu şehzadenin validesi haseki sultân saltanat eml kinden 10.000.000 ak e kıymetinde bir par aya nail olarak, Sultân I. Ahmed'in kızı Fatma Sultân'm    sene sonra vefat etmesi üzerine, onun da eml ki hasekinin eml kine il ve edildi.

³¹⁷ «La regine madre osserava l'aversione che il figliolo tenova aile fel ine non inclidando punto aile delit  del Seragli.» Valiero ParUcdorita delL fmer. Ottan, hakkında TulHo Miglio İle tamamen hemfikirdir: «D suo humore   piu del malinconico, che non si cura cura troppo delle donne.»

³¹⁸ «Pochi anni fa mbstrava di voter machiarsi  on l'infame viz» che tra Turch  ormai e reso piu familiare che l'uso delle donne, ma İl defonto Vesiro ac-cortosene tiro ooo destrezza fuori del Seraglio il razgazzo, che gia era vecch o di 18 anni.. Tullio Miglio, s. 7.

Pâdişâh'in bu Rum kıзма muhabbeti ne derecede olursa olsun, kendisinde bir tabîat olan tefâhürün bu cömertçe yapılan ihsanlarda çok dahli olmuştur.

Yine o sırada oniki şatır ihdas etti ki, altın kemerler, murassa sorguç ve kılıçlarla bir kat daha parlaklık kazanan gayet mükellef ve müzeyyen elbisesi, o zamana kadar görülen böyle şeylerin hepsini gözlerden düşürüyordu ³¹⁹, Bundan başka oniki çuhadarla solaklardan seçilmiş oniki kişi, halk arasına her çıktıkça Pâdişâh'ın rikâbında yürürlerdi.

Yine o aralık ikinci vezirliği, musahibi bulunan Kuloğlu Mustafa Paşa'ya vererek sancaklarından üçünün (Aydın, Saruhan, Ka-rahisar) varidatını arpalık olarak verdi. Saltanatın husûsî emlâkinden on milyon akçe kıymetinde bir mikdârım da verdi. Kendisi ise zamanını av ile cirit oyunu arasında geçirmeye devam etti ³²⁰,

İstanbul'dan çıkışından önce, Dâvutpaşa Sarayı yanındaki camide muhtelif tezyinat yaptırılmıştı: Bir minare ve cuma günleri. Pâdişâh hazır olduğu halde okunan hutbe için bir minber yaptırıldı. Bu münâsebetle camiin hademesine, lâkin özellikle sarayın başımamı ve birinci vaizi olan îbrâhîm ve Vânî Efendilere kıymetli hediyeler dağıtıldı. Vânî, az evvel, diğer bir münâsebetle 100 koyun hediyesi almıştı; çünkü IV. Mehmed, müteşerriin (şerîât taraftarları; fıkıhçılar) tarafına mail olduğu için, sadrâzam gibi onun da Vânî Efendîye tam bir itimâdı vardı. Ava giderken bile Önünde Kur'ân-ı Kerîm'i hâmil bir deve bulundurur ve sarayda herkesin farz namazları edâ etmesine îtinâ ederdi. Osmanlı ordusunun Girit'e gidişi sırasında harbin zaferle neticelenmesi için dualar edilmek üzere ferman çıkarıldı. 1076 Zilhicce'sinin 29*uncu (cuma günü ezandan Önce) küsûf (güneş tutulması) ³²¹ vuku bulması ile, Pâdişâh, hassa hademelerine buna benzer durumlarda şerM şerif iktizâsından olduğu veçhile, namaz

³¹⁹ Râşid, bu satarlar hakkında su fıkrayı kaydeder; «Sudûr-ı fermift-nı hümâyûn berây-ı tertîb-i şatırân ez-hademe-î enderûn. Enderûn-ı hümâyûn huddâmm-dan yiğirmî nefer gulâtn, sftdun olan hatt-ı hümâyûn mucibince satırlık hizmetinde istihdam olunup içlerinden biri şatır-başı ve biri kedhudft tâyin ve her biri diba libâs ve murassa kemer ve sorguç ve gaddâre ile tezyin olunduktan sonra mâh-ı merkurum (Muharrem 1077) yiğinni cum'a günü pigğflh-ı rikftb-ı pâdişâhtlerinde yürütülüp izdiyâd-ı haşmetleri ile dâğ-sûz-ı dil-î âdây-ı dîn oldılar.» (Mütercim)

³²⁰ «Li suoi esercitii sono il giuoco di gerit, e della caccia in particolare e tanto amatöre, che spesso ne consuma tutto U giorno in essa. Farte alla caccia can solo, turbante, resta molitissime ore esposto aile ingiarle del colicire e del sole.. Tullio Miglio, Particolarità del împ. Ottom., s. 7.

³²¹ Hammer'de husuf (ay tutulması) denilmişse de doğrusu kttsnf (güneş tutulması) olduğundan, metinde bu şekilde yazılmıştır. Râşid'in aşağıdaki fıkrası, küsûf olduğunda şübhe bırakmaz: «Mâh-j merkurum yiğirmi dokuzuncu cum'a günü kablel-ezfln be-Takdîrullâh-ı Te&l& âfitâb-, âlem-tâba vasat-ı küsûf tart.... s, 129. (Mütercim)

kılınmasını tenbîh etti.

Yahudi Moiz Sabatay Ve Kürd Mehdi

Halkın tel kk leriyle onun id mesinden menfaati olan m te- erri n (fıkıhçılar), o sırada birDecc l ile bir Mehdi nin ortaya çıkmasından dolayı Hak D ni bir müddet gölgelendi, lâkin müteakiben n r-ı m b n-i  sl m'ın karanlıkları ortadan kaldıracasına —hakikatte epeyce maharet isteyen— bir  şaret gördüler, yâhud görür gibi g l nd ler. Hristiyanlar için «Antechrist» (Hristiyana-karşı) ne ise M sl manlar için de Deccâl odur. Mehdi , Deccâl gibi dünyânın sonunda gelecek ve onun gelişı, kıyametin kopacağını haber verecektir. Bu defa zuhur eden Deccâl, Sabatay, Levi nâmında  zmir'de doğmuşı bir Yahûdî idi ki,    kadın aldıktan sonra Kudüs'te görünerek,  slahat i olmak üzere ortaya  ıkmışı ve iyd-ı mabedin lağvını beyân etmişı ve nihayet «Mes h» ik iddiasında bulunmuştur. Bu unvanla bütün Osmanlı memleketlerindeki Yah d ler'e k ğ lar yazdı. Ancak onaltı asır önce Azîz Paulus'un mektupları nasıl  zmir ve Selanik şehirlerini ihtilâle sevketmişıse, Sabatay Levi de daha ziyâde buralar ahâlîsini muh tab olarak seçtiğinden, bilhassa  zmir ve Selanik sinagogları heyecana geldi. Sabatay kendisine « lk yaratılmış; Allah'ın yegâne oğlu, Mes h, Müncî-i  srail» unvanlarını verdi.

Yeni  sa'nın sedasına yalnız  zmir'den, Selanik'ten,  stanbul'dan değil, Almanya'dan, Livorna'dan, Venedik'ten, Amsterdam'dan binlerce Yahûdî koşıtu. Hahamların bir takımı lehinde, bir takımı aleyhinde idiler. Sadrâzam Köprülü Ahmed Paşı, kendisim  stanbul'da hapsettirdiği zaman, mutaassıb taraftarları eski bir keşfin vukuuna başlangıç olarak kabul ettiler: Bu keşfe göre  sa, dokuz ay ortadan kaybolup sonra bir dişı arslana binmişı bulunduğu ve arslanı yedi başlı yılanlardan yapılmışı gemlerle idare ettiği hâlde Sabation ırmağının öte tarafındaki Yahûdî kardeşlerle çevrili olarak zuhur edecek ve artık ondan sonra âlemin yegâne hâkimi olacaktır. Sadrâzam Kandiye'ye giderken Deccâl-Mes h'i Akdeniz Boğazı (Çanakkale Boğazı)'nm Rumeli tarafındaki kalesine naklettirdi. Peygamberlerin mu'tâd yaşı olan 40fa ulaşmışı bulunan Sabatay hapisteki zamanını —başlıca esâsı m bed bayramının lağvı ile yerine kendi doğum gününün ikamesinden ibaret olan— yeni mezhebinin şerhi hususuna tahsis etti.

Deccâl oyunu oynamaya kendisini Sabatay kadar elverişli gören ve fakat peygamberlerin biri âlemin hâkimi, diğeri onun m -beşşiri olmak üzere iki Mesih'in geleceğini haber verdiklerini Saba-tay'a bir türlü

inandıramamış olan Nehamias adında Lehistanlı bir haham, ikinci derecede bir rol de ümîd edemeyeceğini anlayarak, diğer hahamları da ayaklandırıp onlarla birlikte Edirne'ye gitti ve kaymakam paşa huzurunda Sabatay'ı halkı isyana teşvik etmekle suçladı. Sabatay Edirne'ye götürülerek zât-ı şâhane, kaymakam paşa, müftî, şeyh Vânî huzurunda sorguya çekildi. Pâdişâh, Sabatay'ın kerametini tecrübe etmek istedi. Mesih'in vücûduna okların nasıl saplanacağını anlaşılmaması için Sabatay'ın elbisesi çıkarılarak, maharetleri tecrübe edilmiş okçulara hedef yapılmasını emretti: Bu sözler üzerine «Antichrist» kendisinin bir fakir hahamdan başka bir şey olmadığını, arkadaşlarından hiçbir farkı bulunmadığını itiraf etti. Zât-ı şâhâne, Osmanlı Devleti'nin sancaklarından biri olan Filistin Mesîhi ünvanını almak suretiyle Devlet'e karşı işlediği hıyanet suçunu —ki kazık cezasını gerektirmektedir— tamir etmek üzere Sabatay'a müslüman olmasını teklif etti (24 Rebülevvel 1077 -24 Eylül 1666).

Komedi burada sona erdi. Mesîh (yâni Sabatay) müslüman olup dünyâda hüküm sürmekten feragate bedel bir kese akçe ile elli akçelik bir saray kapı bekçiliğini kabul etti³²². Bütün âüesi kendisi gibi müslümanlığı kabul ederek, Şeyh Vânî'nin Yahudileri Müslüman etmek üzere kullandığı en faydalı âletlerden biri oldu. ömrünün on senesini bu maksada erişmek için kullandı, ondan sonra Mo-ra'ya sürülüp on sene de orada ikamet ederek öldü. Şeyh Vânî'nin bulduğu ve tatbiki için Sabatay'ı kuvvetli bir yardımcı olarak ittihaz ettiği yayılma usûlü, bâzan, bilhassa sadrâzâmın İslâm'a kazanmak istediği sabit fikirli Panayoti hakkında verimli olmamıştır. Bu münâsebetle Panayoti ile şeyh Vânî arasında dînî bir tartışma açtırmış, fakat bu mübâhasede şeyh, hasmını kendi tarafına çekeme-miştir³²³.

Sabatay, Osmanlı memleketleri Yahudilerinin îtikadlarını bozmaya çalışırken, Kürdistân şeyhlerinden birinin oğlu da «Mehdî»lik iddiasında bulunur ve binlerce Kürd'ü ayaklandırır idi. Musul beğ-lerbeği İmâdiye beği ile birleşerek genç Mehdî'nin taraftarlarını da-ğıttı ve kendisi ile babasını

³²² «Bundan akdem İzmir'den zuhur eden haham nâmına (haham kelimesinden evvel bu adamın —Sabatay olduğu Hammer tarafından yazılan— ismi zikredilmek lâzım gelirdi ki, aslında açık bırakılmış olacaktı) şahs-ı Cehûd mu.*-tekid-i aleyhi tâife-i Yahûd olup başına cem'iyet etmelerinden âsar-ı fitne meshûd olmakla Boğaz Hisân'na matrud ve meb'ûd olmuş İken anda dahi fitne-endâz-ı miyâne-i Yehûd olmanın mâh-ı rebîûlâîârin on altıncı günü Edirne'de rikâb-ı hümâyûna ihzar ve şeyhülislâm ve Vânî Kendi ve kaymakam paşa huzûn hümâyûnda iken Yehûdî mesfûr getirilüp mâcerft-yi hâli İstifsar olundukda hakkında şöhrat bulan türrehâtî inkâr ve katlin mukarrer bildirğinden islâm'a râğbet izhâr eyledi-» Rftşid, s. 133. (Mütercim)

³²³ Allah, dilediğini hidâyete erdirir ve dilediğini dalâlette bırakır. İstemiş olsaydı, Panayoti fle Şeyh Vânî'yi değil, Şeyh Vefa çapında bir zâtı mübâhase ettirirdi. (Mütercim)

yakalayarak Pâdişâh'a gönderdi. Sultân IV. Mehmed Vize taraflarında avda iken nev-zuhûr Mehdi huzuruna çıkarıldı (Şevval 1077 - Nîsan 1666). Delikanlı huzûr-ı pâdi-şâhîde sorguya çekildiği sırada mübeşşirlik sıfatını terk ederek, kendisine yöneltilen suâllere pek zekice cevaplar verdi: Pâdişâh bundan memnun olarak ona hassa hademeleri arasında yer vererek hazîne odasına aldı ³²⁴. Babasına da bir tekke şeyhliği verdi. Bu suretle Yahudi Deccâl ile Kürd Mehdi, biri sarayda hizmetçi, diğeri kapıcı olarak, her ikisi de gerek Devletin, gerek Pâdişâh'm hâlinin sükûn içinde olması için gayret etmişlerdir.

Basra Ve Mısır'da Karışıklıklar

Basra'da, Mısır'da, Mekke'de başka türlü karışıklıklar ortaya çık-û. Basra hükümetine ırsî olanak nail olmuş bulunan Hüseyin Paşa, isyanı ile Pâdişâh'm teveccühünü kaybetti ve Bağdâd Vâlîsi İb-râhîm Paşa'nın beğlerle beraber onun üzerine yürüyerek, yerine Mehmed Paşa'yı geçirmesi için emir verildi. Serdâr unvanı verilen tbrâhîm Paşa, Diyârbekir, Şehr-i Zor, Musul, Haleb, Rakka beğler-beğilerini, Kürt ve Arab emirlerini bayrağı altında toplayarak Dicle ve Fırat'ın birbirine karıştıkları yerde inşâ edilmiş olup Hüseyin'in —vaktiyle Abaza Hasan'ın zorba-başılan maiyyetinde cenk eden— dragon (sanca) ve husâr (segbân) lan, yerli askeri (levend) artıkları ile birlikte ilticâgâh olarak seçmiş bulunduğu Kavarna kalesine doğru yürüdü. Bağdâd Vâlîsi Kavarna'yı üç dört ay netîce-siz muhasara ettikten sonra, Hüseyin Paşa ile uyuşmaya mecburiyet gördü. Hüseyin'in Mekke'ye çekilmesi ve oğlu Efrâsiyâb'ın harb masrafları için 800 kese akçe vermesi, Pâdişâh'm hazînesine her sene 20.000 gurus Ödemesi kararlaştırıldı. İbrâhîm Paşa Bağdâd'a, Hüseyin Paşa da Basra'ya döndüler. Basra tüccân, Hüseyin Paşa'nın yokluğunda hükümet dizginlerini Sultân Mehmed nâmına ellerine almışlardı; Hüseyin Paşa şehre girdiğinde bu tacirleri sıkıştırdı ve zulümlerinin ve idamlarının mahsûlû olmak üzere, amcası oğlu ve vekili Yahya Ağa vâsıtasıyla 300 kese göndereceğini ve kendisine konulan verginin üstünü peyderpey te'dlye edeceğini vaad etti (1076 -16)

Yahya Ağa Edirne'de bâzı Basra tacirlerine tesadüf etti ki, kardeşlerinin uğradıkları görülmemiş mezâlimden dolayı hak arama dâvasına gelmişlerdi.

³²⁴ «Es-Seyyid Mehmed huzûr-ı hümayûnda Mehdilik dâvasını bil-küllîye inkâr ve muharrik-i süsile-i şefkat bâzı kelknât ile i'tizâr edüp sfidâtıdan nutku , sedtd bir sabî-i reşid olduğu ma'lûm-ı hümayûn olmasıyle hazine odasına çağrğ olundu.» Râşid'den telhfs, s. 137. <Mütercîm>

Bunların Őik yetleri Dîvân-ı Hümâyûn'a intikal ederek Hüseyin Paşa'nın amcası-oğlu kadar para teklif etmekte olan vekilinin lis nından alınan savunması ise hiçten ibaret bulunduğundan, Basra valiliği Yahya AĞa'ya verildi ve yeni Bağdâd vâlîsi F r r  Mustafa Paşa, Rakka, Musul, Diyârbekir, Şehr-i Zor beğleri, timâr ve zeamet sahipleri yeniçerilerle birlikte Basra  zerine yürüme emrini aldı (1077-1666). Firari Mustafa hava sıcaklığının Şiddetli olduğu zamanlar Hulle'deki ordugâhında geçirdi; daha sonra, Kavarna'ya bataklık tarafından hücum etmeyi düşünerek, hurma ormanlarını kestirmek suretiyle bataklıkları geçilecek bir hâle getirdi. Hüseyin Paşa daha fazla karşı koymanın imkânsızlığını takdir ederek  ran'a kaçtı; kale derhâl teslim oldu, Yahya AĞa Basra vâlîsi sıfatıyla zabtetti.

Bu haber  zerine Pâdişâh, Basra defterdarlığını Rahme K zım-zade'ye vererek, bu suretle eyaletin hududunu ve orada alınacak vergilerin miktarını tâyin hususunda da görevlendirdi. Kavarna muhafızları 1.000 yeniçeriden mürekkeb bir yardım kuvveti aldılar. Defterdarın gelişinde yeni vâlî onun m l  işlere karışmasına engel oldu. Asker alacaklarını istemekte olduğu için Rahme, isteklerini yerine getirmek için yaptığı  aŐmalann Basra vâlîsi tarafından tesirsiz bırakıldığını askere beyân etti. Asker ayaklandı; vâlî fırtınayı bastırmaya ehliyetsiz olduğundan, bir bayram içinde firar etti. Pâdişâh, Bursa taraflarında avlanırken bu vak'alan haber.alarak (8 Reb ulevvel 1079 - 16 AĞustos 1668), hemen Basra valiliğini —zât-ı Şahanenin süt ninesiyle evlenmiŐ olan— Mustafa AĞa'ya verdi. Yahya' Paşa, Arab aŐiretleri içinde en edebsiz takımdan kimler varsa onları başına toplayarak, kâhyası marifetiyle Basra'yı tekrar ele geçirdi. Sonra, Bağdâd valisinin Kavarna muhafızlarına yardım etmeye çalışacağını tahmin ederek, k hyasıyla beraber Kavarna  zerine yürüdü. Lâkin askeri, Bağdâd vâlîsi askerinin hücumu ile perişan olarak, kâhyası da cenk esnasında maktul düştü. Kendisi tekrar tran hududu  zerine Surit mevkiine firar ederek, orada ikinci defa olmak üzere Arag sergerdelerini toplayarak, bel y-   s m n  gibi Basra'ya indi. Ordusunu teşkil eden Arab eŐkıyası, bir ellerinde kılıç ve diğer ellerinde yangın meş'alesi olduğu halde, Şehre girip kadınların  rzlerini p -m l ettiler ve erkekleri öldürdüler. Şehri baştan aşağı harâb ve bütün ah l yi katliâm eylediler. Timur'un Sivas'taki dehşet verici mezâliminden beri bunun misli görülmemiŐti. Firari Mustafa Paşa, ikinci defa Diyârbekir, Rakka, Mar'aş, Şehr-i Zor beğ-lerbeğleri ile Basra  zerine yürümeye memur oldu (1078 - 1667). En sıcak mevsimi geçerek sonbaharda Kavarna'yı muhasaraya hazırlandı. Arab aŐiretleri Őeyhlerine

umûmî bir yazı gönderdi, ki bunların en kuvvetlileri Pâdişâh tarafında bulunan İbni Uly n a ireti şeyhleri idi. Yahya, İran'a kaçmaya mecbur oldu.

 şte bu suretledir ki Basra eyâleti üçüncü defa olmak üzere Osmanlı Devleti'ne vergi verir olmuştur. Mustafa A a, h k metine tasarruf eder etmez azledilerek, yerine daha muntazam bir esas üzerine idareyi tanzim etmek vazifesiyle, Ba d d V  si Fir   Mustafa Paşa tâyin edildi.

O sırada Gürcistan'da zuhur eden b   ihtilâller, daha kolay bastırıldı. Erzurum ve  ildir pa alarının birkaç kaleyi zabtetmeleri kifayet ederek,  s    tekrar sağlandı. Ancak  eyh V   'nin himayesinde olan birkaç G rc , Erzurum valisinin kâhyası Mehmed'in zulmünden şikâyet ettikleri için bir haseki gerek onun, gerek asker kadısının (?)  d mına memur olarak, bunların ba lan İstanbul'a gönderildi. İstanbul'da Melek Ahmed Paşa tarafından uzaklaştırılıp alındıktan sonra, payitahtta sükûnet içinde yaşayan Bitlis sabık hânı Abdal H n, Edirne'den bir saray kozbek isi marifetiyle gönderilen pâdişâh emri mucibince  d m edildi. Bunun sebebi kimse tarafından anla ılamamı  olmakla beraber Pâdişâh'm, Abdal Hân'ın henüz sahibi bulunduğu serveti ele geçirmek arzusunda bulunduğuna ba lanmı tır.

Şimdiye kadar birçok noktalarda benzerlik gösteren Mısır ve Mekke t arihleri,  u gelmiş bulunduğumuz zamandan sonra hemen hemen birbirine karı mı  bulunacaktır. Mısır valili inde Arnavud İbr  m Pa a, Ömer Paşa'ya halef olmuştu. İbr  m Pa a epey hak-kaniyetperver bir adam idiyse de, hakîkten bir ifr t olan kâhyasının elinde zeb n idi. Mısır'da son olarak Circe be lerinin çıkardıkları ihtil llerden beri İstanbul'a gelmiş bulunan r z-n meci Suh-r b-zâde Mustafa Efendi kâhyanın  d m emri ile döndü ve bir ziyafette zehirlenerek  ld r l p izâlesi için hızlı davrandı.

Mekke'de  erif Seyyid Muhsin vefat ederek oğlu  erif Saad yerine geçti. Ravza-i Nel>ev 'yi ziyarete gelmiş olan Em r '1-Hacc  z-bey Saad'ın biraderi H mud ile birlikte,  eriri öldürmeyi pl nladı.

H mud iki oğlunu, Mısır valisine 30.000 altın hediye etmek üzere Kaahire'ye gönderdi. Mısır v  si, daha doğrusu kâhyası parayı aldı, iki genci mahbus tuttu. H mud, intikam için ayaklandı ve Yenb   zerine yürüdü. Medine'ye gitmek üzere orada toplanmış olan sadakalar ve ticarî eşyası ele geçirdi. Bu haber  zerine Yûsuf Be , 5.000 yeni eriyle Kaahire'den çıkıp H mud  zerine yürüdü. H mud, Yenb 'a yakla maması için Yûsuf Be 'e    defa haber gönderdi. Yûsuf dinlem yerek Cem-i Dere Boğazı'na doğru ilerledi. Orada H mud'un hücumuna yakalanarak, bütün firkasını kaybetti;

kendisi de oğlu ile beraber ele geçti (10 Receb 1078 - 3 Ocak 1668). Kaçmaya muvaffak olabilmiş olan dört yeniçeri, bu mağlûbiyetin haberini Kaahire'ye ulaştırdı. 2.000 yeniçeri ve 10 memlûk beği, hacı kervanlarından ileri giderek Mısır ile Mekke arasında kesilmiş olan muvasalayı tekrar sağlamakla görevlendirildiler. Hâmud, kendi askerinin azlığını hissederek gizlice çekildiyse de, çadırlarının manzarası Mısır ordusunu ürküttü ve durdurdu. O da bundan istifâde ederek hayli mesafe aldı. Mısırlılar hatâlarını anlayarak üç gün tâkîb ettilerse de yetişemediler. Hacı kafilelerinin gitmesinden sonra Hâmud, Mekke ve Cidde'yi yağma etti; mintika o kadar hasara uğradı ki, yedi sekiz bin kişi kıtlıktan can verdi. Mekke'den firar eden yetmiş seksen kişi, Pâdişâh'ın kışlak olarak ittihaz etmiş olduğu Bursa'ya gelerek yardım âvâzelerini yükselttiler. Mora sancak-beği Frenk Hasan Paşa Cidde sancak-beğliğine tâîn edilerek Arabistan'da asayişin sağlanmasına memur oldu. Masraflarına yetsin diye İçel (Kilik-ya) varidatı da kendisine bırakıldı.

Âfetler

Mısır'da yağmur nadiren ve dolu pek nâdir düşerken, bu sene iri iri dolu taneleri düştü; bâzıları iki libre kadar tutardı. Bunların yağışı ile yalnız havadaki kuşlar değil, yeryüzünde birçok hayvanlar telef oldu (18 Safer 1079 - 28 Temmuz 1667).

1667 senesinde zuhur eden gök hâdiseleri bundan ibaret olmayıp şehirleri yerle bir eden ve dağları ortadan kaldıran zelzeleler görülmüştür. Erzincan'ın yarısı toprak tarafından yutulmuş, Musul'da birçok binalar, özellikle Yûnus Peygamber'in kabrini ihtiva eden kubbe yıkılmıştır³²⁵.

iki sene önce devlet ricalinden iki meşhur zâtın, eski sadrâzamlardan Boynuyarah Mehmed Paşa ile müftî Sun'î-zâde'nin vefatı, halkın nazar-ı dikkatlerini celbetmişti. Bunlardan Boynuyarah, Demirkazık Halil Paşa'nın maiyyetinde olarak İran muharebesinde temayüz ederek kırk yara almıştı. Döndüğünde IV. Murâd —keyfine uygun bir köşk yaptırarak hediye etmesinden dolayı— Halep valisi tâîn etmişti. Daha sonraları, hadım-ağalar fırkası kendisini sadrazamlık makamına getirtmişse de, bir müddet sonra Köprülü Mehmed Paga'ya selef olmuştur. Herkesin malûmu olan

³²⁵ Zübde, 1077'de Cataro, Spatatro. Selenico ve Ragusa'da büyük hasara sebep olduğu rivayet edilen bir zelzeleden dahi bahseder.

ehliyetsizliği beş ay zarfında azlini îcâb ettirerek, on seneden beri Şâhseven Tekkesi yakınındaki bir yerde istirahat hâlinde yaşıyordu ki, makamım muhafaza etmek için o kadar rakîblerini mahvetmeye mecbur olmuş iken, gerek hor görüldüğü için olsun, gerek ihtirâmen olsun, zayıf selefim bertaraf etmek istemeyen kan-dökiicü Köprülü Mehmed Paşa zamanının, benzeri pek az görülmüş olan, bir i'tidâl eseridir. Sun'î-zâde son nefesini teslim ederken en büyük ilmiyye mansıbına nail olmuş bir takım zevatı birlikte alır götürür görünmüştür: Onun vefatının akabinde İstanbul'da, Edirne'de, Şam'da, Haleb'de kazasker Abdurrahmân Şâbân Efendi ile kazaskerlerden, mevâlîden (velayet sahiplerinden) yüz kadar zevat irtihâl eylemiştir. Görünüşe göre bu Ölümlere tâûn sebep olmuştur. Nitekim yine o zamana doğru birçok Türk şehirleri de, zelzeleden dolayı şenliksiz kalmıştır (tenhâ-laşmıştır)1.

Vânî Efendi Vaazlarının Te'sîri

Bu iki belây-ı âsümânî, Vâni gibi bir mahur vaiz için âlâ bir vaaz mevzuu teşkil etmiştir. Bundan dolayı o kadar istifâde etti ki, bütün dinleyicilerini, hattâ Pâdişâh'ı o kadar ağlattı ki, zât-ı şâhâ-ne vaazdan sonra, bundan böyle atların duâ okunan yerlere getirilmemesini, bu emre muhalif hareket edilmesi hâlinde atların müsadere ve seyislerin te'dîb edilmesini emretti. Vâni Efendi, yine bir vaaz esnasında, Hafsa yakınında birçok adamların Kanbur Dede ³²⁶ nâmında birinin kabrini ziyarete giderek gösterdikleri hürmete putperestlik karıştığını söyledi. Kaymakam paşa bu ihtar üzerine bid'ata yol açan ba yerin yıkılmasını teklif etti. Zât-ı şahane:

— «Elhamdülillah! Kaymakam arzumun husulüne tekaddüm etti, ben buna dâir hat yazmak üzere idim.» dedi (14 Rebûlâhir 1078-3 Eylül 1667).

Bununla beraber bir pâdişâh irâdesi, bahis mevzuu olan ziyareti yasaklayarak, hilâfında harekete cür*et edeceklerin şiddetle te'dîb edilmesini emretti ³²⁷.

Mâamafih Vâni'nin tasavvuf erbabı üzerine şu üstünlüğü, Sinan Ümmî ismiyle yeni bir tarîkatin zuhuruna mâni olmamıştır; bu Sinan Ümmî, ertesi sene Elmalî'da vefat etmiştir.

³²⁶ Kanber Baha'dır, Kanbur »ede değil. Raşîd, s. 139. (Mütercim)

³²⁷ Vâni Efendi'nin Babaeski'de Kanber Baba nâmında bir mecmâ-i züvvâr peyda olarak bâzı- cehele kabirden istimdat ile şirke düşmekte olduklarını irâd etmesi üzerine kaymakam paşa keyfiyeti arz ederek bâa etrafın seviciyle imen'i tasvî ve türbe tahrîb olunmuştur. - Râşid'den telhis, s. 139-140. (Mut)

Sultân Mehmed. bâtil i'tikadları men' etmekle beraber dînî vecîbelerini noktası noktasına îfâ etmeyi unutmazdı. Bir müddet sonra Mekke şeyhini mevkiine uygun bir ihtiramla kabul etmiş ve şeyh, hac kabilelerinin dönüşü münâsebetiyle mu'tâd olduğu üzere Kabe anahtarını Pâdişâh'a teslim etmiştir. Zât-ı şâhâne, iki mukaddes belde hakkında birçok şeyler sormuş ve bir samur kürk hediye etmiştir (24 Cümâdelevvel 1078 - U Ekim 1667) ³²⁸.

Pâdişah'ın Avlanması

Bu kabul merasimi Pâdişâh'ın —civarında av ile meşgul olduğu— Filibe'de vuku buldu. Bu avlar köy ahâlîsine pek pahalı düşer, ekseriya içlerinden birkaçının hayâtına mâl olurdu. Özellikle iki sene önce Çatalca'da bir av yapılmıştı: Onbeş nahiye halkı, yâni takriben 30.000 ahâlî bu ava iştirake mecbur olmuş ye 30 kişi ölmüştü. Zât-ı şahanenin Edirne'de geçirdiği kış mevsiminde dahî birbirini müteâkib on av tertîb olundu. Geçen sene zarfında kış ortasında Kırkkilise, Aydos, Karmâbâd taraflarında avlanmak arzusunda bulunmuştu. Bu mahallerin her birinde onbeş nahiye mensûb 30.000 reâyâ toplandı. Yanbolu'da Pâdişâh'ın etrafında bulunan zevat, senenin en şiddetli mevsiminde bu türlü sportif faaliyetlerden yorularak, Edirne'ye dönme teklifinde bulundukları zaman İV. Mehmed, istihza ile. kendisince böyle yapılmak mâkul görüldüğünü söyleyip, Yanbolu ile Edirne arasındaki mesafeyi bütün mâiyyeti hal-kıyle birlikte —ayağını yere basmaksızın— yirmi saatte almıştır.

Filde ve Kod Kayası taraflarında yapılan avlara onbeş kazanın ahâlîsi çağrıldı. Bâzan Pâdişâh, maiyyetine pek az adam alırdı: Bu, küçük av denilen sayd idi. Cumâ'dan başka her gün bir av tertîb ederek, yalnız cumaları Şeyh Vâni'nin vaazlarını dinler, ondan sonra cirit seyredirdi. Hassa hademesi, kaymakam paşa, musâhib vezir Mustafa Paşa, bu spordan istifâde ederlerdi. Hattâ ekseriya İV. Mehmed de, cirit atmaktaki maharetini tecrübe ederdi: Bir defa seksen adım mesafede isabet ettirmiş, müverrih Abdi bu muvaffakiyeti, kendinden sonrakilere intikal edecek bir vak'a olmak üzere, târihine kaydetmekle yetinmeyerek, bunun için bir de târih düşürmüştür. Hulâsa târih ve şiiir, yeni Wilhelm Tell'i mevkiine oturtmak üzere

³²⁸ «Mekke-i Mükerreme miftâb ve perdesinin vürûd eylediği ve hâmili olan me-şâyîhi Ekrâd'dan Kaasım Efendi bizzat teslim etmek istediği kaymakam paşa tarafından arz olunması ile Pâdişâh bir kaç hatve istikbâl üe miftâhı bizzat almış ve şeyhe kürk gtydirmiştir. (1 Cümâdelevvel 1068). Râşid'den telhis, s- 140. (Mütercim)

ittifak ettiler. Pâdişâh sonra Filibe'ye gitti. Yolda mütemadiyen avlandı ve yapılan avların ehemmiyet ve uzunluğuna göre ³²⁹ eşit olmayan mesafelerde ondokuz konak yaptı ³³⁰.

Abdi Edirne'de kaldığı için, vekaayi-nâmenin zikredilebiliri esi zımında, bu hareketler sırasında zuhur eden mühim vak'aları zab-tederek müverrihe tebliğ etmek üzere, dülbend-ağası görevlendirildi Filibe'de 10.000 nahiye reayası mu'tâd üzere ava çağrıldılar. Pâ-dişâh'ın vurduğu her yabani hayvanın ölümü, saltanatı târihinde îti-nâ ile kaydedildi; bu eğlencelerin, hayâtlarına mâl oldukları adamlara gelince, onlardan bahsedilmedi.

Edirne'ye döndüğünde zât-ı şâhâne, bu şehrin etrafını avlanmak suretiyle yeniden keşfetti ve Hızırlık Tepesi'nde yaptırmakta olduğu sarayı gezdi. Yine bu sırada, iki sene önce yangının kül ettiği İstanbul yeni sarayının taştan ikmâlini emretti. Ahşâbdan inşâata başlamış olan defterdar Ahrned Paşa, bunu yıktırmaya mecbur oldu. Bundan böyle daha muhkem olan bina iki Mısır hazînesi, başka bir hesapla oniki kere yüzbin altına mâl olmuştur ki, müverrih Abdi'nin hükmüne göre Şeddâd İbni Âd'ın yaptırdığı «Zâtü'l-îmâdun ve Hüsrev'in inşâ ettirdiği «Tâk-ı Medâyin»in bunlara nisbetle atık yalnızca «kuru bir nâmı» kalmıştır. Bu sarayda mermer kademeler, sıra sıra rengârenk taşlardan sütunlar, yaldızlı köşkler, gümüş levhalar ile süslü fiskiyele, nefis surette işlenmiş kapılar, sedef ve inci kaplı duvarlar vardı. Sözü'n kısası bu yeni sarayın ihtişamı, her türlü tavsifin üstündeydi.

Pâdişâh'ın Halasının Nişan Ve Dügünü

Yalnız müverrih Abdi'nin değil, okuyucularımızın da nazar-ı dikkatini çekmeye lâayık bir vak'a, Sultân İbrâhîm'in 20 sene önce diğer iki hemşiresi Ayşe ve Hân-zâde ile birlikte payitaht sarayından Edirne sarayına gönderdiği, Sultân IV. Mehmed'in halası Fatma Sultân'm —ki 50 yaşını

³²⁹ Büyük ava «büyük sürgün», küçük ava «küçük sürgün» denilirdi.

³³⁰ 1. Akpınar, 2. Küçük Derbend, 3. Paşaköyü, 4. Gündüzler, 5. Bahsâyis-6. Şaban Pınarı, 7. Karapınar, 8. Bahşâyis'e dönüş, 9. Evliyalar, 10. Ar-navud Yakacığı, 11. Yanbolu, 12. Halüovası, 13. Yeni Zağra, 14. Kademli Baba, 15. Eski Zağra, 16. Alîpaşa Deresi, 17. Kara Orman, 18. Çoban Pınarı, 19. Filibe. Filibe'den Pâdişâh KraHuisar'a gitti. TatarpazaragVnda hMiwnm gitti. Burcada korusu, Kodudaburç, Mustafa Ağa korusu, İstiman-ka korularında avlandı. FiUbe'den Edirneye giderken şu merhalelerde kaldı: 1. Papash, 2. Kayah, 3. Uzuncaova, 4. Harmanlı 5. Mustafa Paşa köprüsü, Edirne'ye dönerken ÇÖmlekköy, İpekli, Gülbaba, Uzunköprü. Vakıflar, Üsküdar taraflarında avlanmıştır.

geçmişti ³³¹— Silistre Vâlisi Yûsuf Pa-şa'yla tantanalı bir şekilde evlenmesidir. Fatma Sultân çeyiz olarak bir Mısır hazînesi, yâni 600.000 duka aldı. Bu münâsebetle müftî, kaymakam, hazinedar musâhib Yûsuf Paşa, Edirne'de, Havuzlu Köşk'te birleştiler; kızlar-ağası keyifsiz olduğu cihetle akitte Sultân Hanım'a vekâlet edemediğinden, o hizmeti hazinedar Yûsuf Paşa yerine getirdi. Yûsuf Paşa, az vakit önce, herşeyden evvel hürriyetini muhafaza azminde bulunduğu için Pâjlişâh'in bir kerîmesi ile izdivaçtan imtina ederek, bu hususta, Sultân İbrahim'in kızı Fatma Sultânla evlenen Hanya fâtihi Yûsuf Paşa'nın muamelesinin tam aksini'yapmıştı. Sultân îbrâhîm'in musahibi olan vezir silâhdâr Yusuf Paşa, ikbâle düşkün olması sebebiyle, Sultân Mehmed'in hemşiresi olup henüz ikibuçuk yaşında bulunan Fatma Sultân'ı almıştı. Silistre Vâlisi vezîr Yûsuf Paşa'ya gelince, musâhib vezîr silâhdâr Yûsuf Paşa tehlikeli «dâmâd-ı pâdişâhı» şerefini almaktan imtina göstermiş olduğu hâlde —yarım asırdan fazla bir hayât geçirmiş olmasına rağmen Sultân Mehmed'in halasıyla, daha doğrusu hala sultânın çeyizi ile izdivaca rağbet gösterdi, işte bu suretle iki Fatma, biri beşikte ve diğeri mezar kenarında oldukları halde, yaş-; larıyla uygun düşmeyen bir irtibat zinciri içine girerek, kölelikten ikbâle kavuşmuş adamların kör hırslarına ve hükümdarın hodgâm-ca siyâsetine kurbân oldular.

Diplomatik Münâsebetler

Pâdişâh, yalnız av için yaşadığı cihetle, ciddî işlerden nefreti ne derecede olursa olsun, vakit vakit ecnebi elçilerini kabul etmesi gerekir ve bununla beraber onları da ekseriya av esnasında kabul ederdi. Nasıl ki, Rus elçisi de bu suretle kabule nail olmuştu.

İki sene sonra, yine aynı milletin maiyyeti seksen kişiden mürekkep bir elçisi, Fransa elçisi Monsieur de La Haye'in gördüğü muameleye dūçar oldu. Rus sefiri mektubunu, ikiyüzlülüğü cimriliğine denk ve intikamcı bir huya sâhib olan Kara Mustafa Paşa'ya tebliğ etmekten imtina göstermişti. Huzûr-ı şahaneye kabul edildiğinde, kılıç ile çıkmak istediye de, buna muvaffak olamadı. Pâdişâh nez-dine kâtibi ve Abdûlâlî Ağa nâmında bir Tatar elçisi ile

³³¹ «Sultân Ahmed'in benât-ı muhteremâtmdan Fatma Sultân, ile -Vüzerây-î. İzâm'dan Silistre muhafızı Yûsuf Paşa'nın bu evliliklerini Râsid 14 Rebtûl-, evvel 1078 târihinde kaydeder, c. 1, s. 138-139. (Mütercim) İhtiyar Fatma Sul-.- tân, izdivacından fl-d sene sonra vefat etmiş, kendisine tahsis edilnVş olan emlâk de — evvelce söylemi? olduğumuz gibi— Haseki Sultân'ın emlâkine fl-hfk edilmiştir.

birlikte götürüldü (10 Şâbân 1078 - 25 Ocak 1668). Hediye olarak mors dişleri ile samur ve kakum kürkleri getiriyordu. Karşılık olarak kendisi ve maiyyetinden onbeş kişi için kaftanlar aldı. Fazla eğilmek istemediği ve mâbeyncilerin boğazından tutup başını aşağı indirmeleri için ittihâz etmiş oldukları vahşiyâne protokole karşı söylendiği cihetle, mâbeynciler yüzünü yere indirdiler. Tercümanı bu hâli görünce o kadar hayrete düştü ki, söz söyleme iktidarını kaybetti. Pâdişâh hiddetle:

— «Vükelâm mektubu tercüme ettirsinler, sonra cevâbı verilir!» diye bağırdı.

Daha sonra kaymakama, sefirin değnekle kovulmasını emretti. Kaymakam Rus elçisini, kâtib ve tercümanını kendi eli ile döğdü. Elçi son derece hiddetlenip atına binerek çekildi. Mektubun Rusça aslının karşısına yazılan tercümesi anlaşılır halde olmadığından, kaymakam ertesi gün mealini ifâde edebilecek bir tercüman istedi. Elçi bu fırsattan istifâde ederek, uğradığı hakarettten şiddetle şikâyet etti ve Pâdişâh'm istediği tercümanın gönderilmesinden kaçındı. Fakat nihayet mihmandar ile çavuşbaşının ricalarına muvafakat gösterdi ³³². Pâdişâh, Çar Aleksî Mihailoviç'in mektubuna dostça bir cevap yazdı.

bulunmakla görevli bir elçinin geleceğini haber verdi: Bu internons, Lehistan Manyatlarına, bir Fransa kralı unvanı vermemeleri gerekeceğini tebliğ eden şahıstı. Internons, Tatarlarla âsî Kazaklar arasındaki ittifaktan şikâyet etti. Lubomirski'nin ne olduğu kendisinden sorulduğunda, Marco Antonio vâsıtasıyla cevâp verdi ki, krala itaat etmiştir; ayrıca Lehistan'ın Rusya ile muharebeden vazgeçtiğini ve iki devletin onüç senelik bir mütâreke yaptıklarını söyledi. Bu ifâde, kaymakam paşayı kızdırdı (8 Şevval 1077 - 3 Nîsân 1667). İki ay sonra, elçi Litvanya palatini Hieronymus Junosza Rad-zieiowsky de geldi ve Dimetoka'da otağ altında kabule nail oldu (6 Muharrem 1078 - 28 Hazîran 1667). Zât-i şâhâne, elçiyi gereği kadar eğilmemiş bularak, kendilerine verilen vazifeyi daha güzel yerine getirmemiş oldukları için mâbeyncileri îdâm ettirmek istedi. Dîvân tercümanlığı vazifesini gören imparator tercümanı, Medfen-i Mukaddes nişanı chevalier'sî Marco Antonio Mamucca della Torre, yere yatırılarak, bu

³³² «Er Sultan erzürnt, dem Kaymakam befohlen, diese leuth zu schlagen undt aus dem Zimer zu treiben. wie er den Bothschafter Secretari und den Dol-etsch geschlagen. mit aigner Hand und mit Stossen hinausgetrieben hat, fol-genden Tag, weil die Interpretation tatarisch gesetzt, und nit deutlich, hat der Camecam einen anderen Doümentscher vom Postschafter begert, welcher sich über das von Ihm empfangene Tractament besdmert.» Casanova'nın 31 Ocak 1668 tarihli raporundan.

vaziyette dayak yedi ³³³. Elçi, anlaşmayı yenilemeye muvaffak olup, İstanbul'da Öldü (8 Ağustos).

Asıl olmadığı için Türkler'ce hakîr görülen ve Kazak elçisinin gelişinden sonra ve hattâ selefinin hayâtında kötü muameleye uğrayan Franz Wysocki, bütün mündericâtına nazaran, geçmişteki muahedeleri tasdikten ibaret olup Lehistan Kralı nâmına öne sürülen taleplerden hiçbirinin kabulü cihetinden sarahat taşımayan bir ahid-nâme imzaladı. Ahidnâme bu hâli ile, nakten verilen çil çil altınlarla satın alındı. Lehistan ile Rusya arasında yapılan anlaşmanın Osmanlı Devletine zararlı bir şartı olmadığına dâir kral tarafından verilen te'mînât üzerine, kaymakam paşa kendisine, Rakoczy ile muharebesinde kaani olmuş olacağı üzere menfaatinin, Osmanlı Devletine hizmet etmekte olduğunu yazdı. Kaymakamın mektubu şu sözleri ihtiva ediyordu:

«Sizinle Rusya arasında yapılan anlaşmanın bizi asla tehdîd etmediğini bildiriyorsunuz; malûmunuz olsun ki, lehül-hamd islâm'ın kuvveti ve kudreti o derecededir ki, Rus ve Lehlerin ittifakının hiçbir ehemmiyeti yoktur. Osmanlı Devleti üzerine yürüyen yedi ve dokuz kral, Allah'a ve Resûlullâh'a şükürler olsun ki, sakalımızdan bir kıl koparamamışlardır! Onların tâc ve tahtlarının şimdi kimlerin elinde bulunduğunu târih size söyler. Bizim devletimiz te'sîsinden beri bir tek surette bulunmuştur; şimdiye kadar kuvvet ve kudreti mütemadiyen terakki etmiştir; inşaallah dâima böyle olacak ve devletimiz dünyâ durdukça duracaktır.»

Lehistan sefirinin nail olduğu ilk kabulden sekiz gün sonra (5 Ağustos 1667), âsî Kazaklar (Karonka) elçisi huzûr-ı şahaneye kabul olunarak, maiyyeti için altı kaftan ve altı çuha libâs aldı. Lehistan sefiri, âsî bir milletin elçisi kabûi edilmiş olmasından dolayı şikâyet ettiyse de, bir faydası olmadı ve:

— «O millet, yirmibeş sene Osmanlı himayesinde bulunmuştur!» cevâbı verildi.

Pâdişâh'm birçok Avrupa diplomatlarını uğratmış bulunduğu kötü muamelenin bir kısmına en önce mâruz kalmış olan Fransa sefiri M. de La Haye —Fransa'nın Kandiye'ye imdâd göndermesi Dîvân-ı Hümâyûn'u gazaba getirmesinden dolayı— vazifesinde muvaffakiyet göremiyordu. Cenova sefiri Marki Durazzo'ya gösterilen kabulden şikâyet etmesi üzerine,

³³³ Mamucca, mukîm elçiye şikâyet kalkışmadıysa da, Panayotti, Pâdişâh'm daha iyi bir tercüman istediğine dair 7 Eylül 1667 tarihli raporunda bu hâdiseyi meydana koydu-

Fransa'nın, taraf-ı sultanîden «pâdişâh» unvanı ile kabul edilip öylece muamele görmüş olmasıyla iktifa etmesi lâzım geleceği cevâbı verildi. Sefir buna:

— «Fransa Kralı bu unvanı ancak Allah ve muzaffer silâhları sayesinde almıştır» sözüyle mukabelede bulunmuştur.

Pâdişâh'm vekilleri, Dîvân-ı Hümâyûn nezdindeM elçilerden yalnız kendisinin efendisine «pâdişâh» unvanı vermeye cür'et ettiğini söylediler. M. de La Haye, yeni es lar üzerine bir ahidnâmenin yapılmasını isteyerek, İngilizler, Cenevizliler, Hollandalılar ancak yüzde    vermekte iken, Fransa emtiası üzerine tarh edilen gümrük resminin yüzde beş'i bulduğu itirazını ortaya koymuşsa da, b r neticeye ulaşamadı. Nihayet sefir Larissa'ya (Yenişehir'e) gitmek için ruhsat alarak, orada kendisinin hâiz olduğu sefir unvanına az hürmet gösterilmesinden dolayı Fransa kralının kendisini vatanına çağırarak, yerine basit bir maslahatg zar t yinine karar verdiğini beyân etti. Yenişehir'de rikâb-ı hümâyûn kaymakamı sefirin İstanbul kaymakamına, o da o zaman Kandiye muhasarasında bulunan sadrâzama müracaat etmesi cevâbını verdiğinden, i ler muvakkaten bu derecede kaldı

334

B zi zevatın nezdinde Cenova sefiri bir  spanyol memuru olarak telâkki edildi ³³⁵ ve Fransa, Cenova Cumhuriyeti ile yapılan anlaşmadan ş k yet etmiş bulunduğu için, sadrâzam, Toskana ile akdedilmiş olan mukavelenin yenilenmesinde müşkilât çıkardı ³³⁶.

ingiliz sefiri de —Haleb'de alınan yüzde   'ten başka,  skenderun'da yüzde ikibuçuk istenilmesinden dolayı— Suriye gümrük müdüründen ş k yet etti. O zaman İstanbul sefaretinde bulunan Ry-caut, Belgrad'da sadrâzamanın ordugâhına gönderilerek, Haleb'te te'-diyesi lâzım gelen yüzde   'ten başka,  skenderun'da alınan yüzde ikibuçuk'un hazîne defterlerinde dâhil bulunmadığı ve bundan dolayı da istenilmesinin imkânsız olduğu şeklindeki memnuniyet verici cevâbı almaya muvaffak oldu. Defterdar, İngiltere sefirinin kendisine çaldığı galebenin intikamını,  skenderun limanını o tarafın gemilerine kapatarak, yalnız Tarablus limanını bırakmakla aldı. Hâlbuki buradaki İngiliz emtiası mağazaları, özellikle Tarablus lima-

³³⁴ Chardin, c. 1. s. 39. de La Haye'in Vduay -name'sından naklen cDe La Haye'-in Paris'te krala verdiği vefe ayî-nâme ki bu tafsilâtı hemen tamamen ondan aldım.

³³⁵ «Credevano alcui  che l'Imperatore avesse stimato di beneficiare gli spagnuoli con questo mezzo» Valiero, c. 1, kitap: 7, s. 624.

³³⁶ «in negotio del Gran Duca il Gran Vezir lo retardo, perche conosce digust  di Francia che ha per la capitulazione Genovese- Panajotti.

nında gemilerin durması tehlikeli olduğundan dolayı, İskenderun'a nakledilmişti. Ancak bu tehdidden maksat, İngiliz tacirlerini muvafakate zorlamaktan ibaret olduğu için, icra mevkiine konulmadı.

Holanda hükümeti de, ticâreti ve deniz ulaştırması tahrîb ediliyor diye Dîvân-ı Hümâyûn'dan şikâyet ediyordu. Türk malları ile dolu bir Felemenk gemisi, üç Hristiyan korsan gemisinin saldırısına uğrayarak yağma edilmiş, Kandiye'ye götürülmüştü. Dîvân, kaptânın bu haydutlukta medhali olduğu şübhesini hâsıl ederek, Felemenk gemileri üzerinde intikam almak istedi. Berberiye hükümetleri korsanları, Felemenk ticâreti için teçhiz edilmiş birçok güzel Holanda gemilerini zabtettiler: Şu sebeple ki, Holanda, Cezayir ve Tunus'taki esirlerini satın almak için mukavelede kabul olunan meblâğın tamamen te'diyesinden —bu esirlerin bir miktarının mukavele târihinden sonra öldükleri bahanesiyle— imtina etmişti. Bu türlü vak'alar ve Holanda ticâreti bakımından onlardan daha az vahîm olmayan bâzı durumlar, Eyâlât-ı Müttehîde (Felemenk Hükümeti) Osmanlı hükümeti nezdinde yeni bir mukîm elçi tâyin etmesine yol açtı. Colier adındaki bu elçi, Edirne'de İmparatorun mukîm elçisi ve iki Ragusa görevlisi ile görüştü. Pâdişâh'ın tantana ile gelişinde hazır bulunarak, Meriç kenarında otağ-ı hümâyûn'da kabul edildi (12 Ağustos 1668). Otağ-ı hümâyûn ile kendisinin misafir bulunduğu çavuş-başı çadırı arasındaki mesafeyi piyade ve süvari iki uzun saf arasında geçti; sağ tarafında bostancılar, yâni bahçe muhafızları, başlarının arkasına doğru eğilmiş kırmızı külahları ile ve ellerinde değnekleri ile sessizce duruyorlardı; sol tarafta istabl-ı âmi-reden çıkarılmış, rantları altın ve cevahirle müzeyyen kırkiki at sıralanmış olduğu görülüyordu.

Çavuş-başı Holanda Kralı'nın da (Türkler Cumhuriyeti için böyle söylerlerdi) bu kadar güzel binek atlarına mâlik olup olmadığını sordu. Elçi, maiyyeti ile beraber, tavsif ettiğimiz at ve bostancı safını geçtikten sonra, bayraklarla müzeyyen bir yerde bulundu M, burada yeni kesilmiş ve toprak üzerinde yuvarlanmış yirmiden fazla baş, Türkiye'de adaletin latifeye gelmediğini elçinin nazarında ispat etti. Elçi, Pâdişâh'ı, dilsiz ve cücelerle çevrili buldu. Kaymakam ve musâhib paşalar yanında ve sır kâtibi olan hadım-ağası arkasında bulunmaktaydılar. Sırma ve kılâbdan saçaklı sayvan altında, üç kadem yüksek bir ayaklık üzerine konulmuş bir sandalye olan saltanat tahtına oturmuş, ayaklarını kırmızı kadifeden bir bâîin (yastık) üzerine koymuştu. Astarı kırmızı bir kumaş libâs içinde, göğsü mücevher iğnelerle parlamaktaydı. Kavuğu üzerinde yine mücevher üç iğne vardı.

Mukîm elçi, bir sırma kese içinde bulunan îtimâdnâmelerini sır kâtibi

hadım-ağasma, o da kaymakama verdi; o da musâhib vezire vererek onun tarafından Pâdişâhın tahtına vaz olundu. Elçi tarafından takdim olunan hediyeler Felemenk çuhası, atlas, ipek kadife, sırmalı kumaş ile dürbün, asma saat ve tüfenkten ibaretti.

Sefirin üzerindeki onaltı madde müsveddesinin —ki mevcut kapitülasyonlara uygun olarak İstanbul, İzmir ve Haleb'de Felemenk ticâretinin serbestîsine dâir idi— bir maddesinden mâadası tasdik olundu ki, o da techîz edilmiş Felemenk gemilerinin bundan böyle talep vukuunda Osmanlı hükûmetine kiraya verilmesine mecbur olmaları hakkındaydı; bununla beraber kapitülâsyonlar tasdik edildi ³³⁷.

Bâb-ı Hümâyûn'un bu sırada hissedar olduğu diplomatik münâsebetler tablosunu ikmâl için, Osmanlı memleketlerine hududu olan üç büyük devleti, yâni Avusturya, Lehistan ve Rusya'yı; denizci ve tüccar üç büyük devlet olan İngiltere, Fransa ve Felemenk!; îtal-ya yarımadasının başlıca üç hükûmeti olan Venedik, Cenova ve Tos-kana'yı yazıldığı şekilde gözden geçirdikten sonra, Osmanlı Devle-ti'ne vergi veren dört Hristiyan Prensiğinden bahsetmemiz kalır: Bunlar da Ragusa, Moldavya, Eflâk ve Transilvanya idi. Dalmaç-ya'nın, Liborniya adalarının, Akroceraunya Tepeleri'nin bir zelzele ile sarsılmış olduğu sene, öyle bir felaket de Ragusa şehrini yıktı; 5.000 kişi enkaz altında kaldı. Dört defa deniz yatağını açık bırakarak çekilmiş ve sonra gürültü ile geri gelmiştir; dört defa liman kupkuru kalmış ve gemiler birbiriyle çarpışmıştır; dört defa yer açılarak girdâblan göğ'e kadar yükselen bir toz etrafı karartmıştır. Bir fırtına, yan yıkılmış evlerde parlayan şuleleri tutuşturarak büyük bir yangın çıkardı. Su, ateş, hava, toprak dehşet verici bir cenge tutuştular ki, bunun neticesi Ragusa'nın harâb olmasına yol açtı. Dört unsurun galeyanından korunabilmiş olan eşya, savunmasız şehir üzerine koşuşan köylüler ve Morlaklar tarafından yağma edildi. Sekiz gün Dalmaçya sahili sürekli olarak sallandı; Mazzo ve Santa Croce adaları ile Perasto, Cantaro Dulcigno, Antivari şehirleri kısmen harâb oldular. Zelzele kurbânları arasında —o sırada Ragusa'da bulunup İstanbul'a gitmek üzere yol hazırlığını yapmış olan— Felemenk elçisi George Crook da bulundu.

Osmanlı hükûmeti verginin ödenmesindeki gecikmeyi kabul ederek, Ragusalılar'ın esef verici hallerini hafifletecek yerde, gadrini her vakitten

³³⁷ Yine gümrükçülerin arslanlı gurusu doksan akçeye, ve diğer guruslan yüz akçeye almaları kararlaştırıldı; müteakiben birinciler altmış, İkinciler sek* sen akçeye düştü. PanayotU'nin İstanbul'dan yazdığı 1669 raporunda şöyle yazılıdır: «Per us »no ottavini undici.»

ziyâde hissettirdi. Kaymakam Kara Mustafa Paşa Felemenk elçisinin kazaen ölmesinden dolayı kendilerini mes'ûl tutarak, göndermiş oldukları adamları habsetti ve George Crook'un kan bedeli olmak üzere tâ'yîn ettiği 150.000 guruşu talep etti. Türk kanunu mucibince bir arazî üzerinde vukua gelen hırsızlık ve adam öldürmeden, o arazînin sekenesi mes'ûldür; büyük memurlar, şer'ân alınabilecek akçeyi talep etmek bahanesiyle, mücrim yerine masumları cezaya çarptırmak ve ümîd edebilecekleri paranın iki yeyâ üç katını almak için bu gibi durumları fırsat saymaya koşarlardı. Lâkin hiçbir sadrâzam kanun hükmüne bu kadar şumûl vermemiş, hiçbir zelzelelerden bu kadar mâhirâne istifâde ile Osmanlı Devleti'-ne vergi veren bir şehrin harâb olmasında, yeni bir gelir menbâi keşfetmemiştir.

Bununla beraber Lewent'de ve Neuhausel istihkâmları Önündeki Macaristan cenglerinde birlikte bulunmuş olan Boğdanlûar da daha iyi bir muamele, daha az bir haksızlık görmediler. Türkler, Küçük Komorn muhafızlarını ansızın ele geçirerek, 700 Boğdan ve Eflâk esiri Estergon kalesinde mukabele bi'l-misil olarak asıldı. Etien-ne'in oğlu ve Lupul (Leopold)'un halefi olan Moldavya prensi Eus-tathius Dabischa azledilerek, ondan sonra da Elias ve Duka iki sene içinde yeniçeri miralayı külâhı ve prenslik alâmetlerinden biri olan «kuka»yı birbirinden teâtî ettiler (yânî emarete; prensliğe tâ'yîn olundular).

Eflâk'ta Gligoraskul (Grâgoire) babası Ghika'nın yerine geçti (19 Temmuz 1664). Ghika, Köprülü Mehmed Paşa'nın himayesine nail olduğu gibi, Köprülü Ahmed Paşa da, oğlunu himâyesi altına aldı. Bu suretle iki ailede de hâmî ve himaye edilen münâsebetleri babadan oğula intikal etti. Gligoraskul 5.000 Eflâk süvarisi ve 600 piyade ile Uyvar seferine iştirak etti; Leva muharebesinde sağ ce-nâha konulan Eflâk] ılar en önce kaçarak, bu suretle imparator ordusunun galibiyetini kolaylaştırdılar. Saint-Gotthard çenginden sonra, sadrâzam Moldavya ve Eflâk voyvodalarını tekrar Estergon'a çağırdı; Gligoraskul, sadrazamın huzuruna çıkmaktan kurtulabileceğini ümîd ederek husûsî elbisesi muhafızı (giyim ağası) Demetrîus Cantacuzene'i 80.000 duka takdîm etmek üzere gönderdi. Lâkin De-metrius büyük bir sür'atle İstanbul'a giderek voyvodayı kötü niyetli olmakla itham etti ve ihtiyar Constantin Cantacuzene'nin öldürölme cinayetini ona atfetti. Ghika kaçtı, Transilvanya*ya çekildi; eski voyvoda Leon'un oğlu Radul. Eflâk voyvodalığını 80.000 guruş fahiş bedelle satın aldı. Buna Türkler'in verdikleri «îstiridyeci» lâkabı, kendisinin aslının ne olduğunu kâfi derecede gösterir. İdaresi zamanında en açık haksızlıklar

yapıldı. Komşulukları Eflâk'a dâima uğursuzluk getirmiş olan hırslı bir Rum çetesi³³⁸ bu prensliği yağma ederek, ne kiliselere, ne manastırlara riâyet gösterdi. Mukaddes tezyinatları alıp gümüşten üzengi ve prensin binmesine mahsûs eyerlere ziynet yaptılar. Radul'un mızraklı askeri, azizlerden biri derecesinde hürmet edilen Oigumenos Nicodemos'un kuru parmaklarına süs olan halkaları çekip aldılar; nihayet mezâlimden bîzâr olan Bo-yârlar'dan ve «slouschitor» denilen ileri gelenlerden 200 kişi Yenişehir'e giderek Rumlar'ın geri alınması ve prensin azledilmesi için Dîvân-ı Hümâyûn'dan emir aldılar. Radul'a —ki İstanbul'da hayâtını tamamlamıştır— ihtiyar Antoine Dwornik halef oldu (10 Şevval 1069 - 13 Mart 1669). Dwornik Yenişehir'de, Pâdişâh'ın otağında bu memuriyetin alâmetlerini almış ve zât-ı şahane:

— «Ben sana Eflâk voyvodalığım ihsan ettim, lâkin tebeaya zulm ettiğini Öğrenecek olursam başını kestiririm!» demiştir.

İmparator*un elçisi Kont LesUVnin boş yere destekleyip koruduğu Transilvanya memuru Christophe Pasko, onsekiz ay faydasız yere uğraştıktan sonra, ne Trarisilvanya'dan ayrılıp da Osmanlı hükûmetinin vergi defterine yazılmış olan köylerin geri alınmasına, ne Transilvanyalılar'm vermeleri lâzım gelen 80.000 guruşun tenziline muvaffak olamayarak dönmüştü. Bir emlâk taksimi mes'elesin-den dolayı Prens Apafy ile ülkenin en nüfuzlu asilzadelerinden Ni-colas Zolyomi arasında çıkan çekişme,. Osmanlı Devleti hazînesini doldurmak için vergi altında zâten ezilmekte olan bu bedbaht eyâleti büsbütün harâb etti. Transilvanya'nın üç prensi, Rakoczy, Barc-sai, Kement zamanlarında üç defa habs olunmuş ve üç defa hürriyetine kavuşmuş olan sükûnet bilmez Nicolas Zollyomi, Vasarhely Diyeti'nin karârına uygun olarak ve özellikle —Ortaçağ şövalyeliğinin kahramanlık zamanlarına çağdaş kadîm konaklar için imtiyaz sebebi olan romantik parlaklığında kendisini muhafaza etmiş bulunan— büyük Hunyade Şatosu'nu Barkocsky ve Toekoely ile paylaşmaya mecbur oldu³³⁹. Zollyomi, Wardein beğlerbeği ihtiyar Ham-za Paşa'ya sığındı. Paşa kendisini iyi kabul etmekle beraber Zoll-yomi'nin elinde bulunduğuna dâir Apafy'ye dostça bir mektup yazdı. Apafy, şükranını göstermek için büyük bir meblâğ göndermekte olduğu halde, Hamza Paşa Zollyomi'yi Kemeny'nin galibi olan Ta-mışvar beğlerbeği Küçük Mahmûd Paşa'nın yanına gönderdi. Firari, Bâb-ı

³³⁸ -Greco. nazione sempre fatale alla Valachia- Del Chlaro. s. 123.

³³⁹ İmparatorîçe*nin «dame dTionneur.ü Baronne Wühelmine von Honenegg'in bir resminden dolayı, bu şatonun bakır üzerine hâkkolunmuş bir * manzarası mevcuttur.

Hümâyûn'a kadar gitti. Mahmûd Paşa da kâhyasını göndererek, eğer prensliği tasdik olunur ve Zollyomi bundan böyle Tran-silvanya'dan çıkarılırsa, Apafy'nin 12.000 duka vereceğim arzetti ³⁴⁰.

Transilvanya'nın biri alelade, diğeri fevkalâde iki elçisi, Jean David ile Jean Nemes, tercüman George Brencovics vâsitasıyla, Apafy'nin elçilerine müzaheret göstererek, taleblerinin desteklenmesi hususunda ısrar ettiler. Kaymakam Kara Mustafa Paşa, Zollyomi ile Transilvanya memurları arasında cereyan eden müzâkerelerin zabıtlarını Dimetoka'da Dîvân-ı Hümâyûn'a göndererek, mes*ele müftî ile kazaskerlerin tetkikine havale edildi. Buna dâir verilen karara göre, Apafy, haksız şekilde aldığını Zollyomi'ye iade etmesi gerekirdi. Bir çavuş, o zaman Radnoth Diyeti'nde hazır bulunan Apafy*-ye kaymakam Mustafa Paşa'nın şu mealde bir mektubunu ulaştırdı:

«Hunyade kalesini Toekoely'ye, Hunyade büyük-palâtinliğini Kapi'ye ve Gyula'yı Banffy'ye vaad etmesinden dolayı Zolyomi, Bâb-ı Hümâyûn'a şikâyet etmiştir. Dostum, bu hususta sen haksızsın; çünkü sizin usûlünüz mucibince asilzadelerin mallan oğullarına intikal eder. İrâde-i şâhâne budur ki, Zollyomi, elinden alınmış olan emlâkin hepsini geri almalıdır. Buna itaat ederek gönderilen çavuşu dostça iade etmelisin. (Hazîrân 1667)».

Çavuşla birlikte Transilvanya'ya dönmüş olan Zollyomi'nin adamı Etienne Kadar, taksimde Rakoczy'ye isabet etmiş olan Rekeilyhid ve Dioszeg'in mallarını efendisi nâmına taleb ettiği vakit, asla muvaffakiyet görmedi. Apafy, burada hikâye ettiğimiz vak'alarm müverrihi olan Jean Bethlen'i, kaymakamın mektubunu ve elçi Ne-mes'in raporunu Diyet'le birlikte toplanmış olan Umûmî Meclis'e vermeye memur ederek, kaymakama yazılacak cevâbın metni, orada müzâkere edildi: Umûmî Meclis, bu cevapta Zollyomi'nin iddialarının mahallî hükûmetlere havale olunmasını taleb ederek, pâdişâh irâdesini uygulamaya hazır olduklarını bildiriyordu. Apafy, bunun üzerine Bethlen tarafından yazılan cevap müsveddesini meclise teb-lîğ etti: Bu müsvedde büsbütün başka bir yolda yazılmış ve Zollyomi aleyhinde şikâyetlerle dolu olup yalnız, zât-ı şâhâne tarafından emro-lunan «emlâkin iadesi» hususunda mutlak bir sükûtu muhafaza etmekle kalmıyor, asîl firarının teslim edilmesi talebine kadar gidiyordu.

³⁴⁰ Bethlen ile keza, yine Lâtince yazılmış o zamanın diplomatik evrakı ikaliya» unvanını «tiatia» şekline korlar; kaymakamı da •canichamus. şekline sokmuşlardır.

Kaymakam, şimdiye kadar tâkîb etmiş olduğu hatt-ı hareketi bu hususta dahî değiştirmedii. Sakız Rum ve Katolikleri için uzun müddet tefrika sebebi olan münazaalarda, Rumlar'a umumiyetle menfur bir patrik teklif ederek sonra onu 25.000 gurus karşılığında azlettiği zaman nasıl görünmüşse, bu defaki münazaada da aynı şekilde davranarak, her ikisinin zararına menfaat sağlamak için, her iki tarafın korku ve ümidinden istifâde edip, teraziyi nöbet-be-nöbet iki taraftan birine ağıdırır idi. Tamışvar valisinin vadettiği 12.000 altını beklediği müddetçe Zollyomi'ye muhalif idi. Daha sonra, onun vaadlerine kapılarak, ondan yana oldu. Kaymakamın Apafy'ye ikinci bir mektubu, Zolyomi'nin bütün emlâkini iade etmesini kesin şekilde emreliyordu. Nemes ö aralık Apaf/ye, azledilmek tehlikesine şiddetle mâruz olduğunu hatırlatmış, kendisinin, en iyi dostu ve hâmîsi bulunan çavuş-başının da bu kanaatte bulunduğunu îmâ etmiş olduğundan, Carlsburg'ta Medyes senelik pazan temsilcilerini topladı, ki —bugünkü Lehistan pazarlarında olduğu gibi— bu pazarda arazî iltizam mukavelelerini ve diğer senetler alınıp verildi. Ondan sonra Jean Also nâmında bir adamım —kaymakamı tamâ'a düşürmek için verilmek üzere— 10.000 duka ile İstanbul'a gönderdi. Ne-mes dahî Zollyomi'nin zehirlenmesi için gizlice emir vererek, bir Türk 7.000 gurus mukabilinde bunu üzerine aldı. Also, evvelâ doğrudan doğruya Zollyomi ile müzâkere etmek istediye de, Zollyomi pek mübalağalı taleplerde bulundu. Apafy, bir dereceye kadar Dî-vân'ın emirlerine itaat etmiş olmak için, Hunyade Şatosu'nu muhalifinin adamına teslim ettiye de, adamı Nemes'in bir mektubu, kaymakam paşanın 10.000 dukaya karşı istinasız kalamamış ve bundan sonra Zollyomi'den bahsedilmeyeceğini kesin şekilde vaad etmiş olduğunu bildirdiğinden, Gyula'nın tesliminden vazgeçti.

Kaymakam, Apafy'ye son yazdığı bir nâme-i şâhâne (ferman olacaktır) ile birlikte, bir çavuş vâsıtasıyla gönderdiği mektupta, sözlü ifâdesine aykırı olarak, esasen kararlaştırılmış olan iade maddesine dikkati çekiyordu. Ancak, PâdişâVm mektubunda Zolyomi ismi bir defa bile geçmiyor, verginin alınmış olduğunu ve umûmî bir takım tâbirlerle adaletle hükümet etmesi tavsiyesinde bulunuluyordu. Her ne kadar sadrâzam resmî belgeleri defalarca talep edilen iade hususunu te'kid etmekte ve esasen MachiaveüTye yakışır bir siyâset te'sîriyle dahilî ihtilâfların ve gelecekteki kötülüklerin tohumlarını ihtiva ediyorsa da, Apafy zannetti ki, Pâdişâh'm mektubunda tercih edilmiş olan sükûtta ve kaymakam tarafından Ne-mes'e verilen te'mînâtta dolayı, kendisi bakımından bir mes'uliyet

kalmamıştır. Prens Apafy tarafından, o zaman Kandiye'de bulunan sadrâzama gönderilen Balo nâmında birinin memuriyeti, Nemes ve Also'nun memuriyetlerine tesadüf etti: İleride sırası geldiğinde bundan bahsedeceğiz.

Pâdişâhın Edirne Ve Yenişehir'e Gitmesi

Sadrâzam Sancağ-ı Şerif ile Edirne'den 14 Mayıs 1666 târihinde hareket etmiş, o zamandan beri bir sene geçmişti. Okuyucuya bu Girit muhasarasının bir tarihçesini arzetmeden önce, bir daha Pâ-dişâh'tan bahsedelim:

Sultân IV. Mehmpd, senenin nihâyetinde Edirne'den çıkıp da harb mevkiine yakın olmak için avlanarak Yenişehir'e gitmek tasavvurunda bulundu (13 Şevval 1078 - 27 Mart 1668). Müneccim-başı Ahmed Efendi'den, mu'tâd olduğu üzere, ne gün hareket edilmesi lâzım geldiği sorulmuştu. Bu münâsebetle, zât-ı şâhâne Ahmed Efen-di'nin ilm-i nücûmdaki ustalığım denemek istedi. Bunun için hademeden birine, elinde küçük bir ayna saklamasını emrederek müneccime, bunun ne olduğunu bulmasını emretti. Şüphesiz hademe ile müttefik olan entrikacı müneccim, bütün âletlerini kullanarak ve yıldızlarla ilgili hesaplarını yaparak, saklanılan şeyin bir cam parçası olduğunu söyledi. Bu hesapları Pâdişâh'm kontrolüne arzede-rek, bir kâğıdın arkasına yazılmış olan başka bir hesabı da göstermek maharetinde bulundu: Bu hesap, müneccimin borçlarının hesabı olması yüzünden, zât-ı şâhâne, bu kadar dikkate şâyân maharetini ve o kadar kesif ve sür'at-i intikale mâlik zekâsını takdir ederek, borçlarını kapattı³⁴¹.

Pâdişâh'm hareket etme zamanı yaklaşmakta olduğundan³⁴² haseki ve valide sultânlar İstanbul'a gönderilerek (1 Muharrem 1079 -11 Haziran 1668), ikinci vezîr musâhib Mustafa Paşa refakatlerine verildi. Kaymakam, müftî, vezirler, kumandanlar, Edirne bahçeleri hâricine kadar uğurladılar.

³⁴¹ «Suâli şehriyâr-i nezâket-siftr ez müneccim-başı: Pâdişâh-ı âlem penan haz retleri fenninde mahir ve istihracı ahkfînf-ı nfcûmiyyede kemâli zahir dan müneccim-başı Ahmed Efendi'yi huzûr-i hümâyûnlarına davet buyurup mev-l&nây-ı müşârûn-ileyhi imtihan için enderûn ağalarından biri yedince Bir kıt'a billûn pinnâh kûdikdan sonra mevlânâya teklîf-i temyiz ü beyân olun-dukda derhal alât-ı nücûmiyye imâli ile evsâfından haber verüp fenn-i merkumda kemâli istihsân ve zâbîrçe bahsettiği kâğıda nazar esnasında bâzı duyunu zahrında muharrer olduğuna nazar-ı hümâyûn inûsâdif oucak işinde ce'iyeti hatırına tefrika verecek halet kalmasın deyu latifelerle meçmû-i duyunun edâ edecek akçe ihsan buyuruldu.» Râgid, c. 1, s-144. (Mütercim)

³⁴² Bu hareket, ava gitmek için olmayıp, Râsid'den (s. 149) anlaşıldığına göre, Pâdisâh'ın bizzat Girit seferi için tasarlamış olduğu yürüyüş idi. (Mütr.)

Pâdişâh bu münâsebetle büyük memurlara atlar tevzî etti: Kaymakamın hissesine dört, müftîye iki, defterdar ve reise birer at düştü. Pâdişâh haseki ve valide sultânları, Pınarbaşı yoluyla Kırkkilise'ye kadar bizzat uğurladı (2 Muharrem 1079 - 12 Hazîrân 1668). Yolda bir dervişin oğluna tesadüf ederek, vâki suâli üzerine ilim tahsil etmeye çalıştığı cevâbını alınca, günde 24 akçe vazife tâyin ve bu cömertliğini vekaayi-nâmesinde zikretmesini müverrih Abdi'ye tenbîh etti. Ertesi gün valide ve zevcesinden —göz yaşları dökmeksizin değil— ayrılarak, gittiği yoldan Edirne'ye geldi. Pınarbaşı'nda vaiz Vânî'yi davet edip, büyük mîrâhor vâsıtasıyla epeyce av hediye etti ve bunlar halîfenin avının mahsûlü olduğundan helâldir diye haber gönderdi (8 Muharrem 1079 - 18 Hazîrân 1668). Ertesi gece hademe tahta nişan almakta olduklarından, vaizin de onlara uymasını mütebessimâne söyledi. Vâ-nî Efendi, nişanında asla hatâ etmediğinden hedefe isabet ettirdi; bu maharet üzerine Pâdişâh, kendisine tezhîbli bir yay verdi.

Pâdişâh'ın sır kâtibliğini yapmakta olan hazîne odası kâhyası bir dalak hastalığı yüzünden görme duygusunu kaybettiğinden, onun görevi müverrih Abdi'ye verildi ve Abdi böyle hem «peşgir gıdamı» ve üçüncü oda ağası, hem de pâdişâhın husûsî kâtibliği memuriyetlerini uhdesinde topladı.

Anadolu âsîleri üzerine görevlendirilen Mehmed Paşa tarafından gönderilen kırk üç baş, otağ-ı hümayûn Önünde teşhir olunarak, Pâdişâh, masumların kanı gerek bu dünyâda, gerek öteki dünyâda onu akıtanların boynuna olacağını ve vükelânın, vâîlilerin iktidarlarını, şahsî husûmetlerini teskîn için kullanmamaları gerektiğini söyledi. Şiddetli bir teftiş icra etmekte olan Mehmed Paşa, bir haydut takımından yakalanmış olan birçok kişileri göndermişti. Bunlardan yalnız Zâlim Abdî ve Arap Mercan asıldılar (26 Safer 1079 - 5 Ağustos 1668).

Nihayet Ağustos başında, dört aydan beri Uân olunan azîmet-i şâhâne gerçekleşti. Hummadan hasta olan müftînin Edirne'de kalmasına izin verilerek, 1.000 altın ve bir hatt-ı hümayûn ile taltif edildi. İlk merhale olan Demirtaş'ta Felemenk mukîm elçisi Colier, yukarıda anlattığımız mülakata nail oldu (4 Rebûlevvel 1079 - 12 Ağustos 1668). Yine orada Sayda ve Beyrut eyâletinden azledilmiş olan Şerhî Mehmed Paşa huzûr-ı şahaneye getirilip, Pâdişâh kendisine:

— «Behey asılacak! Ben sana o vilâyeti vîrân etmek, ahâlîsini perişan etmek için mi verdim?» diye hitâb etti; bu şiddetli hitabı paşanın derhâl idamı tâkîb etti.

Demirtaş ile Yenişehir (Larissa) arasındaki mesafe otuziki merhalede

alındı³⁴³.

Venedik Elçisi

Yenişehir'de saray kışlak ittihaz edilerek Pâdişâh, şehir ahâlîsine hangi vergilerin konulacağını tâyin etti. Dört hâne bir at besleyecek, sekiz at için bir hizmetkâr verilecek, Kasım ayından Hıd-rellez'e kadar dört hayvana bir kantar saman ve her hizmetkâra yüz dirhem et ve kâfî miktarda odun verilecekti. Buna mukabil hayvan sahiplerinin ahâlîye «sur-sat» tâbir olunan zahire tarifesi mucibince, arpanın kilesine oniki akçe, samanın kantarma sekiz, ekmeğin okkasına bir, etin okkasına üç, odunun yüküne beş akçe vermesi kararlaştırıldı³⁴⁴.

Demirtaş'tan Yenişehir'e giderken Kavala'da İbrahim Paşa Câ-mii'nde namaz kılarak Vânî'nin vaazında bulundu. Saltuk'da hastalanmış olan musâhib Mustafa Paşa'ya kürk ve hatırını soran bir hat gönderdi. Serezde Mehmed Paşa'nın Anadolu'dan gönderdiği iki mahbûsun başını kestirdi. Bu idamın seyrinden dönerken vaiz Vânî ve müneccim-başı ile bir bahçede dolaşarak, vakit vakit dünyevî ve uhrevî işler hakkında görüştü: Abdî, sır kâtibi sıfatıyla bu konuşmada bulunmuş ve târihine kaydetmiştir.

Yenişehir'de bir akşam avdan dönerek Abdi'ye Osmanlı târihinden bir fıkra okutmuş ve müteakiben okumak üzere Kara Mustafa Paşa'ya göndermiştir. Mustafa Paşa da o fıkrayı okuyarak:

— «Pâdişâh'ın nazar-ı dikkatini mi celbetti? (diye sorması üzerine, Abdî tasdik makamında cevâp verdi.

Kaymakam,, fıkrayı ehemmiyet ve itînâ ile okuduğunu arzetti ve Abdi'yi bunu tebliğ etmekle görevlendirdi. IV. Mehmed bundan memnun görünerek:

³⁴³ Râşid ve Abdi'ye nazaran Padisâh'ın merhaleleri şunlardır: 1. Demirtaş, 2. Yuntçayın, 3. Dünetoka, 4. Saituk, 5. Vakıf ZendU; 6. Ferecik, 7. Şahinler, 8. Mekri, 9. Gümölcine, 10. Yassıköy, 11. Karasu, 12. Karakul, 13. Bereketli, 14. Kavala, 15. Drama yakınında Fortos kaynarcası, 16. Zihne kazasında Ezdravik Köprüsü, 17. Türbine, 18. Serez, 19. Demirhisar, 20. Çayır, 21. Haydaj-U, 22- Yayalar, 23. Araph Ovası, 24. Selanik, Arap-lı'ya dönüş, 25- Topçular, 26. Incekara Köprüsü, 27. Çetroz, 28. Şeftali. 29. Pulatmine Kalesi, 30. Lascor Geçidi, 31. Karahalil Çayın, 32. Yenişehir (Edirne'den hareket, reblölevvelin birinci günü, 1079, perşembe, Yenişehir'e varış 6 Cumfide'l-evvel, cumartesi.)

³⁴⁴ fMiri davarları ve vükelây-ı devletin davarları için Yenişehir havalisine ka-rîb kazalardan her dört haneye bir davar, her sekiz davara bir hizmetkâr, her dört davara bir kantar saman, huddftmın her neferine bir çift ekme ve yüz dirhem lahm ve kifayet mîkdân odun rûz-ı Kasun'dan rûz-ı Hızır'a kadar verilip sursat hesabı üzere şâirin İstanbul kilesine rai iki akçe, saman kantarına sekiz akçe, ekmeğin çiftine bir akçe, lahmin okkasına üç akçe, odun yüküne beş akçe davar ashabından reayaya te'dlyesi emrolundu.» Râ-şid'den, s. 155. (Mütercim)

— «Hep bizim de çektiğimiz zahmet bu eser-i celîl içindir» demiştir.

Serez'de —Venedik'de bir görev yerine getirmiş olan— tercüman Grillo, yakında bir Venedik elçisi geleceğini Pâdişâh'a haber verdi. Barış müzâkereleri için görevlendirilen Giavarino ve Pada-vino adlı iki kâtibin ansızın vefatlarından sonra ³⁴⁵ sadrâzam, Venedik'ten başka bir sefir gönderilmesini istemek suretiyle, bunların şahsında beynelmilel hukukun uğradığı dâvayı unutturacağını zannetmiş ve Dei Savi bu memuriyet için Kefalonya, Zanta, Korfu umum kumandanı Andrea Valiero'yu seçmiştir. Bu Andrea Valiero, Girit muharebesi hakkında bir târih yazmıştır ki, müellifin şiddetli bir üslûbu ve derin bir tecrübe sahibi olduğunu gösterir. Ancak Valiero, uzun hizmetlerden sonra âdi bir kâtib derecesine indirildiğinden öfkelenerek, bu memuriyeti kabul etmemiş ve şahsî öfkesini zahirî bir fedâkârlık ve umûmun menfaatleri uğrunda hududsuz bir sadâkat ile perdelemek için, o yerleri iyice bilmediği ve mahir tercümanlar bulunmadığını ileri sürmüştür ³⁴⁶. Onun reddettiği memuriyet Cavaliero Luigi Molini'ye verildi.

Molini Yenişehir'e geldi ve kaymakam paşa, sıhhatine kavuştuktan sonra Serez'de pâdişâh alayına iltihak eden müftî, vaiz Vânî ile görüştü (3 Cumâde'1-âhir 1079 - 8 Ekim 1668). Elçi, konuşmasına başlarken:

— «Ben kan dökülmesine son vermek için geldim» dedi. Kaymakam Mustafa Paşa buna cevaben:

— «Güzel! Güzel! Lâkin bahis, dökülecek kanda değil; adam başına on akçe vererek 50.000 sipâhî ve altı akçe vererek 50.000 yeniçeri istihdam ediyoruz: Bâb-ı Hümâyûn kâfirler ile sulhte değil, harbte bulunmaktadır» dedi.

Elçi, Venedik hükûmeti Kandiye kalesini muhafaza etmek ve Osmanlı Devleti Yeni-Kandiye'yi muhafaza etmek ve Retimo (Res-mo) dağlarına kadar olan istihkâmları yıkmak şartıyla 100.000 duka tazminat, 24.000 duka senelik vergi ile Venedik ordusunun Dal-maçya'da zabtettiği Klis'in ve diğer yerlerin tahliye edilmesini tek-lîf etti. Kara Mustafa Paşa, sadrâzaman Kandiye'ye gitmesinden evvel, bu teklifler Bâb-ı Hümâyûn'a arz olunarak kabul edilmiş bulunduğunu, Pâdişâh'ın, muharebeler neticesiz sürüp

³⁴⁵ Ftnirone mlsaremente i loro giorno. Valiero. I, VII, s. 667. Yalnız bir Vene-dikli'nin İzmir'den yazdığı (12 Kasım 1666) bir sergüzeştname Ballarino'nun vefatından bahseder. <Fu spedito dol S. Patavino per ordine Vezir un Drag-mano al E.V. dal quale intenderano che il Eccmo. S. Cancelliere Grande Bal-larino in tre sospiri termino le miserie di questo mondo U 28. Sett.. in Ostîna due giornate prima d'arrivare a Tebe dal Vezir..

³⁴⁶ Müzâkere memurunun maaşına aylık altın olarak 400 ekü tahsisi hakkındaki kararnameden bahsederken, kabul edilmemesinin sebebi anlaşıyor.»

gidecek olsa bile, Kandiye'nin tamâmını istemekte olduğunu, bununla beraber bu muharebenin zât-ı şâhâne için vakit geçirecek bir şey olduğunu, elçinin Kandiye anahtarlarını getirmedigim bilmiş olsa mülakata bile kabul etmemiş olacağını beyân etti.

Elçi; Kandiye'nin şimdi Venedikliler'de değil, kuşatılmış olan şehir için yardımcı durumda gözüken Papa'nın Fransa Kralı'nın, diğer Hristiyan hükümetlerin ellerinde bulunduğunu cevaben söylemesi üzerine, müftî efendi de:

— «Demek ölür ki Cumhur İspanyollara, Fransızlarca, Alman-lar'a îtimâd etmiştir. Osmanlı Devleti ise yalnız Allah'a îtimâd eder ve yakında lûtf-ı ilâhî ile Kandiye'yi alır» sözlerini söyledi.

Müzâkere burada kesildi. Bununla beraber elçiye iyi davranıldı. İhtiyaçları için günde otuz gurus verildiği gibi, arzusuna göre kalmakta yâhud Venedik'e dönmekte serbest bulunduğu bildirildi ³⁴⁷.

Rusya Elçisi'nin Kabulü

Üç hafta sonra Rusya ve Transilvanya elçileri huzûr-ı şâhâne-ye kabul olundular. Reayadan Duka, Moldavya voyvodalığına tâyin edilerek bir kaftan giydirilip gönderildi. Yine o gün bir Kazak elçisi kabul edildi (1 Receb 1079 - 5 Aralık 1668). Âsî Kazakların elçilerinin gelmesi beklendiğinden, Rus elçisi iki mektupla gönderildi. Pâdişâh Çar*a, Kırım Hânının —mu'tâd olan hediyeler verilmek şartıyla— rahat duracağını vaad etti. Kaymakam elçiye, Rusya Ç-a-n'nın oğlunu Lehliler'in kral seçmiş olduklarının doğru olup olmadığını sordu. Sefir tasdikle cevapladı. Fakat Çar^n oğlu Katolik olmak arzusunda bulunmadığı için, kabul etmemiş bulunduğunu ekledi. Kaymakam, bu karardan pek memnun göründü. Marco Antonio Mamucca della Torre, ki bir Lehistan sefirinin Pâdişâh'a getirdiği mektupları gerektiğince sür'atli tercüme etmediği için Dimetoka'da dayak yemişti, Rus elçisinin nâû olduğu kabul sırasında dahî ner-deyse aynı muameleye uğrayacaktı: Tercüman yere yatırılmış bulunduğu halde, reis efendi şefa

³⁴⁷ 3 Cumade'l-âhir'de Venedik elçisi kaymakam Mustafa Pasa ile buluşarak anlaşmaya dâir bahis açması üzerine, kaymakam paşa: «Bu hususta cumhurun hülâsa-i kelâmı nedir? Senin ruhsat ve sefaretin ne üzerinedir?, diye sordu. Elçi: -Pâdişâh geçmişteki cürümlerimizi af buyursunlar, kuşatılmış olan Kandiye kalesinden ellerini çekmeleri şartıyla her sene dört bir real gurus ve Bosna eyâletinde elimize düşen Klis kalesini verelim, dedi. Kaymakam paşa: €Kandiye bu kadar zamandan beri kuşatılmış durumdadır; Pâdişâh onun ele geçirilmesini arzu buyurmaktadır; bu kale teslim olunmadıkça sulh mümkün değildir» cevâbım verip, elçi de bu suretle kendisinin ruhsatı olmadığını ifâde etmesi üzerine, kaymakamlıktaki meclisten çıkarılıp uzaklaştırıldı. Râşid'-den tefcîs. s- 156. (Mütercim)

ederek affedilmesine muvaffak oldu (15 Aralık 1668).

Bir ay önce aldığı emir mucibince bir saat iyi çıkarmak isteyen bir  avu a engel olmasından dolayı, Kaymakam Fa a tarafından Mamucca'ya y zbes. ve uçağına yüzyirmi değnek vurulmu tu. Avusturya mukîm elçisi bu hususta reîs efendiden taleplerde bulunduysa da, faydası olmadı. Cevaben denildi ki, Mamucca, uğradığı muameleyi yalnızca münasebetsiz bir m d helesine atfetmek lâzım gelir. Bâb-ı Hümâyûn nezdinde memur olan diplomatlar için pek fena bir zamandı: Bir Fransız sefiri tokat yer, başına iskemle vurulurdu; Rus elçisi yumruklarla dışarı çıkarılırdı; Lehistan elçisi lüzumu kadar eğilmemi  olduğu için  l m derecesine getirilmişti; nihayet Osmanlı Devleti nezdinde dahî ayni vazifeyi gören İmparator tercümanı yere yatırılmış, defalarca d ğ lm  t  ³⁴⁸. Bu gibi durumlar sırasında Pâdişâh'a refakat etmiş olan ve Yenişehir'de Tırnova yakınında ikaamet etmiş olan Avusturya elçisi, Toskana ticaretiyle ³⁴⁹ Kaschau ah  si ³⁵⁰ hakkında m s adeyi ihtiva eden ve bir de  ark ticâreti  irketi general konsolosu Lelio de Luca için    berât alarak, kendisini bahtiyar addetmi  olmalıdır.

Zât-ı   h ne bütün kı ı Yenişehir taraflarında avlanmakla geçirdi. Bir gün Catharino yakınında sahilden top sadâları i itti; atla o tarafa koşarak, içine deniz e kıyası binmi  bir Toskana gemisinin bir kayığı tâkîb ederek arkasından top atmakta olduğunu gördü. Maiyyetini teşkil eden bostancılarla hademeye, tâkîb edilen gemiye yardım etmelerini emretti: Bunlar derhâl, bulabildikleri şeylere binerek kayığa kadar gidip, bordayı müdâfaa eden toplan kullanmak için tayfaya yardım ettiler. Korsan gemisi demir atıp, bataryasının ate ini sahile çevirdi. Birçok gülleler Pâdişâh'ın yanından geçti. Serez'den çıkışında sahile paralel bir yoldan geçerken, bir Venedik gemisinin ate ine maruz olduğu zaman da böyle bir tehlike atlatmı tı. Ertesi gün, doğancı-ba ı vâsitasıyla Yenişehir'de bulunan kapdân-pa a'dan imdâd istediye de, Toskana korsanı beklemeyi münâsib

³⁴⁸ Mamucca bu dayaklan Osmanlı Devleti tarafından istihdam edilen tercüman sıfa yla yediğinden, bunun Avrupa diplomatlarına taall k eder bir yeri yoktur. O zamanın usûlü mucibince devlet memurları böyle terbiye ediliyordu demektir. Lâkin Mamucca, birinci dayakta hizmetini terketmi  olmadığı gibi, Fransız elçisi de dayak yedikten sonra tekrar İstanbul sefareti için istekli bulunduğundan, o zamanın dayaklarında husûsî bir lezzet oknak gerektir. (Mütercim)

³⁴⁹ Diploma del 6* S. concesso, occlocbe i mercanti del G. Doca di Toscana paasno Uberamente verire neU' mpero Ottomano ed İndi rftornasene con loro vasselli con mercuulo e denar sotto la bandiera \$ S tf.CB meşe Silkilde 1079 (Aprfle 1668).

³⁵⁰ Diploma pro comercio conseaso Grossoviae Larimf fine Schaaban 1679 (Gennare 1669).

görmemişti ³⁵¹.

Fransa Elçisi

Onbeş gün sonra İstanbul'da, İzmir'de, Bursa'da karışıklıklar ortaya çıktı. Bunun sebebi, M. d'Almeras'ın kumandası altında, İstanbul'a gelen gemilerin adı geçen üç şehri kalb sikkeye boğmuş olmalarıydı. İzmir'de hükümet, itibârı kıymeti aynı olan paralara nisbet-le ayarı daha doğru olmak üzere, o vakte kadar diğer sikkelere ter- cih edilen sekiz akçeliklerin tedavülden kaldırıldığını emretti. Bu da Fransız elçisinin epey zamandan beri nezd-i şâhâne? gelmek hakkındaki talebine, Pâdişâh tarafından muvafakat gösterilmesinin sebeplerinden biri oldu. M. de La Haye, bu seyahate bahane olmak üzere, Osmanlı hükümetinin Fransız sefirinin notalarını nazar-ı îti-bâra almaktan kesinlikle imtina ettiğini, kendi vatandaşları hakkında İngiliz ve Felemenk tacirlerine nazaran daha az müsâadekâr dav-ranıldığını, bu yüzden dönmek için ruhsat alarak M. d'Almeras kumandasındaki filoyla birlikte gitmek arzusunda bulunduğunu bildirdi.

Müteferrika Süleyman Ağa Paris'e Gidiyor

Hakikatte Fransa'ya dönmek için emir almıştı; ancak sefarette kalmak istediğinden Yenişehir'de bulunduğu sırada Fransız tacirlerinin bundan sonra daha müsâadekârca muamele görecekları taahhüdünü ve dolayısıyla, sefirin yerinde bırakılması talebini içine alan bir nâme-i hümayûn ile Paris'e bir Osmanlı memurunun gönderilmesine muvaffak oldu. Bu görev, müteferrika Süleyman Ağa'ya verildi, maiyyetine oniki kişi konuldu. Seyahati için Osmanlı hükümetince 2.000 guruştan fazla verilmek istenilmedi. Lâkin Fransız elçisi, kendi kesesinden o kadar para daha verdi ³⁵².

Süleyman, müteferrika sıfatıyla günde ancak onbeş akçe, yâni sikkenin

³⁵¹ «Pâdişâh, Katarın taraflarında avlanırken top sedası işitip ve EHgorna korsanlarından bir kalyonun bir şayka sefinesini tâkib etmekte olduğunu g&-rûr. Yanlarındaki paşaların adamlarına, bostancı ve yedekçüere emir vermesi üzerine bunlar sandallarla şaykaya gittiler. Kalyon yara alarak rüzgârın müsâadesizliği sebebiyle demir attı. Pâdişâh o gün deniz kenarına kadar gittiği gibi ertesi gün de gitti. Korsan gemisi müsâid rüzgârdan istifâde ederek kapdân paşama istenilen kalyonları göndermesinden evvel kaçmıştı.» Râ-şid'den ilâve, s. 158. (Mütercim)

³⁵² Tarihçi Chardin diyor ki: «Provanslılar bu elçiye M. de La Haye'in elçisi» dediler ve hattâ yol hazırlığı için gerekli paranın M. de La Haye tarafından verildiğini iddiaya cfr'et ettiler.» Provanslılar'ın hakkı vardı.

XVII. asırdaki rayicine nazaran, 7,5 «sous» aldığı cihetle, âdî bir bostancı demekti ³⁵³. Atina'da M. d'Almeras'm kumandası altında bir gemiye binerek, Kasım ayı başında Paris'e vardı.

Hâriciye nâzin M. de Lyonne, kabul tarzında, sadrâzâmın kısa zaman önce Fransız sefiri hakkındaki kabul muamelesini taklîd etti: Kabul sırasında bir döşek üzerinde oturmuş bulunduğu hâlde Süleyman Ağa bu döşekten aşağıda âdî bir iskemle üzerinde bulunuyordu. Süleyman Ağa taşıdığı mektubu M. de Lyonne'a vermek istemediğinden, mektubun muhatabı olan kral, kendisini kabule mecbur oîdtt" (5 Eylül 1669). Bu mülakatta XTV. Louis, sırmalı ve cevahirle kaplı bir kumaştan elbise giymiş ve gümüşten süslü ve yine gümüşten yapılmış dört ayak merdivenle çıkılır bir taht üzerinde idi. Süleyman Ağa, söze başlayarak şöyle dedi:

— «Velî-i nimetim Osmanlı Pâdişâhı Sultân Mehmed Hân, iki devlet arasında carî olan iyi münâsebetlerin devamını görmek arzusunu bildiren bu mektupla beni haşmetlû Fransa pâdişâhı nezdine gönderiyorlar.»

Sefir olduğunu iddia ederek hakkında ona göre muamele edilmesini isteyen Süleyman (hâlbuki yarım asırdan beri sefaretler ancak paşa seviyesindeki memurlara verilmekteydi) nâmeyi vermek hususunda bâzı müşkilâtlar çıkardı. İstiyordu ki, Kral, Pâdişâh'a ih-tirâmen, ayağa kalkarak ilerleyip nâme-i hümayûnu bizzat alsın. Lâkin kral, tahtı terketmeksizin mektubun verilmesini beklemiş ve Süleyman Ağa'ya cevâbını göndereceğini söylemiştir.

Pâdişâh bu mektupla sefirin niçin geri çağrıldığını ve niçin İstanbul'da onun yerine bir maslahatgûzar bırakılacağını soruyordu. Süleyman, M. de La Haye'in halefi M. de Nointel'in tâînine kadar Paris'te kaldı. M. de Nointel'in görevinin asıl sebebi, Süleyman Ağa'nın rütbesinin düşük bulunmasıydı. Çünkü müteferrika payesi, çavuş payesine hemen ancak bir derece mukaddem idi. Şark elçilerinin yalnız hükümdarlara mahsus ihtiramlara mazhar olmak iddiasında bulunmalarından dolayı, Fransa'da ve Paris'te ilk defa olmak üzere büyük bir heyecan hâsıl oldu. Kahvenin Fransa'ya girişi de bu zamandan başlar. Sadrâzam Köprülü Mehmed Paşa birkaç sene önce kahveyi yeniden men' etmişti. Lâkin, Vâni'nin bu maddî zevki tecviz etmeyen (tabîî başkaları için) şiddetli vaazlarına ve kahvehaneleri dedi-koducuların ve hükümet düşmanlarının buluşma yeri olarak

³⁵³ Flassan, âdî bir bostancıyı bostancı-başı yapar ve «saray bahçeleri müdürü-(intendant des jardine du serai) unvanını verir.

görmeye mail olan siyâsî mülâhazalarına rağmen, Köprülü Ahmed Paşa, bu yasağı muhafaza edememişti. Bundan dolayı kahve ve tütünün kullanılması Seine nehri kenarında olduğu gibi Boğaziçi sahilinde dahî —müftîlerin ve meşâyihinin kararlarına ve pâdişâhların, sadrâzamların emirleri hilâfına olmak üzere— yerleşip kalmıştır.

Dahilî Karışıklıklar

Devletin üç payitahtı olan İstanbul, Edirne ve Bursa'da kalp paraların tedavülünden çıkarılmasından doğan karışıklıklardan başka olmak üzere, bu üç şehirde başka durumlar da çıktı. Bursa'da fevkalâde vergileri (avarız) tahsil eden yeniçeri zabiti ile kadı'nın, ayarı bozuk olan sekiz akçelikleri kabul etmek istememelerinden dolayı, halk ayaklanarak zabiti ve kadıyı taşladılar. Bolu'da güherçile toplanmasına nezâret eden müftî ve kadı da taşlarla kovalanarak, müftî, bulunduğu mahalde hayâtını tamamladı. Kütahya'da da böyle bir fesad çıktı.

Edirne ahâlîsi başka sebeplerle isyan etti. Mazlumları desteklemeye çalışan Cambazkızı nâmında bir ihtiyar kadın, Edirne ahâlîsinin bundan sonra donanmaya asker vermemesine dâir bir irâde-i şâhâne sağlamaya muvaffak olmuştu. Lâkin ertesi sene mu'tâd olduğu şekilde asker istenildiğinden birçok dâva ve münazaalar çıktı. Edirne kadısı kaymakam paşaya keyfiyeti arz ederek, ihtiyar kadın da Pâdişâh'ın merhamet ve adaletine başvurmak için bizzat Bur-sa'ya gitti. Ancak kaymakam, hiçbir şekilde muhakemeye lüzum görme ksizin kadını astırdı. Edirne bostancı-başısı da, o aralık zât-ı şahanenin arzu ettiği avlar için alelacele Edirne'ye gönderildi. Bos-tancı-başı, söylediğimiz ihtiyar kadının —validesinin oynadığı oyuna devam etmek isteyen— kızını ve taraftarlarından otuz kişiyi öldürdü. Bir o kadarı da küreğe konuldu. Edirne ahâlîsinin donanma askerliği hizmetinden kurtulmak için kullanabilecekleri parayı cebren ellerinden aldı. Hele o aralık Bursa'dan çıkarılan bir emir, bu zulümlere son verdi. Hazîne bu tedbîrle 40.000 keseden ziyâde para kaybediyordu. Lâkin mezâlîm her türlü hududu aşmış olduğundan, reayanın birçoğu nefislerini derin bir üzüntüye terkederek intihara karar verdiler. Yalnız İstanbul'da dokuz kişi kendini astı. Hükümet idâresinin bu münâsebetle kullandığı şiddet, yüzden fazla adamın hayâtına mâl oldu. Diğer taraftan hükümetin hazînesi, birçok askerî hizmetlere tahsîs edilen meblâğlardan yetmiş milyon akçeyi tasarruf etmekle, o sene zarfında büyük menfaatler sağladı.

Budin Yangını

Fakat, buna mukabil devlet, korkunç bir kayba uğradı: Budin  hri, bütün mahzenleri ile, içlerinde mevcut ve yığılı bulunan harb mühimmatı ve yiyeceklerle birlikte yandı. Bütün top kundakları k l hâline gelerek, kullanılamaz bir hâle gelmemiş bir top bile kalmadı. Barut mahzeninin alevlenmesi, kale duvarında yetmiş kulaç geni li inde bir gedik açtı. Hapishanelerinde yanan vc  hud bo ulan Hristiyan esirlerinden başka, 4.000 Türk bu musibette hayatı ter-ketti. Mahbuslardan 120'si bo ulmu  olarak bulundu: Çift  ift zincire ba lanmış olarak gerek muhabbet sâikasıyla, gerek  m dsizlik sâikasıyla sıkı sıkı birbirlerine sarılmışlardı.

Bir ay sonra Uyvar'da seksen hâne yandı. Bu yangın ve Komorn yakınında bir kule inşası Neuhauesel (Uyvar) Vâlîsi S hr b Meh-med Paşa'nın Pâdişâh'ın gözünden d  mesine sebep oldu. Pâdişâh bahçeleri (hadaaik-i hassa) emîni K  k Mehmed Paşa Bursa'dan Uyvar'a gönderilerek, ilk i i selevinin ba ını kesmek oldu (Haz r n 1669) ³⁵⁴. Mehmed Paşa'nın kesik ba ı Yenişehir'e gönderildi. Pâdişâh, Yenişehir taraflarında dâima av ile meşgul olup, halk arasında söylenmekte olduğuna göre, babasr Sultân  br  m, cell dın kendisini bo maya hazırlandığı sırada, vahşi hayvanlar gibi serseri dola ıp durmasını temenni etmiş olduğu için, bir türlü avdan vazge emezdi. Birçok seneler önce geniş bir hendekten atlamak istediği zaman attan d  m  olduğu için, her ava çıktıkça muztarip olmaması mümkün değildi. Ekseriya pek acınacak bir halde attan inerdi. Lâkin kendisindeki tahakküm edici ibtil , ormanlar, tarlalar, çalılıklar, mer*alar arasından muttas  çekip götürürdü. O lunun dünyâya gelmesi, saltanat tahtının kendisinde ve kendisinden sonra o lunda kalmasını te'm n edebilmek için, iki kardeşini  d m etmek tasavvurunu uyandırmı sa da, kand k c  temay llerden ziyâde   phec  fikri daimî sporu olan avlanmayı kendisi bakımından bir ihtiyaç hâline getirmişti. Aslen Rus veya Lehistanlı olan ve vaktiyle Turhan Sultân diye isimlendirilen Valide Sultân ³⁵⁵, diğer iki

³⁵⁴ Nem eliler'in anla maya aykırı olarak Bosna eyâletine yatan yerde kale yaptırması, Bosna vâlîsi vezîr S hr b Mehmed Paşa'nın kusurlu davranışına y klenilmi , ve hattı h m y nla maktul olmu tur. 1078. (R  id'den telhis, s. 162) (Mütercim)

³⁵⁵ Tullio Miglio'da  unlar okuttur: «Sultana Ar e naUva della Rossia rossa subdUa dei Polach , fu giovinetta presa dai Tatar  e transportata a Constan-tinopoli, resto schiava d'un tal Kor Suledmanbassa, quale par la sua bellezza stimandola degno presente per un Monarca Ottomano, l'invi  al Seragli dove l'anno 1642, s. di Gennaro verso la mezza notte partori il vivente G.S.» Tullio Miglio, P dig fa'tan s yle bahseder: «Di statura piu alta che bassa, di comp-lessione sanguinea, secco di corpo e di colore bruno, a segno ene cbi non lo

oğlunun hayâtını büyüğü için feda etmek istemeyerek Sultân Mehmed'in evhamlı siyâsetine karşı onları korumakla, analık vazifesini îfâ ediyordu. İhtiyatlı bir hareket olarak sarayda bunları muhafaza etmekte olduğu odaya, kendi odasından geçilme-dikçe gidilmezdi. Bununla beraber, bir gece Pâdişâh, elinde bir hançer, validesinin dâiresine girdi: Beklemekte olan iki câriye seslerini yükseltmeye cesaret edemeyerek Valide Sultân'ı hareketleriyle uyandırdılar. Valide Sultân derhâl kalkar, Pâdişâhın kolunu tutar ve evvelâ kendisini öldürmesini söyler. Bunun üzerine Sultân Mehmed kardeş katilliği tasavvurundan vazgeçmeye mecbur olur, fakat iki câriye icraatına mâni olduklarından asılırlar. Valide Sultân ile Hasekî'nin İstanbul'a gidişleri bu teşebbüsten sonra olmuştur. Valide, oğlunun tasavvur ettiği kardeş katilliğine âlet olabilecek olan musâhib paşa ile yalnız bulunmaktan çekindiği için, bu seyahatte kaymakam ve müftî ile kazaskerlerin beraber bulunmaları arzusunda bulunmuştur.

Bu kati, Pâdişâh'ın bir an hatırından çıkmazdı; lâkin bunun sâiki kendi hayâtı bakımından çekinmesi idi. Kendisi yaradılış olarak merhametsiz olmayıp, hattâ defalarca şefkat ve hayırhâhlık eserleri göstermiştir. Bir gün bir fil muhafazasına memur olan Hindli'yi hiddetli bir hâlinde telef etmiş olması üzerine, Sultân IV. Mehmed'in ağladığı görülmüştür. Başka bir defa, kendisinden kan alınmak iktizâ ederek, kolunu ihtiyar cerraha teslim etmişti: Cerrah birbirini müteâkib iki defa hatâ yaptı; kaymakam ihtiyân emekliye ayrılmasını arzetmiş olduğu halde, Pâdişâh, vaktiyle iyi hizmetlerde bulunmuş olduğunu ³⁵⁶ söyleyerek, muhalefet gösterdi. Kurban Bayramında peştemalı Abdi'den alıp kuşandıktan sonra, bir yâhud iki koyun kesmekle iktifa etti ve diğerlerinin kesilmesini hademeden birine havale etti.

Veliâhdın Terbiyesi

Ne zaman ki Sultân Mehmed'in şehzadesi beş yaşına bastı, eğitime başlanması lüzumu hissedilerek, büyük bir tantana ile başlatıldı. Yenişehir'den pek az mesafede bulunan Doğanköyü'nde, Pâ-dişâh'ın otağı civarında, dîvân çadırları kuruldu ³⁵⁷ (4 Muharrem 1080 - 4 Hazîrân 1669)

conosce lo giudicherebbe un figlio d'un Zingaro piutosio che figllo d'un Ximperatore.>

³⁵⁶ Çocukluğumda bana pek çok hizmet etmiştir, diyerek. Râşid'ten telhis, 22 Şevval 1077. (Mütercim)

³⁵⁷ Râşid, Şehzâde'nin altı yaşına girmiş olduğunu söyler. Doğanköyü'nü «âsitâ-ne-i ârâm-ı pâdişâh-l en'âm» olmak üzere vasıflandırır. (Mütercim)

³⁵⁸. Müftî, kaymakam, musâhib vezîr, nişancı, defterdar, vaiz Vânî, kazaskerler, diğer büyük devlet memurları Hazret-i Peygamber'in mevlidi cem'iyetinde olduğu gibi, yerlerini alıp, Şehzâde'yi Pâdişâh'ın otağına götürdüler ³⁵⁹. Sultân Mehmed ayağa kalktı, oğlunu karşıladı, gözlerinden Öptü, yanına oturttu. Şehzâde'nin eğitilmesine memur, emîr efendiden evvel vaiz Vânî Efendi evvelâ *Bismillâhirrahmânirrahîm»i okuttu; daha sonra ekfenin ilk dört harfini söyleyerek, Şehzâde'ye de üç defa tekrar ettirdi. İlk ders burada kaldı. Ondan sonra vezirler, ulemânın büyükleri samur kürkler aldılar ki, vezirlerin kürkleri sırmalı, ulemânın softan yapılmıştı. Maiyyet-i hümayûnda bulunan diğer şahıslara kaftanlar dağıtıldı. Pâdişâh, Şehzâde'nin başına bizzat murassa iğneli bir sorguç taktı; bütün hazır bulunanlar Şehzâde'yi teşyî ettiler. Yolda üzerine altın ve gümüş sikkeler atıldı. Ondan sonra teşyi eden hey'ete dîvân çadırlarında mükellef bir ziyafet verildi. a Sekiz gün sonra huzûr-ı şahanede ilmî bir mübâhese yapıldı. Müftî ile ulemâ bu meclise davet edilmişlerdi. Tefsî-i Beyzâvî'den ve diğer eserlerden birkaç fıkra okunarak, şiddetli bir mübâhase

cereyan etti (12 Muharrem 1080 - 12 Hazîrân 1669). Pâdişâh, müf-tînin ilminden o kadar haz duydu ki, kendi arkasındaki kaftanı (sofu) ona giydirdi. Vânî Efendi'nin de arkadaşları ile birlikte ilmî bahislerde sohbetlerde bulunmaları için, kendi otağının arkasında üç çadır tahsis olunmasını emretti. Bir ay sonra nişancı Cafer Paşa ir-tihâl ederek, yerine hâdeme-i hassadan müverrih Abdî tâyin edildi ve bu münâsebetle vezâret rütbesine terfî olunup üç hizmeti, yâni peşkir gulâmlığını, üçüncü oda ağalığını, sır kâtipliğini şahsında birleştirdi ³⁶⁰. Pâdişâh, Abdî Paşa'ya iltifat olmak üzere, memuriyetine dâir olan emri alelade olarak göndermeyip, bizzat vermiş ve:

— «Bu hizmet sana hafif olsun!» demiştir.

Abdî, Harem-i hümayûndan çıkarak kaymakam paşaya misafir oldu. İki gün sonra zât-ı şâhâne avdan gelirken nişancının çadırı Önünde durdu; enderûnda başlamış olduğu târihe devam etmesi için haber gönderdi. Ağustos nihâyetinde saray tabibi (hekîm-baş) âlim Salih Efendi vefat edip yerine Hayâtî-zâde Efendi tâyin edildi (3 Rebûlâhîr 1080 - 31 Ağustos 1669).

³⁵⁸ Râşid'e nazaran bu târihin doğrusu 4 Muharrem 1078 pazartesi olacaktır; bunun milâdîsi 26 Hazîrân 1667'dir. (Mütercim)

³⁵⁹ «Beyân olunan zevat, mevlûd meclisi tertibi üzere dîvân libâsı ile haremi hümayûn kapısı önüne gidip şehzadeyi almışlardı.» Râşid, s. 160. (Mütr.)

³⁶⁰ «Abdî Ağa, enderûn-i hümayûn havass-ı huddâmından olarak peşkir gulâm-lığı inzımanı ile sır kâtibi idi, vezâretle nişancı olup saraydan çıkmasıyla artık üzerinde saray hizmetleri kalmamıştır.» Râşid, s. 163. (Mütercim)

Sultan Mehmed Uludağ'da (Teselya Uludağı)

Sultân Mehmed bütün yazı Tesalya*nm azametli manzaralarının ortasında, Othris ile Pelion ve Ossa ile Olymp arasında, Yenişehir'in güzel ovalarında ³⁶¹, Penea ve Enipia nehirleri kenarında, Farsala sahralarında, Cynecefal tepelerinde av ile geçirdi. Olymp Dağı'nın en dik kayalarından birinden ³⁶² çıkmak istediği sırada en güzel atlarından birini öldürdü. Bir başka defa da, iki kaya arasından bir uçurum göstermekte olan bir yer çatlağını atla atlamıştır. Maiyyeti halkından kendisine hoş görünmek emeliyle her yerde tâkîb etmekte olan kimselerden bâzıları, Tesalya yüksek dağlarının buzlu tepelerine ter içinde gelmeleri sebebiyle, defin için gerektiği kadar top-rak bulunmayan yerlerde hayâtı terkettiler. Sultân Mehmed gibi Keyhusrev'in kaymakamı Mardonius Tesalya'da kışlamıştı. Scîpion, Farsala çenginden evvel Larissa'da bir fırka ile çadır kurmuştur. Pompeius'un hezimate uğramasına şâhid olan Larissa, mağlûbiyetin asla tâkattan kesmediği bu kumandana sığınak olmuştur ³⁶³. Roma Cumhuriyeti'nin Makedonya'ya son darbeyi vurmuş olduğu Cynocephal ve Farsala muharebe meydanlarında muazzem hâtıralar vardır. Ancak Avcı Sultân ve müverrihi Abdî —biri Larissa'mn zabtı ile hükümranlığını te'sîs etmiş ve diğeri Annibal'ın Sagonta'yı istilâ ettiği senenin yaz mevsimini Tesalya'da geçirmiş olan— Makedonya Kralı Birinci ve son Filip'ten hiçbirini düşünmemişlerdir. Kandiye şehri sadrâzam Köprülü Ahmed Paşa'nın pençesine düştüğü zaman dahî Sultân Mehmed burada idi.

Köprülü Mehmed Paşa'nın Kandiye'ye Girmesi

Üç sene sürmüş olan son Girit muharebesinin oluş seyrini kesmemek için o zamanın şâir vakıalarını önceden gözden geçirmek lâzımdı: Şimdi, Edirne'den çıkışında terketmiş olduğumuz sadrâzama gelelim:

Anadolu ortasından dört ay, merhaleleri kat ettikten sonra îz-din'den

³⁶¹ «Larisse campus opimea», Horatius, e. 1, s. 6.

³⁶² YVthagon yahut Kissagon. Pâdişâh'a Tesalya'da rastlayan Brown'm Seyâhât-n&me'sine bakınız. Bu müellif beş sene önce Tullio Miglio'nun anlattıklarına büsbütün muhalif olmak üzere, Pâdişâh'ı şöyle tasvir eder: cWohlbetetzt von Person, dfe von Hals und fett noch der Gestalt, im Angesichte fast etwas hoecsslich und etwas hochfarbig wegen des vielen Ausreissens in diesen Lande.»

³⁶³ «Vidit prima huc testis Larissa ruinae nofaile ne victum fatis caput» Lucanus.

³⁶⁴ gemilere binerek Benefşe-Burnu'na (Mallo Burnu) doğru yelken açtı ve Hanya karşısında Girit sahiline çıktı (5 Cumâdel-evvel 1077 - 3 Kasım 1666). iki ay, kışlamak için gerekli olan hazırlıkların yapılmasına hasr ederek daha sonra orduya geçit resmi yaptırmak ve istihkâmları muayene etmek için, muhâsırlann yeni yaptırmış oldukları Yeni-Kandiye duvarları altında olmak üzere, Kandiye Önünde kurulan ordugâha gitti. Yirmi seneden beri Girit ci-hâdında savaşıyan ve o zamandan beri, fakat faydasız olarak, vezîr-i âzamin gelmesini beklemiş olan eski askerler, bu mevkide bulunmaktaydılar. Köprülü sancak ve alaybeğlerinin hepsine el öptürerek, gerek zât-ı şahanenin, gerek kendisinin onların çekmekte oldukları zorluklardan ne kadar müteessir olduklarını söyledi ve cesâret ve güvenlerini tazeledi. Ertesi gün yeniçeri ağası, yeniçeri kâhyası, Kandiye'nin ilk iki muhasarası ile Uyvar muhasarasına Rumeli beğlerbeği sıfatıyie iştirak eden ve birçok tecrübeler görmüş ihtiyar bir asker olan Anadolu beğlerbeği Kara Mustafa ile birlikte at üzerinde kalenin etrafım dolaştı; ondan sonra Yeni Hanya'ya geldi (28 Cumâdelâhir 1077 - 26 Aralık 1666).

Ocak ayı başlarında yirmibir gemi ve yedi kayıktan ³⁶⁵ mürekkep olan Mısır donanması geldi. Grimani ve Molino kumandasındaki Venedik donanması, Hanya karşısında Mısır gemilerine saldırarak beş gemiyi ele geçirdi ve Mısır kumandanı gemisini yaptı; kumandan Ramazan Beğ de — Hanya'dan yardım için ondört kadirga gönderilmiş olmakla beraber— düşman eline düştü (2 Ramazan 1077 -26 Şubat 1667) ³⁶⁶.

Sadrâzam Berberiyye hükümetleri donanmalarını da istihdam etmek gerektiğini hissetti ve Kandiye'nin fethi için bilfiil iştirak etmeleri talebini, kendisinin Sancağ-ı Şerif ile birlikte bu şehir önünde bulunduğunu bildiren mektuplarla birlikte Haseki Mehmed Ağa'yı Cezayir, Tunus, Tarablus valilerine gönderdi. Mısır filosunu kumandanını —fidye-i necat olarak 20.000 gurusu teklif ettiği halde dahî— kurtarmaya muvaffak olamadığından, kendisine Mısır'dan Şeyh Bâilî'nin bir mektubunu getirmiş olan Mısır baş-müteferrikasını Ramazan Beğ'in yerine tâyin etti.

Vezîr-i âzam, İzdin'den gemiye bindiğinden az vakit sonra vuku bulmuş

³⁶⁴ Râşid'de İstina yerine «istifa» okunur. Bir hâdis, yâni Ballarino'nun ölümü (Brusonl, s. 151) —Cevâhir'e nazaran (s. 239) «İstine. yakınında vuku bulmuştur— bu şehir «Setina» (Atina) ohnayıp tizdin» olduğunu kâfi surette isbât eder- Cantemir, inanılmayacak derecede dikkatsizliği üe «tsüna.yı «Thebes» nâmi altında zikredip, sadrâzâmın Thermis'e (Skyllo burnunun ,Theris'i) gittiğini zanneder ve bunu da Thermis körfezinde aynı ismi taşıyan yer sanır.

³⁶⁵ Cevahrlr'de .şaytiye». s. 229.

³⁶⁶ Cevahir, s. 230. Brusooi, I, XXII, s. 154. Cevahir müellifi, Mısır komodorunun, onüç gemiye karşı yalnız olarak savaştığım söyleyerek bu vak'alan tahrif ederse de. esir olan betin (s- 235) mektubunu kaydededer.

olan Ballarino'nun vefatını müteâkib, başka müzâkere memurları gönderiÜmesini Venedik'e yazmıştı. Bir müddet geçip kâ-tib Giavarino ve Padavino gelerek Doc'un bir mektubunu takdim etti ve her sene vergi nâmiyle Ödenecek olan 12.000 dukadan başka 100.000 duka vermeyi Venedik nâmına teklif ettiler: Köprülü ne mektuba cevap verdi, ne de teklife.

Nisan nihâyetinde otuz gemiden mürekkep ve her türlü mühimmatla dolu Osmanlı donanması Kaplan Mustafa Paşa kumandasında, Hanya önüne demir attı (2 Zilka'de 1077 - 26 Nîsân 1667). Kaplan Mustafa, Macaristan muharebesinde ve özellikle Novıgrad'm fethinde temayüz ederek, sadrâzam mükâfâten hemşîresiyle evlendirip kapdân-paşabk mansıbını vermişti. Diğer kayınbiraderi Kara Mustafa Paşa da, rikâb-ı hümâyûn kaymakamı sıfatıyla Pâdişâh'ın gezici ordugâhında bulunmakta olduğundan, Köprülü Ahmed Paşa bu suretle iki kayın biraderini Devlet'in en büyük iki makamına yükseltmişti,

Mayıs ortasına doğru sadrâzam Hanya'dan hareket etti ve kap-dân paşaya, Çeşme'ye gitmesi için emir verdi (2 Zilka'de 1077 -17 Mayıs 1667). Kapdân paşa, 5.000 yeniçeri, gülle ile dolu altı gemi ve on kayıkla Giropetra'ya (Prepetre) ulaşmaya muvaffak oldu: Üç gün sonra, otuz gemi, altı mavna, yirmibeş kadirgadan mürekkep düşman donanması Hanya Önünden geçerek Karabuza'da mevki tuttu; oradan etrafta dolaşmaya başladı. Sadrâzam ise Osmanlı donanmasının çıkmasına asla ruhsat vermedi. Köprülü'nün ordusunda 18.000 akıncı ve yangıncıdan ve aralıksız gelen imdâd kuvvetlerinden başka 40.000 kişi olduğundan, bir müddet sonra mevcudu 70.000'e çıktı. Bütün ordugâh selâm toplanyle gümbür gümbür Öter ve bu sadâyâ kalenin topları da karıştırdı. Vezîr-i âzam, az daha bir top güllesi ile vefat edecekti (29 Zilka'de 1077 - 23 Mayıs 1667). O zamana kadar muhasaraya kumanda etmiş olan Ahmed Paşa ile yeniçeri ağası îbrâhîm Paşa'ya samur kürkler, Macaristan muharebesi esnasında birincisi ordunun sağ cenahına, ikincisi sol cenahına kumanda etmiş olan Anadolu ve Rumeli beğlerbeğilerine de yine hîT-atler dağıtılarak bunların yekûnu üçyüzü buldu.

Ertesi gün müşavere meclisi toplanarak, ne şekilde hücum edilirse daha münâsib olacağı müzâkere edildi (1 Zilhicce 1077 - 25 Mayıs 1667). Mecliste ilk iki muhasaraya iştirak eden Anadolu beğ-lerbeği Kara Mustafa ve Rumeli beğlerbeği Pehlivan Mehmed Paşalarla aslen Frenk olup yedi seneden beri Kandiye seferi baş-ku-mandanlığını îfâ etmekte olan serdâr paşanın reyleri

tercihe ŧ    n göründü. Bu    z t, h cumun Vere (Saint-Andre), Yanud  (Bey-t llahm)', Domuzdamı (Martinengo) tabyalarından yapılması ge-
rekeceği görüşünde bulundular. Bâzıları da Aktepe (San-Demetio)
tabyasından hücum etmenin daha iyi olacağı görüşünü ileri sürdüler. Ancak
sadrâzam, hakîkaten bir kale demek olan bu tabyaya kar   h cumun,
ımy  sırların ilerlemelerini daha ziyâde m      ta uğratacağını d      nerek,
ba  ka türlü karar verdi. Bin  enaleyh ŧ hrin doğusunda, birkaç topun
himayesinde bir n kd r piyade ve süvari bırakılarak, ba  lıca h cumun,
istihkâmın batı tarafından yapılması hususunda bir pl n tercih edildi.

Seyyahlar,     r-ı atîka âlimleri, lisan âlimleri, coğrafyacılar, ŧ  r  ne
hay  llerden hissedar olan Ilion hisarlarının,  ncirli tepelerinin nasıl ciddi
surette ara  tırılmasına kendilerini hasretmi   olmakla um  mun
te ekk rlerine hak kazanmı  larsa, gerek uzun m  ddet devam etmesi, gerek
muharebenin maksadı, ku atanların sayısı, ku atılanların kahramanlıkları,
hatırlanmaya değer olan bu kavga esnasında kullanılan l ğimlerin mikt r yle
eski çağlarda ve asrımızda yeg  ne olan bu me  hur Kandiye muhasarasının
mevkiini g    r   n ne koyduğumuzdan dolayı, hakîkî t arih dostlarının
bizden öylece memnun olması l  zım gelir! Muhasara arazîsi damarlı bir
sahadır ki, burada her adımda yer a  lıp alev sa  ar ve kükürtlü yanardağ
menfezleri uzaklara tahrîb edici ŧ yler yayar. T arihimizde hücum ve
m    faa noktalarının anlatılması gereklidir. Böyle yapılmayacak olursa
okuyucu, muhasaranın genel kadrosunu ku atarnamı   olur. Bu noktaların
  hrin kurucuları ve m  dafileri tarafından ŧ  hret verilen ve hemen hepsi
Türkler tarafından muhafaza olunan isimleri ayırdedici özelliklerini
bildirmekte olup —eğer her iki m  ellifi birbiriyle kar  la  tırmak itin sını
g  stermemi   olsaydık— sadrâzamanın m  h rdarı olan Cev  hir  t-Tev  r  f
m  ellifiyle Venedik piyade generali olan Kandiye muhasarası m  ellifi
Marquis Ghiron di Villa tarafından yazılan tasvirlerden tanımak imkânsız
olurdu.

Vak'aların cereyan tarzının anla  ılması, burada kısa bir topog-rafik
değerlendirmeye ihtiya   g  sterir: Kale duvarının sahil kenarında bulunan ve
kuzeyden gelen gemicilerin g    rlerine en   nce g  r nen kısmı bir kavsın
kiri  ini te  kil eder ve kiri  in kavsi de kalenin geri kalan kısmını ku atır. Solda
Umanın m    faasına mahs  s bir istihkâm g  r   r. Liman hakikatte pek
geni   olmayıp, nihayet otuz kalyonu, fakat gayet em  n bir sığınak olarak,
i  ine alabilir. Bu duvarların altında m  temadiyen g  rleyen deniz, kuzey
istikametinde diğer herhangi bir istihk m  l  zumsuz bırakmaktadır. Kavsın

yansı, çevresi üzerinde yedi bastiyon ve bir münferit cebheyle üç boynuz tabya, dört küçük ve münferit istihkâm ve bir hilâl tabya ile muhafaza edilmiştir. Bu istihkâmın herbiri zaviye şeklinde tabyalar, şarampoller, enlemesine hatlar, bataryalar, küçük bataryalarla son derece tahkim edilmiş olduğu gibi, bunların altında yeraltında başka bir kale gibi, lâğımıcı yolları, lâğım kuyuları kazılmıştır. Şimdi kalenin surlarıyla yedi bastiyonun ve onlara tabî olan ileri istihkâmın bu istikamette teşkil ettikleri yarım dâireyi bırakıp, solda liman kalesi ile başlayarak, yâni doğu cihetini tâkîb edip kuzeye doğru yürüyerek, sonra kuzeyden batıya doğru, deniz kenarında karantinanın karşısında bulunan yedinci bastiyona kadar dönerek uzaklaşalım.

Başlıca hücumlar batıdaki bastiyonlara karşı yöneltilmiş olduğundan, bu bastiyonlar bilhassa tarif edilmelidir: Solda deniz kenarında doğu istikametinde yükselen birinci bastiyon Sabionera bas-tiyonudur ki San-Demetrio münferit istihkâmı bunun üzerinde yapılmıştır. Sonra Vetturi bastiyonu gelir ki, bunun üzerinde Palma adı verilen boynuzlu bir tabya görülür. En sonra, en kuzeyde bulunan bastiyon Isâ-Mesîh bastiyonudur. Bu üç bastiyonun arasında ve onlara yakın olarak Saint-Nicolas münferit istihkâmı vardır. Kalenin kuzey ve doğu cihetinde bulunan ve bu defa hiçbir hücumla mâruz bulunmamış olan iki cebhesi bu suretle görülür.

Kalenin şimdi bulunduğumuz kuzey-bati ucundan itibaren deniz kenarına kadar üç perde hattını ihâtâ eden dört bastiyon atılmıştır. Perde hatlarından herbiri küçük bir tabyayı ihtiva eder; diğer üç bastiyondan herbirinin yanında bir ileri tabya vardır; dördüncü ve altıncı bastiyonun yanında boynuzlu bir tabya, beşinci bastiyonun yanında bir hilâl tabya vardır. En kuzey-batıda bulunan bastiyon (tâkîb ettiğimiz sıra ile dördüncüsü), Rodos ve Fa-magosta muhasaralarında şöhret bulmuş olan Martinengo'nun ismini taşırdı. Türkler buna «Domuz Damı» demişlerdi, çünkü mâden siperlerim îcâd ve bastiyonu inşâ etmiş olan hınzırı (domuz yiyici) kâfir, yâni Hı3tiyan, Müslümanlar'dan birçoğunu damına düşürmüştü. Hâlbuki mevzûbahs olan bu tuzaklar, hendeklerle iuün-ferit tabyaların, paralel ve enlemesine hatların, kuyuların, yeraltındaki galerilerin ustaca bir düzenlenmesinden başka bir şey değildi.

Doğudaki bastiyonun ilerisinde yükselen boynuz tabya, Sainte-Marie tabyasıdır. Bu ismin, aralarındaki münferit tabyaya komşu olan bastiyonun ismiyle bir münâsebeti vardır, çünkü her ikisi Bey-tüllahm diye adlandırılırlar. Türkler bunları Yahûdî Tabyası diye adlandırılırlar. Beytüllâhm

bastiyonunun önünde Mocenigo hilâli bulunur. Beytüllâhm bastiyonu ile ondan sonraki bastiyona (Panigra bastiyonu) arkasını vermiş olan küçük ve münferit tabya ile bastiyona bitişik boynuz tabya dahî Panigra ismini taşırlar. Bu ismin «Pantocratora» (Zül-Kudre)den bozulma olması muhtemeldir. Bizanslılar bu sıfatı yalnız Cenâb-ı Hakk'a, yâhud diğer bir düşünceye göre, dünyâyı idare eden Şeytân'a verirlerse de, bastiyona komşu bir kilisede Hazret-i Meryem «Pantacratora» sıfatı ile ta'ziz edilirdi. Türkler bunu hafifçe tahrif ederek, bu bastiyonu «Panigrat» şeklinde isimlendirmişlerdi Yedinci bastiyon, Saint-Andre bastiyonudur. Bu da karantinanın karşısında, deniz kenarında ve bir nehrin denize karıştığı yerde bulunur. Türkler, şehrin anahtarları kendilerine bu bastiyonda teslim edildiği için, adını Vere Tabyası (Teslim Tabyası) koymuşlardı. Bu tabyanın ve Saint-Anıflre ve Panigrat bastiyonları arasında yapılmış olan istihkâmlara paralel olarak cereyan eden küçük bir nehrin uzunluğunca, Türkler evvelce Yeni-Kandiye istihkâmını inşâ etmişlerdi. Sadrâzam bu mevkide ordugâh kurmak istediğinden, muhasaradan evvel o istihkâmı tahrîb ettiler. Osmanlı ordusu Panigrat, Beytüllâhm ve Martmengo bastiyon-larına birden hücum etmek üzere, üç kola ayrıldı. Solda, Panigrat karşısında sadrâzam Yeni Kandiye'nin harabeleri üzerine ordugâh kurdu ³⁶⁷, Rumeli beğlerbeği ile yeniçeri ağası onunla beraber diler; merkezde mühtedî Ahmed Paşa'nın kumandası altında bulunan Mısır askeri Beytüllâhm bastiyonuna ve Mocenigo hilâline karşı vaziyet almışlardı. Sağda ve Mocenigo'nun karşısında da Kara Mustafa'nın kumandası altında Anadolu askeri bulunuyordu. Biri Avrupalı, diğeri Afrikalı, üçüncüsü de Asyalı olan bu üç ordu iledir ki, Osmanlılar Panigrat, Beytüllâhm ve Martinengo bastiyonlarını, bu üç bastiyonu ve onlarla beraber Hristiyanlığın Akdeniz'de yükselen en kuvvetli kalesini yıkmaya hazırlanıyorlardı.

Kostantiniyye fethinin ikiyüzondördüncü yıldönümünün girişinden bâr gün önce idi ki, Köprülü Ahmed Paşa, üçyüzelli düşman topunun ateşi altında metrisi açtı (3 Zilhicce 1077 - 28 Mayıs 1667). Üç tabyaya konulan üçer topluk birer batarya, Osmanlı ordusunun ilerleyen kısımlarına yıldırım gibi gülle yağdırıyordu: Adada dökülmüş olan ellialtlık iki top ihtiyat tutuldu. Birkaç gün sonra Osmanlı ordusu, askere şecaatlerini artırıcı sözlerle dolu bir hatt-ı hümayûn ile Venedik hükümetinin hududdaki

³⁶⁷ Anadolu ve Rumeli askerlerinin bulundukları askerî dözen, Dapper'ın çizmiş olduğu ve esasen pek ibumâmli olan Kandtye muhasarası planında aksettirilmiştir.

Cattaro şehrinin bir zelzele ile baştanbaşa harâb olduğu haberini aldı (19 Zilhicce 1077 - 12 Haziran 1667). Asker bunu hayra alâmet saydı.

Yaz başında, başkaptan Morosini, Kandiye karşısındaki Standia adasına geldi; onun gelişi her iki taraftan ilk lâğımların ateşlenmesiyle selâmlandı. Sekiz gün sonra, yardımcı filolar, yâni duacı Bichi kumandasındaki Papa filosu, komandor del Bene emrindeki Malta filosu, Standia sularına demir attılar. Lâkin bunların reisleri ne asker çıkarmaya, ne de kuşatanları dehşete salabilecek başka herhangi bir düşmanca harekete karar verebildiler. Altı kadirge ile gelen Sivas beğlerbeği, Türk ordusunun merkezi ile birleşti; sabık Budin Vâlisi Hüseyin Paşa, Anadolu fırkasına iltihak etti. Defterdar Paşa, ordugâh yakınındaki Katırcıoğlu Konağı'nı Venedikliler tarafından gönderilen görüşmeye memur iki kâtibi kabul etmek için hazırlamak üzere emir aldı. Lâğım ve ocakların ateşlenmesi aralıksız devam ediyordu. Bütün muhasara, tarraka ile patlayıp uçan lâğımlarla takviye edilmiş piyade ateşlerinden ibaret idi ve bunların yek-âhenk gulguleleri bâzı hâdiselerle nadiren kesilirdi: Bu hâdiseler de Osmanlı ordusuna Valide Sultân tarafından gönderilen mektup ve hediyelerin, öteki tarafa Doc tarafından mevki kumandanına gönderilen övücü mektupların gelişi idi ³⁶⁸.

Osmanlıların târihinde Malta'nın tahliyesi ve Szigeth'in düşmesiyle meşhur olan 8 Eylül târihine kadar kuşatanlar tarafında yüzelli iki ve kuşatılanlar tarafından yüzsekseniki lâğım ateşlenmiş-ti. Bununla beraber sadrâzâmın en şiddetli hücumlarının hedefi olan Panigrat tabyasa bu türlü sarâkntılara mukavemet etmişti. Ancak yedi hafta sonra idi ki, Türkler ilk defa olmak üzere, tabyanın üstüne beş bayrak dikmeye muvaffak oldular. Lâkin herbiri yetmiş varil barutu, ihtiva eden üç lâğım havaya uçtu, bayraklarla onlan dikenlerin arasına dağıldı (29 Cumâdelevvel 1078 - 16 Kasım 1667). O gün kuşatılanlar ilk defa olmak üzere istihkâmların dışına, ölü veya esîr olan düşmanlarının kesilmiş başlarını fırlattılar. Ondört gün sonra kuşatanlar, dört lâğımın bir anda ateşlenmesinden sonra, bir hücumda bulunarak, bunda üç general, yâni yeniçeri, cebeci (silâhçı), serdengeçti ağalan telef oldular ³⁶⁹. Kaled ekiler çekilmeye mecbur olarak, Martinengo tabyasında siper aldılar. Osmanlı müverrihi bu millet tarihçilerinin Hristiyanlar'dan bahsederken mu'tâd olan nezâketleriyle ilâve

³⁶⁸ Viaggi di Vüal'nın târihinde, s. 145 ve 250. bunlardan ikisi kayıtlıdır.

³⁶⁹ Râşid. Cevahir. Villa, (s- 283), 'Türkler'in zayıatını lâğım ateşine atfeder. Ancak Brusoni'nin (kitap: XXXIII, s. 201) tafsîlatlı şekilde anlattığı hurûc hareketinden bahsetmez.

eder ki: «Domuzlar damlarına girerken dört baş kesildi»³⁷⁰.

Sekiz gün sonra sadrâzam, muhasara ile çalışmaları, bütün kış boyunca t til etti; bununla beraber henüz metrisleri terketmedi (1 Cum del h r 1078 - 18 Kasım 1667).

Altı buçuk ay zarfında 20000 kantar barut yakılmış, 8.000 asker telef olmuş, 400 yeniçeri muharebe edemeyecek halde kalmıştı. İki Rumeli be lerbe inden biri tabi    l mle vefat etmiş, diğeri İslâm dîni uğruna muharebe ederken zayı olmuştu. Mısır be lerinden biri maktul ve diğeri esîr düşmüştü; yeniçeri ve silâhdâr a aları muharebe meydanında kaldılar,  l m, Osmanlı askerinin aşağı sınıflarında, olduğu gibi kumandanlar arasında dahi birçoklarını ajıp götürdü.

Hanya'da bulunan kapdân Kaplan Paşa, Kandiye'y   a ırıldık Kış sonuna kadar Kandiye önünde oniki gemi yatması kararlaştırılıp, donanmanın geri kalanı İstanbul'a döndü. Venediklin iki kâtibi .Giavarino ve Padavino —ki askeri, muh sırlann tabyalar üstüne sancak dikmeye muvaffak olduklarından sonra, kalenin teslimine mezun olduklarına inandırmak için vez r-i  zam tarafından alıkonulmuşlardı— gizlice id m edildiler. Bundan maksat ise, şüphesiz ki Panigrat tabyası üzerinde bayrakları dalgalanmışken Kandiye'-nin teslim olmadığını gören Osmanlı ordusuna, Venedik müzâkere memurlarının yalancılıklarının cezasına uğradıklarını ikna etmekte. Bununla beraber Köprülü Ahmed Paşa, bundan dolayı kendisine yönelebilecek şüpheyi ortadan kaldırmak için, kendi kalemiyle Venedik Doc'una yazdığı mektupta, Giavarino hastalıktan hayâtı terket-miş gibi, onun yerine başka müzâkere memurları gönderilmesini bildirdi³⁷¹;

şiddetle ya an kar ve yağmurlar metrisleri bastı ından, sadrâzam, ocak ayı ortalarında çekilip, ancak muhafazasının dört günde bir nöbetle aşağıdaki şekilde tevdii kararlaştırıldı: Birinci gün 1.000 segbân ile kâhya, ikinci gün sancak-be leri, üçüncü gün timâr ve ze metli süvarilerle Rumeli

³⁷⁰ Hristiyan tarih leri de M sl manlar hakkında pek n zik e dil kullanmazlardı: Domuzların damlarına-girmelerinden bahsedilmesi tabyanın adının Domuz Damı  olmasıındır. (Mütercim)

³⁷¹ Fâzıl Ahmed Paşa'nın bu mektubu Râşid târihinde vardır, s. 186-188. Sadra zam paşa, bunda, İstanbul'da mukîm olan elçinin sulh m z keresi için orduya gelirken yolda hastalanıp  ld  u gibi, onun yerine gönderilen elçinin de (iki değil, bir) mukaddema «Allah'ın emriyle» fevt olarak husûsî bir mektupla durumun bildirilmiş bulunduğunu yazdıktan sonra, öte tarafta sulha rağbet olunursa İmk nını ifâde için bu defa dahi, fevt olan elçi Carun-ya'nın (veya Carunyan'ın) adamı Marco ile işbu mektubun gönderildiğini bildiriyor. Elçinin Köprülü tarafından idam olunması Venedikliler'in uydurması olsa gerektir, özellikle ki. sadrâzam, ölmüş olanın adamını gönderiyor. Eğer elçi id m olunmuş olsaydı, vak'anın şahidi olan dahî ortadan kaldırılırdı. (Mütercim)

beğlerbeği, dördüncü gün yeniçerilere kumanda eden kul kâhyası, muhafaza edecekti (1 Şâbân 1078 - 16 Ocak 1668).

Venedik ordusundan Osmanlılar tarafına geçenler sadrâzama, denize nazır istihkâmların iki ucuna bataryalar konularak kakde-kilere yiyecek ve asker getiren gemilerin Kandiye limanına girmelerine bir dereceye kadar engel olunabileceğini açıkça göstermişlerdir. Bununla beraber Türklerin Kızıltabya dedikleri Sabionera tabyasının karşısında, deniz istihk mlarının ucunda bu cihete doğru bataryalar kurduğu gibi, Saint-Andre tabyasının yâhud —şüphe yoktur ki, tabya yakınında denize kansan nehrin kabarmasından dolayı sık sık feyezana sebebiyle— Türklerin Goll k adını verdikleri tabyanın karşısındaki batı ucuna da keza bataryalar koydurdu.

Sabionera önünde toprak bir cihetten kumlu ³⁷², bir cihetten taşlık olduğu ve bundan dolayı orada metris açmak kaabil olmadığı için, çalı ve sepetlerle dört şarmpol, yâhud daha doğrusu tabya yapıldı ki, bunların birbiriyle karşılıklı olan ateşleri, limana girmek isteyen gemilere isabet edebilirdi.

Saint-Valentin günü beyaz bayrakla bir mükâleme memuru ortaya  ıktı: Umûmî kapdân Morosini tarafından sadrâzama yazılmış bir mektubu taşıyordu. Bu Venedik kumandanı Venedik'e bir ulak gönderilmesinden doğacak gecikmeye yer kalmasın diye derhâl m z kereye girişilmesini teklîf ediyordu (1 Ramazan 1078 - 14 Şubat 1668). Bu mektuba cevaben sadrâzaman taraf-ı şahanedenden murahhaslık hususunda tam yetkiyi hâiz olup umûmî kapdân da kendisi gibi adayı ve kaleyi tahliye etmek hususunda tam yetkili olmadıkça m z kereye girişemeyeceği bildirildi ³⁷³.

Hanya'dan Osmanlı ordusuna yapılan ve Kandiye yakınındaki yolların taşlık olması cihetiyle pekçok müşkilâta uğrayan muvasalanın kolaylaştırılması için kaleden dört saat mesafede bulunan  a-nak-Liman (Saint-Pelage) bir palanga ile tahkim olundu. Lâkin Venedik provedit rlerinden Lozenzo Cornaro, Osmanlı ordusunun beklediği kafilelere engel olmak için, yedi kadırga ile liman girişinde bekliyordu ³⁷⁴. Bu

³⁷²  Crebanoso.. Brusoni, kitap: XXV, s. 231.

³⁷³ Râşid. Kâtib Cavalli Giovannl Petro'nun cevâbı. Morosini'nin mektubunda —ki orduda olan kendi adamlarına yazılmışı—  Sadr zaman Venedik'e mektup yazdığı işitildi; sulh hakkında olmalıdır; biz de sadrâzam kadar değil-sek de mezuniyetimiz pek az değildir  denilmişti; Venedik memurunun R -şid'e kayıtlı olan mektubu bunun cev bıdır. Sadrâzam  Osmanlı memleketlerinde biraz yer almak veya vermek iktizâ ederse ben mezunum; generalin de Cumhur'dan mülk ve kale vermeye mezuniyeti varsa müzâkere ederiz, dediğini tebliğ ediyor. Râşid Morosini'yi  cener m derya , Venedik memurunu da  Cevan Pedro  diye isimlendiriyor. (Mütercim)

³⁷⁴ Brusoni, kitap: XXIV, s. 216. Râşid,   . de-firkateyn bulunduğunu zanneder.

duruma çâre bulmak maksadiyle, sadrâzam, Res-mo'da demir atmış oniki harb gemisinden bir filo kumandasında bulunan Memizâde Mehmed Paşa'ya yelken açması emrini verdi. Me-mizâde Mehmed Paşa, filo tayfalarının ancak kadirgalaradaki esirleri zabt etmeye güçleri yettiğini, fakat bir miktar yardım gönderilirse verilen talimata uygun hareket etmek üzere harekete geçebileceğini cevaben bildirdi. Sadrâzam derhâl Anadolu beğlerbeği Halîl Paşa kumandasında 1.200 ³⁷⁵ adam gönderdi. Bundan haberdâr olan Morosini —Çanak-Liman'dan bir saat mesafede bulunan Fodella ³⁷⁶ limanına geceleyin yiyecek yüküyle girecek olan— oniki Türk kadirgasına karşılık olmak üzere 600 Fransız ve İtalyan ile kendi muhafızlarından birkaç takım askerle doldurulmuş üç çekdiri gönderdi (8 Mart 1668). Venedik kadirgaları 20*yi buluyordu. İki filo, birbirlerine karşı durdukları zaman gece olmuştu. Tecrübeli gemici olan Memi Paşa, kuvvetini anlamaksızın düşmana hücum etmemesini Halîl Paşa'ya ihtar ettiyse de, te'sîr ettiremedi ³⁷⁷. Meşhur Türk korsanlarından Durak Beğ, evvelâ Polani'nin kâdirgasıyla üstün bir şekilde harb ettiyse de, Morosini yetiştirdi ve Türk gemisinin üzerine su yüzünden meş'aleler atarak, Durak Beğ'in vefatından sonra gemisini esîr etti. Memi Paşa denize gömülmüştü ³⁷⁸; Venedikliler, Durak Beğ'in gemisinden başka beş Türk kadirgası zabtederek, Res-mo'ya yalnız yedi gemi dönebildi. Venediklilerin aldıkları 400 esîrin içinde Kıbrıs ve Navarin beğleri ile Mustafa Beğ ve Halîl Paşa'nın çavuşu vardı. Ölüler arasında da, Memi Paşa ve Durak Beğ'den başka, Komorn beğlerinden ikisi bulunuyordu. Osmanlı esirleri ile bayrak ve sancaklarını taşıyan bir gemi Venedik'e muzaffer bir şekilde girerek, Cumhur, umûmî kapdân Morosini'ye «şövalye» unvanı ile mükâfat verdi ³⁷⁹.

³⁷⁵ Çünkü Mehmed Paşa her gemi için 100 cengci istemişti- (Mütercim)

³⁷⁶ Osmanlı müverrihleri, yenilerilere verilen ekmek imlâsında «Fedûle» yazarlar.

³⁷⁷ «Guidava auesta squadra Durakbeg Corsaro famoso.» Brusoni, (kit: XXIV, s. 216) hatâ ediyor; çünkü başkumandanlık Halîl Paşa'ya, filo kumandanlığı Memi Paşa'ya aitti. Râşid, fakat doğruluğu söz konusu olmaksızın, yazar ki. Durak Beğ bastarda, yâni umûmî kapdânın1 amiral gemisiyle harbetenis-tir; hâlbuki onun harbetüğü seffine, Nicolas Polani'nin gemisi idi. Hakikat, ancak iki ifâdenin karşılaştınlıhı ile anlaşılır.

³⁷⁸ Memi Paşa, mütercimin bundan sonraki şerhinde görüleceği üzere, batmadı

³⁷⁹ Durak Beğ'in çekdirisi düşmanın bastardasına (Hammer'in tashihine göre Polani'nin gemisine), çatdı; içindekileri kılıçtan geçirmeye başlayıp birbirine kattı- Lâkin gördü ki, levendlerden kimse kalmadı, serasker Halil Paşa zorla filikasına bindirip: «Paşa kardeş, sen askerin başı bulundun; beyhude telef olma; çünkü is işten geçti, bu gemiden hayır kalmadı, diyerek gönderdikten sonra, kendisi şehid oldu. Memi Paşa, beş çekdirmeden ümit keserek kalan yedisini aidi, güçlükle kurtuldu. Durak Beğ'in şehâdetinden sonra düşman onun gemisini yedeklemişti. Kara Mehmed isminde bir kahraman cebhânelige saklanmış, tstdiyya limanında Venedikliler şenlik ettikten sonra gemiyi seyretmeye gelmişlerdi. Kara Mehmed cebhâneliği ateşe verdi; çekdiri, yanında duran bir kalyon, içinde bulunan o kadar düşman felekleri dolaştıktan sonra yere düştüler; o celâdet sahibi düâver* gaza ile şehâdetle rızıklandı. (Venedikliler ve onlara bağlı olarak Hammer bundan bahsetmez.) Sadrâzam harb seslerini işiterek Fodola limanına gelmişti. İki gün sonra

Osmanlı ordusunda 20.000 kişi kalmıştı; bundan da yalnız 14.0001 harbe muktedirdi. İmdada ihtiyaç, günden güne müstaceliyet arze-diüyordu. Nihayet İzmir'den pek uzak olmayan Giropetra'ya, 1.000 yeniçeri taşıyan on firkateyn geldi. Donanmanın diğer gemileri de yeni asker getirdiler: Cem'ân 5.000 yeniçeri ile Mısır askerinden alınmış 1.000 seçme savaşı.

Dük de Savoie'nin Venediklin imdadına göndermiş olduğu Marki di Villa —kî Panigra tabyasının en cesur müdâfîlerinden biriydi— geri çağrıldı; ona halef olmak üzere bir Fransız, yâni Marki Saiute AndrS Montbrun gönderildi (Mayıs 1668).

Diğer taraftan sadrâzam muhasara toplarını ikmâl işiyle uğraşıyordu. Girit'te dökülen büyük çapta 20 toptan ve 10 havandan başka, düşmanın kaleden atıp da kendisinin ihtimamla toplatmış olduğu 30.000 güllenden istifâde edebilmek için, Venediklilerin çapında toplar döktürdü. Memnuniyetini belirtmek için de top dökücülerine oniki kaftan, oniki şalvarlık çuha, bir kese akçe dağıttı. Yeniçerilerden 200'ü, lâğım ağızlarını beklemek üzere, günde 10 akçe ulufe ile serdengeçti yazıldı. Bunların ve Mısır askerinin ağaları kaftan aldılar. Defterdar, orduya gelen 500 lâğımçı ve köprücüyü an'anevî usûl gereğince yoklama etti. Berberiye hükümetlerine gönderilmiş olan Mehmed Ağa, paşaların cevâbını getirdi: Tunus mutasarrıfı Mehmed Paşa, harb techizâtıyla on gemi gönderiyordu. Tarablus mutasarrıfı Osman Paşa on gemi ve Cezayir mutasarrıfı İsmâil Paşa, Fransızlar aleyhine yapmakta olduğu muharebe ne kadar gemi göndermesine müsâade ediyorsa o kadar göndereceğini vaad ediyorlardı. Kapdân Kaplan Paşa, donanma ile Fodella limanına girdi.

Yaz mevsimi girdiğinde, Haziran nihayetine doğruydu ki, muhasarada mes'ûd neticenin belirtileri olan yeni faaliyetler göründü. Osmanlıların ilk güllelerinden biri Kandiye generalı Bernardo Na-ni'ye ³⁸⁰ isabet etti ve kapdân paşanın bir mektubu, Nio taraflarında —Osmanlı müverrihlerinin o zamanki Venedik korsanlarının en meşhurlarından biri olarak gösterdikleri— şövalye Giorgio Maria Vitali üzerine zafer kazanılarak, şövalyenin de bu muharebede öldüğü haberini verdi ³⁸¹. Maktulün galibi

Resmo'dan Memi Paşa'nın kâğıdı gelerek yedi gemi kurtulduğu anlaşıldı; müteakiben Halîl Paşa gelerek: ■Sultânım, kabahat bendedir! Üzerimize düşman gemileri geleceğini bir saat önce nöbetçilerimiz haber verdiler; zafer inancıyla ve çekinmeksizin muharebeye girişip kötü tedbirimle bu hasara sebep oldum- dedi ve af ile muamele gördü.» Râşid'den telhis, s. 195-197. (Mütercim)

³⁸⁰ Brusoni bu vak'anın 22 Hazîrân'da olduğunu yazar; lâkin Râşid'e ve Cevâ-hir'e göre, 7 Muharrem (17 Hazîrân)'dir.

³⁸¹ Kapdân Paşa'nın bu ceng hakkında serdâr-ı ekreme verdiği tafsîlâtın hulâsası: «Bu bendeleri Sakız'da İken Zilhicce'nin yirmibeşinci günü Bozcaada'dan bir şayka gelip Corco'nun üç kalyon ve onyedi

olup yırtıcı bir hayvandan benzetme yoluyla ismini almış bulunan kapdân (Kaplan) Mustafa Paşa, Leros adasında bdr tabya yapmıştır ki, onun kitabesi Venedik seyyahları yâhud başkaları tarafından alınarak Milano âsâr-ı atîka müzesine konulmuş ve adanın, yapanın isimlerini, fethin târihini (15 Hazîrân 1668) ³⁸² belirtmiştir. Papa IX. Clement'in yeğeni Hospigliosi kumandasındaki rûhânî şeflere ait kadırgaların gelişi, Venedik deniz kuvvetlerinin uğradığı mağlûbiyeti hiçbir şekilde tamir edememiştir. Çünkü, bu gemilerde yardımcı askerler yerine —sözde Sultân IV. Mehmed'in biraderi— Dominiken papası Pad-re Ottomano'dan başka kimse yoktu. Hacı dolu olan ve Girit seferine sebep bir Osmanlı gemisinde esîr edilen ve Sultân îbrâhîm'in çocuklarından birisi olmak iddiasında bulunan bu adam, muharebenin sonuna doğru Girit adasında ortaya çıktı. Lâkin bu mânâsız mevcudiyeti, vak'alar için, Venedik'in menfaatlerine daha müsâid bir cereyan tarzı verememiş, kendisi de umûmî hây ü hûy arasında unutulup gitmiştir.

Hazîrân'ın II'inde sadrâzam metrise döndü ve her iki taraitan lâğım ateşi başladı (2 Muharrem 1079 - 11 Hazîrân 1668). Geçen se*-ne dokuz ay zarfında atılan lâğımlar 1.200'e varmıştı. Adada oidu-gâh ittihaz etmiş olan askere 1.000 Mısır askeri, 8.000 yeniçeri, 1.500 cebeci, 1.000 topçu, 1.000 koprücü ³⁸³ ve lâğımçı, 500 şamlı, 4.000 sipâh ve silâhdâr serdengeçtisi iltihâk etmişti. Keza 20.000 kantar barut, 15.000 kumbara, onaltı okkadan otuz okkaya kadar 40.000 gülle, 20.000 el kumbarası, 600.000 torba katran, zift, neft, mismâr, âletler, kereste, hâsılı muharebe için gerekli her türlü eşya gelmişti. Bir top beş-'altı yüz defa atılırsa falyası bozulup yeniden dökülmeye ihtiyaç gösterdiğinden ve muhasaranın başından beri topların bâzıları bu kadar atıldığından, bunlar adada inşâ edilen tophanede

firkateyn ile Midilli adası karşısında Yunda adasına geldiğini haber verdi. Derhâl yanımızdaki otuzbeş gemi ile Midilli'ye yönelerek ilk önce Mağrib Tarablus gemilerinden Kesendire ve Selanik semtlerine tâyin ettiğimiz alta kalyon ile düşman toplaşırken, kulunuz donanma gemileri ile Midilli adasında bulunan Zeytin-burnu'ndan çıkıp düşmana karşı yürüdük. Corco'nun yedeği ve iki kalyonu bizimle cenge başladı. Tarablus gemileri de cenge girişti. O gün akşama ve gece sabaha kadar muharebe ettik. Akşam üstü Corco mürd oldu. Sabahla beraber Corco'nun kalyonunu zabtettik. Yüz onsekiz esîr tuttuk ve yüz otuz dört müslüman esiri kurtardık. Corco'nun yedeği ceng esnasında kaçtı. Tarablus gemileri dahî bir Venedik kalyonunu tuttu. Yüz elli kadar esîr ve kalyon içindeki toplar ile âletler alındıktan sonra, o gemi top darbindan gark olmuştur ki, üç fenerli kalyonu. Corco'nun gemisinde onattı kese gurusu bulunup bu akçe ve otuz nefer belli baş esîr rikâb-ı hümayûna gönderildi.» Râsîd, c. 1, s. 203. (Mütercim)

³⁸² İmparatorluk ve Kraliyet Kütüphanesi'nde Rangun eh/azılan arasında şu isimde bir eser vardır: Vlaggio del Generalssbno di mare fl Cav. Vhi. Ros-pipüosi il soccorso di Candia (Deniz Kumandanı Rospigliosi Cenahlarının Girit Adasına Yardıma Gidişleri). Lâkin, ancak 1669 senesinden başlar ve gemi üzerinde yazılmış bir günlükten başka birşey değildir.

³⁸³ Râsîd'dç «puldâr», (Pul.f farsçada köprü).

yenilendiği gibi, yeniden yirmi kadar havan döktürüldü. İstanbul'da Kâğıdhâne'nin çamuru darbimesel hükmünde idi ve nerede top dökülecek olsa bu çamurdan tedârik etmek lâzım geldiğinden, kışın orada ne kadar çamur toplanmışsa getirtilerek kullanıldı. Bu çamurun şöhreti o dereceydi ki İstanbul'a gelen Fransız, Felemenk, İngiliz, Ceneviz, Toskana ticâret gemileri, geceleri sandallarını Kâğıdhâne'ye göndererek çamur alır ve safra gibi gemilere doldurup götürürlerdi.

Altı gemiden mürekkeb Tarablus-ı Garb filosu, Giorgio Vitali donanmasının mağlûbiyetinden sonra, başka bir büyük gemi daha alarak bu sırada Girit sahillerinde Mateîla'ya (Matle?) demir attı. Bütün kapdânlar hil'at ile taltif olundular. Bunlar yiyecek almak ve Tarablus'a dönmek için ruhsat istemek üzere gelmişlerdi; lâkin gemileri için gerekli 4.000 okka sâde yağ, 4.000 okka zeytinyağı, 1.000 okka sirke, 3.000 kile buğday, 1.000 okka donyağı ile lüzumu kadar peksimet verilmek üzere, İzmir kadısına ve eminine hitaben ellerine emirler verildi, Cezayir gemileri ile birlikte Giropetra taraflarında dolaşmaları tenbîh olundu³⁸⁴.

Yukarıdaki tafsilâtтан anlaşılır ki, şimdiye kadar muhasaranın bütün mesaîsi şehrin doğu tarafı ile Panigrat tabyası üzerine hasredilmişti. Artık buraları harabe yığınının ibaretti. Bu sene Müslümanların hücumu, deniz kenarındaki istihkâmlar üzerine, yâni kuzey-doğudaki Sabionera tabyasıyla kuzey-batıdaki Saint-Andre tabyasına yöneltildi³⁸⁵.

Barutlu lâğımalar ve el kumbaraları uçar, patlardı; «muganniyeler³⁸⁶ ve içi boş toplar gümbür gümbür gülleler atar, Osmanlı ordusunun bu korkunç ve dâimi top mızıkası arasında, bazen bir zil darbesi gibi 70 varil ve belki daha ziyâde barut dölü bir lâğımın yâhud —Saint-Andre Kilisesi yakınında olduğu gibi— bir barut mahzeninin ateş almasından doğan tarraka işitilirdi.

General Cornaro Saint-Andre stratejik mevkiini, Kandiye dukası unvanını hâiz general Battaglia da Sabionera tabyasını savunuyorlardı. Kandiye dukası bir hurûc hücumunda maktul düştü. On-beş gün sonra da cesur Alman muharibi Baron von Frisheim telef oldu. Ondan evvel Baron

³⁸⁴ Râşid'de cPerepetre ve Martella ve Cucuda» denilmiştir. Giropetra, Türkçe Ferepetre'den hazma, olsa gerektir; diğerleri bilinemedi. (Râşid'de «Matle ve Cûcûh.dir; «MaUe.yı Haramer evvelce «Matella» şeklinde yazmıştır.)

³⁸⁵ Brusoni, XXIV. Kitabının nihâyetinde, şehrin 1668 yazındaki muhasarasını pek kısa nakleder. Fakat XV. Kitabında cereyan eden durumların tafsilâtım bildiren iki rivayet kaydeder ki, Osmanlı müverrihlerinin ifâdeleri ile birleş-tirilirse, Kandiye muhasarası hakkında bir cilt ortaya çıkar. Reis Rami Efen-di'nin İnşâ'sında dahî asker! vak'aları anlatan, sadrâzam tarafından musâhib paşaya yazılmış, mektuplar vardır ki, 124'ten 134 numaraya kadar gider.

³⁸⁶ Bir nevi büyük top. Velius bunları «contatrices. (uganniye) diye isimlendirir

von Degenfejd ile riyâseti-i ruhaniye (Papa kuvvetleri) generalliğiyle gelmiş olan Marki Francesco di Villa şerefli bir ölüme mazhar olmuşlardı ³⁸⁷. Bunlarla birlikte Venedik asilzadelerinden birçoğu ve özellikle Balbi, Badoero, Barbaro, Pisa-ni, Grimaldi, Cornaro öldüler yâhud yaralandılar. Fransız markisi Montbrun da ayrıca. Kuşatanlar, birçok hatt-ı hümayûnların gelişiyle bir kat daha teşvik olundular. Gerçi bu mektuplar, kâtibler tarafından kaleme alınıyorlarsa da. Pâdişâh tarafından bizzat kendi eliyle üzerine «Mucibince amel oluna» ve ekseriya «Efendimizin emr ü fermanına göre yazılmıştır» sözleri ilâve olduğundan, Pâdişâh'ın eliyle yazılmış emirler gibi telâkki olunurdu. Sadrâzam metrise gireli ondört gün olmuştu ki, bir hatt-ı hümayûn geldi. Bunun kenarına Pâdişâhın eliyle şu mealde bir fıkra yazılmıştı:

«Hatt-ı hümayûnum mucibince amel olunsun; inşaallah ümmet-i Muhammed karîben Kandiye zafer ve fethi ile şâd olur. Cenâb-ı Hak müyesser ederse yakında ben dahî gelip İslâm gazileri olan kullarımla beraber olacağım. Hudây-ı Mûteâl avdetinizden evvel maksadınıza nail etsin, gece gündüz duam budur.»

Aralık ayında Pâdigâh'ın kısa bir mektubu bir Venedik elçisinin şehre geldiğini ve gelecek sene bu kadar kuvvet sarfederek muhasarada devam edilemeyeceğini sadrâzama haber verdi ³⁸⁸. Sadrâzam üç gün şiddetli ıztıraplar içinde kaldı. Dördüncü gün, muhasara çalışmalarına dâir Pâdişâh'a olan arızasından başka kaymakama, müftîye, musahibe, silâhdâra, vaiz Vânî

³⁸⁷ O Marches Francesco Villa noovo Sargente generale delle Trnppe pootifice, s. 225.

³⁸⁸ Bu defa Kandiye fethinin te'hîr edilmesine ramak kalmıştı; Venediklüler'in elçi gönderdiklerine ve Pâdişâh ile sadrâzam arasında vuku bulan mektuplaşmaya dâir Râşid'in ifâdeleri aşağıya Özetlenmiştir: «Cümâdeluhrâ (1079) başlarında kale tarafından beyaz bayrakla bir firkate geldi- Serdâr, kalenin tes-lîm edileceğine dâir olmadıktan sonra, söz ve mektup kabul olunmamasını emretmiş olduğundan ve gelen adam elinde mektup varsa da içindekiler hakkında malûmatı olmadığını ifâde ettiğinden, firkate geri gönderildi. O sırada bir hatt-ı hümayûn geldi ki, bunda: «Bihamdillâhi Teâlâ Yenişehir'e dâhil oldum- Venedik elçisi de Yenişehir'e yakın bir yere gelmiştir; henüz rikâbıma yüz sürmedi. Benim lalam, ne dersin? Ne cevap verelim? Eğer aklın kale fethini keserse kaleyi elçiden isteriz ve eğer bir sene daha kale ile ceng olunursa asker, cebhâne, şâir alât ve mühimmat yetiştirmeğe meftnleket âciz olmuştur. Bu hususta bir iki kimse ile görüşüp bir gün önce (bir an önce) cevap yaz» denilmişti. Sadrâzam kederlendi. Rikâb-ı hümayûna gönderdiği tel-hîfde ve şeyhülislâma, kaymakama, silâhdâra, musahibe, vaiz Vânî Efendi'ye mektuplarında, «Gelen elçide kaleye müteallik söz varsa ne güzel! Ve illâ yerinde otursun (Aksi takdirde yerinde dursun). Kalenin iki tarafından üçyüz zira* kadar yer yıkılmıştır; kale ile aramızda ancak on kulaç yer kalmıştır. Bu kadar kulaç yerden parmaklıkları, domuz damları, lâğımları, püskürmeleri geçtik; daha on kulaç içeri gidilirse kale bizimdir; biraz köprücü azbği ve askerde yorgunluk olmasa on günlük işimiz kalmıştır. Fakat bunun için vakit tâyin etmek olmaz. Kale öyle bir haldedir ki saaW>e-saat Allah'tan fethini ümîd ediyoruz. Düşmanın parasına yâhüd münafıkların sözlerine bakılmasın! Pâdişâhımızın mu'temed bir adamı gönderilsin de kalenin rie halde olduğunu görsün. Elciye hemen merde© cevap verilmelidir.» Fâzıl Ahmed Paşa Girit'in fethini tavsiye etmiş değildi; fakat yirmibeş sene çalışıldıktan sonra düşünülerek ve gayret gereği olarak böyle yazmak, böyle davranmak gerekirdi. (Mütercim)

Efendi'ye kâğıtlar yazarak üçyüz zira' duvarın yerle bir edilmiş, kuşatan kuvvetlerin dahilî istihkâmlara en fazla 10 zirâ'lık yerde bulunmuş olduklarının zât-ı şahaneye arzını bilhassa rica ediyordu. Bu kadar istihkâmlar, tabyalar alındıktan, bu kadar batlar ve şarampoller geçildikten, bu kadar geniş arazî üzerinde bu kadar çok barutlu lâğımlar ve lâğımlara karşı zafer bulunduktan sonra. Cenâb-ı Hakk'ın, henüz kalan 10 zirâ*lık yerin zabtını müyesser edeceğini ve takdim olunacak parayı veyâhud yalan sözlere aldanmaması gerekeceğini ve ordu kumandanının kışı metrisde geçireceğini ilâve ediyordu.

Bu mektup te'sîrini gösterdi. Müzâkeresini yukarıda yazdığımız Molina, sadrâzam ordugâhına gönderildi. Elçi, Yenişehir'de Kan-diye'yi terketme konusunun yetkisi dâhilinde olmadığı gibi, o zamandan beri yeni tâlîmât da almadığını ve yalnız Türkler'e Kan-diye'nin öte tarafındaki dağları terketmeye ve bir de senelik vergi vaadine murahhas olduğunu söyleyerek, Köprülü'yü te'mîne çalıştı. Ahmed Paşa Molino'yu ordugâha getirterek ihtiramla kabul etti ve kendisine, selefleri gibi, Katırcıoğlu çiftliğinde yer gösterdi ³⁸⁹. Köprülü iyi biliyordu ki, elçi Kandiye'yi tahliye ettiremezdi. Lâkin sipâhî ve silâhdârlann ileri geri konuşmalarını bastırmak için elçinin ordugâhta bulunmasını gerekli görüyordu. Bunlardan beşyüz kadarı muharebenin uzamasından bıkkınlık getirerek, sadrâzamanın otağı etrafında gürültüyle toplanmış ve Köprülü'yü paralamak niyetinde bulunmuş idiler. Yeniçeri ağası, kul kâhyası, Rumeli beğlerbeği, nümayişe dâir Köprülü'den aldıkları malûmat üzerine, en sâdık askerleri ile gürültü yapılan yere gelerek fesad çıkarmak isteyenleri değnek darbeleri ile def ettiler. Sadrâzama, bu işe ehemmiyet vermemesini ihtar ederek, Köprülü Mehmed Paşa'nın dört-beş bine kadar kırdığı bu alçakların âdetlerinin böyle olduğunu, İstanbul'dan ulufe terakkîsiyle kaydedilen serdengeçtüerin ve Hristiyan köprü-cülerin, yeniçeri ve sipahilerden daha çok iş gördüklerini, bu fesad-çı takımının kâtiblerin ve çavuşların himayesine sığınarak ve günde seksenden yüzyirmi akçeye kadar ulufe alarak, defalarca denendiği üzere, hazîneyi tahrîb ve Deviet'i mahv etmekten başka birşeye yaramadıklarını ilâve ettiler.

Yeni para teklifleri arzetmeye gelen Venedik müzâkere memuruna sadrâzam şu cevâbı verdi: «Biz tacir değiliz, bizim yetişecek paramız var ve Kandiye'yi hiçbir fiatîa bırakmayız,»

³⁸⁹ Molino ile sadrâzamanın muhaberesi, Râşid'de kısmen zikredilmiştir (s. 218-220). Lâkin CevâhırBt - Tevârihle Hoûno*mnı yalnız sadrâzama değü, Pana-yott'te yazdığı mektup da tamamen yazılmıştır.

Bununla beraber muhasara kış ortasında da devam etti. Bilhassa bahar başında ve yeni imdâd geldiğinde idi ki, tekrar kanlı manzarasını aldı; muhâsırlara karşı en şiddetli savunmada bulunan tabya, Sabionera tabyası (Kızıl Tabya) oldu. Orada Venedikliler'in havaya uçurdıkları 200 kantar barutluk bir lâğımın dehşet verici patlaması muhafız ve topçuları gökyüzüne kaldırarak, yer kazanmak üzere bulunan yeniçerileri ric'ate mecbur etti (28 Şevval 1079 -31 Mart 1669). Ateşlemenin kuvveti ile Sabionera önünde yapılmış ve mazgallarla, top ve kumbara kabul etmeyecek örtülü sütunlarla takviye edilmiş olan defterdar paşa tabyası ve (lâğım açıldığı anlaşılarak defterdarın evvelce çekilmiş olması dolayısıyla) içindeki ancak 20-30 tüfekçi berhava edildi (Zilka'de başları). Sabionera tabyası ile San-Demetrio tabyası (Avrat Tabyası) arasında 500 ?irâ' uzunluğunda ve 200 zira' genişliğinde yekpare bir kaya vardı; kaya üzerinde metrisler yapılamayacağı zannolurken, sadrâzâmın casusları ³⁹⁰ kale içindeki düşmanın kaya içinde açtıkları metrislerin altına, altı aydan beri lâğım kazmakta olduklarını haber verdiler ve bunun üzerine serdâr-ı ekrem beş-altı yerde üç kulaç yekpare kuyular kazdırdı. Kayanın altının kumsal olduğu anlaşıncı, her iki tarafın lâğımlarına ateş verildi: Dağlar gibi pekpâre kayalar havaya uçarak, iki saat. mesafedeki arazîde sanki zelzele oldu. Mubâ-sırlar Sabionera karşısında başka bir lâğım daha kazdılar; lâkin ağızdan onbeş zira* ileride kandiller söndü. Lâğımcılardan bir Alman mühtedî, kuyunun dibi ile dışardaki hava arasında lâğımın girişine açılmış meşinden bir sucuk vâsıtasıyla muvasala te*sîs etti; öyle ki, kandiller yine yanmaya başladı. Bu mühtedî, lâğımı vardığı noktadan elli zira' daha öteye uzatabileceğim söylediyse de, düşman haberdâr olur da faaliyeti neticesiz bırakır diye korkularak, hemen yapıldığı kadarıyla ateşlenmesine ve arkasından bir hücumda bulunulmasına karar verildi. Bu lâğım, Sabionera'nın dışındaki kapalı yolları berhava etmeden evvel, hücumu hazır bulunan asker tabya üzerine tüfeklerini boşaltıp el kumbaralarını atarak ric'at ettiler (6 Zîka'de 1079 - 7 Nisân 1669).

Ondört gün sonra, hükümet aleyhinde tahkir edici tarzda söylentiler çıkaran payitaht ahâlîsini nizâma sokmak için, yeniçeri ağası kaymakamlıkla İstanbul'a gönderildi. Yeniçeri ağalığı kul kâhyasına verilmiştir ki, sonraları Budin^n son vâlisî olduğundan, 17 sene sonra kendisini o şehrin gedikleri üzerinde göreceği (Zilhicce 1079 - Mayıs 1669).

Buna rağmen Sabionera tabyasına yapılan hücum, her adımda yeni

³⁹⁰ Râşid'e nazaran. İçeriden çıkan düşman efradı. (Mütercim)

güçlükler gösteriyordu. Zîrâ dizme parmaklıklar (les palissa-des), ağaç gövdeleri (les abattis d'arbres), harklar ve tuzaklar (les herses et trappes), kapalı yollar (örtülü yollar; les galleries), çitler (les clayonnages), hendekler (les fosses), kazmatlar (les caseraates) aralıksız birbirini tâkîb ediyordu ³⁹¹.

Kuşatanlar, karşı cihette Saint-Andre tabyasında daha şiddetli bir mukavemet gördüler. Burada bir kumbara preveditor Catarino Corharo'yu yarım ay gediği üzerinde Öldürecek surette yaraladı ³⁹². Kaledekilerin Venedik memuru Molino'ya gönderdikleri bir müzâkere memuru geri yollanarak, bundan sonra muhabere için Osmanlı ordusundan başka bir yol bulmaları ihtar edildi ³⁹³.

Mayıs nihâyetinde Saint-Andre tabyasının büyük bir kısmı mu-hasırların eline düşmüş olduğu halde, umûmî kaptan ve Marki Mont-brun sonuna kadar müdafaa hususundaki kuvvetli azmiyle gelip oraya yerleştiler (28 Mayıs 1669).

Ordugâhta 700 serdengeçti bir isyan daha yaptılar: Rumeli beğ-lerbeği ile yeniçeri ağası bunların etrafını çevirerek kılıçtan geçirmeye hazırlanıyorlardı; lâkin devletin resmî müverrihinin tâbîri veçhile «serden geçmek değil, pabuçlarından dahî geçer makûle olmadıklarından» ³⁹⁴ bu tedâriki görünce dağıldılar, günahlarının kefareti olmak üzere Sabionera hendeklerine hız vermek müsâadesini almakla kendilerini bahtiyar bildiler.

Hicrî yılın birinci günü (1 Muharrem 1080 - 1 Haziran 1669), haseki ağa eliyle bir hatt-ı hümayûn geldi; bunda: «Göreyim sizi! Bu sene-i mübâreke de merdâne ve dilîrâne hareket eyleyiniz. Seni ve seninle bile olan guzzât-ı müslimîni Cenâb-ı Bârî'ye emânet et-mişemdir. İki seneden beri ettiğimiz ceng ve harb cümle ma'lûm olmuştur; dünyâ ve âhîretde

³⁹¹ Râşid'in bu fıkraya me'haz olan ibaresi şudur: «Zîrâ her biri adam gövdesi kadar... (burada geçen ağaçlar kelimesi unutulmuş olacaktı) dizme parmaklıklar, iç tarafı azîm hendekler (harklar olmalıdır), domuz damlan (mestur yollar, galeriler), dört duvarı üstü toprakla örtülü kavî keresteler (?), etrafı azîm hendekler ve parmaklıklarla metanet verilmesine ve istihkâmına bezm mahsûl-ı sâ'yü ihtimam olunmuş idi» s. 227- (Mütr.)

³⁹² Brusoni, Kitap: XXVI., 301. Râşid, ve Cevahir kumbaranın Carnaro'nun kızına isabet etmiş olduğunu ve talihsiz babanın bu kederle hayatı terkettiğini yazarlar. (Râşid, c. 1, s. 227, ibaresi şudur: «İyd-i ahdânun üçüncü günü orduy-ı hümayûn tarafından bir kebîr havan kumbarası atılıp Kandiye ce-neralinün kızı Kornel nâm laîneyi ve Venedik kapdâolanndan bir müteay-yen kapdânı helak ve kızının mürd olması generalin sîne-i sabr-âver-i aramın câk eyledi.. Kaafiye için yazılan son fıkra, generalin kızının kaybı derdiyle hayatı terk ettiğini belirtmediğini îzâha hacet yoktur).

³⁹³ «ZUhicce'nin (1079) ondördüncü günü vire tarikiyle ikiyüz mikdârı düşman kal'adan çıkup cGeneralden ve Venedik tarafından elçimize meftub vardır, alın îsâl İdün» didikleri serdâr-ı ekrem hazretlerine ifâde olundukda «Biz bunda nâmeresânlık için durmayız, varınlık elcilerine versinler; Hanyâ'da da, Suda'da da vire olunmağa ruhsat vardır. diye çıkanları kal'aya iade eylediler.» Râşid, s. 227. Mektubun kabul olunmaması kuşatılanları üntd-sizliğe düşürmek içindi. (Mütercim)

³⁹⁴ Râşid, s. 228. (Mütercim)

yüzünüz ak olsun! Bundan sonra bu sene-i m b rekele l tf-ı Hak ile bolay ki ³⁹⁵ Kandiye kal'aaan tes-h r idesiz. Bu senede dahi sizden ziyâde ikdam isterem.» ³⁹⁶ diye yazılıydı.

Toplanmış olan d vanda hatt-ı h m yun okunmasından sonra sadrâzam:

— « şte c mleniz  evketl  P di  hımızın fermanını i ittiniz. Her nice olmalı ise olsun, P di  hımız kaleyi isterler, ne dersiniz? Belki bizim yanımızda m z kereden hic b edersiniz ³⁹⁷; ben içeri varayım, sizler birbiriniz ile bu hususu m  avere edin; bakalım neye karar verirsiniz?» ³⁹⁸ dedi.

Köprülü Ahmed Pa a çıkınca sa  cenah (Anadolu askeri) alay-be i Resul A a söze ba ladı:

— «Elhamd lill hi Te  l  sıcan yollar güzel i liyor ve hâlâ on-be  yirmi kulaç kadar yer kalenin içerisindeyiz. Geçen sene kalenin hâricinde bu kadar l  ımlar ve ceng   cidaller ahvâline sabr eyledik, şimdi tamâm, kalenin içerisine bu kadar yer girildikten ve Kızıl Tabya ve Avrat Tabyası hedm   tahrîb olunduktan sonra hem n Cenâb-ı Hakka tevekkül ve d n d  manının top ve t fe ine tahammül ile kalenin nez'ine ikdam ve d n-i m b n u runda n m   k m alma a s 'y   ihtimam edelim.» ³⁹⁹

Hazır bulunanların hepsi Resul A a'nın kanaatinde olduklarını yüksek sesle söylediler. Bu sırada sadrâzam içeri girdi. Bu m z kereden sonra Sabionera (Kızıl Tabya)  zerine sekiz sıcan yolu yürütülmesine ve bunlardan ilk dördünün yeniçerilere, be incinin cebeci serdenge  er ne, yedincinin Girit sip hlerine, sekizincinin Rumeli askerine havale olunmasına karar verildi. L  ımlar, kalenin duvarlarında ve tabyalarında gedikler açmaya devam etti ⁴⁰⁰.

Kapdân Pa a donanmasının Hanya'ya gelişi, muhasara edenlerin

³⁹⁵ Bolay k , «ola k » m n sındadır.

³⁹⁶ Hammer'in tercümesinden tercüme yerine, Râşid'den alındı, s. 230- Ham-mer'e nazaran hatt-ı h m  n «Sadrâzam lalam!» diye ba lıyordu: «Benim lalam!» olsa gerektir. «Göreyim sizi!, şeklindeki teşvik c mlisini Hammer hatalı olarak «Seni g rme e geleceğim» seklinde anlamıştır. (Mütercim)

³⁹⁷ Sadrâzam, ordudaki söylentilerin arkasını kesmek üzere kumandanların arasında bir müzâkere yaptırarak istiyordu. Her halde kendisi Resul A a gibi kumandanların haroiyye ne emindi. (Mütercim)

³⁹⁸ Kez lik Râşid'den alındı. (Mütercim)

³⁹⁹ Kez lik.

⁴⁰⁰ «Kızıl tabya üzerine yeniçeri gaaz leri dört, cebeci serdenge  ileri bir, altı ar akçe terakki ile silâhdâr serdenge  ileri bir sıcan yolu, Girit'in zeytin sipahileri (m n sım Hammer ileride  z h edecektir) Kızıl Tabya ile Avrat Tabyası arasında kemer kapı üzerinden bir sıcan yolu, Rumeli askeri Avrat Tabyası üzerinden bir sıcan yolu» yapacaktı. Râşid, Hammer'in Fransızca nüshasında «sıcan yolu» mukaabilinde cdesapproches roulantes» tâbiri yazılmıştır. (Mütercim)

cesaretlerini artırdı (19 Muharrem 1080 - 19 Haziran 1669). Lâkin müteakiben, bir Fransız donanmasının ortaya çıkması kalede-kiler üzerinde yine aynı şekilde bir te'sîr yaptı: Duc de Noailles kumandasında bulunan bu donanma, Fransız asîlzâdegânın en seçmelerini taşıyan ve daha sonra baş-duâcı olan cesur Comte de Saint-Pol Longueville, henüz onbeş yaşında bulunan Chevalier de VendÖ-me, Chevamier d'Harcourt. Lorraine ve Bouillon hanedanından diğer prensler, Dampierre, Beauveau, Colbert, Castellane, mareşal de La Monte-Fenelon ile iki oğlu, genç Sevîgne, daha birçok asilzadeler bunlar arasındaydı. Devlet müverrihinin tâbirine göre «altı bin ⁴⁰¹ hınzîr-i bed-tedbîr» gelmişti (24 Haziran 1669).

Fransız askerinin karaya çıktıklarından beş gün sonra genç Duc de Beaufort, San-Demetrio ve Sabionera tabyaları arasındaki metris üzerine yapılan bir hücumda (20 Muharrem), 600 süvârî ve o kadar da piyade ile maktul oldu. Kapdâri Paşar-mızrak üzerinde getirilen başlar için onar guruh verdi. Sadrâzam da onbeşer guruh ödedi. Lâkin her esîr için yetmiş guruh verdi. Türkler o kadar ganimet aldılar ki, «sîm eğerler, zerr ve simden masnû şişler, zümrüd düğmeler, yakut hatemler ve sair tuhaf ziver-i bâzâr, derûn-ı or-dûy-ı hümâyûna kuyumcular çarşısından nümûdâr» ⁴⁰² oldu. Kaledekiler talihsiz Duc de Beaufort'un cesedini tiç gün aradıktan sonra, Osmanlı ordusuna beyaz bayraklarla görüşmeci gelerek «Sarı saçlı, uzun boyludur; sağ ise fidye-i necat olarak isteğinizi hep verelim; telef olmuş ise cesedinin ağırlığı kadar altın verimiz» dediler; bütün aramalar faydasız kaldı ⁴⁰³.

Temmuz başında dokuzu Papa, onbeşi Fransız, yedisi Malta, dördü Dalmaçya gemisi olmak üzere, 29 gemiden mürekkebe ⁴⁰⁴ yardımcı filolar göründü (3 Temmuz 1669). Bu yardım kuvvetlerinin gelişi, kuşatanların cesaretini kırmak şöyle dursun, bir kat daha artırdı. Morosini, müttetikler

⁴⁰¹ Bizdeki Râşid nüshasında (matbu) 16.000'dir, s- 234. (Mütercim)

⁴⁰² Râşid, s- 233, 234- (Mütercim)

⁴⁰³ «Muharrem'in yirmisekizinci günü düşman kalyonlarından vire bayrağı ile bir kayık gelip «Ceng esnasında üç dört kaptanımız zayi oldu, birinin adı Sezar oğlu nâm Fransosko Diofrot'tur, san saçlı, uzun boyludur; sağ ise faer ne ile razı olursanız mübadele edelim; mürd olmuş ise laşesine ağu-ın-ca altın verelim, diye niyaz ettiklerinde «Tecessüs edelim» diye iade olunduktan sonra rikâfo-ı hümâyûna irsal kasdı ile her çend ki gerek üserâ arasında, gerek küffâr keştelerinden mahal-i kitâlde olan püşteler içinde cüstü cû olundu; lâkin harâret-i hava ile tegayyüründen fark u temyiz mümkün olmadığından bulunmayup vire ile (beyaz bayrakla) gelenler üç gün ale't-etavâlî gelip gitdikçe «Bulunmadı* deyu cevap verilmekle müsamahaya hami ile talebden feragat eylediler.» Râşid, s. 234. «Sezar oğlu», «Duc»den kinaye olmalıdır, «Diofrot» da «Beaufort.dan galattır. {Mütercim}

⁴⁰⁴ Belirtilen müfredatın yekunu yirmidokuz değil, otuzbeş olur. Râşid: «Saferin beşinci günü França, Papa, Malta gemilerinden otuz kıt'a çekdiri* geldiğini yazıyor, s. 234. (Mütercim)

donanması kumandanları ile bir umûmî hücum kararlaştırdı ki, Sabionera karşısında ve deniz kenarında metris üzerine yapılp, kaledekilerin hurûc hareketlen ile takviye edilecekti. Hakîkten yetmiş-seksen gemiye varan bütün donanma, topları denize yöneltmiş olan metris üzerine yürüdü; büyük gemileri kadirgalar çekiyordu. Müttefikler, Türkleri iki ateş arasına almak ve hatlarından Öteye sürerek metrislerini tahrîb etmek istiyorlardı. Ne çâre ki (teşekkür olunur ki), Fransız gemilerinden biri topçuların ihtiyatsızlığından dolayı berhava olarak Hris-tiyan donanması ⁴⁰⁵ hattına karışıklık verdi ⁴⁰⁶.

Donanma intizamsız bir hale girdi; diğer taraftan kaledekiler hurûc hareketi de netice verici olmadı, çünkü Morosini, ihtiyat kuvvetini tehlikeye koymaktan korktuğu için, Duc de Noailles'in istediği 4.000 kişiyi vermemiştir. Osmanlular'ın güçlkle karşı koyulabilen onyedî hücumu sayıca üstün ⁴⁰⁷ bir düşman ile muharebedeki tehlikeyi Morosini'ye pek güzel anlatmıştı. Bundan dolayı Türk metrisleri üzerine 150 Fransız ve o kadar Alman yürüyerek, onlar da Osmanlılar'a fazla bir zayıat veremediler. İşte bu suretle mahsurların teşebbüsü sonuçsuz kaldı. Brunswick güzel askerinin ⁴⁰⁸ kumandanı Comte de Waldeck, deniz karşısındaki duvar yanında ölecek surette yaralanarak düştü. Hem Tramata kapısındaki Saint-Andrâ bastiyonundan, hem tersane üzerindeki Sabionera bastiyonundan hücum etmeye hazırlanan muhasara edenlere mukabele etmek üzere, orada durmuştu (9 Ağustos 1669). Bu noktadan, tekerlekli onüç kule kaleye doğru ilerledi: Dördü yeniçeriler tarafından, üçü Rumeli kolordusu tarafından, biri Girit sipahileri tarafından ⁴⁰⁹, biri cebeciler tarafından, biri sadrâzâmın segbânları tarafından, biri İstanbul ağası tarafından, ikisi Anadolu askerleri tarafından müdâfaa ediliyordu. Fakat Venedikliler'e, muhasara edenlerin hendeklerinden ve lâğımlarından daha uğursuz bir darbe teşkil eden şey, Morosini ile Duc de Noailles arasında ortaya çıkan ve Fransız, Papa, Malta donanmalarının çağırılmasına tesadüf eden ihtilâf oldu (31 Ağustos 1669). Devlet müverrihi: «Cehennem, yeîs için hazırlanmış

⁴⁰⁵ Sözü doğru. Yine Müslüman ve Hristiyan muharebesi. Hilâl ve Salib, Muvahhidler ile Haçlılar. (Mütercim)

⁴⁰⁶ Brusoni, kitap: XXVII, s. 307. Un vasceio chiamato S. Teres* Râşid târihi ile Cevâhlrti't-Tevarihî rivayetine göre bu gemi Patrona İdi.

⁴⁰⁷ Kahramanlık vasıflarında dahî. gerçeğini biz ilâve edelim. (Mütercim)

⁴⁰⁸ «La gente di Brunsich era bensi universainte bello». Brusoni, s- 306.

⁴⁰⁹ Râşid, c. 1, kitap: 60. Zeytun sipahi, çünkü zeametleri zeytinliklerden ibaretti.

olan o melcee gittiler» demiştir ⁴¹⁰.

Fransızların dönüşünden sonra kalenin muhafız askeri, silâh taşımaya muktedir olan 4.000 kişiden ibaret kaldı. Lâğımların infi-lâki kalenin dahilî ve haricî istihkâmlarına köstebek yuvası manzarası vermişti. Kalenin teslimi nihayet harb meclisinde kararlaştırıldı. Teslim şartları altı gün, bir taraftan her ikisi sadrâzâmın son dereec itimâdına mazhar bulunan Karakulak Ahmed ile Dîvân-i Hümâyûn tercümanı Panayotti arasında münâkaşa edildi. Panayotti'nin belâgati ve mahareti, müzâkereleri te'sirli bir şekilde kolaylaştırdı ⁴¹¹. Nihayet yedinci gün, Venedik murahhasları ile Türkler'in beş kişiden ibaret olan murahhasları ⁴¹², Haleb vâlîsi, sadrâzâmın sabık kedhudâsı îbrâhîm, kul kedhudâsı Zülfikaar, ikinci telhîşçi Karakulak Ahmed Ağa ve Panayotti, Kandiye şehrinin ve bütün adanın Türklerce terkedildiğini beyân eden onsekiz maddelik bir sulh ahidnâmesi imza ettiler.

Köprülü, Morosini hakkında cömertçe ikramda bulunarak, hemen her gün ferahlık verici meşrubatlar gönderdi. Sabionera ve Saint-Andre tabyaları önündeki metrislerde kumanda eden Osmanlı subayları, cesur hasımlarını şahsen tanımak istediler. Bir takımları Savoie'lüarın Duc de la Feuillade ile arkadaşlarının kahramanlıklarını anlatırlardı; diğerleri Malta şövalyelerinden sitayişle söz ederlerdi. Yeniçeri ağası (İsviçreli Coigny) ile Rumeli beğlerbeği, general Montbrun ile şövalye Grimaldi'ye saygıyla muamele ettiler. Üç haftanın sonunda bütün şehir tahliye edilmişti; yalnız muhafız kuvvetleri değil, ahâlî dahî birden çıkarak, yalnız iki Rum papası, bir kadın, üç Yahudi kaldılar.

26-27 Eylül gecesi Kandiye istihkâmı üzerindeki büyük haç kaldırılarak,

⁴¹⁰ Râşid, c. 1, kitap: 61. Bu lütfkârlık doğrudan doğruya devlet müverrihine ', aittir; çünkü onun müracaat ettiği menbâ' olan CevahırtıVrevirflı'te bunun eseri bile yoktu

⁴¹¹ Rahgon elyazmalan, nu: IX. Relatjone e diario deÜ'attaca delk pia» di Candia da 28 Maggio 1667. İmparatorluk Kütüpbânesi'nde 570-OT3 numaralarda. Marki de Villa'nut Vekaayi-nftme'sl olan Hst. prof. bulunur.. Rangun elyazOan arasında Venedikliler'in lehinde <ve aleyhinde olarak iki siyâsi yaa daha vardır: DeDa fiteUansa del Tarchl e Prancherf, XXVIII. yarak: 1-139; Dtfesa dei VmetUni, XVH. va. 406-407; Riposta alla ffastiftictslMe deBa Stgnorja di Venezia per la pace fatta colli Turchi. XVIII, va: 469-492; bundan başka bir de Kandiye muhasarasından bahseden bir şiir vardır: la Can-(Ha Vlttoriosa, XXVm, varak: 373-374.

⁴¹² Panayotti'nin gösterdiği belâgatin, Kandiye teslimine hizmet etmiş olmasını, Osmanlı tarihi inkâra bile çalışmaz (Râşid, I varak: 60); fakat tenkîd etmeğe dahî değmeyen bir şey varsa o da, Cantemir'in babasının ve kardeşinin postelnik'ine anlattığı masaldır (Mah. IV., not: f). Bu rivayete göre Pa-nayotti, Fransızlar'ın muvasalatından evvel, Morosini'yi Fransızlar'ın bizzat adayı zabt etmek istediklerine inandırmış ve bu müzevirliği takviye etmek üzere, Türk donanasının bir kısmına Fransız bayrağı astırmış ve bu kısım donanma, ecebe bayrağı altında, diğer Osmanlı gemileri ile beraber dolaşmış imiş. Yine o masala göre Kandiye'nin imdadına hiçbir Fransız donanması gelmemiş imiş! Bundan başka Cantemir, ita-İ lisân nokta-i nazarından da, târihte gösterdiği kadar cehalet göstermektedir. Çünkü kul kedhu-dası Zülfikaar'a «Kuliets Houdasi Kououlficar. der.

ertesi sabah saat dokuzda (  leden    saat evvel) Köprülü Ahmed Paşa, bir gümüş tabak içinde  ehrin, kulelerin, um ma   t binaların doksan    anahtarını teslim aldı. Bu merasim, Saint-Andre tabyasında yapıldı ve sonra oranın adı «Vire Tabyası» olarak kaldı. Sadrâzam, anahtar teslimine gelen  ehrin en muteber adamının  apkası içine 600 altın koydu; ona hil'at da verildiği gibi, iki arkadaşına 400 altın ihsan etti. Karakulak A a, dîvân tercümanı kaftan aldılar. Sadrâzamanın kardeşi, amcası, reîs efendi, kedhudâ be , büyük ve k  k tezkireci, gözlerinden mutluluk ya ları dökerek sadrâzamanın ete ini   pmeye geldiler. Köprülü,  ehrin anahtarlarını yeniçeri a asına gönderdi ve kul kâhyası ile birlikte Kandiye'ye girmesini, ve fakat kamilen bo altılmasından evvel merak sâikasıyla h ri ten kimsenin girmesine m  ade etmemesini emretti. İ te bundan sonra Kan* diye fethini ve Venedikliler'le sulhun akdedildi ini haber vermek üzere, kendi kalemi ile Pâdişâh'a bir ar za yazdı.

Ertesi gün Emadia'da bulunan validesinin yanına gitti. Köprü-l 'n n validesi akıllı ve takva sahibi bir kadın olup, kocasının irti-h linden sonra Ahmed Paşa'nın sad rete t yininde nas hatleriyle kuvvetli şekilde te's iri olmuş ve oğlunun muvaffakiyetlerine   hid olmak için Girit'e beraber gelmişti. O lunu, gözlerinden sevinç gözyaşları dökerek kucakladı; o kadar parlak bir muzafferiyet hakkında Hudây-ı M te Te arz-ı   kran için k  k oğlu Mustafa Be 'le Hicaz'a gitmesine ruhsat istedi.

Kandiye'nin fethinden ve bu defa sulhun yapılmış olmasından dolayı  enlik yapılması için yedi gün kale ve ordugâh aydınlatıldı. Şehir ahâlisinin gidi inden altı gün sonra sadrâzam ordu kumandanlarını ve dîvân erk nım toplayıp  erbet ve (daha yakınlarda yasaklanmış olduğu te'kid olundu una bakılırsa kıymetli bir ikram olmak üzere) kahve verdirerek, muhasara esnasındaki güzel hizmetleri için kendilerini övgülere bo up dedi ki:

— «Bu Kandiye kalesinin  enginde her biriniz malınızla, canınızla  alı tınız; iki cihanda yüzünüz ak olsun, Pâdişâh'm ekmeği size helâl olsun! Yaptığınız hizmetleri P di  hımıza birer birer arz ve telhis ederim; her biriniz mertebelerinize göre m k fatlar görürsünüz!»

Birbirini müteâkib yeniçerilere, sipahilere, Anadolu ve Rumeli alay-be lerine ⁴¹³ bu şekilde hitâb etti; vezirlere samur kürkler, be lerbe ilerine, sancak-be lerine, yeniçeri, sipâhî, silâhdâr, cebeci, topçu a alarına hil'atler giydirdi (7 Cumâdelevvel 1080 - 3 Ekim 1669?).

⁴¹³ Râşid, sadrâzamanın bu s rieri ağlayarak söylediğini ilâve eder. (Mütercim)

Cumâ'ya rastlayan ertesi gün sadrâzam, elinde Sancağ-ı Şerif bulunduğu halde, husûsî bir debdebe ile Kandiye'ye girdi. Sancağı, Kandiye'nin en büyük kiliselerinden birinde mihrabın yanına dikti. Bu mihrâb o zamandan itibaren Kur'ân-ı Kerîm için tahsis olundu. Kilise camie çevrilerek cuma namazı kılındı. Kandiye'den bütün vilâyet valilerine mutantan fetih-nâme yazıldığı gibi, Venedikliler*den gördükleri yardım üzerine isyan etmiş olan Maynotlara da kâğıd yazıldı. Bununla beraber, bundan böyle Divân-ı Hümâyûn'a sükûnet içinde itaatkâr bulunmak şartıyla, sadrâzam kendilerini affetti ve birikmiş vergilerim bağışladı. Yeni karışıklıklar ortaya çıkması hâlinde, gelecek baharda asker sevk ederek hepsinin kılıçtan geçirileceği ihtar ediliyordu ⁴¹⁴,

Pâdişâh'ın büyük mîrâhoru bir müddet sonra Kandiye'ye geldi ve Köprülü Ahmed Paşa'ya büyük iltifatlarla dolu bir hatt-ı hümâyûn, bir murassa kılıç, bir; murassa şimşir ile zât-ı şahanenin bizzat giyindikleri samur kürklü hîlatlerden birini, vezirler için yedi kürk, beğlerbeğiler, sancak-beğleri, ağalar için kaftanlar getirdi. Pâdişâh, sadrâzamin arzettiği terakkilerin (terfi listesinin) cümlesini tasdik ve gelecek baharda bütün saray halkının toplanmış olacağı Edirne'ye gelmesini pek müteveccihine bir surette iş'ar ediyordu.

Şubat nihâyetinde, o zamana kadar Kandiye'de alıkonulmuş olan Molino, Doc ile Morosini'den gelen mektupları sadrâzama verdi; bun* lar yeniden akdedilmiş olan anlaşmayı tasdik ediyor ve bu anlaşma mucibince Venedik Cumhuriyeti Karabuza, Suda, Spinalunga limanlarını muhafaza ediyordu (5 Şevval 1080 - 26 Şubat 1670).

Kandiye'de geçirilen kış mevsimi, harabelerin temizlenmesi ve kalenin tâmiriyle değerlendirildi. Kiliseler camie çevrilip yalnız Pa-nayotti'nin, birini 2.000 Fransız altını mukabilinde Rumlar, diğerini 1.400 gurus mukabilinde Ermeniler için satın aldığı iki kilise kaldı.

Yalnız Osmanlı Devleti'nde değil, diğer hiçbir memlekette hiçbir müstahkem mevki için Kandiye kalesi kadar uğraşılmamış ve Kandiye kalesindeki kadar can ve mal bol bol harcanmamıştır. Kandiye'nin ele geçirilmesi bu muharebeye sebep oldu ki» 25 seneden az sürmemiştir. Bu müddet zarfında üç defa muhasara olunarak üçüncüsü üç sene kadar uzamış ve 30.000 Türk ile 12.000 Venedikli itanı dökülmüştür. Sabionera ve Saint-Andre tabyaları Önünde bataryalar, elli dokuz top 50 ve 100 librelik

⁴¹⁴ Cevftliir'de (s. 458), pek kısa, fakat tamfimiyle pratik dan bu mektubun *û-retl görülür

gülleler atmıştı. Türkler elli altı hücum yapmış ve ellibeş defa yer altından taarruz etmişlerdir. Şehrin muhafızları doksan altı kere hârice hücum etmişlerdir. Kaledekiler binyüzyetmişÜd lâğım, kuşatanlar da bunun üç mislini berhava eylediler. Kaledekiler beşbinüçyüzyetmiş varil, kuşatanlar yediyüzotuzbin kantar barut yaktılar. Venedikliler, 50 libreden 500 librelige kadar her hacımda kırksekizbinyüzondokuz kumbara, bundan başka yüzbindokuzyüzyetmiş adet demir ve çelikten el kumbarası, şişeden mâmûl dört bin sekiz yüz yetmiş dört adet aynı ayarda mermiler atmışlardır. Yine Venedikliler tarafından ikiyüzyetmiş-altıbin yediyüz kırkuç gülle patlatmışlar, bunlar yüzotuzbinyüz yirmi-beş fitil ve yüzseksendörtbinyüz kırkdokuz kantar kurşun sarfetmişlerdir. Muhasara esnasında Venediklilerin zayıyatı 30.000*e, Türkler'-in zayıyatı da 100.000'den fazlaya varmıştır.

Kandiye'nin fethinden ancak dokuz ay sonraydı ki, Köprülü Ahmed Paşa —birçok lâğımlarla yüzeyinin bozulmuş olduğu görülmekte olan— zafer ve şeref meydânını terketti.

ELLİALTINCI KİTAP	
Pâdişatın Edirne'ye Dönüşü	
Şarap Yasağı	
Manyotlar	
Venedik Hududunun Tâyini	
Fransız Sefiri M. De Nointel	
Macar Âsîlerinin Takdimi	
Rusya, Lehistan, Venedik Ve Ceneviz Sefaretleri	
Rus Kazakları	
Selim Giray'ın Kırım Hanlığına Getirilmesi	
Padişah Despot Dağı Yaylasında	
Elsiz Ayaksız Hattat	
Köprülü Ahmed Paşa'nın Dahilî Tedbîrleri	
Kamenice Seferi	
Sadrâzâmın Lehistan Kralı'na Mektubu	
Osmanlı Ordusu Kamenice Önünde	
Lehistan İle Sulh Akdi	
Hotin Ve Laçin'in Fethi	
Human'ın Zaptı	
Macar Âsileri	
Fransa İle Lehistan Arasında Anlaşma	

Velâhd Şehzadenin Sünneti Ve Hatice Sultanin İzdivacı Düğünleki.....	
İngiliz Sefareti Ve Berberiye Hükümetleri	
Rumlar Kudüs'te Kamame Kilisesinin Muhafazası Hakkını Kazanıyor	
Macaristan Hududu	
Mısır'da İhtilaller.....	
Pâdişâh İstanbul'da.....	
Lehistan İle Sulh	
Köprülü Ahmed Paşa'nın İrtihâli	
Şâirler, Fakîhler Ve Müverrihler.....	
Sokollu Mehmed Paşa İle Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Arasında Bir Mukayese.....	

ELLİALTINCI KİTAP

Pâdişâh'ın Edirne'ye dönüşü. — Şarâb içmenin yasaklanması. — ManyoUar. Venedik hududunun tâyîni. — M. de Nointel İstanbul'da, Edirne'de, Antiparos'ta. — Osmanlı Devleti nezdine gelen Macar âsîlerinin Panayotti tarafından takdim edilmesi. — Panayotti'nin ölümü. — Rusya, Lehistan, Venedik, Ceneviz sefaretleri. — Pâdişâh, Despot Dağı yaylalarında- — Yeni bir Kırım Hânı tâyîni. — Sadrâzâmın Lehistan kançalarına dikkate değer bir mektubu- — Kaminiec üzerine yürüyüş. — Caminieci'nin zabtı, Lehistan ile muahede akdedilmesi ve müteakiben Hotin muahedesiyle feshi. — Hotin ve Lâcin şehirlerinin ele geçirilmesi. — Human'ın zabtı. — Macar âsîleri. — Fransa ile anlaşma. — Velâhd - Şehzâde'nin sünnet edilmesi ve Hatice Sultân'ın izdivacı. — İngiliz sefareti. — Berberiyeye hükümetleri. — Rumlar Kudüs'te Kamâme Kilisesi'ne tasarruf ediyorlar. — Macaristan hududu. — Mısır'da ihtilâller- — Pâdişâh İstanbul'da, — Lehistan Üe anlaşma. — Köprülü Ahmed Paşa'nın ölümü. — Şâirler, fakîhler, müverrihler. — Köprülü Ahmed Paşa ile Sokollu arasında mukaayese.

Pâdişatın Edirne'ye Dönüşü

SULTÂN IV. Mehmed'den ayrıldığımız vakit, Yenişehir'den avlanarak Ağnboz'a gidiyordu; şimdi Livadya'da avda buluyoruz ki, Kandiye'nin fethine ve şehrin düşman tarafından tamamen tahliye edildiğine dâir sadrâzâmın arızasını orada almıştır. Kandiye'nin fethinden üç hafta sonra, Venedik ile akdedilen anlaşmanın imzasından sonra idi ki —talihin değişebileceğinden korkmakta ve son Venedikli gemiye binmeden önce kalenin tasarrufundan emîn olmamakta bulunan— Köprülü Ahmed Paşa, bu mt&'üd haberi Pâdişâh'a müjdelemeye karar verdi. Bir akşam kaymakam Kara Mustafa Paşa huzûr-ı şahaneden ayrıldıktan sonra, sadrâzâmın kâhyası ve sevinç bildiren mektubu hamilen ordugâhtan henüz gelmiş olan Köprülü'nün çavuş-başısını takdim etti (7 Cumâdelevvel 1080 - 3 Ekim 1669) ⁴¹⁵. Kaymakam, sadrâzâmın kâğıdım göğsüne koyarak huzûr-ı şahaneye geri döndü. Pâdişâh, kaymakamın böyle geç vakit gelmesinden az hayret etmedi. Niçin geldiğini anlayınca, mektubu görmek istedi; fakat heyecandan

⁴¹⁵ Râşid'de arızanın Pâdişâh'a geliş târihi belli değildir. (Mütercim)

okuyamadığı cihetle ser-kâtibi kiraat etti. Sultân Mehmed «Elhamdülillah!» diyerek, durhâl kaymakamla mektubu getiren çavuş-başı'ya birer samur kürk giydirdi. Bundan başka çavuş-başıya 25 kese akçe ile bir eyâlet ve beğlerbeği unvanı verdi ⁴¹⁶. Kandiye'nin fethini îlân etmek için üç gün üç gece bütün Osmanlı ülkelerinde şenlik ve donanma yapıldı. Pâ-dişâh'ın kış mevsimini geçirmek üzere Selânik'e gitmesi kararlaştırılarak ⁴¹⁷, Haseki Sultân en önce hareket etti. Pâdişâh'a gelince on gün Tavşanovası'nda avla meşgul oldu.

Selanik'te irtihâl eden muallim-i sultanî Emir Çelebi'nin yerine vaiz Vâni tâyin olundu. Hasoda hademesinden ibrik-oğlanı Ali Ağa, Tûnus beğlerbeğiliğine getirildi. Vefat eden Mısır Valisi Karakaş Alî Paşa'ya, daha önceleri sadrâzam kedhudâsı bulunan İbrahim Paşa halef oldu ⁴¹⁸. Alî Paşa zamanında Mısır'dan gerek asker, gerek harb mühimmatı olarak büyük çapta yardım sağlanmıştı. Özellikle muhasaranın son senesinde 400 katar binek hayvanı, 25.000 kile buğday, 1.000 tüfekçi gelmişti.

Mayıs başında saray, avlanarak, Selanik'ten Edirne'ye gitti (11 Zilhicce 1080 - 2 Mayıs 1670) ⁴¹⁹. Demirtaş'ta, Kandiye'den gelinde olan sadrâzamanın Tekirdağı civarına ulaştığı haber alındı ⁴²⁰. Silâhdâr Saatçi Mehmed Ağa karşılamaya ve Pâdişâh'sın taltiflerini tebliğ ile bir kılıç, bir hatt-ı hümayûn ulaştırmakla görevlendirildi ⁴²¹. Sadrâzam yaklaşınca, vezirler ve kumandanlar Paşaçayın sahrasında istikbâle çıktıkları gibi, Pâdişâh dahî giderek bir av otağına kondu (14 Safer 1081-3 Temmuz 1670). Köprülü, büyük iltifatlarla kabul oldundu. Ertesi gün tantana ile Demirtaş'a gelerek Sancâğ-ı Şerifi Pâdişâh'a teslim etti. Safer'in onyedisinde zât-ı şâ-

⁴¹⁶ Fâzıl Ahmed Paşa. Kandiye kalesinin nasıl ele geçirildiğine dâir kendi yazdığı telhîsi çavuş başı vekili İbrâhîm Ağa ile göndermişti. Pâdişâh, Yenişehir'den Ağrıboz'a yönelerek Livadya sahrasına vardığı gün İbrâhîm Ağa gelerek, telhîsi kaymakam paşaya verdi. Kaymakam sür'atle huzûr-ı hümayûna gelerek: «Efendimize müjdeler olsun! Kandiye kalesi feth olunmuş!» deyip telhîsi elden ele Pâdişâh'a teslim etti. Sultân Mehmed, sevinç gözyaşlarının hücumundan kendisi okuyamayıp sır-kâtibine «Oku!» dedi ve meâlî-ni anlayınca Cenâb-ı Hakk'a teşekkür etti. Çavuş-başı vekiline yirmibeş kese para, bir samur kürk, bir hil'at verdi; beğlerbeğlik verilmesini de emrey-lediyse de İbrahim Ağa özür beyân etti.» Râşid'den hulâsa, s. 244.

⁴¹⁷ Râşid, Kandiye'nin fethedilmesi cihetiyle Pâdişâh'ın artık Yenişehir taraflarında bulunmasına hacet kalmadığını ilâve eder; bu suretle Sultân IV. Meh-med'in Yenişehir taraflarında bulunmasının sebebi, Kandiye çengine yakın bir yerde bulunmak maksadına dayanmış oluyor. (Mütercim)

⁴¹⁸ Râşid ve Târihi Yûsuf, varak: 165, Haleb vâlisî İbrâhîm Pasa Ue kedhudâ (dâhiliye nâzın)nın ikisi bir olduğunu açıkça yazarlar. Halbuki Râşid'de İbrâhîm Paşa'nın «sabıka sadrâzam hazretlerinin kedhudâsı ve hâlen Haleb beğlerbeğiliğiyle» sadrâzaman yanında olduğu açıkça belirtilmiştir; s. 246. (Mütercim)

⁴¹⁹ Selanik'ten hareket 4 Zilhicce, Edirne'de Demirtaş sahrasına varış 10 Muharrem 1081. Râşid, S-2ft. Zâtı şâhâne bu sahrada kaldı. (Mütercim)

⁴²⁰ Abdf, Tekidağı civarındaki mevkî «Celpleri, diye adlandırır.

⁴²¹ «Bir sevbi semmura kaplı ve sevbi sâde hil'at ve bir kabza murassa şımşır ile bir kıt'a hatt-ı hümayûn-ı iltifat-meşhûn...» 2. 248. (Mütercim)

hâne Edirne içine girerek saray-ı hümayûna indi. Büyük bir kabul töreni yapıldı ve hil'at ⁴²² verildi. Pâdişâh, saray içinde meydana nazır yeni kasır yarana kurulan taht üzerinde el öptürür, hil'at tevzi ettirirdi. Muharebelerde bilhassa temayüz etmiş olan yeniçeri ağası Abdi Ağa ile kul kâhyasını karşısına alarak:

— «Berhudar olun, güzel hizmet ettiniz; ekmeğim cümlenize helâl olsun, yüzünüz ak olsun!» dedi.

Bu merasimden sonra vaiz Vânî Efendi ellerini semâya kaldırarak bu parlak muzafferiyetten dolayı Cenâb-ı Hakk'a arz-ı şükran eyledi.

Şarap Yasağı

Allah'ın rızâsını kazanmak maksadıyla, bir müddetten beri yürürlükte bulunmayan içkiler ve şarâb yasağı, daha şiddetli mücâzât ile yenilendi. Meyhaneler yıkıldı, şarâb vergisi, cibâyet memuriyeti (hamrâ emâneti) kaldırıldı (1 Rebûlevvel 1081 - 19 Temmuz 1C70).

Bu son tedbîr, müskirattan sayılan içeceklerin yasaklanmasına göre tabîî bir netice olmakla beraber, az gâyr-ı mâkul değildir; çünkü -yasağın te'sîrinden büyük bir kısmını te'sîrsiz bırakıyordu. Meyhanelerin ijjapanması elbette şarâb resminin kaldırılmasını gerektirirdi; ancak resnön (verginin) kaldırılmasından dolayı şarâbın fiyatına gelen ehvenlik, askerin gizlice içmesini teşvik hükmüne geçtiğinden, açıkça kullanılmaması^ sergiden muaf kalmasıyla müdhiş surette yayılmasını ve tüketiminin yükselmesini^gerektîrîBdi.^ Bu da hazînenin bütün meşrubatlardan aldığı vergilerde dikkate azalmaya yol açtı. Bu yasağa pâdişâh hocası bulunan mürâî vaiz Vânî sebep olmuştur. Kendi mahremiyyet dâiresinde açıkladığını bu târihin önceki sâhifelerinde gördüğümüz kaidelere hareketini uydurarak, halk için yasakladığı şarâbı kendisi gizlice içmekten hiç çekinmezdi ⁴²³. Şurası muhakkaktır ki, bu tedbîrde Köprülü'nün hiç dahli yoktur. Zîrâ, Kandiye muhasarasında ağzına bir katre şarâb almamışsa da, kalenin fethinden beri Hazret-i Peygamberin «ümmül-habâis» (kötülüklerin anası) diye adlandırdığı «duhter-i rez» (asma kızı: şarâb) ile sık sık münâsebette

⁴²² Elbise ve şâir eşya hakkında kullanılan «gala» kelimesi hil'at'ten gelir. (Gala libası, gala arabası denilir ki, resmi üniformalı elbise, süslü merasim arabası demektir.)

⁴²³ Vaiz Vânî Efendi, a zaman tarihçilerinin ifâdelerine göre: Benzer erbâb-i rıyanın hâli ol kâşaneye İç yüzü vîrân, dışı ma'mûr şeklin gösterir beytinin doğruluğunu tasdik eder ve dünyevî menfaatler kazanma hırsı muhakkak ise de, haram olduğu bir nas olan şarabı içmesi Hammer'ın sû-i zan-nıdır. (Mütercim

bulunmuştu ⁴²⁴. Kandiye'den Rodos'a giderken, ondört gün Sakız'da, billur sular akıtır güzel çeşmeler yanında kalmıştı ⁴²⁵: Kimseyi kabul etmeyerek ve devlet işlerini unutarak ⁴²⁶ âb-ı âteş-bân (ateş suyunu) ⁴²⁷, başka bir tâbirle Homeros (Omiros)'un lâtif şarâbını ⁴²⁸, etrafında hafif bir ahengi işitilen menbâ'da soğutmakta hademesinden hangisinin daha fazla maharet gösterdiğini tecrübe ve takdir etmeye meşguliyetini hasretmişti ⁴²⁹.

Manyotlar

Köprülü Ahmed Paşa'nın yüksek çam ve solgun zeytin ağaçları gölgesinde ve menbâ kenarlarında istirahat ederek geçirdiği ondört gün zarfında, oraya yakın Anadolu sancak-beğlerinin takdim ettikleri hediyeleri reddetti. Mamafih şunu ilâve etmelidir ki, bunların idareleri altında bulunan kimselerin şikâyetlerini de dinlemedi. Kısacası, bu ondört günü, dört seneden beri beden ve fikren uğradığı muhtelif yorgunluklardan ve bu müddet zarfında aralıksız şekilde uğraştığı şiddetli savaşlardan sonra istirahatata tahsis etmek istemişti. Buna rağmen Manyotları tenkil ile uğraştı ve Sakız'dan Alî Paşa'yı, Ağrıboz'dan, Atina'dan, înebahtı'dan alınan 6.000 askerle onların üzerine gönderdi ⁴³⁰. Alî Paşa askeri Sarnata'ya çıkarak orada bir, Portoveccio'da diğer iki, Panava'da bir dördüncü kale inşâ etti. Manyotlar tarafından hiçbir engelleme de yapılmadı. Hattâ bunlar Köse Alî Paşa tarafından kandırılıp getirtilerek istiklâllerinin mezarı olan bu kalelerin inşâatında kendileri çalıştılar.

⁴²⁴ Fazıl Ahmed Paşa her nasılsa:

Bırak şu meslek-i irfana uymayan revîşH

diyetniyerek, genç yaşında hem kendisini heder etmiş, hem de babasının devlet için açtığı ve kendisinin bu kadar seneler başarıyla sürdürdüğü zafer ve salâh yolunu kapatmıştır: Ümmü'l-habâis, ümmü'l-habâis olduğunu bu defa dahî isbat etmiştir. Paşa Sakız'da rakıdan başlamış olsa gerektir. (Müt.

⁴²⁵ «by the cool and crystalline fountains of Scio», Rycout.

⁴²⁶ Rycout, c 1, s. 223. Qrid Tîridatem terreat tñice, secarns. Hor, I, 21.

⁴²⁷ -Âbsın ma'nide amma âb-ı ateş-bârsın. (Nef'i). Nef'i'nin basılmış divânında «ateşbâr» yerine «ateşpîre» dizilmiş okluğundan, dil âlimleri «ateşpâre» kelimesinde bu mısraı şâhid olarak kullanmışlar ve bu zorlu ve tek şahide göre, gûyâ şarâbdan kinaye olmak üzere «âb-ı ateş-pâre» şeklinde garîb bir terklb icâd etmişlerdir. (Mütercim)

⁴²⁸ «Hamet Koprili commençoit à goûter les delices de cette isle agréable et le bon vin àHomere». «Hameâ Koprili (Ahmed Köprülü diyecek) bu lâtif adanın zevklerinden hissedar ve Homerus'un şarâbından neşve-yâb olmağa başladı.» La Croc, Osmanlı Devleti'nin Umumi Ahvâli, H, s. 259.

⁴²⁹ ^mdt pner odu retttapdt ardenUs Falernî pocola proeterennt* Lympha»,

Hora*, n, u.

⁴³⁰ Reis Râmî Efendi'nin İnsâ'smda, (nu: 450), umûmî affı ve derhâl İtaat etmedikleri takdirde hepsinin kılıçtan geçirileceklerini bildiren Mayna âsilerine yazılmış beş satırlık bir beyanname vardır.

Venedik Hududunun Tâyini

Kandiye'de sadrâzam nezdinde de sefareti ifâ etmiş olan Venedikli Molino, yine aynı sıfatle Edirne'ye gelmiş olduğundan huzûr-ı şahaneye kabul olundu. Yapılan anlaşmada dercedilen esirlerin mübadelesi, Manyot kalelerinin inşâsıyla görevli Köse Alî Paşa'ya tev-dî olundu. Alî Paşa tercümanı Paul Omero vâsitasıyla Castel-Tor-nese'e 300 Venedik esîri gönderip, bunlar Gastuni muhtarına teslîm olundu. Birkaç gün sonra Köse Alî Paşa, Osmanlı esirlerini almak için bizzat oraya gitti. Üç beğ, Mısır beği Ramazan Beğ, Kıbrıs beği Portukoğlu, Koron beği Ağalu, alınan esirlerin arasında idi.

Aralık ayında Kapdân Paşa İstanbul'a geldi ve tantanayla şehre girdi (10 Aralık 1670). Amiral gemisinin arkasına Giorgio Vitali'-nin gemisi ile diğer Halta gemileri bağlanmıştı: Bunların üstünde arkalarında eski ceketler ve başlarında perukalar, garîb kıyafetli esîr-ler bulunuyordu ki, bu kılıkları ile Avrupa'nın önde gelen sınıflarına mensûb adamlar olarak gösteriliyorlardı.

Kandiye'nin zabtından sonra yapılan anlaşmanın esâs kabul edilmesiyle kararlaştırılan musalehanâmenin mazmununa göre, Venedikliler, Girit'te kendisine bağlı arazîlerle birlikte Suda, Spinalunga, Karabuza limanlarını ve Dalmaçya'dâ Klissa şehrini muhafaza etmişlerdi. Bu mahallerin hududunun belirlenmesi pek nâzik, pek mühim bir mesele olmakla, ileriki senede yemden müzâkereler başladı (18 Rebûlevvel 1081 - 5 Ağustos 1670). Türk v* Venedik murahhasları Zara ve Sebenico arasında bulunan sahrada kurulan çadırdaki biraraya geldiler. Bunlar bir taraftan Venedik hududlandırma komiseri Nani ile birlikte Zara kumandanı ve Zara, Sebenico, Spa-latro, Gran şehirleri zabıt ve murahhaslarıyla birlikte Klissa pro-veditoru (vâlîsi) idi; diğer taraftan da Bosna müftî ve kadısı ile hududun bütün kadıları ve askerin bütün ağalarıyla birlikte Mahmud Paşa görevli olup, paşanın maiyyeti silâhlan ve kıyafetleri muntazam olmayan takrîben 5.000 kişiye varıyordu. Türk murahhasları, chavalier Soranzo ile beraber 1572 ve 1576 senelerinde iki defa bu iş için görevlendirilen Ferhâd Paşa marifetiyle kararlaştırılmış bulunan hududun kabul edilmesini istiyorlardı. Ferhâd Paşa'nın o vakit yaptığı plânların çoğu zamanın geçmesiyle yırtılmış, kaybolmuştu; elde bulunanlarda dahî birçok yer isimleri bozulmuş yâhud yıpranmıştı. Bundan dolayı bin türlü problem ortaya çıktı. Nihayet Zâ-râ'nın, Soranzo ile Ferhâd Paşa'nın plânlarında olduğu gibi hudud-landırılması

kararlaştırıldı; Sebenico'da dahî aynı tarzda hareket edilerek Kerka'nın ⁴³¹ iki hududa fasıla olması kararlaştırıldı. Scar-dona'da uyuşmak daha zahmetli oldu. Çünkü Verpogy kalesinin tasarrufu az daha bütün müzâkereleri kesecekti. Doksaniki yaşında bir ihtiyar olan Mahmûd Paşa, oranın işgali için ısrarla uyuşmazlık göstererek, hattâ Rumeli beğlerbeğini 10.000 kişi ile hududa çağırırdı. Bir an, hemen çatışmaya başlanılacak sanıldı. Fakat bu vak'alar sırasında Mahmûd Paşa vefat ederek yerine Silâhdâr Hüseyin Paşa yeni talimatla tâyin edildi ⁴³² ve sonunda iki tarafın karşılıklı olarak muvafakat etmesiyle Tartarus dağ silsilesinin hudûd olması ve Daniel ovasının Venedikliler'e âit olması karar altına alındı.

Ondan sonra Trau'ya gidildi. Orada murahhasların işi güç olmadı. Zîrâ bu noktada Soranzo ile Ferhâd Paşa'nın çizdikleri hadûd hiçbir şüpheye yer bırakmazdı. Nihayet Spalotra'ya gittiler M, Scar-dona Sebenico'nun üzerinde bulunduğu gibi dağ karşısında bulunan Klissa da Spalatro'nun üzerinde bulunmaktadır. Bu zamana kadar Spalatro arazîsi pek dardı; fakat o vakit dağ eteğine kadar devam eden büyük ve münbit bir ova ile genişledi. Türkler, anlaşmanın açık surette Venedikliler'e terketmiş olduğu Klissa (Klis)'nin tasarrufu hakkında hiçbir iddia ortaya koymadıysa da, Spalatro ve Klissa arasında bulunan Salona ve Magnizza'yı almak istediler. Hâlbuki Klissa'nın Venedikliler tarafından alınması, ancak Salona ve Magnizza'nın da birlikte elde bulunmasıyla faydalı olabilirdi, aksi takdirde Klissa ile Spalatro arasında ulaşım mümkün olmazdı. Türkler bunu iyi anlamış olduklarından, bu iki mevkün muhafazasına ehemmiyet vermekte ve Salona ile Magnizza'nın, Rüstem Paşa'nın zevcesi Mihrimâh Sultân'ın bir vakfına âit yerlerden olmasını bahane olarak ileri sürmekteydiler.

Nihayet Hüseyin Paşa, Nani tarafından ortaya konulan hukukun apaçık olduğunu görerek —üç ay müzâkereden sonra— hududun tanzimi meselesi Salona ovasında alenî bir dîvânda imza altına alındı. Bundan sonra Kandiye muahdesinde ortaya konulan esaslar gereğinden olmak üzere Kandiye'de,

⁴³¹ Bu «Kerka.dır; Rycaut'un (s. 227) sandığı gibi «Checa. değil.

⁴³² Râsîd'de Budin muhafızı vezir Mahmud Paşa'nın İstanbul kaymakamlığına tâyin olunarak, müteakiben Bosna vâlisi Mehmed Paşa'nın intikalinden dolayı Mahmûd Paşa'nın oraya nasb olduğu, 1081 rekaayii sırasında derce-dilmişse de, Mahmûd Paşa'nın irtihâline ve yerine Silâhdâr Hüseyin Paşa'nın tâyin edildiğine dair malûmat görülememiştir. Bilâkis Saatçi Mehmed Paşa'nın 1081 ortalarında Kubbealtı vezirliğine tâyin olduğu kayıtlıdır. Ve-nedikliler'in. anlaşma hilâfına Bosna havâlisinde bâzı fiarab palangaların târairiyle ilgilenmek üzere görevlendirilmesinden dolayı 13 Zilhicce 1081'de Venedik üzerine sefer niyetiyle Edirne'de saray meydanına tuğ-ı hümâyûn çıkarıldığı, VenedikHler'in bu palangaları yıkımları üzerine Muharrem 1082 de Venedik seferinden vazgeçilerek Sultân IV. Mehmed'in av için Despot Yaylâsı'na gittiği Râsîd'de görülür; s. 253, 254. (Mütercim)

Ağrıboz'da, Mora'da,. Kale-i Sultânîye'de te's si lâzım gelen konsolosluklara memur t yinine g rişildi (24 Ekim 1671).

Kapdân Kaplan Paşa, adaların vergisini toplamak için m t d üzere Akdeniz donanması ile Kale-i Sultânîye'den Atina'ya yönelmiş ve yolda her vakit olduğu gibi Midilli, Sakız, Patmos,  stank y, Rodos'a uğramış, Eğin'de (?) doğu sularında dehşet sa an beş korsan gemisiyle ⁴³³ yedi saat ceng etmiş, fakat bir muvaffakiyete nail olamamıştı. Yine yolda Mayna'mn yeni kalelerini ziyaret ederek ahâlînin gönlünün kazanılması için kadırgalarda zincire vurulmuş olan vatandaşlarının hürriyetlerini bağışlayıp, bu suretle Man-yaldar*ı (Manyatlar) tahakküm altına almak maksadiyle gâh lütuf, gâh şiddet göstermişti.

Fransız Sefiri M. De Nointel

Venedik elçisinin  stanbul'a gelişinden    ay sonra, Fransız sefiri Monsieur de Nointel    harb gemisiyle bir ateş gemisinden mürekkep filosuyla payitaht limanına geldi (22 Ekim' 1670). Filo km-mandanı Monsieur d'Apremont, kaymakam ve kapdân paşalara, saray toplarının krallara mahsûs sel mla mukabele etmeleri arzusunu izhâr etti ve bunun rehin verilerek taahhüd edilmesini istedi. Her iki talep, şimdiye kadar emsali olmadığı söylenerek reddedildiğinden, filo, Osmanlı donanmasının ve limanının aşın derecede hayretini m cib olarak, saray önünden m t d olan sel mı vermeksizin geçti. Bu sırada idi ki, bir Türk kadırgasından atılmış bir tüfek kurşunu, bir Fransız gemicisine isabet etti. M. d'Apremont, limanın içinde ve filonun girişini seyremekte ve yapılan manevraların intiz mını hayranlıkla takdir etmekte olan Valide Sultân'ın karşısında bir deniz cengi yapacak idiyse de, bereket versin ki kumandanın yanında bulunan tercüman Fontaines ona mâni oldu.

Fransızların kadınlara ri yetk rlığını işitmiş olan Valide Sultân, kendisinin maiyyetiyle birlikte Üsküdar'a geçtiği zaman sel mlan-masını kızlarağası vâsitasıyla M. d'Apremont'dan rica etti. Komodor da onun arzusunu derhâl kabul etti. Zambak  i eği mavi bayraklar masmavi deniz üzerinde şerit gibi dalgalanan ince uzun flamalar, uçları denize değen büyük arka sancakları ile süslü dört harb gemisi —Kapdân Paşa'nın bütün hiddetine rağmen— Valide Sultân'ı toplarının ateşi ile sel mladılar. Kapdân

⁴³³ «Fransız kaptanları Bellanv le, Crevilliers, Daniel bunlar arasında  di.» La Craiz, s- 270.

Paşa, bu öfkesinden dolayı, Fransız kaptanlarını birçok firârî esîrleri ve özellikle Malta şövalyesi Beaujeu'yu gemilerine kabul etmiş olmakla suçlayarak, limanda demir üzerinde bulunan Fransız harb gemileriyle Kale-i Sultânîye'de ticâret gemilerini araştırma yapılmasını istedi. Lâkin Saint-Gotthardt'da ve Girit'te Fransızlar*! takdîr etmiş olan sadrâzam, bu teklifin kabulünü münâsib görmeyerek, her türlü düşmanca nümayişten uzak durdu⁴³⁴.

M. de Nointel'in sefarethaneye mutantan bir surette girdiği gün (11 Kasım 1670), çavug-başı, ve Falata voyvodası tarafından karşılandı. 100 azab, 100 yeniçeri, 100 çavuştan mürekkep bir muhafız kadrosu gönderilmişti. Türk seyisleri, kaymakam tarafından gönderilmiş iki binek atı takdim ettiler ki, sırmalı ve incili gaşiylerle örtülü olup, dizginleri ve gümüş üzengileri yakut ve zümrüdle süslenmişti. Fransız tercümanları saten elbise giyinmişlerdi; erguvanı pardesülerine zerdâva kürk, şapkalarına samur kaplanmıştı. Kaymakamın mîrâhoru, iki sipâhî zabiti, çavuş-başı, Galata voyvodası, sefirin maiyyetindeki zabitler, gümüşten yapılmış âletlerini mütemadiyen çalar dört borazan, iki elçinin önünde gidiyorlardı. Eski sefir M. de La Haye sağ tarafta, ilâveten gelen sefir M. de Nointal solda; biri gümüş kopçaü kadife libas giymiş ve şapkasının etrafına inciden bir gerdanlık takmış; diğeri dantelâ ile süslenmiş erguvanı bir libas giyinmiş ve şapkasına bir demet beyaz kuş tüyü takmış; birincisi kır ve ikincisi kula bir at üzerinde. Onlardan sonra, Fransa'nın en muteber hanedanına mensub ve âlâ atlara binmiş asilzadeler önlerinde bulunduğu halde kâtibler, sefirin kardeşi Abbe de Nointel geliyorlardı. Daha sonra da husûsî kâtib, otuz asilzade, İstanbul'daki Fransız tüccarının hepsi tâkîb ediyorlardı. Kafilenin geçtiği sokaklar seyircilerle doluydu. 200 fişek bombasının patlaması ve sefarethane önüne sıralanmış Türk tüfekçilerinin ateş etmeleri, sefirin gelişini selâmladı. M. de Nointel başlıca Türk zabitlerini onurlandırıcı surette ziyafet çekti ve kendilerine kıymetli hediyeler verdi⁴³⁵.

Tâlîmât hükmünce, M. de Nointel istek ve şikâyetlerini önceden sadrâzama tebliğ etmekten titizlikle kaçınacaktı. Fransız sefirleri hakkında sadrâzaman fena muamelede bulunduğu zât-ı g&hâna tarafından meçhul kalmakta devam etmemesi için, o istek ve şikâyetleri dîvânın tam kadro ile

⁴³⁴ Mehaza olan Fransız tarihçisinin mağrur üslûbu bir tarafa bırakılacak olursa, bunun, Fransız filosu kumandanının selam vermekten kaçınmak suretiyle gösterdiği kabalığın. Valide Sultân'ı selamlamak suretiyle geçiştirilmesinden başka birsey olmadığı anlaşılır. (Mütercim)

⁴³⁵ D'Arvieux, c. IV.

toplantısı hâlinde ve bizzat P di  hla arzemesi kendisine emr olunmu tu. Memuriyetindeki maksadı v kel  reisine (sadrâzama) tebli den kaçınması, sefirin Edirne'ye gitmesini geciktirdi. Nihayet elçi, Girit'ten d n d   nden beri Bâb-ı H m   n'un birinci tercümanı ve birinci kâtibi unvanını alan Panayotti'ye açılmaya mecburiyet gördü ⁴³⁶. Ona verdiği istek listesi otuz iki maddeyi içine alıyordu. Bununla, bundan böyle hangi millete mensûb olursa olsun, hiçbir geminin Fransız bayrağı altında bulunmadıkça ( u kadar ki Fransız, ingiliz, Felemenk Arab, Ceneviz gemileri müstesna olmak üzere) kabul edilmemesini; bundan böyle Fransızlar'ın Felemenkliler, İngilizler, Cenevizliler gibi yüzde   ten fazla gümrük resmi  dememelerini; Fransızlar'ın Kızıldeniz'le tic retlerinin serbest yapılabilmesini; Filistin'deki Mukaddes Topraklar'ın Katolikler'e geri verilerek Fransa Kralı'nın Hristiyanlı m yegâne h misi olmak üzere tanınmasını;1 Galata Kapucın r hibleri-nin onbeş sene evvel yanan kiliselerini tekrar in   etmek ihtiyarına mâlik olmalarını; bütün kiliselerin bundan böyle izin talebine mahal kalmaksızın tamir edilebilmesini; son istek olarak, bütün Fransız esirlerinin ücretsiz olarak tahliye edilmesini talep ediyordu.

Bu istekler o kadar i itilmemi  şeyler olarak göründü ki, sadrâzam bunların Fransa kralı tarafından çıkarılmış olduğuna inanmak istemiyor gibi göründü ⁴³⁷. M. de Nointal'e, efendisi tarafından Pâdişâh'a bu istekleri ihtiva eden bir mektub getirip getirmediğini sordu. Sefir, itimatnamesinden başka k  da tabiatiyle lüzum olmadığını söyleyince de, Fransız Kralı'nın mezk r isteklerini bildiren bir yazı ım altı ay zarfında ibraz edeceğini kat'i surette taah-h d etmedikçe, resmi olarak huzûr-ı  ahaneye kabul olunmasına m  ade etmemek istedi. Elçi, bu  artla Pâdişâh'ın ordugâhına gidebildi. Ondört günde vararak, ertesini gün zât-ı   h ne ve sadrâzam tarafından kabul ⁴³⁸ olundu (15 Ocak 1671) ⁴³⁹.

Bu mülakatta, te rifatta olduğu kadar sözde dah i debdebe ve söz kalabalı ına bo ulan M. de Nointel, uzun bir hitabede bulundu. Sadrâzam

⁴³⁶ Köprülü Ahmed Pa a, hiçbir elçinin önceden h riciye nez retine tebliğ etmedikçe hükümdara bir ey arzede miyece i kaaidelerini Fransız elçisine   retiyordu. (Mütercim)

⁴³⁷ Köprülünün Fransız sefirlerine fena muamele ettiğine Pâdişâh'ın v k f olmadığı zannına mukaabele ediliyordu. (Mütercim)

⁴³⁸ Buradan da anlaşılacağı üzere, sadrâzam, Pâdişâh ile biri^ Edirne'de bulunduğundan, bundan evvelki görüşmeler  stanbul kaymalını' flje cereyan etmiş olmak lâzım gelir. (Mütercim)

⁴³⁹ Râsîd'de Fransız elçisinin 22 Ramazan d v nında Ru en (yâni: Receb, Sab n, Ramazan) mev cibi (maaşları) verildikten sonra sertr-i  l ya yüz sürdüğü ve nâme ve hediyelerini ula tırdı ı yazılıdır. 22 Ramazan 1081 târihi  ubat başlarına rastlamı  olmakla,  S Ocak târihinde yanlışlık, olmalıdır. A a ıda görüleceği üzere, bu mülakata dâir Avusturya mukim elçisinin raporu da 3  ubat tarihini taşımaktadır. (Mütercim)

yalnız «Pek iyi» der, yâhud kir kinaye ile mukabele ederdi. Sefir, XIV. Louis'in azamet ve kudretinden bahsettiği sırada, Köprülü, elçinin sözünü kesip:

— «Fransa pâdişâhı büyük bir hükümdardır; fakat kılıcı henüz yenidir!» dedi ⁴⁴⁰.

Ondan sonra sefir, Fransa'yı Bâb-ı Hümayûn ile birleştiren eski dostluktan bahsettiği zaman dahî, sadrâzam, mütebessimâne:

— «Fransızlar belki eski dostturlar; lâkin dâima düşmanlarımızla buluyoruz (Saint-Gotthardt ve Kandiye'de)!» cevâbını verdi.

M. de Nointel çıkacağı zaman, Fransızlar'ın Kızıldeniz ticâretini ısrarla tavsiye etmek hususunda özellikle görevlendirildiğini söyledi. Sadrâzam, soğuk bir tavırla:

— «O kadar büyük bir Pâdişâhsın bir ticâret işine bu kadar ehemmiyet vermesi nasıl mümkündür?» diye cevâp verdi.

M. de Nointel sadrâzamin yanından çıktıktan sonra, huzur ı şâ-hâneye götürüldü ve oldukça çok eğilmediği için, onu içeriye almakla görevli olan mâbeynciler (kapıcı-başılar) sefirin başım o kadar şiddetle eğdiler ki, kendisini yere düşmekten kurtaramadı ⁴⁴¹. Pâdişâh'a çektiği nutuk, bir çeyrekten fazla sürdü; lâkin Panayotti, sadrâzama bunun kısa bir hulâsasını yapıp, sadrâzam da bütün nutku iki sözde toplayıverdi. Sefirlerin takdiminde Osmanlılarca yürürlükte olan usûb-ı râhibânenin ⁴⁴² en dikkate değer şekli bu idi: Şeririn nutku tercüman tarafından sadrâzama tercüme edilerek, o da Pâdişâh'a iki söz ile icmal ederdi. Sultân IV. Mehmed, mutâd olduğu şekilde:

— «Elçi, lalamız (sadrâzam) ile görüşsün!» cevâbını verdi. Mülakattan sonra, M. de Nointel, mûtâd olan usûl gereğince,

saray-ı hümayûnda dîvân içinde verilen bir ziyafete davet edilerek, maiyyetinin başlıca şahısları Kubbealtı vezîrleriye birlikte yemekte hazır bulundukları gibi, kendisi de sadrâzamlı beraber sofrada bulunurken sohbetin mevzuunu siyâset zeminine nakletmek istedi. Köprülü:

— «Sefir efendi vaadinizi hatırdı tutunuz; Altı aya kadar dost mu,

⁴⁴⁰ Bu yeni kıran Kandiye'de Duc de Beaufort eliyle tecrübesinde kayalara tesadüf ederek, biraz keşkinliğin bozulmuş ise de. Köprülü Paşa, burasını muatlı bulunduğu diploması usûlü nezâketine mugayir olacağı için, eklemekten vazgeçmiştir. (Mütercim)

⁴⁴¹ Bu "hâdiseyi Flassan, Chardin d'Arvieuz unutmuş ise de, Avusturya mukîm elçisi Casanova'nın bu mülakat hakkındaki 3 Şubat 1671 tarihli raporunda zikredilmiştir.

⁴⁴² Teşbihin sebebi, râhiblerin kısa cevap vermeleridir. Günah çıkaran adamı dinleyip"de «Allah affetsin!» demeleri gibi. (Mütercim)

yoksa düşman mı olduğumuzu bileceğiz.» dedi.

Elçinin diplomatik  daba aykırı hareketi sadrâzamanın bilhassa şundan dolayı k rgınl ğını celbetmiştir M, Osmanlılarca makbul ve en ziyâde geçerli bir protokol prensibi olan «Evvel taam, sonra kelâm» sözü, bu milletin yemeğini sakın sakın yemek  detine delâlet eder.

Resmî kabulden birkaç gün sonra, M. de Nointel, reîs efendi ile kapitülasyonların yenilenmesine dâir bir m z kerede bulundu. Tek-l fn mesinde yazılı otuz iki maddeyi tehd dle kabul ettirmek istedi. Sadrâzam, veda mülakatında ⁴⁴³ bu hususta, Bâb-ı Hümâyûn tarafından ecnebilere sağlanan menf aatlerin hiçbir zaman şiddet es sına istinaden verilmiş olmayıp, ancak tatlılıkla verilmiş olduğunu ve eğer kapitülasyonları evvelki hükümler dâiresinde kabul etmek istemezse Fransa'ya dönebileceğini söyledi.

Bunun  zerine M. de Nointel şövalye d'Arvi ux'y  sadrâzamanın bir mektubuyle acilen Fransa'ya gönderdi; kendisi de yine aynı v sita ile talimat istedi. D'Arvi ux, sefirin taleb ettiği talimatla beraber M. de Lionne'un sadrâzama bir mektubunu getirdi. Bu mektupta «Madem ki M. de Nointel hakkında son Osmanlı sefiri Süleyman'ın verdiği temin ta göre muamele olunmamıştır, kral, bunun için gönderilen gemilerle hemen dönmesini emretmekte olduğu» yazılıydı. şu kadar ki M. de Nointel Fransa'dan gelen eşyaya konulan yüzde beş gümrük resmi İngiltere, Felemenk, Ceneviz için olduğu gibi yüzde   e indirilmek şartıyla, kapitülasyonları evvelki esaslar üzerine yenilemeye izin verilmiş olduğunu, sadrâzama gizlice söyledi. Bu teklif kabul edildi; lâkin Lehistan muharebesi açılmak üzere bulunduğu bahanesiyle ⁴⁴⁴ anlaşmanın imzası te'h r edilerek, ancak iki sene sonra akdedildi. Fransa tarafından kazanılan kapit las-yonların ihtiva ettiği altmış bir maddeye dâhil olan yeni hususlar, gümrük resminin yüzde beş'ten   e indirilmesini, Fransa bayrağı altında dolaşan Portekiz, Sicilya, Amerika gemilerine de teşmil ediyordu. Copucin ve Cizvit papaslarına Galata'da iki kilisenin daimî surette tasarrufunu, Avrupa tacirlerine Süveyş yoluyla Hind ticâretinin serbest bırakılmasını, Katolikleri Mukaddes Toprakların rahatça tasarrufu ve ziyaret serbestisini sağlıyordu. Nihayet, «mezet-terie» ⁴⁴⁵ ve ipekböceği yetiştirmek üzerine konulmuş

⁴⁴³ Sefir, Edirne'den İstanbul'a dönmek üzere veda etmiş olacaktır. (Mütercim)

⁴⁴⁴ Venedikliler'le hudûd mes'elesinden 1081 Zilhicce'sinde Venedik  zerine sefer tasarlanması  e tug çıkarıldığı da az yukarıda ilâve olunmuştu. (M tr.)

⁴⁴⁵ şövalye d'Arvi ux* (s. 228), «masdariyye» kelimesini tnezetterie» sözüyle tercüme ediyor (s. 301-302).

vergileri hafifletiyordu.

M. de Nointel kapitülasyonu imza ettikten sonra, Cezâyir-i Bahr-i Sefid'de bir seyahat yaptı: Bu dolaşmadan getirdiği kitabe ve madalyalar Paris meskukât ve antika dâirelerinin ziynetidir. Tahaccü-râtîyle (taşlaşmasıyla, kalkerleşmesiyle) meşhur olan istalaktitli muhteşem Antiparos mağarasına girdi: Maiyyeti halkından, tacirlerden, korsanlardan, ada ahâlîsinden mürekkeb 500 kişiyle Yesû Bayramının üç gününü orada geçirdi. Mağaranın nihâyetinde papanın üçlü tacı şeklinde olarak, dünyâda mevcut mermerlerin en güzeli vardır ⁴⁴⁶; göz kamaştırıcı bir beyazlıkta olduğu halde, —tabîî mükemmelliği en usta heykeltraşın san'atına rekabet eden— büyük taş avizelerle kıymeti bir kat daha artmıştır.

Tabiatın bu yeraltı mağarasında gizlice ortaya koyduğu bu aydınlık mihrâb önünde İsa'nın doğumunun sırrı her yanı çınlatan bir duâ ile teşhir olundu. Gelişi güzel yapılmış olan bu kilisenin binlerce satıh teşkil eden parça parça alçılan üzerine, yüz balmumu ile dörtyüz fanusun her taraftan gelen ışıklan, bu mukaddes geceyi îlân ve tebci için toplanmış cemâatin hayretini mûcib olmaya pek müsaitti. Şüphesizdir ki, güzellik üstadı, Corregis'nun ⁴⁴⁷ tasvir ettiği gece levhasında Çocuk İsa'yı çevreleyen hâlenin manzarasına benzer bir ilhama mazhar olurdu. Vaktâ ki güneşin yükselme zamanı gelip de bu şâşâa arzeden duvarlar, trampetelerin, boruların, flavtaların, kavalların sadâsını bin defa tekrar ettiler, sanki gök gerçekten açıldı ve melekler «Temcid Hudaya ki semâvâtın en yücesinde-dir» meâliyle başlayan manzumeyi tegannî ettiler. Mabedin ayağında kazılmış olan kitabeye inanılacak olursa, Müncî (îsâ) şanlı doğumunun bu teşhirinde bizzat hazır bulunuyordu ⁴⁴⁸.

Macar Âsîlerinin Takdimi

Saint-Gotthardt anlaşmasından beri, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki diplomatik münâsebetlerde başlıca iki hâdise *ortaya çıkmıştır ki, birincisi Macaristan âsîleri tarafından Osmanlı Dev-leti'ne yapılan teklif,

Kapitülasyonların yenilenmesi hakkında tafsilât veriyor ve sadrâzâmın M. de Nointel'e mektubuyle sefirin cevâbını kaydediyor. Kapitülasyonların değiştirilmiş olan nüshalarıyla birlikte Fransa Kra-h'na gönderilen nâme-i şâhâne Reis Mehmed Efendi'nin foşâ'sında (nu: 1495) kayıtlıdır. De la Croix'ın Hâbrât'ında kapitülasyonlara da bakınız, c. I, s. 399.

⁴⁴⁶ Turanfort. Edebiyat, vs. 229.

⁴⁴⁷ İtalyan ressamlarından. (Mütercim)

⁴⁴⁸ Hic ipse Christns adfinit ejas Natali die media nocte celebrat. MDCLXXÜE» (Metinde mealî anlaşılmalakta olan târihin Lâtince ibaresi olup 1673 târihiyle târihlenmiştir.)

ikincisi Zriny*nin fesadıdır ⁴⁴⁹. Vasvar muahedesini tâkib eden sene, Bâb-ı Hümâyûn Macaristan Manyatları'na himaye teklif ettiği halde, onlar reddettiler (1664).    sene sonra, Transüvanya prensinin gönderdiği Balo nâmında bir memur, yine bu Manyatların Bâb-ı Hümâyûn'a tekliflerini arzetmeyi taahhüd ederek, bu suretle efendisinin Zollyomi ile kavga çıkarmasından dolayı kaybetmiş olduğu teveccühün iadesine çalıştı. Bâb-ı H m y :ı'un tercümanı olup, fakat Kandiye muharebesine kadar împarator hesabına da aynı memuriyeti sürdüren Panayot , bu hareketinden Avusturya mukîm elçisini haberdâr etmekle sırrı açıklamış oldu. Apafy ise bundan dolayı cesaretine h l l getirmeyerek, enternons Inczedy'yi, tekliflerini sadrâzama doğrudan doğruya arzedecek bir husûsî tercümanla gönderdi. Inczedy, tercümanı vâsitasıyla gizli bir mülakatta memuriyetini tebliğ etti. Sadrâzam, o sırrın ke f edilmesinden ve bu kadar itim da nail olan Panayotti'nin aleyhinde ileri sürülen suçlamadan  a ırmı  göründü. Panayotti bu mülakatta hazır bulunmamış olmakla beraber, toplantının yapılı  sebebini anlayarak, sadrâzama enternons'un geri gönderilmesine ve tekliflerinin împarator ile akdedilmi  olan muahedeye aykırı sayılarak reddedilmesine karar verdirdi (Haz r n 1667) ⁴⁵⁰.

Kandiye muharebesinin umûmî ef  r  meşgul ettiği sırada Ma-carlar'ın kurmuş oldukları fesadın bu suretle  n  alındı ⁴⁵¹

Apafy de Varad'da bulunan Türkler kendisini Bâb-ı Hümâyûn nezdinde bu  ehre sekiz Macar mili mesafedeki Sebesvar! tahkim etmiş olmakla suçladıkları için, hareketsiz kalmayı memnuniyetle tercih etti. Trans vanyalılar, Banffy'lerin bu eski melce'lerini Türk-ler'in Klausenburg*a sık sık girmelerini men* etmek için yaptırmı lardı. Ancak ertesı sene Apafy'ye bir mektubuyla Budin valisinin

bir memuru çıkageldi: Bu memur, in  at hemen bırakılmadığı takdirde, Eğri ve Taim var valileri gibi, Budin valisinin de zor kuvvetiyle faaliyeti durdurmağa icbar etmek için emir almış olduğunu haber verdi ⁴⁵².

⁴⁴⁹ Bu isyan ve fesâd. Avusturyalılara karşıdır; Osmanlı Devleti'ne temayül ve it atkarlıktır- (Mütercim)

⁴⁵⁰ Bethlen, Târih, c I, s- 390. Inczedy'nin söylediğine göre Panayotti, sadrâzama kızı vâsitasıyla ikna etmiştir: cFiliam itaque pr num, toajc per eam sup remum Vezirium in eam perduxit sententium» (s. 390). Târihin muhtelif yerlerine nazaran bu kızın adı «Kiaiam.dı. (Sadrâzamanın konağında «kedhudâ kadın» demek olup da kâhya l fzının Lâtince bu  ekle girmiş olması hatıra geliyor. 1667 senesi Hazîran'ında Köprülü Kandiye'deydi. Panayotti'nin kızı, Köprülü'nün validesinin d airesinde miydi?

⁴⁵¹ Köprülü, Kandiye muharebesi sırasında Avusturya tarafından b r gaale çıkmasını tabiatıyla istemezdi. (Mütercim)

⁴⁵² Bethlen bunun için şöyle feryâd eder: «Onos infelices, quibus nec stabula quidem in territorio proprio facultas erigendi süper est!»

Birçok Macar büyüklerinin, Osmanlı Devleti'ne emîr-güzârı-ğ-ı kabul taahhütleri hakkındaki tekliflerle İstanbul'a gelmiş olan Apafy'nin kâtibleri Pietro ve Stefano Beauset, görevlerinde başarılı olamadılar ⁴⁵³. Ertesi sene fevkalâde bir memur unvânıyla Balo gelerek, sadrâzama Apafy'nin hediyelerini ve Kandiye'nin fethinden dolayı tebriklerini takdim eyledi. Zaman, Macar Manyatlarının tekliflerini açmaya, deşelemeye müsâid değildi. Balo'nun veda mülakatında sadrâzam bütün azametiyle:

— «Efendin, Yanova vergi defterinde kayıtlı olan kırkdokuz köyü muhafaza etmeye çalışıyor. Benim tarafımdan söyle ki, eğer bu köyleri iade etmez ise, vallâh, bütün Transilvanya'yı harâb ederimb dedi.

Apafy, Macar Manyatlardı tarafından yapılan tekliflerin kıymetini takdir ettirebilmekte bu kadar az başarı görmekteyken, senenin başında Zriny'nin sofracı-başısı Franz Bucovacsky ⁴⁵⁴ geldi ki, âsî Macar Manyatlarının, kendi ifâdelerine göre «Almanların ve Cizvitler'in mezâliminden kurtulmak üzere», senelik 60.000 gurus vergi arzetymekte olduklarını tebliğ'e memurdu (Ocak 1670).

Bu teklif zât-ı şahaneye arzolunarak, onun tarafından sadrârama havale edildi; sadrâzam, Bucovacsky'ye ruhsat verdi ve arazîsi împarator askerlerinin istilâsı altında bulundukça teklifinin kabul edilemeyeceğ-i cevâbını Zriny'ye tebliğ etmek üzere adamlarından birini de beraberine kattı ⁴⁵⁵.

Hazirân'da Zriny'den ikinci bir haberle, Bucovacsky Saraybos-na'dan Bâb-ı Hümayûn nezdine gitti ve teklifleri Balo tarafından pekiştirildi. Lâkin sadrâzam Macar Manyatlarının tekliflerini zât-ı şahaneye arz etmek için, kendisinin emrini beklememiş olmasından dolayı, Apafy'ye kırıgın olduğundan memurlarını, söyledığımız gibi, soğuk bir surette reddetti. Varad ve Yanova Türklerinin sık sık tecâvüzlerinden şikâyet'e gelen Transilvanya memuru Rhedei dahî iyi kabul edilmedi.

Bir müddet sonra, kendilerini Panayotti'nin İmparatorluk sarayına ihbar

⁴⁵³ Panayotti'nin Casanova'ya yazdığı 11 Nisân 1668 raporu. Bethlen bundan bahsetmez; yalnız der ki (s. 50): Balo, Macaristan işlerine karışma zamanının gelmemiş olduğunu Apafy'ye yazmıştır-

⁴⁵⁴ «Bucovacsky», Bethlen'in eserindeki gibi «Bukoratzky. ve Kont Tekeli'nin tarihindeki gibi (s. 59) - Boukovich» değil.

⁴⁵⁵ Casanova'nın 15 Ocak 1670 tarihli raporu: «Un Croato che dicano esser Mag-giordomo de Zrin e venuto qui, mandato d'alcuni Ungari deli* Ungaria su-periore per sottomettersi alla Porta e pagarte tributo di 60.000 taleri a l'anno per Uberarsi della Tyrania delli Todeschi e delli gesuiti, che non li lasciann stare nella loro religione; fu mandato dalli Ongari Croati al Sultano, lui l'ha mandato qui al G. V. H Pridpe di Transilvania ancora mando qui il suo Interperete con istesse commissioni e raccomandazioni al G. V. il Groata ritorna col istesso uomo del Sultano, il Transilvano porte ora.. Fanajotti, 15 ti vrier 1670.

etmiş olduğu fesâd reîsi Zriny, Frangipani, Nadasdy, Tat-tenbach, devlete hıyanet suçuyla mahkûm olarak Neustadt'ta, Vi-yana'da, Graz'da îdâm olundular. Kendileri de aynı âkibete uğrayacaklarından korkan Macaristan Manyatları, Bâb-ı Hümâyûn nezdine Etienne Petroczy ve Paul Szepesi'yi gönderdiler (1671). Bunlar 12.000 adam çıkarmayı ve senede 50.000 gurusı vermeyi tekîf ediyorlardı. Bu defa kendilerine iltifat edilerek ruhsat verildi. Sadrâzâmın kedhudâsı ⁴⁵⁶, büyük ve mağlûb olmaz Pâdişâh'm Macaristan'ı husûsî himâyesi altına almış olduğunu kendilerine te'mîn etti; zerdova kürklü hil'atler giydirildi ve yanlarına bir çavuş konuldu. Bu çavuş, Osmanlı Devleti'yle harb cihetini tercih etmediği halde, Macaristan'da askerinin istilâsı altında bulunan yerleri tahliye etmesi ihtarını bildiren, İmparatorca yazılmış bir nâme-i hümâyûnu hâmildi. Petroczy ve Szepesi, Transilvanya mukîm memuru Datzo'dan az yardım görmüş olmalarından şikâyet ettikten sonra, fevkalâde memur çavuş Brenkovics ile birlikte, Transilvanya'ya döndüler. Apafy, Brenkovics'in hâmil olduğu mektuptan Macar Man-yatlan'na yapılan muameleyi anladı.

Transilvanya'nın alelade elçisi François Rhedei dahî bir müddet sonra İstanbul'dan ayrılarak Yanova'ya bağlı köylerin terkedilmesi-ni yeniden ihtar eden sadrâzâmın pek kısa bir mektubunu Apafy'e verdi. Bu benzersiz taksimin önünü almak üzere, Transilvanya meclisi âzasından üç kişiyi İstanbul'a gönderdi ki, son olarak İstanbul'dan dönmüş olan Jean Datzo, Kırım Hânı nezdinde birçok görevler yapmış olan Mathias Balo, Miche! Csermenyi idi (Mayıs 1671). Bunlar 16 gün Edirne'de mülakatı beklediler. Nihayet onyedinci gün, Transilvanya meclisinin arzusunu 2.000 gurusluk bir hediye ile ve-zîr-i âzâmin ayaklan dibine koydular. Sadrâzâm hiddetlendi. Apafy ve Transilvanya hakkında müdhîş tehdîdler saçarak temsilcileri dışarı attırdı. Bir müddet geçtikten sonra Apafy, sadrâzâmın, Almanya împaratoru'yla akdedilmiş olan anlaşmanın hükümlerinin korunmasına îtinâ etmiş olan ve bununla beraber Avusturya mukîm memurunun şikâyetlerine göre Transilvanya'ya sığınmış bulunan Macaristan eşkiyasını uzaklaştırmasını emreden bir mektubunu aldı. Ancak mektup, bunlann, Pâdişâh'ın atadan kalmış memleketlerinde sükûn içinde yaşayabilecek olan nâ-hoşnûd (Avusturya'dan) Manyatlar değil, bir takım kötü adamlar olabileceğini belirtiyordu. Dört ay sonra, memur Datzo, bir kapıcı-başı ile

⁴⁵⁶ Bethlen, s. 106. Bîr matbaa hatâsı .Kiaia» (kâhya)mın Bethlen'de ekseriya «Filia veziri» ismiyle gösterilmesini mücib olduğundan, iğlerin akışına vâkıf olmayan okuyucu, vttztrin kızından bahsediliyor sanır.

birlikte Tran-silvanyâ'ya döndü. Hediye olarak sarfetmiş olduğu 9.000 guruş, yalnız ikinci bir mülakat şerefine sağlanmasına yeterek, sadrâzam bunda dahî kırkdokuz köyün tahliyesi hakkında daha önce verdiği emri tekrarladı. Bu sırada Tamişvar valisinin kedhudâsı da ⁴⁵⁷, bu kırkdokuz köyü teslim etmek üzere, 30 sipâhî ile Varad'dan geldi. Kapıcı-başmın getirdiği sadrâzam mektubu, boşaltılacak arazî arasına Hunyade, Doboka, Kolos nahiyelerini ve Szolnok palâtinliğinin merkezini almakta olup Cseh, Sebes, Gyula, Koevar, Kolosvar, Beth-len kaleleriyle Saksonya'nın Bistiriz şehri ve memleketeyn (Eflâk ve Boğdan) tuzlaları da bu arazî içinde bulunuyordu. Apafy, bu arazîyi kaybetmekle, o zamana kadar Bâb-ı Hümâyûn tarafından istenilen vergiyi toplamaktan âciz kaldı. Szikliyeli Jean Nemes ile Sak-sonyalı Valentin Szilvasi bu hususta Bâb-ı Hümâyûn'a yeni teklifler arz etmek göreviyle İstanbul'a geldiler (Ocak 1672). Oldukça iyi kabul görerek, Transilvanyalılar*ı Varad şehri etrafında beş yeni kale inşâ etmiş olmakla suçlayan Varad ayanından beş kişiyle birlikte, İstanbul'dan Pâdişâh nezdine gönderildiler. Nemes ve Szilvasi bu hususu kat'î şekilde inkâr ettiler. Bir kapıcı-başı ile bir çavuş tahkikat yapmak ve Bâb-ı Hümâyûn'a arz etmek üzere mahalline gönderildiler.

Memurlar, Varad ahâlîsinin ifâdesine göre yeniden yapılmış olan beş kaleyi gördüler. Bunlar, o zaman Transilvanya tarihçi ve kançıları Bethlen'in tasarrufunda bulunan ve memurlar için misafirhane olarak gösterilen eski Bathoriler konağıyla Gyula'da Banffy konağı ve Cseh, Hadad, Sebesvar idi. Bunların ilk dördü Rakoczy

muharebesi esnasında yanmış, şimdi ise tavanları yenilenmişti. Yalnız beşincisi Seyyid Alî Paşa tarafından alınmıştı. Bununla beraber Varad Türkleri mevzuu bahis olan kalelerin kanuna aykırı olarak tavanlarının yenilendiğini ileri sürmekte ısrar ettiler. Bu suretle Hristiyan kiliselerinin yeniden inşâsını yasaklayan İslâm hukuku kaidesini Transilvanya kalelerine de teşmil ediyorlardı. Bilhassa Macar nâ-hoşnudların menfaatlerini desteklemek üzere Apafy'nin İstanbul'a göndermiş olduğu (Mart 1672) Csermenyi, sadrâzamin bir mektubunu getirdi ki, Almanya İmparatoru ile akdedilmiş olan muahedenin hiçbir suretle bozulmamasını emrediyordu. Apafy'nin samimî dostu olan Hadım Paşa dahî, Macar nâ-hoşnudlarına gösterilecek himayeye müteallik olup, şimdiye kadar Pâdişâh ile sadrâzam

⁴⁵⁷ Bethlen, s. 177. «Kedhuda.y* «Tiha- yâhud «Filia» nfmyle zikreder. (Birincisi <Taha> jâhud «Talha» olabilir. Mütercim)

ve m ft den başka bir kimsenin muttali olmadığı bir h k met sırrını d  ncesizce keşfetmeye  alı mamasını tavsiye etti, Valentin Szilvasi'nin d n   nden bile evvel, Apafy ikinci bir kapıcı-ba ı-nin geldiğini gördü. Bunun getirdiği sadrâzam mektubunda: «Vergi defterinde kayıtlı bulunan ve uzun zamandan beri Varad muhafızlarının ia esine tahsis edilmiş olan köyleri sahiplenmek iddiasında gösterdiği c r'etin anlaşılmaz bir şey olduğu; Varad'ın Traisisil-vanyalılar'ı nisy nı hadisesiyle, kendileri için ink rı kabil olmayacak surette kaybedilmiş olup, bununla beraber Varad'a bağlı olan köylerin Pâdişâh'a  it lâzım geleceği; Varad ahâlîsini taciz eden Somly  kumandanını (müverrih ve ka ılar Bethlen'dı) ⁴⁵⁸ def etmek ve bundan böyle onların rahatlarının Klausenburg kumandam tarafından ihlâl olunmamasına dikkat edilmek gerekeceği» yazılıydı.

Szilvasi dahî, bir müddet sonra ve sadrâzam tarafından Transilvanya meclisine bir mektup verilmesine tenezzül olunmaksızın, avdet etti. Macar n -ho n dlarınm o zamana kadar, Eflâk voyvodası Gligoraskul'un aracılı ını ümîd etmiş olan memuruna,* sadrâzam tarafından talimat aldığı sırada voyvoda tarafından ruhsat verildi. Bu talimatta, Osmanlı Devleti, Macarlar'ın mesa isine muhalefet arzusunda olmayıp, ancak imparatorun ho n d olmayan reislerin kendi fel ketlerine sebep olmamak için tedbirli hareket etmeleri lâzım geleceği yazılıydı. Lehistan muharebesi yakın zamanda vuku bulmuş olması e, Bâb-ı Hümâyûn'un Macar  s lerine daha müessir surette yardım göstermesine mâni oluyordu. Bir kapıcı-ba ı, Radnoth'ta toplanan Transilvanya Diyet Meclisi'ne bir nâme-i hümâyûn (ferman) tevdi etti ki, Lehistan seferi münâsebetiyle vilâyete, herbirini altı öküz çekmek üzere, 600 araba un ve buğday ayn  vergisini koyuyordu (Ağustos 1672) ⁴⁵⁹.

Macaristan hududunda, Budin valisinin değiştirilmesi, iki komşu h k met için her zamanki gibi mühim bir mes'ele olmuş ve ilk neticesi olmak üzere iki taraftan elçiler gidip gelerek yeniden  ik yetler, dostlu a dâir if deler, sulh ahidn mesinin şiddetle muhafaza olunaca ına dâir teminatlar ileri sürülmüştür. O zamana kadar İstanbul kaymakamı olan  br h m Pa a ile Budin Valisi Mahmûd Pa a beca ı  edildi. Aslen Arnavud olan  br h m Pa a, Girit'te yeniçeri a alı ında, sonra kaymakamlıkta

⁴⁵⁸ Doğru sözlü olan Betiden  unu kaydeder: «Miraris forsitan mi lector  nusi-tatam hane loquendi fortnulam, sed veritatem seribenti non licet immutare ea quae verbotenus erant transmissa s- 218.

⁴⁵⁹ Mektuba bakınız, s. 251. «Datae sub Jul  in castris juxta Fele furtle.» (Bahsi geçen yer, 29 Safer 1083 (26 Haz r n 1672)'de kurulan Kurnalidere olacağı şüphesizdir.)

bulunmuş, bu iki memuriyette büyük bir servet biriktirmişti. Yine o sene Bâb-ı Hümâyûn, sadrâzâmın eniştesi olup Neuhausel (Uyvar) vâlîsi bulunan ve Transilvanya için bir âfet olan Seydî Ahmed Paşa'yı geri çağırdı. Onun yerine Sultân IV. Murâd zamanında îdâm edilen meşhur Abaza'nın oğlu tâî'n olundu. Viyana sarayı tercümanı Mesgnien, yeni vâlîyi tebrik ve bâzı istekleri tebliğ etmek için Budin'e gönderildi. Ertesi ay zarfında Budin valisinin gönderdiği Nervîş Ağa askeri meclis reîsi Montecuccoli ile bir mülakatta bulundu (Hazîrân 1670) ⁴⁶⁰.

Yine o sene baharının başında İmparator, son hudûd ihtilâflarının yol açtığı sadrâzâmın öfkesini yatıştırmak ve Macar Manyat-ları'na yardımcı olmaktan vazgeçirmek için, müşavir Beris vâsıta-sıyla Köprülü'ye hediyeler gönderdi. Beris Bâb-ı Hümâyûn nezdin-de fesâdçıların vâsıtası olan Zriny'nin sofracı-başısı Frantz Buko-vâcsky'yi büyük zaruretler içinde buldu: Çünkü Bukovacskey efendisine ve kralına sâdık olmamakla beraber atalarının dînini terket-mek istememişti, Beris, Edirne'de sadrâzamla mülakata mazhar oldu (27 Nîsân 1671). Taşımış olduğu yazılı isteklere cevaben Köprülü Ahmed Paşa, Neuhaeusel (Uyvar), Wardein (Varad), Erlau (Eğre, Eğri), Stouhlweissenburg (İstoni-Belgrad) paşalarının yeni fethedilen köyleri iade için emir alacaklarını işaret etti. Âsîlerin teslim edilmeyeceklerini, fakat memleketten çıkarılarak bundan böyle kendilerine sığınma hakkı verilmeyeceğini yazıyordu. Esirler de İmparator'un elinde bulunanlarla mübadele edilecekti. İmparator'un kısa zaman önce Hırvatistan'da Bâb-ı Hümâyûn'un muvafakati. olmaksızın inşâ olunan istihkâmları yıktırması gerekiyordu ⁴⁶¹. Sadrâzam, mektubunda, sınır komşusu olan iki hükümetin kumandan-larınca endîşeye yol açmamak için, bundan böyle Bâb-i Hümâyûn'a önceden bilgi verilmeksizin hudûdda hiçbir inşâat yapılamayacağını da ilâve ediyordu ⁴⁶².

Mukîm memur Casanova Viyana'ya dönerek, yerine Kindsberg gönderildi (19 Mayıs 1673). Mesgnien, îbrâhîm Paşa'ya halef olmak üzere Bosna valiliğinden getirilmiş olan Kara Mehmed Paşa'yı mû-tât olduğu üzere tebrik etmek için, Viyana'dan Budin'e gitti. Ekim ayında İstanbul'a,

⁴⁶⁰ «Relazione di cio che passo nelTaudienza data da S-E. Montecuccoli a Derviş Aga "invisto dal Vesir di Buda adi n Luglio MM- St. R.

⁴⁶¹ Hududun tahdîdi mes'elesinin yolaçtıgı ihtilâfların düzeltilmesi için tâî'n olunan uç Transilvanyak komiserden birinin kaleminden yazılmış olan Casano-va'nın raporu. Bu üç komiser Michel Termen (Czennenyi), Jean Daszo (Dat-zo), Petrin Drainer idi. İlk ikisinden evvelce bahsettik; Betfalen üçüncüden hiç bahsetmez.

⁴⁶² «Sadrâtâmın Montecucoli'ye 25 Nisan 1672 tarihli mektubu..

aslen Tokay yakınında Tarfol ahâlîsinden olup Szabolcs palatinli inde hâkim bulunan Thomas Apazay nâmında bir Macar  s si İstanbul'a geldi; Türkler'e Zriny'den daha fazla itim da     n görülen Bakony tarafından gönderilmişti. Yine o sırada da m  avir Beris vefat etti ve onun memuriyetiyle, saray ve harbiye kan ıaryası k tibisi Hausch Türkiye'ye gönderildi.

Kindsberg, ilk mülakata nail olmak için Edirne'de altı ay bekledikten sonra, harb meydânında sadrâzama refakat etti (Ocak 1672). Seferin açılması, Macar  s lerinin uzaklaştırılması hakkında Bâb-ı H m   n'a yapılan teklifin kabulünü kolaylaştırarak, onun himmetiyle, âsîlerin reîsi Szepesi ihr c edildi. Bu  s lerden diğerleri de Bâb-ı H m   n'u tacizden ve İmparator aleyhine tahrikten geri kalmıyorlardı ki, bunlar Transilvanya'da TeleM, Eflâk'ta Petroczy, Yukarı Macaristan'da Suchay, İstanbul'da Kende idi. Kindsberg, War-dein vâlîsi tarafından âsîlere yapılan yardımdan şikâyet etti (Ekim 1673)'. O zaman ordugâhta âsîler tarafından gönderilmiş birçok şahıslardan mürekkeb bir sefaret göründü: Bunlar Nicolas Forgas, Gab-riel Kende, Paul Szepesi, Ladislas Kubini, Gaspard Pecs , George Kak olup tercüman Brankovics de beraberdi. Lâkin istedikleri mülakata nail olamadılar.

Budin valili inde yeni bir b        yapılarak, Kara Mehmed Pa- a'nın yerine İbrahim Pa a t  n edildi. Panayotti, Nicuszi hem Dîvân-i H m   n, hem de İmparatorluk sarayı için bir kayıp olmak üzere nüzul is betiyle öldü. Yirmibe  sene müddetle imparatorluk sefaretini nezdinde tercümanlık hizmetini görerek, daha sonra aynı sıfatla yabancı devletlere ve Dîvân-ı H m   n'a intisâb etmiştir. Sonraları, Köprülü'nün Kandiye seferine gitmesinden beri Osmanlı hizmetine me g liyetini hasretmi  ve Kandiye'nin teslimini  abukla tırmak suretiyle himmet göstermiştir. İmparator da Zriny fesadının anlaşılması ve Macar  s lerinin Osmanlı memleketlerinden çıkarılmasını ona bor lıydu; vefatından yalnız onlar memnun oldular ⁴⁶³. Mahir m   kere memuru, geniş g r   l  siyasetçi, hakkaniyetli ve doğru bir adam olup fes    arin m dhi  d  manıydı ⁴⁶⁴. Hum kilisesinin gayretli savunucusu olması sebebiyle Vânî ile yaptığı sohbetlerde kiliseyi tutmuş,

⁴⁶³ Kindsberg'in raporu. O zaman İmparatorluk sefaretini tercümanları Pana-yotti'nin ye eni Rum Yanaki Kleronomo, haham Ridolfi idi- Ticâret-i  arkiye  irketi konsolosu Lelio di Lucca'ran yerine George Chfistophe de Kunitz getirilmişti.

⁴⁶⁴ Fakat bu sözlerin hiçbiri Panayott'nin casusluk ederek o kadar Macar'ın kanına girmiş olmasını affetiremez. (Mütercim)

Mukaddes Toprakların Rumlar'a iadesine nail olmuştur. Eğer Rumlar Bâb-ı Hümâyûn nezdinde bâzı te'sîrlere sâhib olmuşlar ise, bu da onun sürekli mesaîsi iledir ⁴⁶⁵.

Rusya, Lehistan, Venedik Ve Ceneviz Sefaretleri

Son Rusya sefaretini tâkîb eden sene, bu milletten Manoli îva-noviç isminde bir tacir, Çar'm bir mektubu ve Pâdişâh için onbeş ak doğan ile geldi. İstanbul'da bir Arnavud'un iftirasına uğrayan İskenderiye Patriğini temize çıkarmaya muvaffak oldu ⁴⁶⁶. Huzûr-ı şahaneye çıkmak için yaptığı gayretler boşa çıktı; sadrâzamdan nail olduğu mülakatta az daha hazır bulunanların gülüşmelerine yol açacaktı: Uzun rubası dolaştı, yere düştü; fakat tacirin zekâsı, bu hâdiseyi kendi menfaatine çevirdi, derhâl:

— «Cenâb-i Hak, nâm-ı İslâm'ın düşmanlarım hep böyle ayağınıza düşürsün!» ⁴⁶⁷ dedi.

İki sene sonra, Çar'ın Bazil Alexsandr nâmında diğer bir elçisi 12 Mayıs'ta Moskova'dan çıkarak, Türkler tarafından Azofta hapsedilmiş ve Moskova'dan çıkışından bir sene sonra İstanbul'a vâsıl olmuştur (1672). Sadrâzama getirdiği mektup, Doroszekno'dan dolayı Lehistan ile bir muharebenin îcâb ettireceği tehlikeyi Bâb-ı Hümâyûn'a ihtar ederek, Don Kazakları'nın ve diğer Hristiyan hükümetlerinin müdâhalesi tehdidini bildiriyordu. Sadrâzam, şu yolda cevap verdi:

— «Bunlar beyhude ve yersiz sözlerdir; Çar'ın kendisini Lehistan Kralı'na müdâfî ilân etmesinde münâsebet olmayıp, öyle mülâ-hazasız iş'arı kendi emniyetini tehlikeye koyabilir; Bâb-ı Hümâyûn Lehistan hakkında kararını vermiştir; eğer Çar bu krallığa yardım etmek niyetinde bulunmuş ise, daha evvel ve daha münâsib şekilde müracaat etmesi gerekirdi; eğer Çar, yâhud diğer Hristiyan hükümdarları Bâb-ı Hümâyûn'dan şikâyet ediyorlarsa, Osmanlı Devleti kendi aleyhindeki isnâdların ardında yatan niyetleri pek iyi bildiği için, bundan fazla endîşe etmez; onların düşmanlıkları, Hristi-yanlık âleminde almış olduğu şehirlerin, kalelerin

⁴⁶⁵ Panayotti, ölümünden üç hafta evvel, 8 Eylül 1673 târihiyle Venedikli Bailo Quirini'ye yazdığı mektupta şöyle özür beyân ediyor: «Per la gran malatia che doppo la partenza d'Andrinopoli ha travagliato il primo Vesir e me»; ondan sonra, «Doktor Maurocordato'nun (Bâb-ı Hümâyûn nezdinde Panayot-ti'ye halef olan tercüman) Bailo Quirini'ye mektubu» (İtalyanca), Panayot-ti'nin 21 Nisân 1673 târihih' diğer bir mektubu da şöyledir: «Sono püre arri-vate le mie fatiche a compiere li desideri di V.E. per quel nefarro Condotier, bruggriare e levare dal Golfo le fuste overo barche di Dugsin e S. Maura.»

⁴⁶⁶ «İskenderiye Patrild'ni bir Rum Amavudumm İftirasından kurtardı» Casa-nova.

⁴⁶⁷ Allah dugman!>>rınıg Müslümanlar'ın ayağına düşürsÖn!. Casanova.

eyâletlerin manzaralarından doğmaktadır; ancak Allah'ın adaleti fırtınayı başkalarının fenalığını isteyenlerin üzerine düşüreceğinden şüphe yoktur. Bâb-ı Hümâyûn, hareket tarzım, gerek hayır, gerek şer, Çar*'ın hareketine uygun olarak tâîn edecektir.»

Lehistan sefiri Radzeiowski'nin vefatından sonra, sefaret kâtibi WysocM enternons tâîn edilerek, yeni kral Misel Coributfun tahta çıktığını Bâb-ı Hümâyûn'a tebliğ etmek ve kapitülasyonların belirlenmesini istemekle görevlendirildi. Rıkâb-ı hümâyûn kaymakamı Siroz'da bir mülakat verdi (30 Mayıs 1672). Ancak hiçbir hediye getirmemiş olduğu için, iyi kabul görmedi ve ayakta durmaya mecbur oldu; bununla beraber iki ay sonra nail olduğu veda mülakatında bir iskemle verildi. Ukrayna ile Kazaklar'ı kapitülasyonların yenilenmesinde, buna dâhil etmek üzere ölen sefir tarafından açılan müzâkerelere devam etti. Bâb-ı Hümâyûn, Ukrayna'nın istilâsına karşı çıkmayacağını ve ancak bu zamana kadar Kazaklarda göstermiş olduğu yardımcılıktan alenî surette vazgeçmeyeceğini cevâben bildirdi. Yaradılış olarak şiddetli ve haşin bir müzâkere memuru olan Wysocki o vakit dîvânın ortasında, efendisi olan kral, âyân meclisi, cumhur, kapitülasyonların alelade yenilenmesine muvafakat etseler bile, Lehistan asilzadesi olmak sıfatıyla hakkı olduğu üzere, kendisinin buna yalnız başına olsa bile engel olacağını ileri sürdü. Bu kadar gururdan pek öfkelenen sadrâzam, cenge hazırlandı. Arab-lar'ın Mekke'de bir ayaklanma yapacaklarına ve Cezâir-i Bahr-i Se-fîd'e 50 Fransız gemisi gönderileceğine dâir olan «pek Hristiyan haşmet-meâb» (Fransız Kralı) nâmına, M. de Nointel tarafından verilen te'mînâta aldanmış olan Wysocki, cumhura dâima sebat gösterilmesini ve hiçbir noktada muvafakat gösterilmemesini tavsiye etmişti. Cumhur daha iyi malûmat alarak, maiyyetinde sekiz kişi ile bir tercümanı enternons sıfatıyla İstanbul'a gönderdi. Bâb-ı Hümâyûn, bunun yarı resmî bir sıfatı olmasına rağmen, meccânen ikametgâh ve iaşe masrafları verdi ⁴⁶⁸. Bu enternons, Wysocki'nin gitmesinden altı hafta sonra İstanbul'a girdi (23 Mayıs 1672).

Lehistan kançılarının sadrâzama verilmesi için gönderdiği mektup, Osmanlı Devleti'nce harb hazırlıklarına girildiği haberinin Cumhûr'un hayretine yol açtığını mutazammın olup, eğer Bâb-ı Hü-mâyûn'a Khocin muahedesini tasdik etmek isterse, Cumhûr'un fevkalâde bir sefir göndermeye hazır bulunduğunu; lâkin Pâdişâh ceng isterse, kral da

⁴⁶⁸ «Günde on üç frank» Chardin, c 1, s. 73.

mukabeleye hazır bulunup, şu kadar ki sulhun bozulma sebebinin Lehistan'a yüklenilemeyeceğini ilâve ediyordu. Tercüman, sekiz gün sonra, fevkalâde bir elçinin iyi kabul göreceği vaadiyle geri gönderildi. Bir taraftan da orduya hareket emri verildi.

O sırada ve Wysocki'nin dönüşünden sonra, Klis (Klissa) hududunun tâyini işini bitirmiş olan Venedik memuru şövalye Quirini esirlerin mübadelesi mes'elesinin tanzimi için geldi. Sadrâzam kadırgalardan 1.000 esire ruhsat vermenin Osmanlı donanmasını savaştan geri bırakmak demek olduğunu söyledi, fakat Lehistan muharebesi sona erince, senede 250* sini bırakacağını vaad etti. Quirini altı ay sonra, esâs kaidelerin değiştirilemez olmasından ve özellikle ihtiyatı, hikmetperverliği, basireti, ketumiyeti günden güne artıyor görünen; konuşmaya ve fazla çalışmaya lüzum görmeksizin hükümetin idaresi ile Dîvân-ı Hümâyûn'un geniş ülkelerini artırmaya muvaffak olan Köprülü Ahmed Paşa'nın sarsılmaz metanetinden kuvvet alan Osmanlı siyâsetinin hayranı olarak döndü ⁴⁶⁹.

Ceneviz mukîm elçisi Giustiniani —ya bir içgüdü şevkiyle yâ-hud kalp «sümn» sikkelerinin (sekiz asproluk) tedavülden kaldırılmasının menfaatlerini ihlâl eden vatanını mes'ûd bir duruma kavuşmuş görmekten (görmemekten) me'yûs olmasından dolayı ⁴⁷⁰— intihar etti.

Bâb-ı Hümâyûn'un Moldavya ve Ulahya voyvodaları ve —hat-manı Doroszenko'nun Lehistan muharebesine en büyük tahrikçi olduğu— Kazaklarla münâsebetlerinin ne halde bulunmuş olduğunu birkaç kelime ile söylememiz gerekir. Moldavya'da Hinkul ve Durak isimindeki Boyarlar, voyvoda Duka aleyhinde müdhiş bir ayaklanma tertiplemişlerdi ki, Babadağ seraskeri Halîl Paşa'nın ve şehir kenarlarıyla Besarabya'nın deniz sahilinin müfettişi demek olan yalı-ağasının yardımı olmamış olsaydı, voyvodayı mağlûb edeceklerdi. Duka'nın hasmı olan Boyarlar kendisini İstanbul'a çağirtmiş oldukları ve Duka payitahta gitmek üzere hareket ederek Dobruca'da Karasu'ya gelmiş olduğu halde, Moldavya'ya dönmek için emir aldı. Âsîlerin miktarı, isyanın ocağı olan Orhei'de zaafa uğradı. Bunlar prensi

⁴⁶⁹ 'Chardin, c. 1, s. 73. «(Quirini) te'mîn ediyordu ki, bir oğlu olmuş olsa, Osmanlı sarayından başka hiçbir siyâset mektebine göndermeyecektir.» (s- 76)

⁴⁷⁰ Rycaut, c. 2, s. 135. De La Croix «sümn. sikkelerinin cbeş suluk bir akçeye muâdil, olduğunu söyler. (Aspro, akçe karşılığıdır. O zamanlar sikkenin hakîki ve itibârı kıymeti mes'elesi —hattâ pek yakınlarda dahî— anlaşılmamış olmasından dolayı ecnebilerin Osmanlı memleketlerine hakîki kıymeti rayicinden düşük gümüş ve hattâ bakır paralar sokmalarına müsâade olunurdu. Ecnebiler bu suretle Osmanlı memleketlerini pekçok zarara uğratmışlardı ki, zaman zaman bundan kaynaklanan müşkül ve şikâyetlerde târihlerde görülür. Anlaşılan Köprülü Ahmed Paşa dahî zamanında Çene-vizliler'in bu türlü sikkelerinin tedavülünü yasaklamıştır. Ceneviz memurunun intiharı belki bundan kaynaklanmış oluyor. (Mütercim)

tanımadıklarını defalarca paşaya söylediler; lâkin paşa her defasında, Pâdişâh'ın irâdelerine nazaran voyvodanın hükümet etmesi lâzım geleceğini cevaben bildirdi. Muhalefette ısrar ederler kılıçtan geçirildiler ⁴⁷¹.

Üç sene hüküm süren Antuan voyvodadan sonra, ikinci defa Eflâk voyvodalığına geçmiş olan Gligoraskul Ghika, Scherban Can-tacuzene nüfuzlu ailesi hakkındaki husûmetine tam bir revâc vermekle işe başladı. Dört Cantacuzene kardeşleri zindana attırdı. Macar Manyatları'nın temsilcisi olarak ortaya çıkan Valentin Nemes-sarû'nin âsîlere taraftarlık etmesi hakkındaki teklifi üzerine, Ghika Valentin'in dönmesini nasihat ederek, Lehistan muharebesinin çıkmak üzere olduğu bir sırada —kendisi de Lehistan seferi ordusuna 6.000 kişilik bir fırka vereceğinden— isyancıların arzularına muvafakat etmenin pek müşkil olacağını beyân etti (1672).

Rus Kazakları

Son senelerde Osmanlı Devleti târihine dolaylı olarak ilgili bulunması sebebiyle Kazakların târihinden kâfi malûmat almak için, bu millete bir göz atmak ve üç büyük şubesini zikretmek gerekir. Kazaklar Don sahillerinde Dnieper şelâleleri ve bu nehrin muKsa-bından Buğ nehrine kadar uzanan bataklıklar yakınında yerleşmişlerdi. Birinci takımları Don Kazakları yâhud payitahtlarına nisbet-le Çerkeş Kazakları diye adlandırılırlardı. İkinciler Zaporog yâhud Şelâle Kazakları ismiyle anılır ve başlıca ikametgâhları olan Seça şehri şelâle yakınında bulunurdu. Üçüncü şubeye, Osmanlılar tarafından üç kısma ayrılarak «Barabaş», «Sarıkamış» ve «Potkal» Kazakları denilirdi. Birinciler hatman Barabaş'ın ismini almışlardır ki, Lehistanlılar bütün Zaporog Kazakları'mn atılması için bu- h atmanda muahede yapmış idiler ⁴⁷². Dnieper ve Buğ munsablannın teşkil ettikleri açı içerisindeki bataklıklar «Sarıkamış» yâhud «Sa-rısu» diye isimlendirilirdi. «Potkal», civarındaki bir adanın ismiydi. Bu târihin içinde, bir müddet Ukrayna ve Dnieper Kazakları üzerinde hüküm sürmüş olan Şmielniki'nin ismini ve onun Zabarav'da Lehistan ile akdetmiş olduğu anlaşmayı zikretmiştik. Moldavya prensi LupuTu, kızını kendisinin oğlu Timote'ye vermeye nasıl mecbur ettiğini yazdığımız gibi Zaporog Kazakları'nın Moldavya'yı nasıl tahrîb

⁴⁷¹ Prens Duka aleyhine isyan» 29 Ekim 1671, «Kraliyet Ktp. «İyazüan notlar ve açıklamalar» c. IX, s- 371 (Paris'te Millî Kütüpane).

⁴⁷² Scherer, Küçük Rusya Vekaayi-nâmesi yâhud Zaporog Kaçakları ve Ukrayna Kazakları Târihi, c. 1, s

ettiklerini ve Rusya'ya nasıl bir ahidnâme kabul ettirdiklerini de söylemiştik (1665). Saint-Gotthardt anlaşmasından iki sene sonra, Dnieper'in iki sahilinde, iki hatman birbiriyle karşılaştılar: Bunlar, bir taraftan, Çâr'a sâdık olan Zaporog Kazakları hatmanı Brohovezki, diğer taraftan da Sarıkamış Kazakları hatmanı ve Lehistan Kralı'nın tarafını tutan Doroszenko idi. Brohovezki, hatman Serko tarafından sıkıştırılarak —Rusya aleyhine cenge tahrik için— Etyen Greçenoi'yi Kırım Hânı'na gönderdi. Bütün Ukrayna'yı Osmanlı Devleti tâbiiv yetine sokmak üzere Greguar Galmaleel ile yazar Casporoviç'i Bâb-ı Hümâyûn'a gönderdi. Köprülü Ahmed Pa-şa'mn siyâsetine bu teklif pek muvafık geldi. Bununla beraber memurlar, bir mektupla geriye gönderildiler ki, bunda hatman Bro-hovezki'ye Barabaş, Sarıkamış ve Potkal Kazakları'nın; kısacası bütün Ukrayna Kazakları'nın reîsi olmak üzere, Pâdişâhın himâyesi vadediliyordu. Bundan başka, Kırım Hânı'nın da imdada gelmek üzere emir aldığı hatmana te'mîn olunuyordu (Zilhicce 1078 - Haziran 1668) ⁴⁷³.

Bir müddet sonra, Doroszenko, Dnieper'in iki tarafında hatman ilân edildi. Lâkin Zaporoglar, az bir müddet sonra, Kırım Hânı'nın himayesini isteyerek Doroszenko'dan ayrılıp Suhovei'yi hatman kabul ettiler. Hemen yine o sırada, Doroszenko'nun kaymakamı Damyen Greçenoy da kendisinden ayrılarak hatman tâyin edilip, Ruslar'dan himaye istedi. Durum bu merkezde iken, Doroszenko, Portianka nâmında bir elçisi ile Bielograd isimindeki hâkimini Pâ-dişâh'a göndererek, Ukrayna hatmanının bir ahidnâme ile sancak-beği olarak kabul edilmesini istedi. Tuğlarla birlikte verilen bu unvan, kendisinin hatmanlığını tasdik ederek Barabaş, Sarıkamış ve Potkal ⁴⁷⁴ Kazakları hatmamının te'sîrli bir surette korunması için Kırım Hânı'na defalarca emir verildiği gibi

⁴⁷⁵ 6.000 kişi ile de bir adam gönderildi.

Doroszenko, ikinci defa olmak üzere, Bazilya Loboiko'yu elçi gönderdi. Bazilyo, sancak ve topuz gönderilmesinden dolayı efendisi nâmına teşekkür

⁴⁷³ Brohovezki'ye gönderilen mektup reîs Mehmed Efendi'nin İnşâ'sında 123 numaradadır- 121 nu.da 1089 (1669)'da Sarıkamış Kazakları hatmanına yazılmış ikinci bir mektup vardır ki, bunda yalnız, Bâb-ı Hümâyûn'un sâdık kullar olmak sıfatıyla Hân'dan korkmalarına mahal olmadığı te'mînâtı verilmektedir. Birinci mektubun (1080) muhteviyatına nazaran Kırım Hânı'na verilen talimat, o tñşâ'da 131 numarada kayıtlıdır.

⁴⁷⁴ Doroszenko'ya verilen 1 Muharrem 1080 - 1 Haziran 1660 tarihli • ahidnâme (karşılıklı akdedilmiş anlaşma değil, taahhüdî mutazammin ferman) reîs Râmî Efendi'nin fñş&'sında dercedilmiştir: nr: 135-136.

⁴⁷⁵ Bu hususta kaymakam tarafından Hân'a gönderilmiş olan mektup reis Mehmed Efendi'nin tñçî'sında 40 nu.-dadır. Nu: 44, Pâ-dişâh'ın Selim Giray'a mektubu (Reblülevvel 1082 - Temmuz 1671).

ile beraber, hatmanın himayesinde devam edilmesini ve Kırım Hânı'yle Silistre paşasına ona göre emir verilmesini istirham etti ve Rusya ve Lehistan ordularının hareketlerini Doroszenko'ya işaret ettirdi.

Wysocki'nin dönüşünden sonra Kral'm bir mektubuyla İstanbul'a gelmiş olan Lehistan tercümanına gelince, Pâdişâh'm şu mealde bir cevabıyla geri gönderildi: «Kazak hatmanı Doroszenko sâye-i himâyet-i pâdişâhiye iltica etmiş ve Bâb-ı Hümâyûna merbut bilinerek kendisine ilişilmemesi mukaddema krala tebliğ olunmuştur.

Ancak kralın bir ordu ile Doroszenko üzerine yürüdüğü mesmû-ı şâhâne olduğu cihetle pâdişâh, bu seneyi Anadolu'da geçirmek niyetinden feragatle Edirne'den iftirâk etmemeye karar vermiştir. Bi-nâberin kralı, daha sulhcuyâne bir tarîk-i hareket ittihazına ve Do-roszenko'yu rahat bırakarak memleketine avdet etmeye davet eyler. Aksi hâlde, kral sulhu nakzetmiş olur ve bu suretle pâdişâh mun-takîm olan Cenâb-ı Hakk'a ve kesîrû'l-mu'cizât olan Hazret-i Pey-gamber'e istinaden, gelecek baharda leşker-i bigirân ile sefer ederek düşmanı defe ve onun memleketini tahribe karar vermiştir. Vaktına hâzır olasin. Vesselâmu ala min ettebu'1-hedî.»⁴⁷⁶.

Lehistan muharebesi bu suretle îlân edildi ve hakîkaten ertesi sene baharında sefere başlanıldı.

Selim Giray'ın Kırım Hanlığına Getirilmesi

⁴⁷⁶ Reis Mehmed Efendi'nin İnşâ'sında (Cünâdelûlâ 1082 - Eylûl 1671), nu: 146. Pâdişâh'ın, sefere çıkması üzerine, askeriyle alera-i pâdişâhı altına gelmesi için Doroszenko'ya yazdığı emir-nâme Şark Encümeni İnşâ'sının 25 nu.sın-dadır. (Metinde mealî yazılı olan nâme-i hümâyûnun Bâsid'de (s. 257 ve 258) dercedilmiş olan sureti şudur ki, meal ile pek az farkı vardır:

«Ba'de'l-elkaab, taraf-ı devlet-i pür-şevketümüzden tûğ ve tablû alem ihsan olunan Kazak taifesi hatmanı Doroszenko, dergâh-ı âlem-penâh kullarından olup kendisi ve ona tâbi olan Kazak askeri zül-ı himâyet-î husre-vânemüzde müstazil ve taht-ı yedinde olan memleket ve vilâyeti şâir me-mâlik-i vesi'ati'l-mesâlikümüz gibi havza-ı emnü emânumuza dâhil olup hi-mâyet ve sıyâneti ve hıfzü harâseti lâzime-i nâmûs-ı şehenşâhî olmakla mumâileyh şâir kullarum idâdından ma'dûd olup veçhen mine'l-vücûh canlarına ve mâl ve memleketlerine zarar ve gezend irişdürilmeye deyû bundan akdem âsitâne-î saâdet-âşiyânemüzden tarafunuza gönderilen nâme-i müşgin hitâm-ı nush-irtisâm ile irsali peyâm ve husûs-ı mezbûr raadde-i şü-rût-ı musalehadan olduğun ilâm eylemiş iken hâlâ bizzat Leh askeriyle kal-kup hatman-ı mümâileytoûn üzerine kasd ile îsâl-ı hasâret için geldiğiniz sem'-i hümâyûnuma vâsıl olmagla işbu şitây-i meymenet intimâda Anadoh vilâyetlerinde kışlamağa azîmet-i hümâyûn-ı zafermakrûnumuz okmış iken bu husus için geçilmeyüp tahtgâh-ı kadim olan Edirne'de kışlamak karar-dâde-i re'y-i metin-i hıdîvânemüz olmuştur. Gerekdûr mukaddema ve hâli-yâ dergâh-ı saâdet-destgâhumuzdan gönderilen nâme-i hümâyûn-ı pend-mak-rûnum mucibince mezbûr Doroszenko-i hatmana ve kendüye tâbi' olan askerine ve vilâyet ve memleketine zarar ve gezend irişdünneyüp akd-i musâ-lehaya muhil olan hareketden rücû' idüp memlekete gidesin. Şöyle ki tarafından ve askerinden bir veçhile mezbûrlara ve memleketlerine zarar ve husrân ve ziyan olur ise bu takdirce nakzı ahd ü peymân senûn tarafundan olmuş olur- İnşâ'auâuh Teâlâ cenâb-ı hilâfet-meâbum ewel-bahâr-ı ferhûn-de-âsarda bî-nihâye asker-i adû-şikâr-ı encümşümâr ile ve bî-hesâb ecnâdı kâr-zâr-ı nusret-medâr ile üzerine varmamı mukarrer bilesin ve vaktına hâzır olasin.» (Mütercim)

Edirne'de Venedik elçisiyle müzâkerede bıraktığımız Pâdişâh, tuğlanyla bu payitahttan Kaminiec (Kamaniçe) şehrine gitmeden önce, o sırada olan bâzı vak'aları beyân etmemiz gerekir. Venedik sefirinin huzûr-ı şahanede nail olduğu mülakattan sonra, mazhar-ı müsûl (ayakta saygıyla selamlamaya mazhar) oldu. Çünkü Pâdişâh ile sadrâzâmın, Doroszenko aleyhine hatman Hanenko'yu desteklemiş olmakla itham ettikleri Âdil Giraydın ⁴⁷⁷ yerine Selîm Giray getirilmişti. Görüşme sonunda Selîm Giray, Hanlığının mûtâd alâmeti olmak üzere samur kürkle kaplı bir hil'at, murassa bir sorguç, murassa bir kılınç aldı ⁴⁷⁸. Bu münâsebetle kardeşi Selâmet Giray «kalgay» ve amcası oğlu Sefa Giray «nûreddîn» oldu (Muharrem 1082 - Mayıs 1671) ⁴⁷⁹.

Padişah Despot Dağı Yaylasında

Venedik üzerine sefer endîşesi ortadan kalktığı cihetle, Pâdişâh, avcılarının hây ü huyu hiçbir zaman durmamış ve sükûnetini bozmamış olan, şimdiye kadar vahşî kavimlerden başkası ayak basmamış bulunan Rodop Yaylâsı'na —ki vaktiyle Bakus'un rahibesi burada birdenbire uykusundan uyanarak Heber (Meriç) üzerine bir göz atmış ve Trakya'yı karlı kaplı görerek şaşırmış idi ⁴⁸⁰— gitmeye karar verdi. Bu güzel dağlar, Bizans İmparatorları zamanında Sırp müstebidlerinden almış oldukları «Despot Dağı» nâmını hâlâ muhafaza ederler ⁴⁸¹. Zât-ı şâhâne bu dağlarda av mevsimi mûtedil bir serinlik içinde geçirdi ye daha sonra Eylül başında Edirne'ye döndü ⁴⁸².

⁴⁷⁷ Reîs Efendi'nin İns&'sında sadrâzam tarafından Çoban Giray Âdil Gıray'a yazılmış bir takım mektuplar vardır. Bunlar 80'den 96 numaraya kadar gider. 97 nu.da Âdil Giray'dan sonra Selîm Giray'm nasbiyle ilgili mektup vardır. 99 ve 102 numarada azledilmiş olan hân'a yazılmış mektup bulunur. 103 ve 105 numaralar yeni hân Selîm Giray'a yazılmış mektublardır.

⁴⁷⁸ Râşid. Grepoldî, BUancia historico-pohtica unvanlı eserinde (s. 121) Carabek Giray'ın Mehmed Giray nâmına 1971 Şubat'ında vuku bulmuş bir elçiliğin* den bahsederse de, isimler güç anlaşılacak surette bozulmuş olduğu gibi, memuriyet sebebi de hakkıyla açıklanmamıştır.

⁴⁷⁹ Râşid bunu 1061 vekaayinin en sonu olarak kaydeder, s. 253. Hân'a verilen hil'at, mûtâd olduğu üzere satırlı kadifedendi. (Mütercim)

⁴⁸⁰ «Non secus in jugis exoinnis stupet Evias, Hebrun prospiciens, et nive can-didam Thrazen, ac pede barbaro lustratam Rhodopen. Horatius, c. 3, s- 19.

⁴⁸¹ Sadrâzam tarafından 1 Aralık târihinde Apafy'ye gönderildiği ifadesiyle Bethlen'de dercedilen mektubun Despot Yaylâsı'ndan yazıldığı muharrerdir Ancak «kânunievvel.in doğrusu «teşrinievvel» (Ekim) olacaktır. Çünkü Pâdişâh'm 6 Ekim'de Despot Yaylâsı'ndan hareket ettiği Râşid'den anlaşılır (Râşid'de, s. 256, Despot Yaylâsı'ndan avdet, 6 Cumâdelülâ 1082).

sine tahsis edilmiş olan 60.000 akçe hazîne kalmıştır. Kilikya kalelerini muhafaza eden askerin timâr ve zeametleri hakkında dahî aynı şekilde muamele yapılmış, Girit adasında bulunan arazinin dahî ölçülmesin

⁴⁸² Edirne'den Despot Yaylâsı'na gidilirken konulan merhaleler: 1) Mustafa-paşa Köprüsü. 2) Harmanlı, 3) Uzuncaova, 4) Semizce, 5) Kapalı, 6) Papazh, 7) Korubaşı, 8) Filibe, 9) Yeniköy,

Elsiz Ayaksız Hattat

Pâdişâh'ın Yemen'de Zeydîye aleyhine tasavvur olunan harb mevkiine yakın olmak üzere, gelecek kış Bursa'ya gideceği şayi olmuştu ⁴⁸³. Ancak Lehistan üzerine sefer tahakkuk ettiğinden, kışı Bursa'da geçirdi ⁴⁸⁴. Garîb bir manzara, Pâdişâh'm ve saray halkının dikkatini şiddetle celbetti: Bir arıza ile elleri bileklerinden ve ayakları topuklarından kesilmiş bir adam, doğum yeri olan Bolu'-dan İstanbul'a gelerek meşhur hattat Suyolcu-zâde'den meşk alarak sülûs ve nesîh'te tahsîlini ikmâl etmişti. Yazdığı bir En'am'ı Pâdişâh'a takdim etmesi üzerine, nasıl yazdığı görülmek istendi. Hu-zûr-ı şahanede bir satır sülûs ve iki satır nesîh yazdı. İki bileklerinin uclanyla divitini belinden çıkarıp kalem dahi öylece tutarak kâğıdı önünde yere koydu; diğer kâtibler gibi yazdı. Pâdişâh bu adamın maharetine hayran kalarak, bir mikdâr para ihsan etmiş, gümrükten günde 20 akçe ulufe bağlamıştır ⁴⁸⁵.

Köprülü Ahmed Paşa'nın Dahilî Tedbîrleri

Köprülü, bu sene zarfında (1671) dahilî idareye müteallik üç tedbîr aldı ki, iktisatçılığına delâlet eder: Manya arazîsi üzerinde Köse Alî Paşa nezâretiyle inşâ olunan kaleler, 1672'den itibaren Ko-rint'ten toplanmış askere tevdi olunarak, önceki muhafızların iâşe- emretmiştir ⁴⁸⁶.

Panayotti'nin Ölümünden önce, Patrik Methodius'un yerine Far-tenius geçmiş, daha sonra onun yerine de Dionisyos geçmişti. Dio-nisyos, kocasının ikbâline mağrur bir kadın olan Panayotti'nin zevcesinin kinini üzerine çekmişti ⁴⁸⁷. Bu kadının Patrik aleyhindeki husûmetine iştirak eden Panayotti, sadrâzamdan onun uzaklaştırılması için emir almaya muvaffak olarak, Dionisyos hafif bir tazn.in olmak üzere Filibe metropolidliğini

10) Alacalar, 11) Otlucuk, 12) Batak, 13) Despot Yaylası (Râşid, s. 254).

⁴⁸³ Râşid. Reîs Mehmed Efendi'nin inşâ'sında nu: 138, Kabe örtüsünün alındığına dâir Şerif Zeyd'e yazılan mektuba bakınız.

⁴⁸⁴ Müjdecî-başı El-Hâcc tbrâhîm, Zeydiye taifesinin Mekke-i Mükerrreme'de oldukça ileri giden tecâvüz ve taaddîlerini nakletmesinden dolayı, hacıların korunması ve Zeydîye'nin servetinin çoğalması yüzünden Yemen'e sefer kararlaştırıldı. Süveyş, iskelesinde otuz kalyon ve on çekdiri yapılması emredildi. Pâdişâh dahî Bursa'da kışlaması kararlaştırılmış iken, Lehistan seferinden dolayı, vazgeçildi. Râşid, c. 2, s. 255 ve 256. (Mütercim)

⁴⁸⁵ Bu fıkra, açıklamak maksadıyla Râşid'den alınmışlar, c. 2. s. 256. (Müter.)

⁴⁸⁶ Zîbde; Nasuh-zâde'nin nefis târihi burada son bulur.

⁴⁸⁷ Rycart, Rum Kilisesinin Hâlî Hâzin, s. 111.

almıştı. Panayotti Öldükten sonra metrûkâtı içinde bir ferman bulundu, ki onun te'sîriyle alınmıştı ve —kilise hakkında hiçbir zaman tekzîb olunmayan gayretinin eseri olmak üzere— Mukaddes Mahallerin Rumlar elinde olmasına dâir idi. Partenius, yine patrikliği ele geçirmek için her suretle çalıştı; lâkin bir müddet sonra ikinci defa olmak üzere Dionisyos'a mevkiini terketmeye mecbur oldu.

Patrik makamının bedeli 10.000 guruşu geçmezken, 20.000'e çıkmıştı⁴⁸⁸. Onaltı yaşında bir genç olup, kendi istemediği halde sünnet edilmiş olan Neohoryolu⁴⁸⁹ Nikola, alenen Hristiyanlık göstermekte devam ederek vâsıl-ı şehâdet olmakla⁴⁹⁰ itikadı için saygısını isbat etmişti (1672)⁴⁹¹. Partenius'a gelince o zamanlar Türk-ler'le Hristiyan kadınları arasında pek mûtâd olan muvakkat izdivaçların yasaklanmasına sebep olmak suretiyle haklı bir surette «Bakir» lâkabını almaya hak kazanmıştır. Ancak geçici bir müddet için akdedilmiş olan bu türlü nikâhlara «Kabin» denirdi ki, «Con-cubinage»⁴⁹² demektir. Hayada olduğu kadar hilekârlıkta da noksanı olmayan Patrik bir gün müftînin yanına giderek şöyle bir soru sordu:

— «Müslümanlar'ın şarâb içen ve domuz eti yiyen kadınlarla izdivacı câfe midir? Ve bu türlü içtimâ-ı nâ-pâkdan (temiz olmayan topluluktan) doğan çocuklar validelerinin memesinde bile Müslüman olmaya liyakatsiz değil midir?»

Müftî, epeyce düşündükten sonra, böyle münâsebetlerin meşru olmadığı cevâbını verdi. Bunun üzerine Patrik:

— «Rumeli'de pek çok yapılıyor; öyleyse bunu men' ediniz» dedi.

Müftî sadrâzamlı istişare etti; Müslümanlar ile evvelce İslâm'ı kabul etmeyen Hristiyan kadınlarının birleştirilmesini yasak.'ayan bir irâde neşr olundu (1673)⁴⁹³. İngiliz konsolosu Rycaut, 1672'de Asya'nın yedi kilisesini ziyaret etmiş olan onun vatandaşı Papas Smith⁴⁹⁴, yine o sene sefaret kâtibi sıfatıyla ve M. de Nointel'in maiyyetinde İstanbul'a gelmiş olan François de La Croix'dan her üçü Rum, Ermeni, Mârûnî kiliselerinin,

⁴⁸⁸ O zamanın usûlüne göre bu para bir nevi harç ve resimdi. (Mütercim)

⁴⁸⁹ Galiba .Yeniköylü» demek olacaktır. (Mütercim)

⁴⁹⁰ Yâni «İdâm olunmuş (Mütercim)

⁴⁹¹ İsâ Dîni'nden dolayı İstanbul'da şehid edilen Nikola'nın hayatı, s. 213; F. de La Croix'mn Rom, Ermeni, Mârûnî, Millet ve Kiliselerinin Hâl-ı Hâzin eserinde, Paris 1715. (Buna benzer eserlerin asıl maksadı bilindiğinden, ne kadar vesika değeri taşıdıklarım söylemeğe ihtiyaç yoktur. Mütercim)

⁴⁹² «Concubinage» istifrâs-ı nâ-meşrû (gaynmeşrû odalık). Halbuki «kabin* bu mânâya gelmez.

⁴⁹³ Rycaut, Kiliseler Ahvalı, s- 314-716. (.Kabin, gayrimeşrû odalık demek olmadığı gibi, bizde öyle muvakkat nikâh olmadığı malûm olup, bu fıkra Rycaut'nun kendisine Ait bir telâkkiden ibarettir*)

⁴⁹⁴ «Septem Asiae ecclesiarum et Constantinopoleos notitia autore Thoma Smit-ho», Trajecti, 16M.

vekayiiini yazdığımız şu zamanlardaki ahvâlini ve İslâm'ın gadrinden uğradıkları hakareti anlatmışlardır⁴⁹⁵.

Kamenîçe Seferi

Baharın ilk günlerinde, sefere çıkılmak için herşey hazır duruma getirildi. Mûtâd olduğu üzere, birçok kürkler, hü'atler, kılıçlar, hançerler dağıtılmasına başlandı. IV. Mehmed saltanatının en belirgin (forumlarından olan heybetlilik ve ihtişam şu suretle her tarafta göze batıyordu. Saray meydanında tuğlar dikildi⁴⁹⁶.

Pâdişâh, Kırım Hânı'na iltifat dolu bir mektup ve harb hazırlıkları masrafları için 15.000 altın, bir kılıç, biri kürklü ve diğeri kürksüz iki hil'at ve sadrâzam bir mücevher hançer gönderdi; kal* gay ve nûreddîn sultanlara ikişer hil'at, şîrîn beğlerle mirzalara elli hil'at gönderildi⁴⁹⁷. Kandiye vâlliği senelik 400.000 akçe ilâve tah-sîsâtla Ankebût Ahmed Paşa'ya verildi. Vezirler serâsere, ulemâ sof kaplı kürkler aldılar.

1 Mayıs'ın arefesinde —ki genç Rumlar kızlarının güneşin doğmasından evvel, eski bir rivayete göre, kendilerine güzellik verdiğine inanılan kıymetdâr şebnemi topladıkları ve henüz zuhura başlayan çimenlerin üzerinde Rumların gönül çelen rakslarını oynadıkları gündür— zât-ı şâhâne Edirne'deki sarayından çıkıp, Çukur Çayırı'nda kurulan otağa gitti (2 Muharrem 1083 - 30 Nîsân 1672). Devletin resmî tarihçisinin tâbiri veçhile, «Vüzerây-ı i'zam ve vükelây-ı benâm zînet-i tamam ve ârâyîş-i esvâb-ı ihtişam ile ârâste» idiler. Zât-ı şahanede «Murassa zırh, cevahir çaprâstlıdır'î postîn, mücevher tîrkeş, bir murassa şimşir» bulunuyordu. Başına «yeşil şal destâr» giymiş ve çifte sorguç takmıştı. «Mücevher saçaklı bir esb-i Düldül-endâma» süvâr oldukları gibi, Enderun ağalarının zırhları, murassa râht ü zeyn ile râkib oldukları atları gözleri kamaştırıyordu. Sefer için görevlendirilen vükelâyâ (dîvân üyelerine) istabl-ı hâstan (saray ahırından) atlar verildi. Sadrâzam dokuz, musâhib Mustafa Paşa dört, kaymakam Mustafa Paşa *Vi, nişancı müverrih Abdi Paşa iki, yeniçeri ağası Abdurrahmân Paşa iki, şeyhülislâm Minkaârî-zâde, vaiz Vânî Efendi iki,

⁴⁹⁵ Hristiyan kavimleri İse İslâm memleketlerinde ellerine geçirdikleri yerlerde Muslîmanlar'dan tek bir ferd bırakmamak suretiyle onları türlü türlü adi ö ihsana boğarlardı ve boğmaktadırlar!! f (Mütercim)

⁴⁹⁶ De La Croix, Osmanlı Devleti'nin Umûmî Ahvalı adlı eserinde 21 Nisan târihini gösterir, fakat Râşid'de 24 Zilka'de <24 Mart> târihi kaydedilmiştir. De La Croix zât-ı şahanenin 27 Nîsân'da gittiğini, bu da yanlışdır; 30 Nî-sân'da gitmiştir.

⁴⁹⁷ Râşid; Reis Mehmed Efendi'nin İnş&'sında bulunan mektuba bakınız.

kazasker, reîsül-küttâb birer at aldılar ⁴⁹⁸.

Sadrâzâmın Lehistan Kralı'na Mektubu

Son olarak özel görevle Lehistan Krah'na gönderilen Ahmed Çavuş, Lehistan hükümdarının bir mektubuyle döndü. Kralı sadrâzama yazıyordu ki, Ukrayna, Lehistan'ın atadan kalma memleketlerinden biridir ve Doroszenko âs bir emir-güzârdır, başka bir şey değildir. Lehistanlıların taarruzları hakkında da, Türklerin daha Önce yapmış oldukları akınları ıle cevap veriyordu ⁴⁹⁹.

Sadrâzâm, Lehistan Kralı'nın kendi mülkü olarak iddia ettiğı Ukrayna hakkında Krallığın kançılarına şöyle yazıyordu:

«Hakikatte mülkün sahibi Rabbül-Âlemîn'dir. Ancak hik-met-i ilâhîye, fetret ve ihtilâle uğrayan memleketin îskender-kudretli bir pâdişâhın gölgesine tevdi edilmesini gerektirir. Serbest bir kavim olarak Kazaklar sulh yoluyla size itaat ettiler. Lâkin bilâhare ahdinize aykırı olarak ettiğınız zulüm ve kötülöklere, cevri ve eziyete tahammül edemeyerek silâha başvurmuş ve Kırım Hânla*-rı'na dehalet etmiş ve Hân'ın delaletiyle Pâdişâh tarafından tuğ ve alem almışlardır. Şu hâlde Lehistan Kralı, Ukrayna'nın, krallığının parçası olan memleketlerden biri olduğunu iddiada nasıl devam edebilirim? Mâahaza bir mıntıkanın ahâfisi halâsa nail olmak için iktidar sahibi bir pâdişâhın himayesini istirham ederlerse, Öyle bir il-ticâgâhta onları tâkib etmek akla muvafık mıdır? Diğer taraftan bütün hükümdarların en kudretlisi ve en şanlısı olan bir pâdişâh-ı âlem-penâh, merhametinin şemsiyesi altına sığınan mazlum bir kavmi düşmanlarından kurtarır ve muhafaza ederse, sulhun bozulması hangi tarafa âit olur? Evlenmek üzere olan harb ateşini yatıştırmak için bir sefir gönderilirse ne âlâ! Ancak nizâ'ın kapanması, kılıç denilen ve bir karan derhâl kesip hükme bağlayan (silâha) havale edilirse, neticenin tâyini, yerleri gökleri yaratan ve İslâm'ı bin seneden fazla bir zamandan beri düşmanlarına galib eden Allah'ın kudret elinde kalır. 8 SaferMe (5 Haziran) azametli ve heyetli pâdişâh, şevket ü iclâl ve saadet ü ikbâl ile Edirne'den hareket etmiştir. Hiçbir yerde durmaksızın asâkir-i en-cüm-şumâr ile menzil be-menzil hududa yaklaşmaktadır. Ona göre hemen cevâp gönderiniz; malûmunuzdur ki, hu-

⁴⁹⁸ Bu fıkra, me'hazı olan Râsid'e başvurularak tercüme edilmiştir. (Mütercim)

⁴⁹⁹ Lehistan Kralı'nın mektubu Râsid'de vardır, Senkowski'nin mecmuasında ve Dzjeopfoor* Tarekfeh neczy do ffastoryi Pobkleg nâmındaki Lehistan tarihinde, s. H'den tercümedir

duda yaklaşıldıkça her menzilin hükmü ve cevâbı başka olur»⁵⁰⁰.

Bu mektubun büyük bir ehemmiyeti vardır. Çünkü bütünüyle, siyâsî yazışmaları kimseye tevdi etmeyen Köprülü Ahmed Paşa'nın kalemi mahsûlü olduğu gibi, mazlum bir kavmin kurtarılması için kuvvetli bir hükümdarın müdâhalesi esâsı bunda pek sarîh tâbirlerle yazılmıştır. Hatırlanmaya değerdir ki, Köprülü Ahmed Paşa bu satırları, Mayna kalelerini yeniden inşâ ettirmekle Rumlar'm hürriyetini yeniden zincirlediği bir sırada yazıyordu⁵⁰¹.

Khocim (Hotin) kahramanının oğlu Sobieski —ki yirmibir sene önce Bieganowski ile beraber İstanbul'a gelmişti— geçen sene Kazaklarda ve Doroszenko'ya galebe ederek dönmüştü; yalnız bir sefer esnasında onların Czetuwertinka, Human, Braclaw, Stanislaw, Raskow, İmpul gibi en müstahkem hudûd kalelerini almıştı. Bu sefer, Hristiyanlar'ın hayretini, Türkler'in dehşetini mûcib oldu. Osmanlı Devleti, Sobieski'nin seri fetihlerinin önünü almak üzere, baharın girmesiyle beraber muharebeye karar vermişti. Askere birikmiş olan dörtte birlik maaşlarını ödedikten ve Çirmen beğînl konakçı (başka bir tâbirle «pişdar») tâîn ettikten sonra, tuğlar dikerek ordunun hareketini îlân etti. Zât-ı şahane dahî, yukarıdaki mektupta gösterildiği üzere 8 Safer (5 Haziran) pazar günü hareket etti. Balkan eteklerinde, altın parmaklıklı kafesi ile Pâdişâh'm sancaklarını tâkib etmekte olan Haseki Sultân'm gümüş süslemeli arabası çamurda kaldı; sadrâzam, kendi atını koşmaya davranarak araba, batmış olduğu balçık içinden pek güç kurtarılabildi. Haseki Sultân, husûsî hizmeti için tâîn olunan Kubbealtı veziri îbrâhîm Paşa ile Babadağı'nda kaldı. Isakçı'da, Gradiska ve Posega'dan getirilmiş 700 küçük gemi ile 750 zira' uzunluğunda ve on zira genişliğinde bir köprü kuruldu.

Bosna Valisi îbrâhîm ve Anadolu beğlerbeği Alî Paşalar asker ile ileri gitmeye ve her taraftan toplanan zahirenin nakline memur oldular. Niğbolu sancak-beği Osman Paşa, Çankırı sancak-beği Mu-râd Paşa zahire kafilelerinin gönderilişine nezâret etmeye ve Hü-dâvendigâr sancak-beği Mehmed Paşa îsakçı'da Tuna üzerine kurulan köprünün muhafazasına tâîn olundular. Haleb ve Karaman beğlerbeğileri Kaplan ve Alî Paşa'lar, Beğşehri

⁵⁰⁰ Hammer burada hulâsasını almıştır. (Mütercim)

⁵⁰¹ Bizim tarafımızdan da hatırlanmağa değerdir ki, Maynahlar Venedikiler'in —oraları gasbedici pençelerine almak emeliyle— fesada vermeleri sebebiyle isyan etmiş bulundukları gibi. Köprülü Kandiye'nin zabtı üzerine onları yatıştırmak için büyük bir ihsan ile, yâni birikmiş vergilerini affetmek suretiyle bağışlamıştı. (Mütercim)

ve Kırşehirli beğleri, Pâdişâh'ın otağı önünden geçerek, askerlerinin intizâmı takdirleri celbetmiş olmasından dolayı hil'at aldılar. Moldavya'da vâki Bruschicht'te, her beğlerbeğinin maiyyet-i şahanede mevkiini ve zât-ı şâ-hâne asker safları önünden geçerken sağ ve solda nerelerde bulunacaklarını gösterir bir emir neşredildi. Sağ taraf Anadolu, Karaman, Sivas, Diyârbekir, Mar'aş, Haleb, Adana beğlerbeğilerine ve sol taraf Rumeli, Bosna, Özi beğlerbeğilerine tahsis kılındı.

Yine o sırada neşredilen bir emirde, bir müddetten beri çaprazlama konulmuş sırmalı şeritle müzeyyen kallâvi, yâni resim sarığı kullanmayı ihmâl eden vezirlerin hâiz bulundukları rütbenin bu ayırdedici alâmeti olmadıkça arz-i vücûd etmemeleri tenbîh edildi. Pâdişâh, Moldavyanın payitahtı ve prensin ikametgâhı olan Yassi'yi ziyaret ettiği zaman, ikinci defa olmak üzere voyvodalık makamında bulunan Duka, murassa bir hançer, âlâ iki samur kürk, bir top kıymetli kumaş takdim eyledi. Cenge başlanıldığı zaman verilmesi mutâd olan bahşişler dağıtıldı: Yeniçeriler, sipahiler, cebeciler, topçular ellişer akçe aldılar. Bu tevzîden sonra vezirler Pâdişâh otağında yemek yediler. Özi muhafızı Halil Paşa, Anadolu ve Karaman beğlerbeğileri, Çirmen beği Dniester (Turla Suyu) üzerine kurulacak köprüye nezâret etmekle görevlendirilerek, konakçı-lık, Adana beğlerbeğine verildi. Çankırı sancak-beği, Rumeli ve Bosna timâr ve zeâmetliîlerinin nakliyle görevlendirildikleri toplarla Kil-ya'dan geldi.

Bu sırada Kırım Hâm'ndan gelen bir haberde nûreddîn sultân ile Avlonya beği Yûsuf Paşa'nın Doroszenko'nun rakibi olan Hanen-ko'nun ve Beraklaw kalesinden onun yardımına gelen 1.000 Kazak ile Ladyzyin yakınında muharebeye tutuştuktan ve Lehliler'in Bar'-dan çıkarak Hanenko'yu beraber götürdükleri, bunu kurtarmak için haylî zahmet çektiği bildiriliyordu. Osmanlı ordusuna gönderilen esirler bu ifâdeyi tasdik ettiler. Ordu, Hotin'e bir saat mesafede bulunan menbâ yakınında çadır kurduğu vakit, Dniester'in öte tarafında bulunan Zvaric kalesi muhafızları tüfek patlamaksızın kaçtılar. Ertesi gün bunların yerine beş oda yeniçeri, sadrâzâmın seg-bânlanndan 300 atlı ve 200 piyade, kaymakam paşanın segbânlanndan 150 kişi konuldu. Sadrâzam ile Kaplan Paşa köprü yakınında bulunarak inşâatına nezâret ettiler. Derhâl Dniester'in sağ tarafında metris açılmaya ve bir taraftan da sol tarafında redutlar (şaranbol) inşâasına başlanıldı ⁵⁰².

⁵⁰² Şeranpo redut «redoute» demektir; SankoWeski'nin tercümesinin sandığı gibi batarya «batterie»

Özü muhafızı Halîl Paşa, Çankırı sancak-beği Murâd Paşa sallarla Tuna'dan geçtiler (12 Rebîülâhir 1083 - 7 Ağustos 1672). Beş gün sonra, Sivas ve Mar'aş beğlerbeğileriyle Moldavya voyvodası, büyük bir debdebe ile huzûr-ı şahanede alay göstererek, mûtâd üzere hil'at aldılar. Köprü tamâmiyle bitirilmiş olduğundan evvelâ yeniçeriler, sonra Pâdişâh geçti. Osmanlı ordusu nehri geçtiğinde ilk defa olmak üzere Lehistan arazisine çadır kurdu ⁵⁰³. Kaymakam, vezirler, Bosna ve Haleb paşaları, maiyyetlerinde birkaç alay-boğî ile topçu kumandanı bulunduğu halde, kalenin etrafında bir keşifte bulundular (20 Rebîülâhir 1083 - 15 Ağustos 1672).

Moldavya voyvodası gözden düşerek, makamı Etienne Petreit-schak'a verildi. Ertesi gün Kırım Hânı, vezir ve beğlerbeğileri tarafından karşılanarak, (pâdişâhı) ayakta selâmlama şerefine nail oldu. Murassa bir sorguç, murassa bir kılıç, serâsere kaplı (nîmten) samur, bir hil'at, eğerli bir at aldığı gibi, 200 adamına hil'atler verildi. Bir gün sonra, hatman Doroszenko, hâk-i pâ-yi şahaneye yüz sürerek hil'at, topuz, donanmış bir at aldı (21 Rebîülâhir 1083 - 16 Ağustos 1672). Otuz iki merhaleden ve bir o kadar istirahatten sonradır ki, orduy-ı hümayûn Kamaniec (Kamanice) önünde çadır kurdu (23 Rebîülâhir 1083 - 18 Ağustos 1672).

Osmanlı Ordusu Kamanice Önünde

Sadrâzam, yeniçerilerle, Rumeli askeriyle muhasara ordusunun merkezinde yer aldı. Sağ taraf, Anadolu askeri ve zağarcı-ba& ile ikinci vezir musâhib Kara Mustafa Paşa, sol taraf Sivas askeri ve samsuncu-başı ile kaymakam Mustafa Paşa tarafından işgal olunarak, beş günde hendek kenarına kadar varıldı (29 Rebîülâhir 1083 -

24 Ağustos 1672).

Bu sırada torbaların tedâriki hususuna nizâm verildi: Gedikli zâimlerin zeametleri varidatının her 1.000 akçesi ⁵⁰⁴ için ikişer, altı bölük halkının

değil.

⁵⁰³ Râşid'in târihleri Osmanlı ordusunda bulunan imparator mukîm elçisinin gösterdiği târihlere tamamen uymaktadır. Pâdişâh Dniester'i 13'te, sadrâzam 14'te geçti. La Croix'ın Osmanlı Devleti'nin Umûmî Ahvâli eserindeki târihler yanlıştır; Muhtıralar'ında (c. 1, s. 313) zanneder ki, Dniester'den geçiş, hakîkî tarihinden üç gün önce vuku bulmuştur; bu suretle 4 Ağustos'a Çıkarmış olur. Ona inanılacak olursa bütün ordu, 7 Ağustos'ta Kamanice Önünde bulunmuş olacaktı (s- 315). Keza (s. 319) kak muhafızına vuku bulan teslim teklifine bakınız; ona göre teslim 17'de olmuştur-

⁵⁰⁴ Bizim târihlerin tâbirine göre «yazusumm her bin akçesi» için. «Yazu.dan maksad, her zeametın hazîne defterinde yazılı olan varidatı mikdandır. (Mütercim)

adam başına ikişer torba, dîvân kâtiblerinin ve kalem halifelerinin de zeametlerine göre birer mikdâr torba teslim etmeleri kararlaştırıldı. Kaledekiler tarafından gönderilen murahhasa, çavuş-başımın çadırında münâsib yer gösterildi. İsakçı'd.'fîH-rakılan 2.000 barut —Diyârbekir valisi Babadağı muhâfazasıyla görevli olduğu için— onun kedhudâsı marifetiyle ulaştırıldı ve oradaki topların getirilmesi Niğbolu sancak-beği Osman Paşa'ya verildi.

Muhasara sekiz günden beri devam etmekte iken, Türkler başlıca tabyayı zabtederek kaleye çıktılar ve bayrak diktiler (1 Cumâ-delûlâ 1083 - 25 Ağustos 1672). Ertesi gün, hariçî duvar bir lâğım ile uçurulduysa da, arkasından bir duvar daha göründü: Türkler bunu da uçurmaya hazırlanmakta iken, muhâsırlar teslim alâmeti olmak üzere (3 Cümâdelûlâ - 27 Ağustos 1672) târihinde beyaz bayrağı diktiler⁵⁰⁵.

Dosdoğru şekilde icrası beş rehin ile te'mîn olunan beş maddelik bir teslim mukavelesi imza olundu: Bu maddelere göre, Kama-niçe ahâlîsi yerlerinde kalmak yâhud çekilmek hususunda serbest olacak; her iki takdirde şahıs ve mallarına asla taarruz edilmeyecek; Katolik ve Rum ve Ermeniler kiliselerini muhafaza edecek; şehirde kalacak kilise memurları ve Lehistan asilzadelerinin evlerine asker konulmayacaktı.

Tahliye zamanı, şehirdeki barut birdenbire ateş alarak iki kule ve duvarın bir kısmı ile beraber, muhafızların üçte bîrini berhava eyledi. Bu felâketin sebebi sâdece bir tesadûf müdür, yoksa Alman olan kumandanın ümîdsiz bir karan mıdır, burası asla anlaşılamadı⁵⁰⁶. Ağustos'un 30'unda kale kumandam anahtarları teslim ederek hil'at aldı. Kamanîçe muhafızlarının eşyasını nakletmek için kumandana üçyüz araba verildi. Haleb vâîsi ve Rumeli beğlerbeği kaleden gidecek olanları muhafaza ile refakate memur oldular (16 Cümâdelûlâ - 30 Ağustos)'.

⁵⁰⁵ Râşid'de cumartesi yerine «cuma» yazılıdır. Bu baskı hatasıdır. Yanlışlık şu suretle aşıkârdır ki, beş satır yukarıda 2 Cümâdelûlâ'nın cumâ'ya tesadûf ettiği gösterilmiştir. M- Senkowski buna dikkat etmeyerek, matbaa hatâsını iki yanlış hesap ile ağırlaştırmıştır. Binâenaleyh eserinde 3 Cümâdelûlâ 27 Afustos'a (16 Ağustos) İsabet ettirilmiştir. Hâlbuki eski tarzda dahî 3 Cümâdelûlâ 16 Ağustos'a değil 17 Ağustos'a rastlar. (Râşid'in ikinci basımında dahî, s. 279, kalenin teslim târihi «3 Cümâdelûlâ cuma» diye gösterilmiş ise de, beş satır yukarı bakılınca ve az yukarıda ilk günün perşembe olduğu görülünce, yanlışlık görülür.)

⁵⁰⁶ Kindsberg'in raporu: «30 Agosta reso Camieniec. Il Vesocvo e Commandan-te partono verso Leopold, non haveva che 1500 soldati dell' quali mille quando si trattava di pace s'abbruciarono con la polvere della fortezza, che s'ac-cesse coscando due tarri et una bona parte del ponte.. Kindsberg'in Timova'-dan yazılmış raporunda «Barutun Alman kumandanı tarafından kasden ateşlenip ateşlenmediği meçhul» olduğu ilâve olunmuştur. Musibetin (muharebenin) asıl sebebi Lehistan enternonsu Wysocki'nin ehliyetizliğidir ki. Pâdişâh Mekke âsîleri ile meşgul olduğundan Lehistan üzerine yürüyemeyeceğini yazmıştı.

Ertesi gün zât-ı  ahane bu fetihten dolayı devlet erk n  tarafından arz olunan tebrikleri kabul etti ve herbirinin rütbe ve memuriyetine göre samur kürkler dağıtarak mukabelede bulundu. Hastalığından dolayı hanesinde kalan müftînin kürkü ikametg h na gönderildi. O cuma günü yabanla beraber Kaman e'nin başlıca kiliseleri ⁵⁰⁷ Pâdişâh, valide sultân, haseki sultân, sadrâzam, kaymakam, musâhib pa a n mlarına olmak üzere, camie tahvil olundu (19 Cümâdelûlâ 2 Eylül).

Lehistan İle Sulh Akdi

Ord y-u hümâyûnda ikamet etmekte olan Lehistan enternonsu, eğer Podolya tüfek patiamaksızım teslim olmayı ve Pâdişâh'a vergi vermeyi kabul ederse ⁵⁰⁸ sulh akdine müsâade olunacağı, aksi takdirde Lehistan'ın istilâ edileceği hakkında yazılan bir mektupla iade edildi. Birkaç gün sonra, Kmm H n , H leb Valisi Kaplan Pa a, Rumeli, Anadolu, Karaman beğlerbeğileri, Eflâk voyvodası, hat-man Doroszenko Lemberg  zerine hareketle görevlendirilerek, yolları üzerinde bulunan yerleri ba tanba a tahrîb ettikten sonra zikredilen  ehri hücumla aldılar. Pâdişâh ise Zwanic taraflarında avlanmaya gitti ⁵⁰⁹. Müverrih ni ancı Abdî Pa a orada, Kaman e'nin fethi ilh miyle yazdığı kırksekiz beyitlik kasideyi zât-ı  ahaneye takdim etti ⁵¹⁰

Zwanic'ten Kulandere palangasına doğru y nelinerek, Bucak palangası önünde çadır kuruldu ⁵¹¹. Defterdar Ahmed Pa a, burasını kendi kuvvetiyle ele ge iremediğinden, o zaman yeniçeri cđus  bulunan Abdurrahmân veyâhud bunun kısaltılmı ı olarak Abdî Pa a dahî yardım etmekle görevlendirilerek, palanga, yeniçeri ağasına teslim oldu; o sırada Adana Vâlîsi Hüseyin Paşa ve ikinci vezîr musâhib Mustafa Paşa da Zazlowiec ve Zadlotanka palangalarını ele ge iriyorlard  (19 Cümâdelevvel 1083 - 12 Eylül 1672). Alt  gün sonra, Kırım H n 'nın tavassutuyla Bucak ahidnâmesi

⁵⁰⁷ Magdeleine, Mir t-i Osm n  «Miro r ottomman» eserinde «Sultân Mehmed'in Ukrayna'da Lehistan  zerine yürüyüşü, s. sL

⁵⁰⁸ Hammer'in Fransızca'sında Bodoliye'nin vergi vermesi teklîf olunmuş gibi anlaşılır. Hâlbuki Râşid şöyle açıklar: «Eğer Leh kral  feth olunan Kaman e kalesinin muz f tmdan Podolye memleketini dağdağa-i ceng   c d lsiz teslim yâhud iltiz m-  haraca isti'c l ederse» (s. 282). (Mütercim)

⁵⁰⁹ «H Sult. partito da Camieniec verso Leopoli; un Intemancio polao al Tar-tahano per interceder dal Sultans». K ndberg'in Timaroa'dan raporu.

⁵¹⁰ Bu kas de Abdî'nin târihinde Vardır.

⁵¹¹ Magdeleine'de (s. 11) «Bousan f» (Hammer'in metinde yazdığı Bucak'm yazılışı «Bucsacs», Râşid'de Bu a.

akdedildi ⁵¹². Lehistan için alçalma belgesi olan bu ahidnâme gereğince Podolya Osmanlılarca, Ukrayna Kazaklarda terkedilmişti. Ondan mâada Lehistan'ın senelik 220.000 duka vergi ⁵¹³ vermesi lâzım geldiği gibi, Lemberg ⁵¹⁴ şehrine bir defalık olmak üzere 80.000 gurusu harb vergisi konulmuştu (18 Eylül 1672). Bununla beraber, camie çevrilmemiş olan kiliseler mensûb oldukları dînden alınmayacaktı, Hnstı-yan delikanlılardan devşirme usûlü — ki hakikatte IV. Mehmed saltanatından beri terkedilmiş ise de, Dîvân-ı Hümâyûn'ca asla vazge-çilmemişti— kat'î şekilde lağvedilmişti ⁵¹⁵. Türk ordugâhına sığınan Tatarları ile Hanenko'dan ayrılan Kazaklar, yurtlarına dönmekte serbest idiler. Kırım Hânları'na senelik vergi mûtâd olduğu üzere verilecekti; fakat, buna mukabil, Lehistan arazisine bunlar tarafından akın yapılmayacak ve bundan sonra hiçbir Lehistanlı, köle olarak satılmayacaktı ⁵¹⁶.

Daha önce, sulhun bozulmasından sonra, Lehistan'a tâbi olan lipkan Tatarları Besarabya'ya (Bucak'a) ⁵¹⁷ çekilmiş ve Kırım Hânı, Silistre muhafızı Halîl Paşa ile müzâkere ederek, kendilerine arazî göstermişti ⁵¹⁸.

Ekim ayının onsekizinde —ki târihte birçok kat'î muharebelerle işaretlenmiştir— orduy-ı hümâyûnda münâdîler, Lehistan Kralı*-na emân ihsan buyurulduğunu üân ettiler. Ertesi gün, Tatar Hâm'y-le Kaplan Paşa, Lemberg üzerine olan yürüyüşlerinden döndüler. Bunlar vatanının yegâne müdafii olan Sobieski'nin önünden kaçmış idiler. Sobieski, Türkler'i Lublin'den, Belczice'den, Lemberg'den attı ve buz parçaları üzerinden atlayarak Dniester'i geçti, askerini Bed-navow ormanında gizledi; Clausz'da

⁵¹² Lehistan tarafından murahhaslar şunlardı: Volhynie kale muhafızı François Lubomirski, Gzerniechow muhafızı Gabriel SÜniecki, başhazinedâr Szu-mowski, Ziotnidd.

⁵¹³ Bu rakam yanlıştır: Râşid'de dercedilmiş olan ahidnâme mucibince, (s. 284), 1083 Kasım ayından itibaren «rikâb-ı hümâyûn-ı şehriyârîye beher sene yigirmi İkişer bin altun» verilecekti. Bundan başka yine ahidnâme mucibince Kırım Hânları'na «İslâm Giray Hân zamanında vermeğe taahhüd eyledikleri ve vergeldikleri vergileri sâl be-sâî ırsal olunacak»tı (s. 286).

⁵¹⁴ «Übo şehrinde ötürü hemen bu defa rikâb-ı hümâyûna seksen bin gurusu vermeği deruhde eylemeleriyle filhâl tahsîli icûn adamlar tâyin olundu» Râşid, c 2, s. 286- İlbo, Lemberg'in diğer adıdır. (Mütercim)

⁵¹⁵ Bu şart Podolya'ya aittir: «Devşirme ferman olunursa bunlardan (Leh beyzadelerinden) ve reayalarından devşirme alınmaya» Râşid, c. 2, s. 285. (Müt.)

⁵¹⁶ Ahidnâme Râşid'de ve Abdi'de tafsîlâtıyla yazılıdır.

⁵¹⁷ Kamanîçe muharebesinde Kırım Hânı bulunan Hacı Selim Giray'ın daha sonraları 1100 senesinde Ruslar'a galebesi üzerine Sâbit'in yazdığı bir kasidede:

Esince bâd-ı İnkâyet-i mehib nusratdan Toz itdi tabûrını Moskov'un misâl-i remâd Bucak bucak kaçınıp ol lâ'ini kahrân-leh Yakup memâlikin itdi konak konak berbâd denilerek «Bucak» Ülkesine ve «Leh- milletine işaret edilmiştir. (Mütercim)

⁵¹⁸ Es-SeVa's-Seyyâr.

kendisine yirmi defa üstün olan Tatarlara galebe ederek kalgayı ve nûreddîni kesin bir bozguna uğrattıktan sonra bunların askerinden-30,000 esîr almıştı⁵¹⁹. Hân, kadîm usûle uygun olarak kapanıça denilen bir kürk, bir murassa kılıç, bir murassa tırkeş aldı; kaymakam ile reis efendiye samur kürk, çavuş-başı ile Leh elçisine sâde hil'at verildi. Bütün Osmanlı ülkelerine muzafferiyet-nâmeler gönderildi, üç gece donanma yapıldı.

Ekim ayı ortalarından sonra, Edirne'ye dönülmek üzere hareket (28 Cümâdelâhir 1083 - 21 Ekim 1672) ve altı hafta sonra, otuz-dört merhale kat' edilerek ulaşıldı (16 Şâbân). Edirne'den ikinci vezir musâhib Mustafa Paşa, Valide Sultân'ı icâbeden tantana ile İstanbul'a götürmekle görevlendirildi. Kış esnasında, zât-ı şahane Saraç Çarşısı yanında, Akpmar denilen yerde bir köşk ve bir saray yaptırmakla meşgul oldu. Sadrâzam ise, yalnız, tâîin olunan vergiyi ödememiş olan Lehistan aleyhine değil, Rusya Çarı aleyhine de büyük çapta hazırlıklarda bulunmaktaydı. Haziran sonunda (112 Re-bîülevvel 1084 - 27 Haziran 1673), tekrar tuğlar Çukur Çayırına⁵²⁰ dikilerek, Temmuz ortalarına doğru hareket edildi⁵²¹.

Eylül ayının ikinci yansından sonra, Tuna sahilinde îsakçı'ya ulaşıldığı sırada, sevinçli bir haber geldi: Kazaklar, Azof (Azak) kaleşine tâbi ve Don nehri (Ten Suyu) üzerinde bulunan yeni yapılmış kaleyi onyedî gün faydasız muhasaradan sonra ric'at etmişlerdi.

Yine o sırada general Sobieski îwan Debriz'i bir mektupla Osmanlı ordusuna gönderdi. Bu mektupta Lehistan'ın senelik 220.000 duka vermek üzere etmiş olduğu taahhüdünü, Podolya'yı kaybetmesinden dolayı yerine getirmekte gecikmesi sebebiyle özür beyân ediyordu. Bunun üzerine sadrâzam, müteferrika Hüseyin'i bir nâme-i pâdişâhî ile Lehistan kralına göndermeye karar verdi (9 Cümâdel-âhir 1084 - 21 Eylül 1673). Bu mektupla Sultân Mehmed, palangaların tahliyesi ve 220.000 duka⁵²² ile bir sefirin gönderilmesi için ısrar ederek, askerinin Tuna kenarlarında bulunduğunu ve eğer istenildiği şekilde cevap gelmezse, gelecek bahânn

⁵¹⁹ Râşid, bu vak'adan bahsetmez; yalnız, daha Önce memleketin içerilerini düşmanca yağmalamak için îlbo taraflarına gönderilen Hân'ın ve vezir paşanın 26 Cümâdelâhir'da döndüğünü yazar. Lehliler ahidnâme hükümlerini icra etmemiş olmalarına nazaran, 20 Cümâdelâhir'da akdedilmiş olan anlaşma sıralarında bir galebeye nail oldukları anlaşılır. Fakat 30.000 esirde mübalağa olacaktır. (Mütercim)

⁵²⁰ Hatnmer bu «Çukur'u kabir, mezar mânâsına abraştır; vâkıâ o mânâyâ da gelebilir ve Râşid'te izafet «yahşıyle «Çukur Çayın» diye kaydedilmiş olması da bu manâyı te'yîd eder; «çukur» mânâsında olsaydı «Çukur Çayır» olacaktı. (Mütercim)

⁵²¹ Çukur Çaym'na otağ kurulduğu 14 Rebîülevvel; otağa Pâdişâhın teşrifi 28 Rebîülevvel; Çayır'dan kalkılıp hareket edilmesi 23 Rebîülâhir 1064; Râşid'-den. (Mütercim)

⁵²² Nâme-i hümâyûn'da naranın mikdârı tasrîh olunmamıştır; daha önce Avusturya'dan senede ancak 30.000 duka alınırken Lehistan'dan 220.000 duka alınamazdı. Bir sıfır fazladır- (Mütercim)

girişle beraber Lehistan'ı istilâ edeceğini ilâve ediyordu ⁵²³.

Biraz sonra İsakçı'dan Tuna geçilerek Çöplice Boğazı'm almak üzere ayrılan askerin Kazaklarla şiddetli bir muharebeye giriştiği haber alındı (12 Receb), ve müteakiben Moldavya voyvodasının da Lehliler tarafına geçtiği anlaşıldı (20 Receb 1084 - 31 Ekim -1673). Voyvoda, Sobieski ile gizlice münasebette bulunarak, nihayet maskesini yüzünden çıkarmıştı. Lehliler'e Osmanlı ordusunun zayıf tarafım gösterdi. Orduy-ı hümayûn'da maslahat-güzârı (kapı kedhu-dâsı) olan Dimitrasko (Demetrius Cantacuzene) Boğdan beğliğine tâyin olundu. Zât-ı şâhâne, Lehistan ordusunun Hotin civarında bulunduğunu haber alması üzerine, Köprülü Ahmed Paşa'ya kenarları sırmalı bir samur kürk giydirdikten sonra murassa bir kılıç ve murassa bir sorguç ihсан ⁵²⁴ ve kendi eliyle Sancağ-ı Şerifi teslim ederek, serdâr, yâni vekâlet-i mutlaka ile başkumandan tâyin etti.

Ordunun, altmış bir gün ikametden sonra tsakçı ordugâhını ter-kettiği gün, zât-ı şâhâne, müsâhib vezîr paşa ve nişacı Abdî Paşa maiyyetinde olduğu halde, Babadağı kışlağına gitti. Bütün Lehistan ordusu büyük ve küçük hatman ile Litvanya hatmanının ve Lehliler'e katılan Moldavya voyvodasının emirleri ve bu sırada talihinin yıldızı herzamankinden daha fazla parlayan Sobieski'nin başkumandanlığı altında olarak, Hotin'de birleşmişti. Sobieski, hareket yolunu Osmanlılardan gizlemek için, Krallığın baş-alemdân Sieni-awski'yi, düşmanın öncülerini kaldırmak emriyle, ileri göndermişti. Alemdar, Satanow, Jarmolinic, Zyukowicz, Bar. şehirlerini itaat ettirmek suretiyle, Türk tahakkümünü Ukrayna'nın ortasında sarstı. Osmanlılarım yan tarafında büyük bir maharetle yapılan bu hareket sayesinde, Sobieski Diniester kenarına kadar ulaşmıştı. Bu nehir, geçen seneki gibi daha şimdiden buz parçalarıyla kaplı olduğu halde, Sobieski'nin kumandasında askerin şiddeti ve gayretkeşliği o derecedeydi ki, buz maniasına galebe etmek, onların durdurabilmekten daha kolaydı. Kesin muharebeden evvelki gece, Eflâk voyvodası Ghika, askeriyle beraber Sobieski tarafına geçti. Bu suretle Ef-lâklılarla Boğdan'lılar bu târîh günde yine Lehistan Kralı'nın kanatları altında muharebe edeceklerdi ⁵²⁵.

Osmanlı ordugâhı, müdâfaası yapılabilecek dereceden daha geniş bir arazîyi kaplıyordu. Sobieski ordugâha girer girmez, Silistre Vâlîsi Hüseyin

⁵²³ Mektup Râşid'de ve Reîs Mehmed Efendi'nin İnş&'sında vardır.

⁵²⁴ «Murassa kılıç verildi; sadrâzâmın destâr-ı selîmîsi üzerine mücevher sorguç konuldu. Nîmtenine kaplı samur kürk giydirildi.» Râşid, c. 2, s. 299. (Mütercim)

⁵²⁵ Bu hıyanet için Hammer'in esirgemek istediği takbihi, bizim ilâve etmemiz lâzım geliyor. (Mütercim)

Paşa, maiyyetindeki beğlerbeğleriyle birlikte, Dnies-ter üzerine kurulan köprüden geçerek Hotin ve Kamaniçe üzerine yöneldi. Ordunun geri kalanı, büyük bir intizamsızlık içinde onları tâkîb etti. Köprü kırıldı; insanlar, hayvanlar su içinde boğuldular. Osmanlı ordusu mahvoldu ⁵²⁶. Bu muharebede telef olan başlıca askerî kumandanlardan Bosna beğlerbeği Süleyman Paşa'yı, Selanik beğlerbeğiyle Ohri beğini, Zağarcı-başını, sağ-kol alay-beğini, Rumeli kedhudâ ve timâr defterdarını, Köstendil beğini, yeşilbay-rak ağasını, Bosna mîr-i alemini zikredeceğiz. Sadrâzamın eniştesi ağır surette yaralandı; Ghika ile Lewenz muharebesini kaybetmiş olan Silistre Vâlîsi Hüseyin Paşa, güç kurtulabildi (11 Kasım 1673) ⁵²⁷

Köprülû Ahmed Paşa'nın yıldızı Raab'da Montecuccoli'nin yıldızı Önünde sarardığı gibi, Dniester kenarında dahî Sobieski'nin yıl-dızıyla tutulmaya uğramıştır. Chodkievicz'lerin, Lubomirski'lerin, Sobieski'lerin kahramanlıklarıyla Lehistan için bir şeref sahnesi olan Hotin meydan muharebesinde, bu Sobieski dahî ecdadının yolunu liyâkatle tâkîb etmişti. Kanlı boğuşma üç saat sürmüştü; yerde 40.000 ceset yatıyordu, Prens Radziwill, serasker Hüseyin Paşa'yı kendi eh' ile öldürmüştü. Sobieski Hüseyin Paşa'nın zât-i şahaneden almış olduğu yeşil bayrağı eline geçirmiş, Sen-Piyer Kilisesi'ni süslemek üzere Roma'ya gönderilmiştir ⁵²⁸. Bu sancağa, ona eş-de-ğerde birçok harb hâtıraları ilâve edilmiştir M, bunlar Hotin çenginden Zanta çengine kadar olan muharebelerde Hristiyanlar'ın Müslümanlar'a galebesine şahitlik etmiş ve Viyana, Venedik, Münih, Stuttgart kilise ve tersanelerini süslemiştir.

Sadrâzam, Cecora'ya kaçıp oradan, kendisine iltihak etmesi için Kaplan Paşa'ya emir gönderdi ve askere Isakçı'yı kışlak tâyin etti. Mahallin pek dar

⁵²⁶ Otuzikibin oldukları hâlde ancak binbeşyüzü kurtulmuştur.. Chasepol, Sadrâzamlar Târihi, s. 298. De La Croix, c. 2, s. 50. Cantemir, (kitap: VI, s. 6). bir resim ile muharebe mevkiini gösterir. Zauski'nin Epistolae familiares'-inde bu muharebenin iki hikâyesi yazılıdır.

⁵²⁷ Bu mühim muharebeye dâir Râşid'in verdiği malûmat (c. 2, s. 300-301) aşağıdaki şekilde özetlenir: «Leh Krah'nın büyük ve küçük hatmanı, Letva bü-yük-hatmam, fifârî Boğdan voyvodası birleştiler; Eflâk voyvodası da o tarafa geçti. Düşman Hotin muhafazasındaki asker üzerine yürüdü. Osmanlı-lar'm bulundukları tabur (etrafı müstahkem harb mevki) pek büyük ve bundan dolayı muhafazası kaabil değil idi. Düşman buna ayak basınca, serasker olan Silistre valisi Hüseyin Paşa, yanındaki beğlerbeğleri ile Hotin tarafına ılgar etti. Bunlar Hotin önündeki köprüden Tuna nehrini geçtiler ve Kama nice kalesinde karar kıldılar. Askerin bakıyyesi geçerken köprü kırıldı; birçoğu suda ve bir takımı muharebede telef oldu. Bosna beğlerbeği Süleyman Paga, Selanik beğlerbeği, Ohri beği, zağarcı-başı; sağ kol. alay-beği, Rumeli kedhudâsı ve defterdarı şehîd oldular; Köstendil beği Şehsûvâr-zâde, yegü-bayrak ağası, Bosna mîr-i aleminin gibi belli başlı adamlar esir düşdüler. Lâkin düşman dahi çok zâyîât verdi. • Râşid'de muharebenin günü tasrih edilmiş değildir; Hammer onu ecnebi me'bazlardan almıştır. Bunun kamerîsi 1 Şâ-bân 1084 olacaktır. (Mütercim)

⁵²⁸ Avrupalıların muharebelerine bizden fazla dînî bir şekil verdiklerinin delîl-lerindendir. (Mütercim)

olması cihetiyle kışlayı Babadağı'na kaldırmaya mecburiyete gördü. Zat-ı şâhâne de yalnız musâhib Mustafa Paşa'yı alarak atla Babadağı'ndan Hacıoğlupazarı'na gitti. Sancağ-ı Şerif ile kazaskerler dahî nişancı Abdi Paşa idaresinde müteakiben Babadağı'na geldi (3 Ramazan 1084 - 12 Aralık 1673). Sultân IV. Mehmed bu tenhâ mahalde iken, ikinci oğlu şehzade Ahmed'in doğum haberini alarak, Hotin hezimetine karşı kendini teselli etti. Pâdişâh'ın emriyle her tarafta üç gece donanma yapıldı⁵²⁹.

Zât-ı şâhâne, Hirka-i Saadet hücresiyle has-odalıların sakin oldukları yer arasında yeniden yaptırılan fevkani odada kurulan taht üzerinde Fıtır bayramı tebriklerini kabul etti.

İstanbul kaymakamı vefat ederek, yerine evvelce de kaymakamlıkta bulunmuş olan İbrâhîm Paşa geçti. Şeyhülislâm Minkaârî-zâde Yahya Efendi, hastalığından dolayı Edirne'de kalmıştı; sadiâ-zamın lûtfuna mazhar olanlardan ve daha önceleri Kandiye muhasarasında kazaskerlikle orada bulunan Çatalcalı Alî Efendi, İstanbul'dan Hacıoğlupazarı'na davet edilerek İslâm'ın meşihat makamına tâyin olundu.

Özbek Hânı tarafından gönderilen elçi, hediye sandıklarından biriyle nâmesinin kaybolduğunu beyân etti; sandık, ikametgâhı civarında bulunması üzerine hırsızlığın kendi tarafından yapıldığı şüphesi hâsıl olduğundan, huzûr-ı şahaneye kabul olunmadı.

Boğdan mintikası, firari Etyen voyvodanın rehber olduğu Lehistan askeri tarafından talan edildi. Bu sırada da Sultân Mehmed Hacıoğlupazan etrafında Dobruca Tataristanı sahralarında avla meşguldü. İkinci vezir musâhib paşa, maiyyet-i şahanede bulunduğundan, hükümet işleri nişancı Abdî Paşa tarafından idare ediliyordu. Sadrâzam, Babadağı'nda ikameti esnasında siyâsî tebligatlarla idarî işlere, bir de yakında yapılacak olan seferin hazırlıklarına meşguliyetini hasretti (Ocak 1674). Daha önce Boğdan, şimdi Eflâk voyvodası olan Duka, bu emânetin 100.000 guruşu bulan vergisini İstanbul'a gönderdi.

İmparator'un mukîm elçisi Kindsberg» Barkoczin'in getirmiş olduğu Macar âsîlerinin ifâdesine göre, Transilvanya prensinin emriyle Deniş Banffy'nin âsîlere François îspan ile Jean Locri'yi reis göstermiş ve bu adamların Türk memleketlerinde iltica edecek yer bulmuş olduğunu yazılı olarak bildirip şikâyet etti. Bunların, paşaların alaylarında dahî görünmüş ve

⁵²⁹ Râşid. Defterdar Mehmed Paşa. Sehzâde'nin velâdetine dâir yazılan fermana müracaat; İstanbul kadısına yazılmış ferman Reis Mehmed Efendi'nin mec-muâsmda 59 numaradadır. (Râşid, Sultân Ahmed'in, velâdetini 1084 Rama-zânı'nın 22- pazar gecesi olmak üzere kaydeder, c. 2, s. 302.)

Dîvân-ı Hümâyûn'ca Transil-vanyalılar gibi himaye ve yardım göreceklerine dâir Szepesin'in getirdiği ferman ile alenen iftihar etmiş olduklarını da ekliyordu. Diğer taraftan Doroszenko, Ruslar'ın altı Kazak şehrine ve özellikle  erkeş, Kanyof, Korsun şehirlerine istil da bulunacaklarını bildirdi. Kırım H n , sefer hediyesi olmak üzere eyer ve kürk ile teŗizat masrafları için 12.000 duka almış olmakla beraber, seferde bir müddet bulunamayacağından dolayı Pâdişâh'a özür beyânında bulundu. Ruslar*'ın Doroszenko'yu ezdikten sonra kendi üzerine y r yeceklerinden korktuğunu işaret ediyor ve bundan dolayı Boğdan'-da bulunan 6.000 Tatar'ın iadesini istiyordu (18 şubat 1674). Yeniçeri ocağına yeni kayıtlar yapıldığı gibi, hademedden sipahiliğe  ıkanlan 2.000 kişinin yerine, ebeveynlerinden cebren alınmış Hristi-yan çocukları konuldu. Çünkü IV. Murâd'ın saltanatından beri, eskiden olduğu gibi,    özel memur vâsitasıyla Bulgaristan, Yunanistan (Mora), Arnavudluk Hristiyan çocuklarından yeniçeri ocağına asker devşirilmea,inden vazgeçilmiş ise de, saray odalarına adam alınması gerekтик e bu usûle d n l yordu. Bu defa yazılan yeni e-riler, Hacıoğlupazarı'nda Pâdişâh'm önünde geçit resmi yaptırılarak, bu münâsebetle samsuncu-başıya hil'at ve 100 altın ihsan olundu; yirmi miralay ( orbacı) kaftan aldı; askere 3.000 guruş tevzi edildi. Mayıs başında, Cumhur ile yeni kral seçilen ⁵³⁰ Sobieski'nin enternonsu Siekierzynski, Babadağına gelerek, geçen sene giden Osmanlı elçisinin iadesinde gecikme gösterilmesinden dolayı özür bildiren bir mektubu sadrâzama verdi. Bu gecikme, KraTın vefatına ve yeni Kral'm seçilmesine atfediliyor ve barışı arzular izhâr olunuyordu. Sadrâzam, sulhun bir sefir ⁵³¹ vâsitasıyla istenilmesi lâzım geleceğini söyledi.

Hotin Ve Laçın'ın Fethi

Birkaç gün sonra Pâdişâh otağ kurdurdu (11 Safer 1085 - 27 Mayıs 1674); askerleriyle beraber Pâdişâh'ın ordugâhına gelen Sivas, ş m, Silistre beğlerbeğileri ve (Mısır serdârı) m t d üzere hil'-atlerle taltif olundular.

⁵³⁰ O zaman Lehistan cumhuriyet hâlinde olup, fakat  rs  olmamak üzere seçilen h k met reisine «kral» unvanı verildi. (Mütercim)

⁵³¹ Kindsberg'in Mayıs tarihli raporu. Kırım. H m'nın arabuluculuğunu rica eden Lehistan hatmanına (Sobieski) Bâb-ı Hümâyûn'un açık bulundurulması hakkındaki müracaata cevaben (Rebiülevvel 1085 - Haziran 1674) târihiyle Selim Giray'a gönderilen ve Reis Mehmed Ef'nin İnş s'ında 103 nu. ile kayıtlı bulunan mektup bu hususla ilgilidir. Kindsberg'in raporunda Sobieski'nin Kag-lama («Caglam») (Kalgay'a) Cacsarowski marifetiyle gönderdiği mektubun L  ncesi vardır. Sobieski'nin Cacsarowski'den evvel Kırım H ra'na gönderdiği elçi Zokowski isminde biriydi.

Bütün Osmanlı ülkelerine gönderilen fermanlarda pazartesi, perşembe günleri camilerde ordunun muzaffe-riyeti için duâ edilmesi emrediliyordu⁵³². Haziran ortasına dcğ-ru, zât-ı şâhâne Hacıoğlupazan ordugâhından hareket etti (12 Rebî-ülevvel 1085 - 15 Haziran 1674)⁵³³. Çiftay menziline varacağı gün, sadrâzâmın ordusu birleşti. 23 Hazîrân'da îsakçı'ya gelindi, iranlıların hududu tehdîd etmekte olduklarına dâir alman haber üzerine Bağdâd'a faal ve tecrübeli bir vâlî gönderilmesi lüzumu hissedildi. Sadrâzam, Kandiye muhasarasında kahramanlığını isbat etmiş olan yeniçeri ağası Abdurrahmân Paşa'yı seçerek, Dârü's-Selâm (Bağdadim doğu hududunun muhafazasını ona havale etti. Rakka, Musul, Şehr-i Zor beğlerbeğleri Bağdâd valisinin maiyyetine memur oldular. (Bağdâd'dan alman haberlerin birbirini pekiştirmesi sebebiyle) Abdurrahman Paşa gibi sadrâzâmın tam güvenine nail olan Haleb Vâlîsi Kaplan Paşa —ki Köprülü Ahmed Paşa'nın kayınbiraderidir— Diyârbekir valiliğine tâîin edilerek, yeni memuriyetine posta hayvanlarıyla (menzil ile) gitmesi işaret edildi.

Orduy-ı Hümâyûn Boğdan tarafında bulunurken, Kırım Hânı Selim Giray kavuştuğu gibi, Hotin şehrinin —muhasara için Kama-niçe'den dört alay {oda} yeniçeri ile lâğımcı ve kumbaracı getirmiş olan— Şâm Vâlîsi Hüseyin Paşa'ya karşı koymadan teslim olduğu sevindirici haberi de, bir müddet sonra geldi.

Ordu, Soroka yakınında Dniester'i geçerek (26 Rebîülâhir - 30 Temmuz 1674) ilk defa olmak üzere Kazak arazisinde îspel sahrasına kondu. Soroka'dan, Moldavya beği 50.000 kile buğday ve un göndermek üzere Yassy'ya (Yaş) gitti; Eflâk voyvodası köprüler yapılması için görevlendirildi. Soroka'ya beş saat mesafede bulunan Iş-tene palangası Haleb Vâlîsi îbrâhîm, Rumeli Vâlîsi Seydî-zâde Mehmed Paşalarla samsuncubaşı tarafından tahrîb edildi⁵³⁴. Bar*a hücum etmiş olan Lehliler'den Lipka Tatarları'nın harb armağanı olarak aldıkları 80 baş, otağ-ı hümâyûn Önüne atıldı. Komar ordugâhında düşman memleketine akın men* edilerek Kırım Hâm'na Cehrin kalesinde muhasara edilmiş olan Kazak hatmanına yardıma koşması emri verildi ve bu münâsebetle samur kürk giydirildi. Haleb,

⁵³² Reis Mehmed Efendi'nin İnşâ'sında 192 nu-da ve 1085 (1674) tarihli fermana başvurunuz. Bu İnş&'da, 8 nu.da, evvelki sefere dâir bir ferman ve 83 numarada yine duayı emreden bir ferman vardır.

⁵³³ Hammer'de Pâdisâh'ın hareketi târihi 9 Rebîülevvel - 13 Haziran gösterilmişse de, mehazı olan Râşid'de 11 Rebîülevvel'dir. Şu kadar ki, Râşid'in 11 Re bîülevvel için gösterdiği cumartesi günü, takvîm hesabıyla pazara ve o târih ve gün 15 Hazîrân'a rastladığından tercüme metninde takvîme uygun olarak bu doğru târih gösterilmiştir. (Mütercim)

⁵³⁴ Defterdar Mehmed Paşa'nın târihi. Bu îstene, ihtimal ki Râşid'in «Neşe» yazdığı yerdir; Senkowski'nün mecmuasında büsbütün unutulmuştur, s. 112. Râşid'de (s. 313) ^Bilftck Neşe» (yahut «Bûâd-ı Nise.)dir.)

Anadolu, Erzurum valileri köprüler kurarak memleketi talan ettiler Tymanowka'da bir Leh elçisi geldi ⁵³⁵. Ordu Laçın üzerine yürüdü; bu mevki üç günde teslim oldu (17 Cumâdelevvel 1085-19 Ağustos 1674). 800 Leh esîr alındı ve bundan 170'i rikâb-ı hümayûn için ayrıldı. Rumeli beğlerbeği Kopaniçe palangasını yaktı; askerin mızrak uçlarına taktıkları birçok başlarla, muzaffer bir şekilde ordugâha geldi.

Human'ın Zaptı

Laçın'ın zabtından ve Kopaniça (Winnica)'nın yakılmasından sonra Timanowka'ya geldiğini gördüğümüz Lehistan elçisi —ki Po-dolya Sakisi unvanını taşıyan Jean Karwewski'dir— bir mülakata nail oldu (19 Cümâdelevvel 1085 - 21 Ağustos 1674). Sobieski'nin cülus haberini getiriyordu; Podolya ve Ukrayna eyâletlerinin terke-dilerek bunların Lehistan Krallığı'na iadesini şifahen teklif etti. Bu teklifler, sadrâzam tarafından iyi karşılanmadı; Pâdişâh'tan yazılı cevap alamayıp, sadrâzâmın bir mektubuyla geri yollandı. Sobieski,, bir taraftan da Mysliszewski'yi ve daha sonra Kaczanski'yi ağır hediyelerle Kırım Hânı'na göndermiş, onun Bâb-ı Hümayûn'da müessir nüfûzuyla düşmanlığın kesilmesini ümîd etmişti ⁵³⁶. Lâkin kaymakam Kara Mustafa Paşa ⁵³⁷, altı oda yeniçeri ile bütün Anadolu, Rumeli, Suriye, Bosna zeamet ve timâr sahiplerini dört şâhî top ile altı kulevrin (kalanburne) alarak Human ⁵³⁸ müstahkem şehri üzerine yürümüştü. Kara Mustafa Paşa'nın kumandan olaiağ giriştiği bu ceng, ilk muharebesidir. Şimdiye kadar dâima avlarda Pâdişâh ile birlikte görmüştük. Silâhının ilk tecrübesini, Kamanı çe muhasarasında yapmıştır. Bu hareketindeki başarısı, maiyyetinde-ki askerin çokluğuyla sağlanmıştı. Doroszenko'nun yardımıyla, Human, bir hücum neticesinde zapt edildi; ahâlî katliâm olundu; şehrin sokakları kan içinde kaldı ⁵³⁹.

Kırım Hânı Selim Giray, Cehrin'i muhasara eden Kazaklar'ın, kendisinin gelişini haber alınca Çerkeskerman'a kaçtıklarını ve bu mevkiin de hasara uğratıldığını bildirdi. Miralay Rapp'ın savunmakta olduğu Bialacerkief ile

⁵³⁵ Râşid'de (s. 314), «Temtoka. yazıtdır İd, hatalı olduğu anlaşılabilir. (Mütr.)

⁵³⁶ Kont Swidzinski'nin (müverrihe) verdiği malûmat. Kont Rzewuski'nin verdiği malûmata göre. Sobieski tarafından 1671'de Bâb-ı Hümayûn'a gönderilen elcinin ismi Siekierzynski idi-

⁵³⁷ Salvandy'nin Lehistan Târihi, c. 2, s- 290; zannettiği gibi Kara Mehmed değildir; Pâdişâh'la Köprülü'nün Kara Mustafa'yı bir muhataraya uğratmak istemiş olmaları da doğru değildir

⁵³⁸ Râşid'de ve Defterdir Târihi'nde «Uman. (veya. Oman.), (Raşid, s. 318).

⁵³⁹ Hammer, Viyana'yı muhasara eden Kara Mustafa Paşa'ya teveccühsüzlük göstermekte mazurdur. Beyan olunan zulümlere dâir bizim târihlerde bîr İz yoktur; herhalde mübalağa karışmış olacaktır. (Mütercim)

Ttuslar'ın elinde bulunan Kiow istisna edilirse, Dniester'den Dnieper'e kadar olan mıntika baştanbaşa Osmanlı itaatine girmişti ⁵⁴⁰. Kırım Hânı ile Doroszenko huzir-ı hümayûna çıkararak memleketlerine dönmek için ruhsat aldılar. Sadrâzam keyifsiz bulunduğu için kaymakam Kara Mustafa Paşa marifetiyle huzura alındılar. Hân, çuhaya kaplı samur erkân kürkü, murassa bir tırkeş, kıymetli eyerli bir at; kalgay uzun yenli ve se-râsere (sırmalı kumaş) kaplı samur kürk; Hân'ın iki oğlu ile diğer Kırım sultânları hil'atler; Kazak hatmanı samur kürklü kadife kalpak, bir topuz, donanmış bir at aldı. Zât-ı şahane, sıhhatine kavuşmasının ziyadesiyle gerekli olduğunu bildirmek üzere, sadrâzamı mevsimin şiddetinden korumak için, küçük-mîrâhor ile kendi samur kürklerinden birini (bir sevb has samur kürk) gönderdi. Hakîkten bu hediye, Osmanlı târihinde mükâfat, teşvik, mansıb tevcihi, bir sevinçli haberden dolayı teşekkür, alelade bir teveccüh gösterisi için yâhud bir merasim münâsebetiyle, insanı bezdirecek kadar çok görülen kürk ve hil'at tevziatının hepsinden daha münâsib düşmüştü. Doğu'da bir kürk, yâhud hil'atin giydirilmesi, yâhud geri alınması istisnasız şekilde en küçük askerî rütbeden kumandanlara, hatta şâh ve pâdişâha kadar, bir adamın bir hizmete, bir makama getirilmesi yâhud azledilmesi demektir. Hükümdarların saltanat makamlarından indirilmesine de hafif bir tâbir olmak üzere, elbise çıkarmak mânâsına «hal'» denilirdi ⁵⁴¹.

Eylül ayı ortalarında Edirne'ye doğru dönüş başladı (17 Cümâ-de'1-âhir 1085 - 18 Eylül 1674). Isakçı menziline, geçen sene valide sultânın Pâdişâh'a vermiş olduğu cariyeden bir sultânın doğumu münâsebetiyle, bütün büyük memurlar Pâdişâhsın elini öptüler.

Sobieski ve Jablonowski Türkler'i, Tatarlar'ı Lehistan'dan çıkarmakta devam ediyorlardı: Jablonowski, Dniester sahilleri ahâlisini Balkanlar'a doğru çekmiş, bu dağ silsilesinin iki yamacıyla Kırkki-lise Dağlan'na sürmüştü. Daha sonra Bar*ı muhasara ederek Hotin çenginin yıldönümünde Âdil Giray sultam mağlûb etti. Braclaw ve

Nimrow ile bunun dışında on şehri daha zabtetti. Lemberg defterdarı Rzewuski Köprülü Ahmed Paşa'nın firar ettiği yer olan Ras-kowfu aldı; Cehrin'e kadar bütün Ukrayna, Lehistan'ın hükmü altına girdi (25 Ekim 1674)'.

⁵⁴⁰ Salvandy, (c. 2, s. 291), «Mbskoflar'la birinci defa olmak üzere hart» meydanında karşı karşıya geldiler» demekle hatâ ediyor. Çünkü bir asır evvel, 1560'da, oobeşbin Rus Don nehri üzerinde Türkler'e galebe etmiş idiler.

⁵⁴¹ tGalanın aslı, «hU'at» kelimesi, «haladandır.

Yaz mevsimi hep çarpışmalarla geçmiş bulunduğu için, kiş zamanı diplomatik münasebetler için daha müsâid oldu. Moldavya voyvodası, Lehistan kralının umûmî ordug hım Kamanice'de ve Lanchoronski'nin Cehr n'den   saat mesf fede çadır kurmuş olduğunu bildirdi (şubat 1675)⁵⁴². Lehistan'da Fransız elçisi bulunan Marsilya piskoposu, Savanie nâmında bir asilzadeyi savaşan iki devlet arasında sulh m z keresinde bulunmak üzere sadrâzama gönderdi. Kedhud , şer at'ın hükmüne uygun olarak, kâfirler tarafından teklif edilen sulhun kabul edilerek   sene önce Osmanlı Devleti'-nin Bucak'ta Lehiştan'a kabul ettirmiş olduğu ahidnâmenin te'y d edilmesi görüşünde bulundu. Bu teklif, sadrâzam tarafından iyi karşılanmadığı gibi, general Coricki tarafından Sobieski nâmına yapılmış olan teklifler de serasker  br h m Paşa'mn hoşuna gitmedi. 1b-r h m Paşa, bütün Volhyni ey letini ateşe ve kana boğdu. W es-nowieckflerin eskiden beri m r s mülkleri olan Zbarras, 40 Heyduk ve 60 Leh ile Fransız kumandam Desauteuil tarafından savunulmakta olduğu halde, düştü. Bu şehre sığınmış olan 6.000 Rus köylüsü az miktarda bulunan muhafızları boğazlayıp Fransız'ı hisarın üstünden hendeğe atmışlardı.  br h m, bu hıyaneti şiddetle cezalandırdı; Lehlerdin göndermiş oldukları adamlarla bir tepenin üstüne çıkararak şehrin yandığını, ahâlînin katliâm edildiğini bu temsilcilere seyrettirdi. Desauteuil'in şahsında merdce sebata şeref vermek isteyerek yaralarını bağlattı, fidyeyi nec sız Lehistan Kralı'na gönderdi.

Bir ay sonra Jablonowski 20.000 Tatar'ı Zloczow'dan çıkardı. N redd n sultân, Leh generalinden mektupla bir tabîb ve ok ile dolu bir t rkeş istedi. şübhe yoktur ki n redd n bu suretle eski bir dostluk eserini izhâr etmek istiyordu; Lehler'in bu habere verdikleri m n  gibi, mağlûbiyetini  tir f etmek değil (Haz r n 1675), Jablonowski Fransız cerrahı Renaud'yu göndermekle beraber, '—Tatarlar ekseriya atlarının eyerlerini basık yaptıkları için— kendisini istirahatata davet hususunda im  etmek maksadıyle, güzel bir eyer gönderdi. Lâkin n redd n, kendi hediyesiyle Leh generalini hafife almayı kasdetmediği için, Jablonowski'nin maksadını kavrayamadı. Kamanice'nin zabtından sonra, serasker Lemberg⁵⁴³  zerine yürüdü. Sobieski mevkiin imdadına koştu. Osmanlı ordusunun gelişini k ylerin yanması  l n etmekteyken, Sobieski'nin geldiğini de top sa-d lan

⁵⁴² «Rex Poloniae Cameneci , Landscoronsky autem apud Bar et Mohilow tribu-nos militum reliqui,t, ipse Urcainam intravit, solus cum ezercife selectiori usque Baristhenem penetravit, 3 m liar a a Zehrin distans, ubi in Scola per-sistit, partem cum Moscis facit.» Moldavya Prensliği evrakından çıkarılmıştır 24 Aralık 1674

⁵⁴³ Bu şehre Lebler «Lwow», Türkler «Ilba. derler. (Bizim t arihlerde «t»)» vey  «llbov» görülüyor.)

îlân etti (Ağustos nihayeti 1675). Kral, başkumandan sıf&tiy-le bir harb için ihtiyaten her türlü hazırlıklarını görmüştü. Kraliçe, Cizvit kilisesinde Stanislas Kotzka'mn mucizeli tasvirinin önünde diz çökerek Cenâb-ı Hak'tan yardım diliyordu.

Müslümanlar üç defa «Allah!» âvâzesiyle mukabele ettiler ⁵⁴⁴ Nûreddîn, ordusunun Sobieski ordusundan çok fazla olmasına rağmen, kaçtı ⁵⁴⁵. Lemberg muzafferiyeti bütün Avrupa'da yankılandı; Osmanlı müverrihleri bunu büsbütün sükûnetle geçıştirdikleri için, daha bir renkli parlamaktadır.

îbrâhîm Paşa, o zaman Volhyni üzerine gözlerini çevirdi. Mi-telene muhafızları kazığa vurulmuş oldukları cihetle Podhaice ile Zawale kalesi, Kral yardımlarına vakit bulmadan önce, teslim olmuş idiler. îbrâhîm, Podolya eyâletinin Trembowla kalesinde daha şiddetli bir mukavemetle karşılaştı: 5.000 humbaranın yolaçtığı ha* sârlara, şehrin su ihtiyacına cevap veren su yollarının tahrîb edilmesine, lâğımların uçurmakta olduğu taş yığınlarına birbirini mü-teâkib yapılan beş hücumu mukavemet gösterdi. Bu gayretlere rağmen kale düşmek üzereyken Sobieski imdada yetişerek, ikinci defa olmak üzere Osmanlı tahakkümünden kurtulan Lehistan, baştanbaşa sevinç doldu.

Macar Âsileri

Sadrâzam, gerek kendisini Almanlar aleyhine tahrike çalışmakta olan Marsilya piskoposu tarafından gönderilmiş bulunan memurlann ifâdelerine, gerek Macaristan âsîlerinin vekilleri Forgacs vâ-sıtasıyla yeniledikleri tekliflere kulak asmamakta ısrar ediyordu. Lehistan muharebesinin başlangıcından beri (Mayıs 1673) Szepesi'-ye —asla duyurulmaması gereken bir sır olmak üzere— Macar gay-nmemnûnlarına yardım vaadinde bulunulmuş, bu vâid Köprülü Ah-med Paşa tarafından temsilcileri Forgacs'a, Kende'ye, Petsy'ye, La-dislas Kubini'ye tekrarlandığı gibi, Transilvanya'dan gönderilen Sze-kely'ye dahî söylenmişti (Mayıs 1674) ⁵⁴⁶.

İki ay sonra, âsîlerin üç reîsi Szepesi, Radoczi, Petroczi Edirne'de

⁵⁴⁴ Salvandy, Lemberg muharebesinin 24 Ağustos'ta olduğunu yazar; çünkü Za-luski (1, s- 567) ve Legnich'in târihi (s. 249), Ağustos'un son günlerinde olduğunu yazarlar. Diğer tarihçilere göre 24 Eylül'dedir.

⁵⁴⁵ Connor (s. 149) ve Daleyrac. çok mübalağa ile, Türkler'in otuzbin ve Lehler'in beşbin olduğunu yazarlar.

⁵⁴⁶ Bethlen ve ondan naklen Fessler, (9. s. 238), Macaristan Karşıklıkları Târîhi (Paris 1686) eserinden daha doğru olarak durumu anlatıyorlarsa da, o târihe kadar noksansız değildirler.

sadrâzam tarafından kabul olunarak yeni bir teklifte bulundular ⁵⁴⁷. Budin valiliğinde Kara Mehmed Paşa'ya halef olan ⁵⁴⁸  br h m Pa a ile Wardein vâlisi Kornom, Bessarmeny, Nanod, Do- soys Heydukları'ndan şikâyet ettiler. Wardein vâlisi tarafından yazılan mektubun üstünde altın kabzalı kanlı bir kılıç resmi yapılmıştı k , g y  Heyduklar*m zevaline işaret eden bir kuyruklu yıldıza benzerdi ⁵⁴⁹.

Fransa  le Lehistan Arasında Anlaşma

Fransız Nicolas Beaumont —Fransa'nın Rojger Acacia adındaki memuru v satisiyle FogarasHa kendisiyle bir muahede akdettiğinden beri— bir beyanname ne rederek Macaristan n -ho n d lan-hın ba kumandanı tmv nını almış olan Apafy'nin umûmî meclisi reîsi Michel Teleki'nin ⁵⁵⁰ bir mektubunu getirmişti. Başlıca Macar  s lerinin yedisi, yâni Emerich, T k li, Gabrie  Kende, Etienne Bignol, Pol Szaley, Melchior Kecser, Martin Kendi, Etienne Baka Wesseleny ile diğ r n -ho n d  Manyatlar nâmına, 12.000 kişilik bir ordu te kilini teklif ettiler. Fransa dahî, kendilerine ayda 15.000 ek  yardımda bulunmayı ve n -ho n d lann kral t y n etmek istedikleri Bethune' n (Sobieski'nin kayın biraderi) kumandasında 6,000 s -v r  vermeyi taahhüd etti.

Bir sene sonra Budin valiliğine Seyidoğ lu Al  Pa a tâyin olundu. Panayotti'nin ölümünden beri Leh m hted si Bobovski'nin iyi idare edememekte olduğu Dîvân-ı Hümâyûn tercümanlığı Rum ta-b bi Mavrokordato'ya verildi ⁵⁵¹.

Vel ahd  ehzadenin Sünneti Ve Hatice Sultanin  zdivacı Düğünleki

⁵⁴⁷ Macar N -hosn dlaraun Muhtıraları, De La Croix'nm Osmanlı Devleti'nln Um mi Ahvâli, n, s. 60. Bu iki eser Fessler'ic tamâmiyle medlul d r. Kinds-berg'in Mart 1674 tarihli raporu.

⁵⁴⁸ «Budin veriri  br h m Pasa'mn Montecucooli hazretlerine Hüseyin Ağa v s -tasiyle g nderdiğı 8  ubat 1CT4 tarihli mektup» unv ru ile mahfuz vesika.

⁵⁴⁹ M hr n  zerindeki ibareden (tercümesi) «Y r b! Muhammed, resulü Huda'dan ayrı olmasın! > yazılıdır (Hammer'in bu tercümesi mührün  zerindeki Farsça ibareye uymamaktadır). Mektup 9 Ekim 1674 tarihlidir. Bundan bas-ka: Budin Pa asının Nuh Ağa v satisiyle alman mektubu 6 Haziran 1674; Ah-med Ağa v satisiyle alınan, 26 Kasım 1674.

⁵⁵⁰ Kindsberg'in Edirne'den damgalanmı  mektubu. Fogaras'tan yazılan mektup, 15  ubat 1675; Fogaras'ta akdedilm   olan 28 N sftn 1675 tarihli ahidnâme.

⁵⁵¹ Bobovski, Kindsberg'in hazır bulunduğu ilk müzakereyi (20 Mayıs). o kadar kötü tercüme etti ki, Kindsberg bu konuda şöyle yazar: «Dass er sich ooram omnibus prosUta ret und in dergleichen function wol nicht mehr gebraucht werden maehte-> La Croix, H b rtlar, 2, s. 24. 32. sahifede împarator mak s elçisinin ism   bozarak «Chiniosperg» yapmıştır.

Zât-ı şâhâne, oğlunun sünnet ve kızının gelin edilmesi için bir çift düğün hazırlıkları yapmak suretiyle Hotin bozgunluğunu unutupordu. Bu düğün, gelecek bahar mevsiminde Edirne'de olacaktı. Lâkin, ihtişamına rağmen, ne parlaklığı ne de müddeti itibarıyla III. Murad zamanında yapılan sünnet düğününe muâdil olamadı. O zaman, Viyana'ya, Venedik'e, Fransa'ya, Lehistan'a husûsî sefirler gönderilerek İmparator, Doç, iki kral düğüne bizzat davet edilmişti. Bu hükümdarlar, bizzat gelemeyecekleri için mazeret ileri sürerek, düğüne fevkalâde sefirler göndermiş idiler. Ya vakit müsâid olmamasından, ya düğün hediyesi istiyor gibi görünmek istenilmemesiii-den, yâhud fevkalâde sefir gönderihnez düşüncesinde bulunulmasından dolayı, IV. Mehmed zamanında bu davetler yapılmadı. Gerçi Hristiyan kralları düğüne elçi göndermekten kurtulursa da Osmanlı Devleti'nin Hristiyan tebeası umûmî şenliğe nakden yardım etmeye mecbur oldular. Her Rum ailesi 30 akçe ⁵⁵² bir vergi verdi. Edirne'de yerleşmiş olup da 10 azaden mürekkep olan ve bu miktarda şahıslar için cizye vermekte bulunan aileler altı tavuk, iki besili kaz dört ördek vermeye mecbur oldular. Bundan başka, bütün Rum ve Yahûdî aileleri kalaylı bakırdan büyük bir kazan imâli masrafına iştirak ettiler. İstanbul'dan en usta. Arap mehtâbçuarı, en usta koşucular, ip canbazları, hokkabazlar, maskaralar, Acem soytarıları getirildi. Kadirga esirlerinden birçoğu kürekten çıkarılarak eğlence sandal ve kayıkları teçhizatında kullanıldı. Hattâ Venedik'ten komedyenler, çalgıcılar istenilmek bile düşünöldü, lâkin balyos Quirini bu sanatkârları toplayıp da Edirne'ye göndermenin bir sene beklemeyi gerektireceğini hatırlattığından vazgeçildi.

Defterdar ile beraber düğünün organize edilmesiyle görevlendirilen sadrâzam Köprölü Ahmed Paşa ⁵⁵³ otağ-ı hümayûnun çıkarılmasına bizzat nezâret etti. Bu otağ, trampete, kudüm, zil kaval sadâları ile saray hâricine çıkarıldı (21 Mayıs 1675). Saray önünde tertîb edilen düğün mevkii bu binanın yanında yarım bir hilâl şeklindeydi. Hilâlin bir ucunda kurulmuş olan zenci hadım-ağala-rının çadırları, Pâdişâh'ın çadırları yanına kurulmuştu. Orada Pâdişâh ile Şehzade Mustafa için zeminden altı kadem yüksekte iki küçük köşk yapılmıştı. Daha ötede sadrâzamin müsâhib vezir paşanın, kaymakamın, defterdarın çadırları bulunuyor ve hilâlin, öteki ucunda yeniçeri ocağı erkânının çadırları bulunuyordu.

⁵⁵² Otuz akçe onbeş su'dur. (O zamanın hükmünce de pek ehemmiyetsiz bir paradır.)

⁵⁵³ La Croix dahî, Ahmed yerine «Hamet- yazar.

Düğünün ilk günü vezirler ile mihmandarlarının tantana ile geçişi yapıldı. Maiyyetlerinde birçok adamlarla gelerek, bunlar iki saf teşkil ettiler. Vezirler geçtiği gibi iki tarafta bulunanlar t  öbür uca kadar koşar, bu suretle her vezirin kendisi için ayrılmış elan çadıra girmesine kadar saflar boş kalmazdı (1 Reb ulevvel 1086 -26 Mayıs 1675). Sadrâzam, musâhib vezir, kaymakam, defterdar, nişancı paşa gayet güzel kürkler içindeydiler; k rk n altından beyaz canfesten libasları gözükmekte, başlarına teşrifat destan (kall vi) bulunarak, bu dest rların arkasından —altından bir yılana benzer— sırmalı ve ariz (aprazlama) dokunmuş bir kumaş sallanmaktaydı. Otağ-ı hümâyûna dikilmiş olan kavaslar, süvârî mızraklılar, piyade mızraklılar, müteferrikalar, avuşlar, vezirlerin önünde büyük bir saygıyla eğildiler. Vezirler «erge» denilen büyük müdevver çadırlara yerleştirildiler. Raksları, canbazlık n, güreşleri, avcılık rı, hokkabazların marifetlerini de «s yeb n lı sofa» denilen yerlerden seyreder ve gece fişekleri seyretmek için, yine bu sofalarda bulunurlardı ⁵⁵⁴.

Gece esnasında halk, üzerine, kuyruklarına fişekler bağlanmış ayılar, köpekler, eşekler hücum ettirildi ve bu eğlence halkın pek hoşuna gitti ⁵⁵⁵. İkinci gün müftî, kazaskerler ve mollalar beraber olduğu halde, huzûr-ı şahanede Kur* n tefsiri yaptı ⁵⁵⁶.   nc  gün, p diş h n hocası vaiz Vânî tekke ve tarikat şeyhlerini getirdi. Bunların önünde birkaç tiryak , yâni afyondan sarhoş olmuş birkaç adam koşturuldu ki, birçok dervişlerin «benc»e ⁵⁵⁷ m b-tel  bulunduklarının kuvvetli bir belirtisidir. Dördüncü, beşinci altıncı, yedinci gün sipâhî, yeniçeri, rikâb-ı hümâyûn zabitlerin.? zi-yafetler çekildi. Sekizinci gün Dîvân-ı Hümâyûn ve bâb-ı defteri hocaları davet olundu. Dokuzuncu gün toplara, cebecilere nöbet geldi. Onuncu

⁵⁵⁴ «Birinci günü sadrâzam ve vezirler davet olunarak bayram tertibi üzere etek öptüler. Kendilerine tahsis edilmiş ergelerde yemek yenildikten sonra, oyunları tem ş  için vezirlere mahsûs s yeb n lı sofalarda kall vileriyle karâr eylediler. ergelere her gün matb h-ı  mireden iki nöbet yemek gönderilirdi. Vezirler gâh istirahat için ergelerde, gâh tem ş  için sofalarda bulunurlardı. Fakat Pâdişâh kalkmadan evvel sofalardan kalkmamaları tenbîh olunmuştu.. R sid'den telhis, c. 2. s. 321 ve 322. (Mütercim)

⁵⁵⁵ Biraz kaba olan bu eğlenceyi, R sid —ikinci gün vekayiinden olmak üzere— şöyle kaydeder: -Ayılar ve köpekler ve eşeklere fişenkte bağlanıp ateş verildikte cümlesi ürküp seyirciler üzerine doğru hücum etmekle h y u h y kopup azim tem ş  zuhura geldi» c. 2, 322.

⁵⁵⁶ şeyhülislâm AH Efendi fenn-i celil-i tefsirden münâsib bir  yeti kerimenin m n sım takrîr eyledi. (Milletimizde düğünler pekçok haneleri mahvettiği gibi devletin inhitat ve şevketi sebebler nden başlıca birini de s r-ı h m y n lar (devletçe yapılan düğünler) teşkil eder. m. Murâd zamanındaki s r, o kadar israfa yol atıktan başka, yenieriliği büsbütün bozmuştur. IV. Mefa-med'in bu düğünü de Lehistan hududunda mağl biyetler görülmekte iken elbette münâsib değildi; bir hududun hâline, bir de şu düğüne ibret nazariyle bakılrsa, Macaristan'ın yalanda kaybedileceği anlaşılabilirdi. Mütercim)

⁵⁵⁷ «Bene» yerine metinde chyosciamе. kelimesi yazılı olup dipnotta «hyosciamеi nin bene demek, olduğu ve Kipt lis n ndan <n i> il vesiyle <ntbenc- sekline girip Homaroi'ua «nepcuthe-imn dahi bundan kaynakland ği gösterilmiştir-Homeit» bu u efkar dağıtıcı alarak1 >iikretmistir.

gün Şehzade Mustafâ «vüzerây-ı izam ve ulemây-ı kiram» delaletiyle ve büyük bir tantana ile Eski Saray'dan çıkarılıp huzûr-ı şahaneye getirildi. Pederinin elini öptü. Orada müftî n±û-tâd duayı okudu (10 Rebîülevvel 1086 - 4 Haziran 1675). Onbirinci gün şehir ahâlîsine yiyecekler dağıtıldı. Onikinci gün —ki Hz. Peygam-ber'in doğum yıldönümü (mevlîd)'dür— camide dînî merasim yapıldıktan (yâni Mevlid-i Şerîf kıraat edildikten) ve vezirlerin ziyafete çekilmesinden sonra bir top atılarak sünnet zamanının başladığı îlân olundu (12 Rebîülevvel 1086 - 6 Hazîrân 167Ö). Sadrâzam ve vezirler kürkleri ve herbirinin gaşiyeleri bin guruş değerinde atlar aldılar. Sünnet, has-odada sadrâzam, müftî, vezirler, kazaskerler hazır olduğu halde icra olundu.

Kızlarağası Şehzâde'yi kucağına almıştı. Sadrâzam, musâhib vezir ellerini tuttular. Kaymakam paşa gözlerini kapadı. Kesilen ve ameliyatın iyi neticelendiğini bildiren parça, cerrah tarafından murassa bir leğen içinde Pâdişâhla götürüldü. Zât-ı şahane, cerrahın maharetinden söz ederek onu ihsana garketti. Ondan sonra kızlar-ağası, leğeni Harem dâiresine götürerek sultânlara gösterdi. Bütün sultânlar Şehzâde'nin yanına koşarak hatırını sordular. Valide Sultân, büyük-hasekî sultân, küçük-haseki sultân, üçü de —kendilerine göre duygular sebebiyle— ağladılar. Valide Sultân, torununun sünnet edilmesi —uzun zamandan beri-düşünüldüğü üzere— ikinci oğlu Süleyman'ın ölümüne işaret obuasından korkuyordu. Şehzadenin validesi olan büyük-hasekî, tahta bir vâris doğurmuş obuasından dolayı sevinçliydi. Küçük-hasekî ise, bir şehzade validesi olamamak te'sîriyle, hüznün içindeydi. Sarayın topları ameliyenin müs-bet neticelendiğini çadır altında sabırsızlıkla beklemekte olanların hepsine haber verdi.

Sünnet düğünü, üç gün daha ziyafetlerle, tiyatro şeklindeki manzaralarla, alaylarla, hediyeler dağıtılmasıyla, geceleri geç vakte kadar devam eden fişek eğlenceleriyle devam etti. Bu eğlencelerin en seyre değer olanları, sadrâzâmın Macaristan, Girit, Lehistan seferlerinde askeri şerefine en güzel âbideleri olarak fethettiği Uy~ var, Kandiye, Kamanîçe kalelerinin ele geçiriliş şeklini gösteren tiyatro oyunuydu. Bu beldelerin hisarları ve hisarların üstünde câ-miler (daha sonra camie çevrilen kiliseler) görülüyordu. Muhasaralar, müteaddit hücumlar, şehirlerden bir kısmının havaya uçuru-luşu seyredildi, bir kısmı da ateşler içinde yerli yerinde kaldılar. Malta gemilerinin Berberiyeye gemileri tarafından zabt edilişi de görüldü: Diğer gemiler de sun'î ateşler içinde yanmış olarak şuleler arasında Pâdişâh'ın medhiye ilgili beyitler okundu.

Her gün öğleden sonra  hrin muhtelif esnafı alay göstererek, kendi sanat mahs llerinden «saçı» nâmiyle hediyeler takdim ederlerdi. Haff flar (Terlik i ve kavafılar), işlemeli ve kıymetli taşlarla süslü bir çift pabuç arzettiler. Ekmek ilerle kasaplar kadifeden güzel Acem kuma larından yapılmış yastıklar getirdiler. Kuyumcuların hediyesi, gümüş serviler üzerinde altından bülbüller gösteren bir bahçe idi. Demirciler, g m  ten at nalları takdim ettiler. Kazancılar g m  ten vazolar verdiler. Kazazlar, hediyelerin konulmasına mahsûs kalı eler üzerine bunların ipekten yapılmı larını koydular. Kılı  ılar kınları sırmalı, kabzaları ak k ile sarı sırdan ve mors di ilerinden yapılmış dört kılıç, dülgerler kur unla kaplı ve    fıskiyeli seyyar bir k  k takdim ettiler. Terziler, elbise değil, dört le en ile dört buhurdan ve dört g labdan getirdiler. Bu hediyelerin kıymet ve zer feti, her esnafın teşkil ettiği alayla m ten -sib idi. En g zellen kuyumcuların, de bb  ların ve tacirlerin hediyeleri idi. Kuyumcular, Ermen , Yah   , Acem kıyafetinde idiler. Dört katıra yüklenmiş bir d kk nlannd ki mücevherler parıl parıl parlıyordu. 200'  bulan tacir yamakları kaplan postu giyinmiş idiler. Yanlarına kılıç asılmı , arkalarına kalkan konulmuştu. Bunlar büsbütün cengâver bir manzara gösteriyorlardı. Debb  lar, ticaretiyle i tig l ettikleri hayvanların k rklerinden giyinmiş olmakla beraber, i lerine saman doldurulmuş arslanlar, kaplanlar, parsılar, ayılar, kurtlar, tilkiler, samurlar, va aklar, gelincikler, tavşanlar, köpekler, kediler götürüyorlardı. Bu esnaftan 36 kişi kaplan postları giyinmiş oldukları halde, samurla  rt lm   ve başka kıymetli kürklerle d  enmi  bir h necik nakletmekteydiler ki, k rk n o kadar takdir olunduğu ve o kadar bol bulunduğu bir saraya mahsûs e i bulunmaz bir  c ddir.

Ekseriyetle bu alayların önünde saman yâhud k  ıd içinde birer soytarı bulunur, seyredenleri ve özellikle —kimse görmeksizin g lmek için ağızlarını örtülerinin ucuyla kapayan, yâhud gözlerini parmakları ile örterek fakat göz ucuyla görebilmek üzere parmaklarını aralıklı tutan— kadınları, elindeki koca bir zeker⁵⁵⁸ ile sel mlardı⁵⁵⁹. Daha geniş bir oranda, 22'si k  k ve 2'si büyük 24 sun'  nahıl, anlattığımız d   n n hus  s  bir al metini te -k l ederdi. Gemi direkleri kadar yüksek, altı bayrak ve altı açık yelken, onaltı enlemesine serenle müzeyyen olarak, 100 k le yüklenmiş bulunan iki büyük nahıl, dikili taşlar gibi saray önüne dikildi. Nahıllardan herbiri oniki kat teşkil

⁵⁵⁸ -Elinde koca bir zeker tuttuğu halde bununla herkesi sel mlıyordu.» La Crpix, 2, s. 119.

⁵⁵⁹ «Kadınlar gördüklerinin görülmemesi için pe eleriyle ağızlarını kapıyorlardı

ediyor, bolca yaldızlanmış ve bir hilâl ile süslenmiş olarak, palmiyenin tepesine bezeyen bir başlıkla nihayet buluyordu. Bu başlığın üzerinde ve iki tarafın her-birinde birbirlerine sanlımış altı bayrak ile oniki dalgalanan flama sallandığı g r l yordu. En alt katta oniki saksı içinde birbirini t -k ben altı ş k fez r ile bir o kadar sun i  am bulunuyordu. İkinci katta çiçeklerle karışık yeşil dallardan mürekkeb bir çalılık ve oniki iri ve kıymetli taşlan temsil eden, dört muhtelif renkte oniki beşli g r l yordu.     nc  kat birinciye, dördüncü kat ikinciye benziyordu. Beşinci katta oniki balmumu meş'alesi d ire şeklinde konulmuştu. Diğer yedi katta yalnızca  i ek ve meyve demetleri görülüyor ve bunlar başlığa doğru gittikçe azalıyordu ⁵⁶⁰. Feyz ve bereket veren kuvveti temsil mâhiyetinde bulunan bu iki nahi , bu suretle alaca meyveler ve çiçeklerle süslenmiş oldukları halde, n r ve yaldızla parlıyorlardı.

Vezirler, valiler tarafmdan takdim olunan hediyeler —ki teşrifat listesinde kayıtlıdır— h l  bugün dahî o zamanın ihtiyaç ve yönelişlerine şahitlik ederler. Lâkin bu düğünün m ft  ve sadrâzam için devlet ve dince pek mühim görünen en tantanalı kısmı, orduya kaydedilmek üzere ailelerinden alınan 3.000 erkek çocuğun sünnet edilmesidir. Vaktiyle yeniçerilerin devşirilmesi, böyle olmuştu.

Sünnetten iki hafta sonra, Pâdişâhın kızı Hatice Sultân'ın ikinci vezîr musâhib Mustafa Paşa ile izdivacı, ondört gün müddetle alaylar, ziyafetler, tiyatroya benzer eğlencelerle  l n olundu. Bu izdivaç hakkında bir hatt-ı hümâyûn çıkarılarak gelini kocasının ikametg hına götürecek olan «sağdıç»lık vazifesi defterdar Ahined Paşa'ya havale olundu. Senenin en uzun gününün arefesinde (26 Reb ulevvel 1086 - 20 Haziran 1675), damadın nişan nâmiyle hazırladığı hediyeler sağdıç tarafından saraya götürüldü ⁵⁶¹. Ked-hud  beğ idaresinde bulunan yeniçeriler, alayın en önündeydiler; altmış  avuş ve  avuşbaşı onları tâkîb ediyordu. Daha sonra topçu ve cebeci-başılar, yüz müteferrika ile kapıcı-başılar, şekerlemeleri taşıyan otuz hamal geliyordu; yirmi yeniçerinin de her birinin elinde birer şerbet testisi bulunmaktaydı ve bunların ağzındaki küçük ağ a ların dalları meyve şekerlemeleri ağırlıklarıyla eğrilmekteydiler. Diğer kırk yeniçeri de altın kademlik kareler hâlinde altın k şklerle ve gümüş çeşmelerle süslü

⁵⁶⁰ Bu nah lann bakır üzerine kazınmış sağ h bir resmini Rycaut'da: «Bir Türk tantanası» işaretiyle, (c. 2, s. 252) ve Petis De La Crotx'da da (c. 2., 's. 128) görülür.

⁵⁶¹ La Croix ve Rycaut'mın Râşid ve diğer Osmanlı m verrihlerine aykırı olarak gösterdikleri t arihler yanlıştır.

sınaî parçalar götürüyorlardı. On nefer, başlarında şekerlemelerle dolu ve çiçeklerle kaplanmış sepetler taşıyorlardı. Yirmi çavuştan herbirinin elinde ipek kumaşlarla, muslinlerle, sırmalı şal ve havlularla dolu birer sepet vardı; diğer yirmidört çavuşun götürmekte bulunduğu yirmidört sepette geline elbise olacak kıymetli kumaşlar vardı. Mücevherleri gümüş leğenler içinde, işlemeli kumaşlar üzerinde, yirmi çavuş götürüyordu. Bunlar, mücevherlerle kaplı ince kadifeden yapılmış tâş şeklinde bir serpuşa Valide Sultân ile iki haseki ve gelin için dört mücevherli kemer; gelin ve Şehzade Mustafa ile Pâdişâh için birer murassa sorguç; "gelin ile büyük-hasekî ve küçük-hasekînin kaymakam Mustafa Paşa'ya verilecek kızı için murassa üç başörtüsü; cildi tezhibli ve murassa iki Kur*ân-ı Kerîm; yüz kırat ağırlığında zümrüt bir küpe; Valide Sultân, haseki sultân ile gelin için üç bilezik; Pâdişâh hazretlerinin şahsı için murassa kopçalar (düğmeler) idi. Bunlardan sonra da samur, kakum, vaşak kürkleri, gaşiyeleri inci, safir, lâ'l, firuze ile kaplanmış iki binek atı görölüyordu.

Defterdar paşa ve reîs efendi 100 atlı köle ile alaya son veriyorlardı. Alay saray kapısında, Pâdişâh'ın kerimesi olan sultân nâmına, kızlarağası tarafından kabul edildi.

Damadın sarayı düğüne tahsis edilerek, yedi gün vezirler, ulemâ, meşâyih, yeniçeri, sipâhî, silâhdâr, rikâb-ı hümayûn, ümerâ ve zâbitânı parlak ziyafetlerle ikram olundular. Sekizinci günü gelinin cihazı hazîne odasında sergilenecek o gün, kaymakam Kara Mustafa Paşa'ya da, ikinci dâmâd olması şerefine, samur kürk giydirildi. Onuncu gün vezirler, kazaskerler sarây-ı hümayûna davet edilerek müftî tarafından (nikâh) akü (icra) olundu ve hazır bulunanlara kürkleri dağıtıldı (6 Rebûlâhir 1086 - 30 Hazîrân 1675).

Bu merasimden sonra Kubbealtı vezirleri önde bulundukları halde, mutantan bir alay teşkil edilerek, gelinin cihazı damadın sarayına götürüldü.

Bu cihazın arasında —eski Rum ve Romalıların muhterem tuttukları bahçe ilâhlarının korularından kaynaklanan— iki şekör bah-çesiyle iki nahil ve seksenaltı katırın üzerine —inci işlenmiş yastıkları, sırmalı yüz örtüleri, parlak mücevherleri, hâsılı hepsi görünecek surette konulmuş— kadınlara mahsûs süs eşyaları nazar-ı dikkatleri çekmekteydi. Alayın sonunda cariyelerle dolu oniki araba vardı. Cariyeler siyah hadımlar nezâretindeydiler. Hokkabazların, rakkasların, ip canbazlarının eğlenceleri üç gün sürdü; iki can-baz, Selimiye Câmii minaresinden Dâmâd Paşa sarayına uzatılan ip üzerinden ok atarak ve bir kollarında çocuk tutarak üç

defa geçtiler⁵⁶². Dördüncü gün gelin, saray-î hümayûndan çıkarılarak bütün vezirler ve büyük memurların refâkatiyle zevcinin sarayına götürüldü (10 Rebûlâhir 1086 - 4 Temmuz 1675).

Sünnet düğünündekilere benzer iki büyük nahl ile şekerden ustalıkla yapılmış diğer iki küçük nahl alay içinde göze batıyordu. Gelin bir gümüş araba içindeydi. Arabaya altı kır at koşulmuş olduğu gibi, üzerindeki altın pullu kurdellâların havada dalgalanmakta olduğu görülüyordu. Altı atlı diğer dört araba ile, dört atlı yir-mibir arabadan herbirinin içinde iki zencî hadım-ağası vardı. Dâ-rû's-saâde ağası atlı olarak gelin arabasının önünden gidiyordu. Onun arkasında biraz mesafede gelinin validesi olan haseki sultân gümüş bir araba içerisinde ve arkasında diğer on araba içerisinde hadım-ağalar ve halayıklar bulunduğu halde, geliyordu. Gelin, merasiminin bitmiş olması için usulen zıfâf odasına götürüldü. Lâkin kocaya verilecek bir yaşta olmadığından, evliliği bir teveccüh nişanesi, yâhud gelinin mehri üzerine hesap edilmiş mâlî bir muamele idi. Çünkü gelinin, henüz çocuk yaşında vefatı vuku bulmuş olsa da, kocasının, mehri ve cihazı hazîne-i şahaneye teslim etmesi gerekirdi⁵⁶³;

Bütün vezirler, kumandanlar, diğer devlet büyükleri, kazaskerler, mollalar, şâir ulemâyâ gül suyu dağıtıldı ve kahveler, şerbetler ikram olunduktan, kürk ve hil'at giydirildikten sonra döndüler.

Bu iki düğün münâsebetiyle, Galata'da ve İbrahim Paşa Sara-yı'nda yetiştirilmekte olan gulâmlar, hademe odalarını doldurmak için saraya alınarak, bu saraylardaki mektebler kaldırılmıştır. Mek-teblerin vakıflarının da medreselere dağıtılması kararlaştırıldı. Edirne'deki gılmân sarayı, kısa zaman Önce satışa çıkarıldığından talibi bulunmadığından, pek cüz'î bir bedel mukabilinde defterdar Meh-med Efendi'ye verilmişti⁵⁶⁴.

İngiliz Sefareti Ve Berberiye Hükümetleri

Ragusa ve Transilvanya elçileri —ki sünnet düğününde hediye veren

⁵⁶² Canbazın birisi arkasında bağlı bir çocukla bahsi geçen ip üzerinden dâmâd paşanın konağına yakın bir mahalde ipin kopmasıyla seyircilerden bir zunnî'nin üzerine düşmüş ise de, gerek kendisine, gerek züninîye zarar gelmediği Râşid'de <s. 327) kayıtlıdır. Fakat çocuktan bahsedilmemiştir. Halka eğlence lâzım! (Mütercim)

⁵⁶³ Rycaut, s. 252.

⁵⁶⁴ Bu husus yalnız defterdar Mehmed Efendi'nin târihinde yazılıdır, (varak: 36). M. D'Ohsson bunu bilmediğinden, gılmân sarayının kaldırılmasını Sultân İbrahim zamanına, yâni yirmibeş sene öncesine çıkarır. Hacı Kalfa'nın Takvî-mü't-Tev&rîh'inde dahî su sözler görülür: *İbtâl-i sarfî-i gulâmân-ı tbr&hîm Paşa.»

elçiler bunlardan ibaretti— d   ne başlanılmazdan altı gün önce ve Lord John Finch'in şövalye Harvey'i yerine istanbul'a geldiği gün, istedikleri kabul resmine nail olmuş idiler.

Lord cen bları, yalnız 60  avuş ile 60 yeniçeri tarafından karşlandı. Alayı, dört katıra yüklenmiş bir tahtirevan ile altı İngiliz atına koşulmuş bir araba teşkil ediyordu. Sefir, Yahûdî mahallesine götürülerek, bir elçiden ziyâde  ingene bir oyuncu takımına yakışacak bir hanede yerleştirildi. Bundan o kadar müteessir oldu k , gelişi sebebiyle diğer elçilerin  f  edecekleri tebrikleri bile kabul etmek istemedi (20 Mayıs 1675).

Sadr zaml  mülakatında bir ayaklık üzerine konulmuş iskemleye oturtulmuştu; muhatabı ise bir minder üzerinde bulunmaktaydı. Konuşmasında kendisinden sık sık bahsetti inden, sadrâzam, Fransız elçisi M. de Nointel'in uzun nutuklarından, parlak sözlerinden ziyâde ehemmiyet vermedi. Bununla beraber elçi, kapit l syonların yenilenmesine muvaffak oldu.

Onun  stanbul'a gelmesinden iki ay önce ve amiral Narborough'-un" kumandasında bulunan    firkateyn ile iki gemisinden ve dört nakliye gemisinden mürekkeb bir İngiliz donanmasının, Trablus filosu üzerine galebese sebebiyle, İngiltere h k meti bu amiral m -   rifetiyle V l  Halil Paşa, Dayı İbrahim A a ve Tarablus d v niyle yirmi   maddelik bir ahidnâme yapmıştı ki, İngiltere'nin deniz ulaştırmasını ve Tarablus h k metiyle ticâretini sağlıyordu. Bu muahedeye v sita olanlardan biri, Tunus dayısının kardeşi Hafız Be  idi. Bir müddet sonra dayının vefatı  zerine, Hafız Be , dayılı ı ye enleri Seydî Mehmed ve Seydî Al 'den almak istedi. Onlara ma -l b olması üzerine,  stanbul'a gelerek yardım istedi ve isteği yerine getirildi. Bir oda yeniçeri ve Anadolu sahilinden yazd   gönül-l lerle Tunus'a geldi. Fakat içeri giremedi. Tarablus'un yeni Vâlîsi Mısırho lu tbrâhîm Be  de —dokuz harb gemisinden mürekkep bir donanma, kendisinin makamına geçmesi için emir almış olmakla beraber—, yine Tarablus'a girerjiedi.

Berberiye hükümetleri ejderi,    başını Osmanlı idaresi alun-dan çekip çıkarmaya devam ediyordu. Bu yüzden Fransa, İngiltere, Felemenk gibi Hristiyan hükümetleri —Dîvân-ı Hümâyûn işe ka-nştır maksızın— Cezayir, Tunus, Tarablus em retleriyle sulh ve harb eder oldular. Bu sebepten, vakıalarını yazd  mız ř  zamanda, .Cezayir Dayısı ve d v n  —Fransız konsolosu şövalye d'Arvieuxfh n getirdiği mektuplara cevaben— Fransa Kralı XTV. Lous*ye    mektup yazdılar. Bu mektuplarda oldukça büyüklenen

bir edâ ile, Fransa Kralı tebeasının Livorna, Ceneviz, Portekiz, İspanyol, Felemenk, Malta gemilerinde hizmet etmekte olduklarını ve Cezâyirli'lerin bu gemiler içindeki Fransızları taarruzdan masun tutmak itiyadında olmadığını, bilâkis öldürmekte yâhud esîr etmekte bulunduklarını bildiriyorlardı. Cezayir korsanı Mezonorta, şövalye d'Arvieux'nün gözleri önünde birtakım Ceneviz ve Livorna gemileri getirdi, ki bunların içinde günahlarından temizlenmek için Roma'ya seyahat etmekte olan Fransızlar vardı (1675). D'Arvieux, bunların ziyaretçi sıfatı taşıdıklarını ortaya koymak istediye de dayı, bunların ziyaretçi mi, asker mi yâhud gemici mi olduklarını araştırmaya hacet olmadığını, madem ki düşman bayrağı altındaki bir gemide bulunmuşlardır, kendilerini esîr etmeye hakkı bulunduğunu cevaben bildirdi.

Rumlar Kudüs'te Kamame Kilisesinin Muhafazası Hakkını Kazanıyor

XIV. Louis'nin mektubu, biri on sene ve diğeri üç sene Önce, Duc de Beaufort ile marki de Martel'in yapmış oldukları ahidnâme-leri kısaca dayıya hatırlattıysa da, bir te'sîri olmadı. Fransa Kraîl'-nın Mukaddes Mahal üzerindeki himaye hakkını battal duruma düşürmemiş olmak için Kudüs'e seyahat etmiş olan M. de Nointel, Rum-lar'ın elinde bulunan birkaç yerin Lâtinler'e terkedilmesini sağlamakla, bu imtiyazı pekiştirmek şöyle dursun, zaafa uğratmıştı. Rum Patriği, Panayotti'nin vaktiyle Rumlar lehinde sağlamış olduğu ve fakat hayâtında asla kullanmamış olduğu bir hatt-ı hümayûn ile Edirne dîvânına gelerek, Latinler tarafından ve M. de Nointel marifetiyle yapılan gasb hakkında, alenen protesto etti (6 Ocak 1675) ⁵⁶⁵. Bu hatt-ı hümayûn mucibince Rumlar bir berât aldılar ki, Sultân IV. Murâd zamanında verilmiş bir berâta binâen ve gûyâ Hz. Ömer zamanında verilmiş bir berâta atfen, Kamâme Kilisesi'-nin, Beytül-Lâhm'in anahtar ve avizelerinin korunmasını —Sultân Ahmed Câmîi'ne seneÖe 1.000 gurusîrâd vermek şartıyla— Rumlar'a temîn ediyordu ⁵⁶⁶.

Ertesi sene başında (25 Ocak 1676), Rumlar'a bu kadar müsâid olan berâtı ibtâl için sadrâzama 10.000 gurusîrâd teklif etmiş olan Fran-sisken

⁵⁶⁵ Arvieux'de (c 5, s. 254) hatt-ı hümayûna müracaat. Patrik tarafından sağlanan murafaa için de bk. 261. İngiliz tercümanı, Venedik tercümanı Tarsia, Barca nâmında tâcîr ve Mârûnî Ragusa tercümanı taraflarından imza olunmuştur.

⁵⁶⁶ Kindsberg'in raporu. «Taraf-ı şahaneden Katolikler aleyhinde Patrik hazretlerine verilen berât* unvanlı vesîka-

r hibleri hiçbir şey elde edemediler; Kudüs anahtarı, kali e ve avizeleri alınarak Rumlar'm Mukaddes Mahaller'e sahip çıktıklarını g rd ler⁵⁶⁷. Bu suretle imparator ile Fransa Kralı'nın Kamâme Kilisesi muhafazası için çekilmektedir oldukları sırada, bu  eref Rumlar'a verildi⁵⁶⁸.

Macaristan Hududu

 mparator'un mukim elçisi Kindsberg, nasıl Fransiskanlar'ı Mukaddes Mahaller'in tasarrufuna sahip kılmak hususunda başarılı olamamı sa, Transilvanya elçisi de Macar Manyatları için Tekeli'yi, onların generali olmak üzere alenen kabul ettirmeye muvaffak olamamıştır. Bu elçinin d n   n n ertesini günü, Paul Szepesi ve Fan-tscho Housein, 10.000 kişi ile Macaristan'da Debreczin  ehrini zapt ettiler ve Eğri'de bir palanga yapmış olduğunu iddia ettikleri İmparatorluk generali Strasolda'nın te ebb slerinden dolayı sadrâzama m bala alı  ik yetlerde bulundular. Bu durum Kindsberg'den sorulduğunda, Strasolda'nın yalnız Debreczin    lerini vurmu  olduğunu, Türkler'e taarruz etmemiş bulunduğunu, asayişin ancak kuvvetle korunabilece ini, sözü edilen palanganın birbuçuk sene önce Türkler tarafından yakılan Wolgar palangası olduğunu söyledi,

Podgori a Türkleri otuz takım ile Hırvatistan'a akın etmişler ve    Wiekovacki'nin rehberliği ile Avusturya hududu  zeninde Gradiska'yı. Dubiza'yı, Velica'yı, Zoboka'yı, Nusoka'yı ve Costano-witz'i tahrib etmişler ve bundan dolayı hiçbir tazminat alınamamı tı. Bunun neticesi olarak Türk aplangası Wigitsch, Karlstadt ah  si tarafından istilâ edildi.

Hudud  zerindeki vak'alar İstanbul'da çok can sıktı; İstanbul kaymakamı  ark Ticâret  irketi'nin pazarındaki kartalı, kaldırttı ve bunun bir daha görünmesini yasakladı. Budin V  si Al  Pa a gerek kendisi hakkındaki  ik yetlerden temize çıkmak, gerek Avusturya kumandanları hakkında şikâyet etmek için birkaç defa Viyana'ya  avu lar gönderdi. Avusturya'nın, Neuhaeusel (Uyvar) be lerbe i tarafından İmparatorluk kumandanı Neutra'ya 2.000 sopa vurulmuş olduğu hakkında ileri s rd    ik yetlere

⁵⁶⁷ Kudüs prokuratoru Domenico Lardi tarafından Kindsberg'e gönderilen ve onun raporuna eklenen takirde şöyle denilmiştir: cLoca sancta a Regina Sicilieae Sancta Anno 1300 con cessa et 347 annis pacifice in habitata.»

⁵⁶⁸ La Croix'nın Osmanlı Devleti'nin Umûmî Ahv   adlı eserinde (c. 1, s. 22) •Zât-ı  ahanenin husûsî bir imtiyaz olarak Dogu'da Hristiyanlığın yegane h misi sıfatını kendisine vermiş olduğu Fransa imparatoru, diye yazması, tamâmiyle esastan uzaktır. 1525!! Hâlbuki Fransa ile ilk ahidn  e, bu târihten on sene sonradır!...

bu beğlerbeği, zulümlerinden dolayı cezalandırıldığı cevâbını verdi ⁵⁶⁹. Mantua dükü, vaktiyle ceddinin Sultân IV. Murâd ile muhaberede bulunmuş olduğu gibi, kendisinin de Bâb-ı Âlî ile samîmi bir muhabereyi sürdürmeye hazır bulunduğunu bildirdiğinden, bir sefir ile hediyeler göndermek isterse, sefirin kabulüne rızâ gösterileceği söylendi.

Biraz sonra (Mart 1676) İstanbul'a balyos sıfatıyla Venedikli Morosini ve Lehli asilzadesi Dombrowski geldiler. Dombrowski o vakit Fransa'nın Lehistan nezdinde sefiri bulunan Marsilya piskoposunun bir mektubunu getiriyordu.

Mısır'da İhtilaller

Bağdâd'dan ve Kaahire'den alınan ve bu iki şehirin herbirinde, bilhassa Kaahire'de askerın isyan ettiğı ve Kaahire'de Vâlî Ahmed Paşa'mn mağlûb edildiğı yolundaki endişe verici haberler, aym zamanda geldi. Sabık Kıbrıs Valisi ve Ahmed'in selefi olan Canbulat-zâde Hüseyin'in valiliğı zamanında Lehistan muharebesinin gerektirdiğı asker, hiçbir mâni çıkmadan gönderilmişti. 3.000 Mısırlı, daha önce Girit muharebesinde olduğu gibi, Lehistan muharebesinin şân, şeref ve yorgunluklarına iştirak etmişti. Akçe rayicinin keyfi bir surette yükseltilmesi halefinin rahatını bozmamışti. Zîrâ paşanın adaleti herkesçe bilinmekteydi ^{570 571}. Fakat Ahmed'in idaresinde Bâb-ı Âlî'nin en küçük talebi dehşet verdi. Çünkü, Ahmed'in defterdar sıfatıyla umûmî varidatın bir kısmını idare ettiğı csnâ-da kazandığı tecrübe, mütemadiyen yeni tazyikler olacağı korkusunu veriyordu. Bundan dolayı askerler Romaili meydanına toplandılar ve kaleye sığınmış olan paşaya, askerın kendisine kadar gelerek sığındığı yerden cebren çıkarmasını ve hayâtını ortadan kaldırmasını istemezse, kendi nzâsiyle buradan çıkmasını, yânî valilikten vazgeçmesini ihtar ettiler. Ahmed bu tehdîdler üzerine itaat ettiğinden, Ramazan Beğ'i kaymakam olarak yerine geçirdiler ve Bâb-ı Âlî'ye cereyan eden vak'alar hakkında bir rapor gönderdiler.

Pâdişâh'ın emri üzerine Bağdâd Vâlîsi Abdurrahmân, yine o sıfatla

⁵⁶⁹ Lettera del Verir di Buda AÜbessa recata da Hasan Ciaus a S. E. Montecuc-coH 16 Mano 1676; ve İLettra del Verir di Buda recata da Ahmed Cfans ali S Agmto 1676.

⁵⁷⁰ Bir hatt-ı şerif Mısır hazînesine, herbiri otuz para kıymetinde olmak üzere 300 kese arslanlı gurus vergi taretmişti; hâlbuki bu akçenin kıymeti 40 para, İspanyol dukasının kıymeti 42, dukato'nun(serifi) kıymeti 85 para, yaldızlının kıymeti 85 para idi. Yosnf-zâde Memned Târihi, s. 170.

⁵⁷¹ Paşa'nın, emânete hıyanet eden bir kimsenin hilesini, kendisine bir tesbîh göndermek ve bu işaret üzerine, bildiğı çekmeceyi teslim etmesini emretmek suretiyle ortaya çıkarması hikâyesi, çok defa nakledilmiştir. Yüsuf-s&de Mehmed Târihi, s. 171.

Mısır'a gitmişti. Onun valiliği zamanında Mısır iki müdhiş âfete, açlık ve vebaya tutuldu. Unun «erdeb»i altı guruşa kadar çıktı; sebzenin erdebi ise dört guruşu buldu. Otun yükü 50 akçeye çıktı. Kaahire ahâlîsi dükkânları yaktılar. Abdi (Abdurrahmân) Paşa isyan teşvikçilerini birer birer ortadan kaldırarak askerleri itaate soktu. Bütün tedbîrlere muhalefet eden Ahmed adındaki kudretli azablar kâhyası, kendine kuvvetle üstün gelinemeyen yegâne kimse olarak kaldı. Entrikacı bir siyâset, paşaya daha emîn bir çâre olarak göründü. Bir gün maiyyetindeki zabitlere şöyle söyledi:

— «içinizden hanginiz bir kese akçe kazanmak ve maaşını beş kese artırmak için beşyüz sopa yemekten korkmaz?»

Zabitlerden biri, bu şartı yerine getirmek için lâzım gelen vaziyeti aldı. Paşa:

— «öyle ise» dedi, «kâhya geldiği vakit kendisine bir kâse şerbet getireceksin ve getirirken kâseyi düşürüp kıracaksın.»

Dediği gibi yapıldı; kâse zabitin elinden düştü ve zabite 500 sopa cezası tatbik edildi. Paşa bunun üzerine kâhyaya kendisinin zehirli şerbet kâsesini ikram etti: Bu suretle kâhyadan kurtuldu. Ab-dî'nin valiliği zamanında, Garbiyye'de ve Eşhomim civarında birçok köyler, Pâdişâhın validesi olan sultân tarafından vakfedilerek, sultânın Mekke'de yaptırdığı tekkeye ve hastahâneye tahsîs edildi.

Pâdişâh İstanbul'da

Pâdişâh'ın, payitahtını bırakarak İmparatorluğun ikinci şehri olan Edirne'ye yerleşmesinden bu yana üç seneye yakın bir zaman geçmişti. O vakit sultanlara hâs bir debdebe ile İstanbul'un gözlerini kamaştırmak lüzumlu görüldü. Pâdişâh Edirne'den çıkmadan evvel Harem ile birlikte, şehirden üç fersah mesafede yapılmış olan ve inşâsı için İstanbul sarayının en güzel sütunları kullanılmış olan yeni Akpınar Sarayı'nı gezdi. Edirne'de inşâ edilmekte olan ve inşâatında 2.000 amelenin çalışmakta olduğu yeni bir sarayın temelini de attı (22 Mayıs 1676). Pâdişâh. Nîsân'm ilk günlerinde İstanbul'a gitti, fakat orada kalmak için de o kadar az istekli görünüyordu ki, Valide Sultân'ı iki defa yol zahmetine katlanmamak üzere Edirne'de kalmaya davet etti (7 Nîsân 1676 - 23 Muharrem 1087). Gelişinde saraya bile gitmeyerek, Dâvudpaşa'ya indi: Oradan Has-köy mahallesinin arkasında, Okmeydam'na gitti.

Sultân Mehmed, Okmeydanı ordugâhından, donanmalarının Akdeniz'e

ve Karadeniz'e çıkmasında hazır bulundu: Kapdân Pa a Sey-d  Mehmed (Köprülü'nün kayın biraderi) ile ikinci amiral Hüseyin Pa a'dan herbiri 24 kadırgaya kumanda ediyordu. Biri Adalar De-nizi'ne yelken açtı, diğeri Karadeniz'e doğru yöneldi. Okmeydam'nda askerinin maa ını tesviye   areleri bulmak üzere, bir dîvân kuruldu. Sadrâzam vahîm surette hasta olduğundan yerine bu dîvânda eni tesi kaymakam Kara Mustafa Paşa baktı (14 Mayıs 1676 - 1 Reb  l-evvel 1087).

Lehistan İle Sulh

Vezîr-i âzamin, bilhassa Doroszenko'ya güvenmek hususundaki imk nsızlığı anladığından beri, kendi vaziyetini hissetmesi, belki kendisini Lehistan ile uyu maya sevketmi ti. 20.000 kişiden mürekkeb olan Osmanlı ordusu Kamaniçe (Kaminiec)  zerine yürüyerek, yeniden in   edilmiş olan Khocim köprüsünü geçmişti. Ordu erzakını toplayıp Tatar Hânı ile birleşince, Bar önünde ordugâh kurdu. Bosna Valisi serdar İbrâhîm Pa a vefat ettiğinden, yerine   am V -l si İbrâhîm Pa a t y n edildi (Ağustos 1676). Bu İbrahim'lerden birincisine « ı man», ikincisine « eyt n» l akabları verilmişti.  eyt n İbrâhîm, zâten tamâmiyle tahrîb edilmiş olan Volhiny'de dola acağı yerde, Galiçya  zerine yürüdü. Podolya'ya ve Pokuzia'ya hâkim olduğundan, bunlardan voyvoda Dukas'ın lehine bir zeamet teşkil etti ve bu iki memleket ahâlîsinden Rus mezhebinde bulunanlar kendi nz lanyle Osmanlı idaresine tâbi oldular. Bununla beraber yeniçeriler mırıldanmaya ba ladılar ve kendileri muharebenin bütün yorgunluklarına mâruz bulundukları halde Pâdişâh'ın av keyfinde olmasından ve vezîr-i âzamin rahatça İstanbul'da oturmasından şikâyet ettiler. Bereket versin ki, askerlerin memnuniyetsizliği, yakında sulhun akdedileceği haberi üzerine bertaraf edildi. Her milletten altı zabıt ⁵⁷² sulhun şartlarını tanzime memur oldular.

Lehistan kralının, Mohilon kalesinin altında ordugâh kurmuş olan Tatarlar'dan binlercesine hücum ederek mağlûb etmiş olduğu haberi geldiği vakit, İbrâhîm Lehli murahhaslarla masa ba ındaydı. İbrâhîm, Lehistan murahhaslarını iyice azarladıktan sonra, süvarisine Lehliler'e karşı yürümesi

⁵⁷² Bu müzâkerelerde Lehistan'ı temsil eden murahhaslar şunlardı: Wisniowiecki prensi Constantin, George Wielhorski, François Kobytcki, Pierre Telef, Stanislas Debrowski ve Jean Karwowski. Türk murahhasları arasında vezîr-i âzamin biraderi ile Hân'ın kayın biraderi Murtaza Beğ g r l yordu. Zaluski, Epistolae. Coyer, (c- I, 4) ancak Bendinski ile Korberciki'yi zikreder,

emrini verdi. Süvârî onlara Zu-rawna surları altında yetiştî. Muharebe uzun. ve kanlı oldu, fakat zafer arada kaldı ve ancak cengi geriye bıraktı (27 Eylül 1676 -19 Receb 1087). Sobieski, 15.000 kişi ile Zurawna yakınında siper alarak, arkasını Dnieste'r'e verdi. Ön tarafı Suritza ırmağı ile korunmuştu, sağında ormanlar ve bataklıklar vardı, solunda küçük Zu-rawna şehri bulunuyordu. Yirmi gün, 66 topuyla 200.000 kişiye karşı kendini müdâfaa etti. Herbiri ellilik yirmi toptan mürekkeb dört batarya, birdenbire Osmanlı ordugâhı üzerine ateş açtı; her gün bir hücum, yâhud ceng oluyordu. Hân ile serasker birbirini suçladılar ve müzâkere etmek gerektiği düşüncesinde bulundular. Kırım Hânı birkaç defa Lehistan Kralı'na Alîşâh Ağa'yı göndererek, Kral'a vezîr-i âzam tarafından konulmuş olan şartları kabul ettirmeye çalıştı. Sobieski de kendi tarafından miralay Grebn ile temsil edildi ⁵⁷³. Nihayet sulh imza olundu ⁵⁷⁴ (27 Eylül 1676 - 19 Şaban 1087). Bu ahidnâmenin hükümlerine nazaran Türkler Kamaniçe'yi ve Po-dolya'yı muhafaza ediyorlardı. Hudud hattı Bucas (Buczacs)'ı, Bar*!, Bialow'u ve Cerkow'u tâkîb edecekti. Ukrayna —Piarzako ve Pa-ıvolocza müstesna ⁵⁷⁵— Bâb-ı Âlî'ye tâbi oluyordu. Buczacs sulhu hakîkten yenilendi ve ahidnâmenin Türkçe müsveddesinde Andre Modrzejorski'nin vezîr-i âzam nezdine giderek, bir sefir tâyin edilinceye kadar orada kalacağı kararlaştırıldı.

Köprülü Ahmed Paşa'nın İrtihâli

Bu esnada Pâdişâh'ın karargâhı Okmeydanı'ndan Çeri Çayırı'na, oradan da Edirne'ye nakledildi. Kaymakam Mustafa Paşa ile yine aynı isimli olan nedim ve nişancı vezîr Abdî Paşa, Pâdişâh ile birlikteydiler (10 Ekim 1676 - 2 Şâbân 1087). Vezîr-i âzam pek hasta olduğu halde, Pâdişâh'ın karargâhım tâkîb etmeye gayret etmişti. Burgaz'dan çıkarken Ergene bendi yakınında, Karabiber ÇifÜği'nde durmaya mecbur oldu ve onsekiz gün sonra orada vefat etti (30 Ekim 1676 - 22 Şâbân 1087).

Bu gibi durumlarda mûtâd olan dualardan sonra, maiyyetinde-ki

⁵⁷³ Coyer, Kuryeki ve Bidzinski'yi sulh akdine başardı olmuş murahhaslar olarak gösterir. Jonsak yukarıda saydığımız altısını zikreder ve başlarında —«serlerinde bu malûmattan hiçbirini bulamadığımız Zaluski'ye nazaran— Rze-wiski'yi nakleder.

⁵⁷⁴ Lehistan vesikalarına nazaran 27 Ekim, ahidnâmenin imzalandığı gün olduğundan, Türk müverrihlerinin rivayet ettikleri <9 Şâbân - 17 Ekim) târihi ya bir basım yâhud bîr müstensih hatasıdır ve hakikî târih 19 Şâbân'dır.

⁵⁷⁵ Râşid'de (c. 1). «Piyace ve Kadpalinc

adamlar cenazesini İstanbul'a götürdüler. Cenaze orada, p 3deri Köprülü Mehmed Paşa'nın yaptırmış olduğu türbeye defnedildi. Köprülü Ahmed Paşa, 15 seneden bir gün eksik bir müddetle vezîr-i âzam kalmıştı: O vakte kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda idarenin dizginlerini elinde tutmuş olanların hepsinden, mevkiinde en fazla kalmış olanı o idi. Sokollu'dan sekizbuçuk ay fazla idare etmişti. 41 yaşında iken, şarâb ve rakı içmekteki ifratından ileri gelen bir istiska'dan vefat etti.

Köprülü Ahmed Paşa uzun boylu ve az şişmanca idi. Gözleri iri ve epeyce açık, rengi çok beyazdı. Tavırları hürmet telkin edici ve mütevâzi idi, hareketleri câzib idi. Pederinin ne istibdadını, ne de zulmünü göstermezdi. Yolsuzluk ve haksızlığın düşmanı, rüşvetten ve hasislikten o derece uzaktı ki, kendisine hediyeler takdim etmek ekseriya nezdinde işini gördürmemeye muâdil olurdu. Her-şeyi çabuk kavrayan ve müstehzi müfekkiresi, pek sağlam olan hafızası, metin ve emin olan muhakemesi, açık zekâsı ve birçok delillerini göstermiş olduğu hiss-i selimi hakikati araştırmak hususunda kendisine hayrete şâyân bir şekilde hizmet eder ve hakikate mûtâd üzere en kısa yoldan varırdı. Lüzumsuz sözün düşmanı olduğundan, dâima büyük ihtiyatla iyice düşündükten sonra ve işi bilerek söylerdi. Daha başlangıçta Şeriat mesleğine girmeye niyet ettiği vakitten beri kendisini incelenmesine vakfettiği ilim, Raab ve Dniester sahillerinden ve Kândiye'nin yığıntı ve duman bulutlarının arasına kadar yoldaşı olmuştu. İstanbul'da bir umûmî kütübhâne te'sîs ederek, ilme bir âbide yaptırdı ⁵⁷⁶.

Şâirler, Fakîhler Ve Müverrihler

Kendine mühürdar olarak, Cevâhîrû't-Tevârîh müellifi ve kendisinin müverrihi Hasan'ı seçmişti. Dîvân efendilerinden biri Kamanice fethinin müverrihi olan şâir Nâbî idi. Bir diğeri de Uyvar*'ın düşüşü hakkında ebced hesabiyle bir târih düşürmüş olan şâir Hâ-üi'dir ⁵⁷⁷. Kandiye fethinin ebced hesabiyle târihi şâir ve dîvân efendisi Mezâkî tarafından söylenmiştir. Şâir Tâlibî'ye bir müddet reis efendi memuriyetini vermiş ve şâir Fennî, bir kaside tanziminde muvaffakiyet göstermiş olduğu için, cizye denilen verginin kâtib-liğine getirilmişti. Fennî'nin iki büyük ihtirası vardı: Kadınlara

⁵⁷⁶ M. D'Ohsson, c. 1, s. 488. Ktitübhâneyi inşâ ettiren, Toderi'nin oğluyla kaş-tırdığı pederi değildir. Köprülü Mehmed, ne okuma, ne yazıca bilirdi. Vigneau, Osmanlı Devleü'nün Hâm Hâzin, s. 75.

⁵⁷⁷ Hâl tercümesi Sefâî'nin tezkiresinde, 79 nu.dadır.

olan ihtirası ile inşâat hırsı ⁵⁷⁸. Fennî Boğaziçi'nin Rumeli tarafındaki sahilde, güzel resimlerle süslü muhteşem bir köşk yaptırmıştı.

Köprülü Ahmed'in himâyesi altında üç kıymetli kitâb tertîb etmiş olan Hezarfenn, Hüseyin daha devamlı bir âbide bırakmıştır. Bir umûmî târih; bir Osmanlı imparatorluğu ihsâyâtı (istatistikleri), bir de Osmanlı Hânedâm'nın yükselişi hakkında bir Eser ⁵⁷⁹.

Köprülü Ahmed yumuşaklığı, adaleti ve şâirlere, fakîhlere, istatistik erbabına, bilhassa zikrettiğimiz yedi zâta göstermiş olduğu himâyesi ile, hak etmediği halde «büyük» diye lâkablandırılmış olan pederinin Ruhî ve Vecdi gibi şâir ve âlimleri îdâma mahkum etmekle ve birkaç bin kişiyi ortadan kaldırmakla ilme ve insanlığa karşı yapmış olduğu fenalığı baştanbaşa tamir etmiştir. IV. Mehmed saltanatı, daha doğrusu iki Köprülümden Ahmed'in ve daha sonra biraderi Mustafa'nın saltanatları Osmanlı edebiyatının parladığı, sonuncudan evvelki bir devir olmuştur (Hammer çağına göre düşünölmelidir. Hazırlayan). Bu devirde edebiyat, bilhassa fı-kıh'a ve hitabete dâir eserler yönünden, Kaanûnî Süleyman saltanatı zamanındaki parlaklık derecesine ve sonradan müverrihlerin ve Hacı Kalfa'nın ansiklopedi suretinde eserlerle ulaştıkları allâmelik derecesine varmamış ise de, IV. Mehmed zamanında dahî Osmanlı edebiyatında, seçkin şâirler, müverrihler, fakîhler, tabıbJer, mûsikî-şinâslar ve hattatlar vardır: Bâzıları bilhassa inşâ san'atm-da üstünlük göstermişlerdir. Sefânnin tezkiresinde Onyedinci asrın son yansında ve Onsekizinci asrın ilk onyedi senesinde temayüz etmiş olarak gösterip topladığı 500 nâzmı arasında 50'si dîvân bırakmıştır. 12'si yalnız na't tanzim etmişlerdir ⁵⁸⁰. İkisi (Tıflî ve Medihi) esâtirî şiir ile meşgul olmuşlardır ⁵⁸¹. Diğer ikisi de Pey-gamber'in

⁵⁷⁸ IV. Sultân Mehmed bir gün Fennî'ye, dünyada pâdişâhların bulamıyacıkları bir zevk bulunup bulunmadığını sormuştu. Fennî: «Evet. dedi, «dört nikâhlı zevceyi birdenbire boşamak zevki; dünyâda en büyük zevk budur, bu hakikaten meliklerin bir hasretidir, fakat böyle dört mustebidden birden kurtulmak zevkini hükümdarlar takdir «demezler: çünkü pâdişâhın zevceleri yoktur; onun ancak esirleri vardır.» Sefâî, nu: 312.

⁵⁷⁹ 1) Tenkîhetü't-Tevârih. Bu eser İmparator Kütübhanestnde 474 nu.da ve benim mecmuamda birinci cildin evrakı arasında 25 nu.da mevcuttur. 2) Kaaaatt-nâme-l Saltan Mehmed. 13 fasıldan ibaret; bu da M.Gr. Rzevuakl'nin kütüp-hfinesinde bulunur. Osmanlı tmparatorufamın Teşkilâtı 1, s. XX 3. Trattato della Grenda» deHa Caaa Otomana- Bu eser M. Gr. Ottavio Castigüonl'-nin dostluğuna medyun bulunduğum ve DeHa letteratura dert Tnrctf da Bat-tbta Dfloado isminde, Venedik'te, 1688'de neşredilmiş pek nâdir bir risaleden çıkarılmıştır, s. 12, 14, Hüseyin'in İstatistiği dahi bunun içimledir. 82. sahtfe-den evvel: lûrtretto dil Geren» dellimpero Ottunana'ya bakınız.

⁵⁸⁰ Bu oniki şâir şunlardır: Hâkî, Hulûsî, Dânişî, Şânî, Rızkî, Rızâ, Remzî. Şârî. Abdullah, Adli, Fenâî, ve Kensî. Sefâî "nin tezkiresinde 70, 75, 85, 93, 107, 131, 223, 245, 262, 277, 315, 344 nu.larda hal tercümelere vardır.

⁵⁸¹ Tıflî'nin tercüme-l hâli 227, Medihi'ninki 364 nu.lardadır.

Mi'râc'ından ilham almışlardır ⁵⁸². Arab ve Acem şâirleri dahî bu devirde tercüme ve tefsir edilmişlerdir. Bunların arasında Tuğraî'nin ve Kâ'b bin Züheyr'in meşhur kasidelerini zikredeceğiz ⁵⁸³.

Acem şâiri Celâl'in Gül ü Bahâr*, Köprülü Ahmed'e İsagocı'nın Kategoriyat'ını dahî ithaf etmiş olan Sâbir tarafından tercüme olunmuştur ⁵⁸⁴. Âsim, Kaaf-zâde'nin Leyli vü Mecnûn nâmındaki hikâye tarzında manzummesine ⁵⁸⁵, Âsim da yine aynı şâirin Mec-mua-i Ezhâr*ına devam etmişlerdir ⁵⁸⁶. Rizâî ve Rizâ'dan sonra İzzetî ⁵⁸⁷ ve Kefeni ⁵⁸⁸ şâirler hakkında tafsilât toplamışlardır. Şâirlerin en meşhurlarından biri, Mustâfa'nın husûsî kâtibi olan Nâbî, Sefâî tarafından asrın şâirlerinin en büyüğü olarak vasıflan-dırılmaya lâayık görülmüştür ⁵⁸⁹. Nâbî, bir nasîhat-nâme ile Ha-rameyn hakkında bir Tuhfe, bir de evvelce zikrettiğimiz Kamanîçe zabtî târihi yazmıştır. Diğer bâzı şâirler de hattat olarak itibâr bulmuşlar ve tâ'lik'te, şiire tatbik edildiği vakit onun gibi arz ile semâ arasında muallakta Kalan meyiller, yazıda temeyyüz etmişlerdir ⁵⁹⁰.

Cevrî'nin vefatından bahsederken epeyce yukarılarda, kendisinin sûfiyâne eserlerinden bahsetmiştik; fakîhlerinin birçoğunun eserlerini zikretmekle, eserleriyle fıkıhta mevkiini isbatlamış olan Mısrî*-den ve eserlerinden okuyucularımıza bahşetmiş olacağız. San Abdullah reîs-efendinin —ki şiirde ismi bazen Abdi'dir— ahlâka ve bedî'î'ye (estetik'e) dâir eserleri şunlardır: Nasîhatü'l-Mülûk, Seme-retü'l-Fuâd, Dünte vü Cevhere, Meslekü'l-Uşşâk. San Abdullah, bunlardan başka Arablar'da ve Acemler'de tanzim edilmiş olan sûfiyâne eserlerin de en meşhur ikisini, İbnü'l-Arâbî'nin Fusûs'u ile Ce-lâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevî'sine tefsirler bırakmıştır. O devrin en muteber mektupları Müftî Abdülazîz ile şâir Nâbî'ninkilerdir. Bal-dır-zâde'nin şakirdi olan Selisî, üstadının gösterdiği ⁵⁹¹ misâle uygun olarak, fıkıh vesîkalan için örnekler bırakmıştır ⁵⁹². Bu şâirler topluluğu arasında birçoğu İmparatorluğun en yüksek makamlarına yükseltilmişlerdir: ikisi,

⁵⁸² Mi'râciye. Hacı Ârif'in ve Nâbî'nin hâl tercümeleri 269 ve 429 müardadır.

⁵⁸³ Abdi'nin tercüme ettiği -Bâned Suâd ve «Lâmiye».

⁵⁸⁴ Sefâî'nin tezkiresinde nu: 210.

⁵⁸⁵ Sefâî tezkiresi nu: 274.

⁵⁸⁶ Sefâî tezkiresi nu: 256-

⁵⁸⁷ Sefâî tezkiresi nu: 259.

⁵⁸⁸ Sefâî tezkiresi nu: 340

⁵⁸⁹ Sefâî tezkiresi nu: 425.

⁵⁹⁰ Sefâî'nin Mâdlh'inde tâ'lik hattatları şunlardır: Siyahi, Arif, Âsim, Kâgîf, Sadî, Avnî, Hihni, Şühûdî, Şehrî; tercüme-i hâuerî 580, 155, 269, 273. 342, 167, 254, 77, 194 ve 176 nu-lardadı

⁵⁹¹ Saver-î Baldar-zâde. Berlin Kraliyet Kütübhânesine konulmuş Diez el yazmaları arasında

⁵⁹² Selisî, Sefâî tezkiresi, nu: 143. Vefatı: 1060.

Hazım ve Abdî, devlet kâtibi ve mühr-i hümayûn muhafızı olmuşlardır; diğer dördü, Baha i, Azız, Saîd ve Feyzî⁵⁹³, müftî mevkiine çıkmışlardır.

Çağdaş şâirlerin en büyüğü Nâbî olmakla beraber, bu ilk Osmanlı şâirleri ve bilhassa rebâb şâirlerinin en yükseği olan Bakî ile mukayese edilemez. Fakat bahsettiğimiz bu devir pratik nokta-i nazardan kıymetli vesikalar hususunda pek feyizli olmuştur. Kapdân Mustafa Paşa'nın mühürdân Hüseyin Vecihî'nin yazmış olduğu târih, yirmibir senelik bir devri içine alır. Emîr Alî de Segedin muhasarası hakkında husûsî bir eser yazmıştır. Her ikisi de naklettikleri vak'alara şâhid olmuşlardı. Dürziler prensi Fahreddîn'in oğlu ve vezîr-i âzam Nasûh'un oğulları (Maan-zâde ve Nasûh-zâde) kılıçtan kurtularak, kölelerin arasında büyütülmüşlerdi. Bunlar, hazır bulunduktan vak'alan nakletmeyi, pederlerinin misâllerine uyarak târihe elem verici bir mevzu vermeye tercih etmişlerdir. Minâr müfessirinin oğlu ile müdekkik ve bî- taraf Hacı Kalfa, Kaanûnî Süleyman'ın tarihçisi Büyük Nişancı'nın tumturaklı üslûbunu ve büyük müftî Sa'deddîn'in eserlerinin güzelliğini bozan tantanalı söz sergisini gölgede bırakmışlardır. Müftî Azîz'in umûmî târihi pek teşbihli ve pek muhtasardır; kendi zamanı hakkında yazdığı târih de pek dağınık ve pek muhteris görünür. Devlet kâtibi Abdî Paga'ya gelince, Şârihü'l-1-Menâr-zâde, Nasûh-zâde ve Hacı Kalfa ile aynı derecede tutulmak için, en küçük tafsîlâtı kılı kırk yaran bir ihtimamla kaydeder, fakat diğerlerine kıyas edilince Azîz'in ve Abdî'nin târihleri, iki kıymetli vesikadır. İmparatorluğun müverrihi Naimâ, zikrettiğimiz bu eserlerin kendisine göstermiş olduğu maddeleri sıra ve birlik aramaksızın birbirine eklemekle iktifa etmiştir. Fakat Murâd'ın istibdadım, îbrâhîm'in sefahatlerini, askerlerin ve hadimlerin mânâsız hükümetlerini telin ettiği ve Osmanlı hükümdarlarını tahtlarından indiren isyanların sebebini ve nereden tahrik edildiğini gösterdiği fıkralarından dolayı, övgümüze lâyıktır.

Ondan sonra devlet tarihçileri, serbestilerini büsbütün unuttular. Naîmâ'nın halefi olan ve Abdî Paşa ile onun tâkîbçisi olan defterdar Alî Paşa'dan istinsah etmiş olan Râşid, her türlü târihî muhakemeden ve özellikle bir devrin mümeyyiz vasıflarını ifâde eden çizgilerden adetâ Vazgeçmiştir. Müracaat etmiş olduğu en iyi men-bâ, Köprülü Ahmed'in mühürdarı Hasan'm, Köprülü'nün Kandiye muharebesi nihayetine kadar yazmış olduğu târihidir. Müellifin Köprülü tarafından yazılmış muhtıraları

⁵⁹³ Seyyid'in, Bahaî'nin, Feyzî'nin ve Azız Efendî'nin tercüme-i hâlleri Sefâî'nin tezkiresinde 143, 32, 305 ve 242 nu.larda bulunur.

sadelikle zikrettiği ve Köprülü'nün kaleminden çıkmış plan siyâsî yazılan vesika arasına dâhil ettiği bu tercüme-i hâl kitabı, ilimle askerlik san'atını şahsında birleştirmiş olan bu devlet adamı hakkında yapılacak en büyük me-dihdir. Zîrâ kılıç kullanması kendisine, yalnız ilmî olacak gibi görünen bir mesleğin başlangıcından beri alışmış olduğu kalemi de kullanmayı unutturmamıştı.

Sokollu Mehmed Paşa İle Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Arasında Bir Mukayese

Üç muharebe, Macaristan, Girit ve Lehistan muharebeleri; üç fetih: Uyvar, Kandiye ve Kamanıçe fetihleri, büyük Köprülü Ahmed'in hayâtına oldukça parlak bir renk verirler. Köprülü Ahmed, 15 sene müddetle İmparatorluğu genişletmiş, sükûnetle idare etmiş ve ona salim bir nizâm vermişti. Söylediğimiz gibi, kendisiyle kıyas edilebilecek yegâne adam olan Sokollu'dan dokuz ay fazla hükûmet etmişti: Hakîkaten, ikisinden hangisinin diğerine üstün olduğu bir meseledir. Bu iki devlet adamının idareleri ve vefattan arasında tam bir asır geçmiş ve Müslümanların itibâr ettikleri ve her asrın başında büyük bir adam zuhur ederek kendine has olan vasıflarını içinde bulunduğu asra vereceğini bildiren halk meselinin doğruluğu, bu suretle zahir olmuştur. Sokollu ile Köprülü Ahmed'den, her ikisi de vezâretleri zamanında kendilerinin tabî ve sonradan edinilmiş istidâdlarına tamamen muhalif bir istikameti zarurî olarak tâkîb etmişlerdir. Sokollu köleler ocağından çıkarak askerlik mesleğine girmiş ve otuz seneden beri bu mesleği şecaat ve muvaffakiyetle tâkib etmekte iken, Süleyman, kendisinde bir başvekili temyîz eden Özelliklerin hepsi bulunduğundan, onu kendisine vezîr-i âzam yapmıştı. İmparatorluk, bu seçim sayesinde, Süleyman'ın saltanatında erişmiş olduğu kudretin derecesini onun vefatından sonra bile muhafaza etmişti. Köprülü, bilâkis, gençliğinde kendisini fıkıh incelemelerine vakfetmiş iken, 26 yaşında, pederinin ismi ve. validesinin mahareti sayesinde, henüz lâıyk olmadığı vezîr-i âzamlık mevkiine çağıldığı zaman, Süleymâniye'de müderrislik payesine dâhil olmuştu. Başkumandanlık vazifesine hiç istidadı olmadığı halde, ya şan ve şeref aşkı ile, yâhud ecnebi ile harbetmek dahilî ihtilâllerin yönünü değiştirmek için en iyi çâre olduğuna inanmış olduğundan, savaşı bir yola atılmıştı. Adetçe üstünlüğünün yamsıra sebatkâr-lığının kuvvetiyle Uyvar*, Kandiye'yi, Kamanıçe'yi zabtetmiş olmakla beraber, Saint-Gotthard, Khocim

muharebeleri, Osmanlı ordusunda dolaşan ve Köprülü Ahmed'in kumandan olmak için yaratılmış bir adam olmadığına dâir olan fikri destekleyen kanlı deliller idi.

Otuz sene karada ve denizde harb ettikten sonra Sokollu, Köp-rülü'den pek farklı olan bütün ihtimamlarını, bansın muhafazasına hasretmiş ve idaresi zamanında yapılmış olan en mühim fetihler; Arabistan, Gürcistan ve Kıbn's fetihleri, Sinan ve Mustafa gibi gürültücü ve hırslı reislerin savaşı zihniyetiyle girişmeye mecbur kaldığı seferlerin, irâdesi dışındaki neticeleri olmuştu.

Köp-rülü'nün ve Sokollu'nun övülmesi yolunda şurası da si>yle-nilmelidir ki, her ikisi de adaleti aynı derecede sevmişlerdir. Köp-rülü'nün tabîati, Sokollu'nun tabîatından daha yumuşak, #kri onun fikrinden daha malûmatlıydı. Sokollu'nun okuma yazma bilmiş olması şübhelidir, bununla beraber ulemâyı himaye etmiştir; ve ulemâ arasında en seçkinleri, eserlerini kendisine ithaf etmişlerdir. Ahmed'in vezâretinin ilk senesinin bir dizi idamlarla göze çarpmış olması, isyan tohumunu bastırmak zaruretinin kendisini mecbur etmiş olmasındandır, yâhud âsileri, babanın karşısında olduğu gibi, oğulun karşısında da titremeye alıştıran cür'etkâr teşebbüslerini tekrarlamaya cesaret etmemeleri için, onları daha iğn başında korkutmayı faydalı addetmiş olmasından ileri gelmiştir. Bundan do-layı, esasen simasının tabîî ifâdesi lütufkârlık olduğu halde, kederli bir tavır takınmıştır.

Köp-rülü ile Sokollu, her ikisi de, birbirine pek aykırı olmakla beraber, büyük zorlukları yenmek zorunda kalmışlardır. Sokollu, İmparatorluğu mükemmel bir nizâm içinde bulmuştu; daha yeni tanzim edilmiş olan bütün makamlar kendisinin yükselmesine tam bir birlik hâlinde hizmet etmişlerdi. Bu suretle imparatorluğu kendisinin vefatına kadar ve üç pâdişâh zamanında kuvvetli bir elle tutmaya muvaffak olmuştu. Fakat Mustafa Sinan ve Ferhâd gibi II. Selîm'in sefîhâne ihtiraslarında ve Murâd'ın zaafında vezîr-i âzamin kudretine karşı müdhiş yardımcıları bulmuş olan kuvvetli ra-kîblere karşı mücâdeleye mecbur olmuştu. Bu nokta-i nazardan Köp-rülü'nün işi çok daha basitti: Çünkü, ne rekabetten, ne de av için ihtirâslanyle meşgul olan Pâdişâh'ın zaafından korkmasına mahal yoktu.

İmparatorluğun en yüksek ve en nüfuzlu makamının sahipleri, kaymakam Kara Mustafa, kapdân Kaplan Paşa ve Seydî Mehmed Paşa⁵⁹⁴

⁵⁹⁴ La Croix, Osmanlı Devleti'nin Umûmî Ahvâli, (c. 2, s. 89). İyi malûmat alamamıştır; zîrâ Köp-rülü'nün iki

enişteriydi. Bu üç kol ile Osmanlı împaratorluğu'nu kucakladığı gibi, üç ordusuyla, Asya, Afrika ve Avrupa ordularıyla, Kandiye'yi zabt etmişti. Fakat Sokollu'nun vefatından beri imparatorluğun teşkilâtı parça parça yıkılıyordu. İsyan ve ihtilâller imparatorluğun muhtelif kısımlarını birleştiren bağları koparmıştı. Ha-kîkatte Ahmed'in babası bu hallere kuvvetli çâreler bulmuştu, fakat onun idaresi ancak beş sene sürmüştü. Mâliye işleri ve ordunun teşkilâtı çöküntüye uğramıştı. Zeametlerin düşürülmesi ve Köprülü Ahmed'in hükümetinin son senesinde vukua gelen, yeniden 3.000 Hristiyan delikanlısının toplanması durumları, mâliye işlerini eski esâsın üzerine yeniden tanzim etmek ve kanunun hükümlerine uygun olarak orduya Hristiyan çocukları almak için yapılan teşebbüslerden ibaret idi. Bu hususta Köprülü'nün vaziyeti, Sokollu'nun vaziyetinden şübhesiz daha müşküldür. Zîrâ muhafaza etmek, yeniden yapmaktan yâhud islâh etmekten çok kolaydır. Onun içindir ki, Köprülü, bir kütübhânededen başka, zamanında diğer hiçbir âbide bırakmamıştır; hâlbuki Sokollu, SzigethHe Süleyman'ın cenazesinin üzerine bir kubbe yaptırmaktan, Mekke'den, Payas'ı tahkim ettiği Kilikya'ya kadar, gerek Avrupa'da ve gerek Asya'da birçok camiler, hanlar, mektebler, hastahâneler te'sîs etmiştir. Köprülü Ahmed, Sokollu'nun te'sîs etmiş olduğu eserlerle mukayese edilebilecek bir medeniyet ve insaniyet âbidesi bırakmadıktan başka, hayâtının hiçbir zamanı, Szigeth'in alındığı zamanla kıyaslanamaz. Orada Sokollu, artık bu dünyâda bulunmayan Süleyman nâmına şehri zabtederek, sırrı ifşa edilemeyecek bir hâlde gizlemek suretiyle dâhili harb tohumlarını bastırmış ve tahtı, Süleyman'ın halefine te'mîn etmişti.

Bu vak'alardan dolayı ve Sokollu mahir bir kumandan olmakla beraber dâima sulhu muhafazaya ve hükümeti kuvvetlendirmeye çalıştığından; Köprülü ise barışçı heveslerle doğduğu hâlde roü-temâdiyen bir harbten sonra başka bir harb çıkardığından ve Macaristan'da sükûneti sağlamak bahanesiyle orada nifak ateşini şiddetlendirdiğinden; işte bütün bu sebeplerden dolayıdır ki, ikisi arasında Sokollu en namuslu ve en büyük olandır. Fakat ondan sonra, Köprülü Ahmed, Osmanlı İmparatorluğunun dizginlerini tutmuş olan birinci devlet adamıdır.

